

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

ПОЛЬСКИ ИНСТИТУТ У МІНСКУ

ПРАЦЫ КАФЕДРЫ

**ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЕ ЛІТАРАТУРЫ
БЕЛДЗЯРЖУНІВЕРСІТЭТА**

Выпуск восьмы

Мінск
ВТАА “Права і эканоміка”
2007

УДК 883.2(09)(082)
ББК 83.3(4Бел)я43

Выданне кафедры гісторыі беларускае літаратуры
Белдзяржуніверсітэта

Адрас: 220050, Мінск, вул. К. Маркса, 31, каб. 56;
тэл.: 222-35-82; E-mail: histbellit@tut.by

“Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта”
можна чытаць на Internet-старонцы **www.khbilit.narod.ru**

**Пад агульнай рэдакцыяй доктара філалагічных навук
Міколы Хаўстовіча**

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук Сяргей Кавалёў
кандыдат філалагічных навук Таццяна Казакова

**Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры
Белдзяржуніверсітэта:** Навуковы зборнік / Пад агульн. рэд.
М. Хаўстовіча. Выпуск восьмы. – Мн.: ВТАА “Права і эканоміка”, 2007. –
244 с.

ISBN 985-6299-79-9

У восьмы выпуск навуковага зборніка “Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта” ўвайшлі артыкулы студэнтаў-выпускнікоў кафедры, а таксама супрацоўнікаў і студэнтаў.

**УДК 883.2(09)(082)
ББК 83.3(4Бел)я43**

ISBN 985-6299-79-9

© Калектыў аўтараў, 2007

За 15-гадовы перыяд свайго існавання кафедра гісторыі беларускае літаратуры падрыхтавала і выпусціла больш за трыста спецыялістаў-філолагаў. У семінарах кафедры студэнты займаліся паглыбленым вывучэннем даўняй і новай беларускай літаратуры, літаратурна-мастацкім аналізам як хрэстаматыйных твораў, так і малавядомых тэкстаў беларускага прыгожага пісьменства XI-XIX стагоддзяў, перакладалі з старабеларускай, латыні і польскай моў, рыхтавалі да выдання гэтыя тэксты. Шмат якія дыпломныя працы нашых студэнтаў варты таго, каб быць надрукаванымі. Магчыма, некалі яны будуць запатрабаваныя з універсітэцкага архіву.

Сёння кафедра вырашыла ў VIII выпуск "Трацаў" уключыць навуковыя артыкулы нашых былых студэнтаў. Тых, для каго даследаванне даўняй і новай беларускай літаратуры стала жыццёвым прызначаннем; хто абараніў ці рыхтуе да абароны дысертацыі; хто заўтра - маем спадзяванне - будзе вызначаць стан беларускага літаратуразнаўства.

У добры шлях!

Алесь Бразгуноў

“АЛЕКСАНДРЫЯ” І ЯЕ БЕЛАРУСКІЯ СПІСЫ XVI–XVII СТАГОДДЗЯЎ

Эпоха заваёваў Аляксандра Македонскага дала багаты матэрыял для творчасці многіх пісьменнікаў наступных эпох, але першыя апавяданні разнастайнага зместу, звязаныя з асобай палкаводца, з’явіліся яшчэ пры яго жыцці. Услаўленне героя пачалося ўжо пад час першых удалых выправаў на Блізкі Усход і ў Персію ў паходных запісах вайсковых і прыдворных пісараў; і хоць запісы гэтыя не захаваліся, пра іх існаванне вядома з твораў пазнейшых аўтараў (Арыстабул, Анэсікрыт з Астыпалей, дыядох Егіпта Пталемей, Калісфен з Алінфа, Неарх з Крыта). Гэтыя творы, вядома, вызначаліся тэндэнцыйнасцю, бо мэта іх палягала ў праслаўленні, ідэалізацыі палкаводца, таму пададзеныя ў іх звесткі далёкія ад аб’ектыўнасці – выгадныя факты прыхарошваюцца і часам падаюцца ў казачна-фантастычным асвятленні, негатыўныя нівелююцца. Па колькасці біяграфій і гістарычных твораў асоба Аляксандра Вялікага апырэд-жае Юлія Цэзара і Актавіяна Аўгуста. Найважнейшыя з гэтых твораў – “Дзеі Аляксандра Вялікага” Квінта Курцыя Руфа, “Гістарычная бібліятэка” (кнігі XVII–XVIII) Дыядора Сіцылійскага, “Выправа Аляксандра” і “Індыка” Арыяна, “Жыццяпіс Аляксандра” Плутарха, “Кароткі выклад Гісторыі Пампея Трога” Юстына. У “Пярэстых аповедах” Эліяна апісваюцца ладжаныя Аляксандрам банкеты, а ў яго ж “Гісторыі жывёлаў” – рэальныя і міфічныя істоты, бачаныя ўдзельнікамі Аляксандравай выправы ў розных краінах. Звесткі пра Аляксандра захаваліся ў складзе твораў, ніводны з якіх не з’явіўся раней за I ст. да н. э. Не быў тут выключэннем і твор вучня Арыстоцеля і ўдзельніка ўсіх Аляксандравых паходаў Калісфена¹. Каля 280 г. да н. э. Клітарх Александрыйскі, скарыстаўшы твор Калісфена і іншыя гістарыяграфічныя крыніцы, стварыў гісторыю Аляксандра ў 12 кнігах – “Пра Аляксандра”, якая, як лічыцца, аказала вырашальны ўплыў на фармаванне корпусу паданняў, што склалі пазней уласна “Александрыю”. У II ст да н. э. на падставе твораў Калісфена і Клітарха ў Александрыі Егіпецкай узнікла ранняя

¹ Паводле падання, на загад цара Калісфен быў пасаджаны ў цесную клетку, дзе яго заелі вошы.

версія так званана рамана Псеўда-Калісфена¹. Першапачаткова, што вынікае з назваў, раман задумваўся як гісторыка-біяграфічны – “Дзеі Аляксандра”; “Жыццё Аляксандра Македонскага”; “Гісторыя Аляксандра Вялікага”).

Цікавасць да жыцця і дзеяў вялікага палкаводца, якая зарадзілася ў Александрыі Егіпецкай пасля яго смерці, сваёй кульмінацыі дасягнула ў III ст. н. э. за часоў імператара Аляксандра Севера, калі пашыраюцца рэцэнзіі эліністычнага рамана т. зв. Псеўда-Калісфена. Прыблізна каля 340 г. з’явілася першая лацінскія апрацоўкі Юлія Валерыя, вядомая ў поўным і скарочаным варыянтах (“Дзеі жыцця Аляксандра Вялікага” і “Паходжанне, жыццё і смерць Аляксандра Вялікага”)², асноўнай крыніцай якой была рэдакцыя I рамана Псеўда-Калісфена. Аднак гэта быў не столькі пераклад, колькі яго вольны пераказ. Гэтая ранняя версія рамана прыкладна ў V–VI стст. была апрацавана ў Візантыі³; пазней з’явіліся яшчэ дзве версіі⁴, у якіх многія сюжэты пачалі паўтарацца. Менавіта ў візантыйскіх перакладах упершыню ў складзе рамана пра Аляксандра падаюцца звесткі пра наведванне вялікім палкаводцам мясцінаў, дзе папярэднія заваёўнікі свету ўзвялі свае абеліскі: гаворка пра егіпецкага фараона Сесанхоса (вядомы з “Гісторыі” Герадота), цара Іраклія (рэальны візантыйскі імператар VI ст., які для барацьбы з персамі запрасіў у сваю дзяржаву хазараў і вобраз якога ў рамане атаясамлены з Гераклам) і царыцу Семіраміды (жонка легендарнага заснавальніка персідскай дзяржавы Ніна (Кіра). Праз пераклады візантыйскія версіі, як і вытворная ад іх сербская “Александрыя”, былі пазней добра ведамыя у даўняй Русі.

Ад пачатку X ст. у Еўропе пашыраецца пераклад візантыйскага паходжання “*Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de preliis*” (“Гісторыя бітваў Аляксандра Вялікага, цара Македоніі”)⁵, зроблены непалітанскім архіпрэсвітэрам Львом, а таксама паэма “Александрэіда” ў 11-ці кнігах Вальтэра дэ Кастыльёнэ (XII ст.), пры напісанні якой аўтар абапіраўся пераважна на знакамітую працу Квінта

¹ Пэўны час твор прыпісваўся пляменніку Арыстоцеля Калісфену. Аднак у вядомым выглядзе раман не мог быць складзены Калісфенам, бо ён памёр раней за Аляксандра Вялікага.

² Публ.: *Iulius Valerius. Res Gestae Alexandri Macedonis.* – Stutgardia, 1993.

³ Публ.: *Anonymi Byzantini. Vita Alexandri Regis Macedonum.* – Stutgardia, 1974.

⁴ Публ.: 1) *Der griechische Alexanderroman. Rezension β // Acta Universitatis Stockholmensis. Studia Graeca Stockholmiensia, III.* – Uppsala, 1965. 2) *Der griechische Alexanderroman. Rezension γ. Vol.I.* – Meisenheim, 1962; Vol.II. – Meisenheim, 1963; Vol.III. – Meisenheim, 1969.

⁵ Публ.: *Navitata et Victoriae Alexandri Magni / Classica et Medievalia, 1959. Vol. XX, p. 98 – 158.*

Курцыя Руфа. За панавання імператара Канстанціна правіцель Кампанні Ян выправіў у якасці пасла ў Канстанцінопаль згаданага архіпрэсвітэра Льва, які між іншых спраў заняўся там набыццём кніг. У ліку грэчаскіх твораў, што зацікавілі Льва, была і гісторыя з апісаннем дзеяў і перамог “Аляксандра, цара Македоніі”, з якой была зроблена копія. З цягам часу, згадаўшы пра “гісторыю”, Ян даручыў Лявону перакласці гэты твор з грэчаскай мовы на лаціну¹. Створаная Львом Неапалітанскім рэдакцыя з X па XIII стст. перапрацоўвалася тройчы, што было выклікана вялікай колькасцю назапашанага матэрыялу, паасобныя сюжэты якога часта прыходзілі ў супярэчнасць. Узнікла неабходнасць неяк упарадкаваць тэкст храналагічна, таму да наяўнага лацінскага тэксту дадаваліся так званыя малыя творы: перапіска Аляксандра з брамінамі², пасланне Аляксандра да Арыстоцеля пра дзівосы Індыі³, запазычаная ў Іосіфа Флавія (“Юдэйскія старажытнасці”, XI/8) гісторыя наведвання Аляксандрам Ерусаліма⁴. Далейшыя змены ў складзе рамана былі выкліканы жаданнем рэдактараў і чытачоў прывесці паддзеныя ў творы звесткі ў адпаведнасці з гісторыяй, выкладзенай у “Сямі кнігах гісторыі супраць язычнікаў” Паўла Арозія⁵. Нарэшце, у першай палове XIII ст. была перароблена першапачатковая версія: гэтым разам дадалося апісанне трона персідскіх цароў, а таксама аповеды пра захоп Аляксандрам гарадоў Ціра і Сідона, пра знішчэнне васіліска, легенда пра ўзвядзенне Каспійскай брамы і затачэнне за ёй народаў Гога і Магога⁶. Згаданыя апрацоўкі і пераробкі стварылі інтэрпалываную рэдакцыю тэкста, вядомую як I³, першае друкаванае выданне

¹ *Истрин В.* Александрия русских хронографов: исследование и материалы. М., 1893, с.33.

² Публ.: *Palladius. De gentibus Indiae et Bragmanibus.* // *Beitriege für Klassische Philologie (=ВКPh)*, 1975. Heft.25.

³ Публ.: *De Rebus in Oriente Mirabilius (Lettere de Farasmanes).* // *ВКPh.*, 1979. Heft.103. Найбольш поўны тэкст паслання ў X ст. быў перакладзены на стараанглійскую мову адным манахам. Здзіўлены апісаннем, ён дадаў да аповеду пра Аляксандра звесткі пра мясцовых монстраў і герояў, дзякуючы чаму да нашага часу захаваліся старанглійскі эпас пра Беавульфа. Гл.: *Three Old English Prose Texts.* – London, 1924. (Early English Text Society. Vol. 88).

⁴ Публ.: *Historia Alexandri Magni (Historia de Preliis): Recension J¹* // *ВКPh.*, 1979. Heft.107.

⁵ *Historia Alexandri Magni: Recension J² (Orosius-Rezension)* // *ВКPh.*, 1976/77. Heft.79; Heft.89.

⁶ *Historia Alexandri Magni (Historia de Preliis): Recension J³* // *ВКPh.*, 1973. Heft.73.

якой з'явілася ў 1473 г. у галандскім горадзе Утрахце¹. Крыху пазней гэтая ж рэдакцыя за непрацяглы час была надрукавана ў Страсбургу тройчы: у 1486, 1489 і 1494 гг. З яе бяруць свой пачатак амаль усе заходнееўрапейскія пражайчныя і вершаваныя пераклады і наследаванні «Александрый», у тым ліку і славянскія – вядомыя пераклады на балгарскую, сербскую, чэшскую, польскую мовы.

У XII–XIII стст. на сярэднявечным Захадзе з'яўляюцца і вершаваныя версіі твора: у Францыі – Ламбера Турскага і Аляксандра Бернэ, у Германіі – Людвіка Лямпрэхта, Ульрых фон Эшэнбаха, Рудольфа Эмскага. (Паказальна, якія крыніцы выкарыстоўваліся гэтымі аўтарамі, да прыкладу, апошнім з пералічаных, Рудольфам Эмскім: поўная рэдакцыя “*Histiria de preliis*”, праца К. Руфа, “Юдэйскія старажытнасці” І. Флавія, “*Historia scholastica*”, “Адкрыццё Мяфодзія Патарскага”; “Паходжанне...” Ю. Валерыя; “*Secreta secretorum*” (прыпісвалася Арыстоцелю); “Александрэіда” В. дэ Кастыльёнэ, працы Арозія). Французскія версіі былі пакладзены ў аснову англійскай (“Кароль Алісандр”, XIV ст.) і шатландскай апрацовак (“Раман пра Аляксандра”, 1438 г.). Калі ў XVI ст. было вядома 90 апрацовак “Рамана пра Аляксандра” на 24-х мовах, то цяпер іх налічваецца звыш 70-ці больш як на 30-ці мовах.

Слава маладога заваёўніка Персіі і Індыі на працягу стагоддзяў пашыралася і ў краінах Усходу, спараджаючы сотні твораў на розных мовах – твораў, у якіх гістарычная праўда пераплятаецца з фантастычнымі расповедамі. Для многіх народаў Усходу Аляксандр Македонскі быў і з'яўляецца нацыянальным героем, з жыццём і подзвігамі якога можна пазнаёміцца не толькі з вялікага цыклу паданняў, але і з арабскага, армянскага, персідскага, сірыйскага, эфіопскага, яўрэйскага² і інш. перакладаў рамана. Пра Аляксандра пісалі такія паэты Усходу, як Фірдаусі (“Шах-намэ”), Нізамі (“Іскандар-намэ”), Наваі (“Вал Іскандара”).

На жаль, немагчыма вызначыць дакладна, калі паўстаў паўднёваславянскі пераклад твора. Балгарскі рукапіс перакладу з Псеўда-Калісфена, найстарэйшы сярод славянскіх, адносіцца да пачатку XV ст, хаця

¹ *Лурье Я.* Переводная беллетристика XIV–XV вв. // Истоки русской беллетристики: Возникновение жанров сюжетного повествования в древнерусской литературе. – Ленинград, 1970, с.323.

² *Публ.:* Рашид-ад-Дин. Огуз-наме. Москва, 1991; *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callithenes / Transl. from Armenian Version.* New York-London, 1969; *Iscandarnamah: A Persian Medieval Alexander-Romance.* New York, 1978; Сирийская легенда об Александре Великом // Палестинский сборник, 1956, № 3(66), с.88–97; *The Alexander Book in Ethiopia.* London, 1933; *Sefer Toledot Alexandros ha-Makdoni: A Medieval Hebrew Version.* // *The Book of the Gestes of Alexander of Macedon.* Cambridge Mass., 1962.

яго пэўныя моўныя асаблівасці сведчаць пра існаванне больш ранніх спісаў¹. На працягу XIV–XV стст. сфармавалася другая рэдакцыя балгарскага перакладу, аўтар якога выяўляе вялікую абазнанасць у апакрыфічнай, гістарычнай і дыдактычнай літаратуры: ён дадае звесткі з твораў Георгія Амартола, Іаана Малалы, Епіфанія Кіпрскага і Кірыла Александрыйскага, а таксама з “Елінскага летапісца”, “Фізіёлага”, “Пролага” (так, з “Адкрыцця” Мяфодзія Патарскага ўзятыя звесткі пра заснаванне Візантыя і народы Гога і Магога, з апакрыфічнага хаджэння Засімы – пра рахманаў, з “Казання пра Індыйскае царства” – падрабязнасці пра дзівосы Індыі²). У гэты ж час з’яўляецца яшчэ адзін славянскі, т. зв. сербскі пераклад “Александрый”, які робіцца вельмі папулярным і незваротна выцясняе з ужытку балгарскі. І балгарскі, і сербскі пераклады, як зазначыў у свой час акадэмік А. Весялоўскі, узыходзяць да такога грэчаскага рамана, рэдакцыя якога адлюстравана ў венскім рукапісе XV–XVI стст.; паслядоўнае ўжыванне ў сербскім перакладзе лацінізаваных формах асабовых імёнаў сведчыць пра знаёмства яго рэдактара з заходнімі варыянтамі твора³. Аднак славянскія працоўкі працягваліся і надалей, што прывяло ў канцы XV ст да з’яўлення трэцяй і чацвёртай рэдакцый перакладу: твор быў не проста скарачаны, але і дапоўнены новымі звесткамі (т. зв. Параліпаменан Занары, Хроніка Марціна Бельскага, “Тайна тайнаў” Псеўда-Арыстоцеля). Вялікай папулярнасцю “Александрый” карысталася на Русі ўжо ў XII ст., а з XIII ст. у перапрацаваным выглядзе пачала ўключацца ў склад хранографічнага рамана пра Аляксандра Македонскага, які сустракаецца выключна ў складзе хранаграфічных зводаў, атрымаў назву хранаграфічнай “Александрый” (або “Александрый” лацінскай рэдакцыі), у адрозненне ад так званай сербскай “Александрый”, што з’явілася ў нашых землях у XV ст. і распаўсюджвалася як самастойны, але спалучаны з хранаграфічнай традыцыяй твор.

¹ *Пытин А.* История русской литературы. Изд. 4-е. – Спб., 1911, Т. I, с.490.

² *Alexander P.* Medieval Apocalypses as Historical Sources // *American Historical Review*, 1963. Vol.LXXII, №4; *Кривов М.* “Эфиопия” в “Откровении” Псевдо-Мефодия Патарского // *Византийский временник*, 1977. Т.38.

³ *Веселовский А.* Из истории романа и повести. Вып. I. Греко-византийский период // *Сборник отделения русского языка и словесности*, 1886, т. XI, №2, с.130–131, 444.

⁴ *Ibid*, 250.

Акрамя белетрызаванай гістарыяграфіі існавала і другая крыніца “Александры” – эпісталаграфічная. Раман змяшчае мноства лістоў – і гістарычных, і фіктыўных – якія прыпісваліся Аляксандру і паслужылі матэрыялам для будучага рамана¹. Магчыма, існаваў і раман у лістах, на карысць гіпатэтычнага існаванне якога сведчаць апублікаваныя італьянскім вучоным Д. П’ерачоні папірусы²: тры лісты з пяці ўяўляюць з сябе пасланні Дарыя да Аляксандра, прычым адно з іх супадае з пасланнем у тэксе лацінскага рамана. Нарэшце, варта адзначыць чыста літаратурную крыніцу, выкарыстаную ў рамане: легенду пра Нектанеба, прасякнутую егіпецкімі матывамі чараўніцтва, варажбы, магіі. Гэтая частка рамана, што распавядае пра паходжанне Аляксандра ад егіпецкага фараона Нектанеба, лічыцца найстаражытнейшай³. Паданні пра Аляксандра Македонскага, што паўсталі ў вуснай традыцыі, злучаныя з гістарычным і літаратурным матэрыялам і прыдумкамі складальнікаў, утварылі своеасаблівы паўгістарычна-паўказачны прыгодніцкі раман пра жыццё знакамітага палкаводца.

Такім чынам, жыццязіс Аляксандра сягае да егіпецкай казкі пра Нектанеба, працягваецца ў рамане і лістах, у пасланнях пра індыйскі паход, у паданні пра гімнасафістаў і рахманаў і ператвараецца ў шматпланавы прыгодніцкі раман, які з часам папаўняецца новымі тэкстамі, што хоць нейкім чынам закранаюць асобу Аляксандра. Па сутнасці, перад намі – анталогія твораў пра вялікага палкаводца, падпарадкаваная сюжэтай канве яго сапраўднай і легендарнай біяграфіі. Складанасць кампазіцыі твора можна параўнаць з іншымі класічнымі прыкладамі падобнага кшталту літаратуры: міфам пра Адысея і казкамі пра Сіндбада-мараплава, а нават і з найдаўнейшым творам сусветнай літаратуры – эпсам пра Гільгамеша. Як і Гільгамеш, Аляксандр заўсёды ў пошуку, ён заваёўвае ўсю айкумену, але, ідучы наперад, з кожнай новай сустрэчай (гімнасафісты, амазонкі, егіпецкі бог Серапіс, Дрэвы Сонца і Месяца) паступова пазбываецца ілюзій пра ўласную ўсемагутнасць.

Тлумачачы прычыны надзвычайнай папулярнасці асобы Аляксандра Вялікага ў часы Сярэднявечча і Адраджэння, расійскі літаратуразнаўца А. Пыпін адзначаў, што Аляксандр “быў выканальнікам самага моцнага руху грэчаскай улады і цывілізацыі на азіяцкі ўсход, дзе

¹ Публ.: Pfister F. Kleine Schriften zum Alexanderroman // ВКPh., Heft.61, 1976; Epistola Alexandri Magni ad Aristotelem // ВКPh, heft.50, 1973.

² Pieraccioni D. Lettere del ciclo di Alessandro in un papiro egiziano. – Firenze, 1947.

³ Ausfeld A. Der griechische Alexanderroman. Leipzig, 1907, p.123-126, 237-242; Кинжалов Р. Политическая и социальная направленность повести “О жизни Александра Македонского” (дисс... канд. ист. наук). Ленинград, 1955, с.192-196.

яны і замацаваліся потым на цэлыя стагоддзі. Яго паход у Малую Азію, Персію... не мог не ўразіць сучаснікаў і тым больш атачаўся казаннямі ў нашчадках; абуджала спачуванне і асоба самога героя, памерлага ў маладым веку, які вылучаўся гераічнай смеласцю і пры тым мужнасцю і велікадушнасцю”¹.

Хранаграфічная рэдакцыя. Ацалелыя да нашага часу пяць беларускіх спісаў і адзін урывак “Александрый” належаць як да лацінскай, так і да сербскай рэдакцый. Да “Александрый” так званай поўнай лацінскай рэдакцыі адносяцца два рукапісы XVII ст. – РНБ, F.XVII, №5 і РДзБ, №2405 (далей – А1 і А2 адпаведна), да якіх у тэксталагічным плане вельмі блізкі скарочаны спіс лацінскай рэдакцыі – РНБ, F.VI, №688 (далей – А3). Асноўнай крыніцай гэтых спісаў быў польскі пераклад 1550 г. “Historyi o żywocie i znamienitych sprawach Alexandra Wielkiego” (1550)², арыгіналам для якога паслужыла лацінская рэдакцыя «Historia de proeliis» (рэдакцыя І³). Польскі пераклад 1550 г. абапіраўся на больш раннюю крыніцу – у 1510 г. Леанард з Бончы (маёнтак пад Вільняй) пераклаў “Historia Alexandri Magni, regis Macedoniae de proeliis”, аднак пераклад выявіўся няўдалы і ў друку не з’явіўся. Ён заканчваецца запісам на лаціне: “iste liber est finitus per me leonardum de buncza in die Sabbathu letare anno domini M quingentesimo decimo” (262^v) – “Гэтую кнігу я, Леанард з Бончы, закончыў у суботні дзень тысяча пяцьсот дзесятага году ад Раства Гасподняга”. Пра перакладчыка вядома няшмат, няма нават дакладных звестак пра месца яго жыхарства і нацыянальнае паходжанне. Адна даследчыкі, як Ю. Кшыжаноўскі³, звязваюць яго дзейнасць з Віленскім краем, іншыя, як А. Брукнер⁴, лічылі яго этнічным палякам. Польскія лінгвісты атаесамляюць Бончу (Буньчу, Банічу) з аднайменнай вёскай бліз м. Чэрск у Мазовіі⁵. Пераклад Леанарда быў уласнасцю канцлера ВКЛ Альберта Гашгольца, вялікага аматара

¹ Пытин А. История русской литературы. Изд. 4-е. – Спб., 1911, Т. I, с.495.

² Публ.: Historia o żywocie i znamienitych sprawach Alexandra Wielkiego, krola Macedońskiego, która w sobie wiele przykładów cudnych zamyka, każdemu rycerskiego stanu człowiekowi ku czytaniu pożyteczna u potrzebna. W Krakowie, 1550 (2-е wyd. – 1611; 3-е wyd. – 1701). У 1939 г. перавыдадзена Ю. Кшыжаноўскім у Кракаве ў “Bibliotece pisarzy Polskich”, t. 86.

³ Krzyżanowski J. Historia literatury polskiej. Warszawa, 1964, s.68.

⁴ Brückner A. Ruskopolski rękopis z r. 1510 // Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Nr. 7, 1928, s.2.

⁵ Bargiel M. Cechy dialektyczne polskich zabytków rękopiśmiennych pierwszej połowy XVI wieku. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967, s.167.

гістарычнай літаратуры і ініцыятара шэрагу перакладаў літаратуры падобнага кшталту¹.

У 1550 г. з’явіўся новы пераклад (“*Historija o żywocie i znamienitych sprawach Aleksandra Wielkiego*”), укладальнік якога, не сумненна, меў пад рукою калі не сам пераклад Леанарда з Бончы, то адзін з яго спісаў дакладна, што відавочна з тэкстуальнага супастаўлення помнікаў:

Рукапіс Biblioteki Narodowej, BOZ 79 (1510)	Historija ... Aleksandra Wielkiego (1550)
1. A wyszethwszy sz <i>afryczkyei szyetye</i> przykazał rycerzom swoym, aby wstapowały sz nym w lodzye, y przyszethl do yeney wyspy Pharamradem do boga Hamona na poradą. ₂₇ ^v	1. Wyjeżdżając z <i>Afryki</i> , przykazał rycerzom swym, aby wstapili z nim w łodzi <i>abo w okręty</i> i wieźli sie do Faranrady, wyspu jednego, <i>aby sie tam boga Hamona w nieczym</i> poradzili ₂₂ ²

Леанард пераклаў “*Historiję Aleksandra*” на мазавецкі дыялект польскай мовы, што можа сведчыць пра яго этнічнае паходжанне. Але яшчэ больш важна тое, што гэты першы польскі пераклад не толькі паўстаў на этнічна беларускай тэрыторыі, у Вільні, але і паслужыў асновай для перакладу вялікапольскага (Кракаў, 1550), з якога, у сваю чаргу, пазней паўстала беларуская рэдакцыя хранаграфічнай “*Александрыі*” (XVI–XVII стст.). Польская “*Historija*” ў цэлым дакладна трымаецца лацінскага тэксту, хаця і не капіюе яго даслоўна: аўтар смела скарачае празмерна шаблонныя і грувасткія эпізоды (напрыклад, пералічэнне паднесеных Аляксандру заваяванымі народамі дароў), дапускае такія ўстаўкі, якія адсутнічаюць у лацінскіх тэкстах (да прыкладу, пра зняволенне Аляксандрам на краі свету нячыстых народаў). Рэдактар беларускага перакладу ў цэлым строга трымаўся паслядоўнасці польскага арыгіналу, у чымсьці падобнай да той, якую мы назіраем у выпадку з беларускім “*Атылам*” і яго польскай крыніцай “*Historija Atyle*”. Беларускі перакладчык дапусціў нямала сінтаксічных, лексічных і сентэнцыйных скарачэнняў. Беларускія спісы А1 і А2 тэкстуальна ідэнтычныя; разыходжанні не маюць істотнага характару і не парушаюць паслядоўнасці і логікі аповеду.

Традыцыйных эпізодаў у творы дастаткова: пераход Аляксандра праз Яўфрат, наведванне некропаля персідскіх цароў, пераслед Дарыя і перамога над ім, яго забойства і пакаранне забойцаў, размова Аляк-

¹ *Jablonskis K. Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. Vilnius, 1973, l. 353–357; Gudmantas K. Apie kai kurias 1510 metų Aleksandrijos ir legendinės Lietuvos metraščių sąsajas // Archivum Lithuanicum. Nr. 5. Wiesbaden, 2003, l. 207–226.*

² Цыт. па: *Historia o żywocie i znamienitych sprawach Alexandra Wielkiego (1550)*. (Biblioteka pisarzy Polskich, t. 86) / Wyd. J. Krzyżanowski. Kraków, 1939.

сандра з гімнасафістамі і інш. Згадваюцца або часткова аднаўляюцца падзеі, што сустракаюцца ў гісторыкаў Арыяна, Плутарха, Квінта Руфа і інш. Аднак паслядоўнасць падзей звычайна перайначана: разбурэнне Фіваў, напрыклад, ідзе пасля бітвы пры Ісе, хоць гістарычна яно адбылося на два гады раней, а наведванне Аляксандрам капішча Амона папярэднічае захопу Ціра, тады як насамрэч было наадварот. Недакладнасць у падачы гістарычных фактаў, розныя адхіленні ад іх маюць вялікае значэнне для разумення адметнасці рамана, бо сведчаць пра розныя крыніцы яго паходжання, пра пазнейшыя інтэрпаляцыі.

Кампазіцыю рамана вызначае перапляценне дакументальнасці і мастацкае выдумкі, казачнага і містыкі. Яўна містычны элемент прысутнічае, напрыклад, у эпізодзе прадказання смерці Аляксандру гаворачымі дрэвамі; у іншым эпізодзе смерць яму прадказвае дзіва-немаўля, паўчалавек-паўзвер, якое нарадзілася ў Вавілоне з мёртвай (чалавечай) і жывой (звярынай) паловамі. Характэрным у гэтым сэнсе з'яўляецца фантастычнае апісанне Аляксандрам у лісце да маці казачнага племені ваяўнічых амазонак і ліст амазонак Аляксандру ў адказ. Казачныя элементы праступаюць у расповедах пра невядомыя краіны і іх незвычайных насельнікаў, у апісанні скарбаў чужых земляў і атрыманых там Аляксандрам дароў. Асабліва шмат падобных элементаў у апаведзе пра індыйскі паход палкаводца, які сустракае на сваім шляху дзівосных людзей-паўзвяроў (шасцірукіх, безгаловых, з вачыма на грудзях, трохвокіх, з сабачымі галовамі, з птушынымі тулавамі, іншых неверагодных істотаў і пачвараў), наведвае незвычайныя землі, дзе пануе або нясцерпная спякота, або суцэльная цемра. Аляксандр нават падымаецца ў паветра на крылах аграмадных птушак і апускаецца на марское дно ў шкляннай бочцы.

Казачны характар мае і сам пачатак рамана. Егіпецкі цар Нектанаў, даведаўшыся пра набліжэнне варожага флоту да берагоў Егіпта, з дапамогай магіі хоча адвесці навалу; аднак егіпецкія багі адварочваюцца ад яго. Тады цар, змяніўшы аблічча, уцякае з Егіпта ў Македонію. Заслужыўшы там рэпутацыю чарадзея і астралага, у абліччы бога Амона ён з'яўляецца на спатканне да македонскай царыцы Алімпіяды. Каб не выклікаць падазрэнняў з боку цара Піліпа, які неўзабаве меўся вярнуцца з вайны, Нектанаў спасылае на яго чароўны сон і паведамляе, што Алімпіяда мае зацяжарыць ад самога бога Амона. Нараджэнню Аляксандра спадарожнічаюць дзівосныя з'явы прыроды: *“сталосе окрутное гримене и зъ громы знамена розмаитыи, и блискалосе по всем свете”* |_{3^б-4}|¹. Ды і само немаўля нарадзілася незвычайным:

¹ Паколькі спісы А1 і А2 тоесныя, спасылкі і цытаты падаюцца па рукапісе А1 (РНБ, F.XVII, №5) як найбольш поўным.

“волосы... якобы лвиныи... очи его, яко звезды, ясны, але барвы розни: одно черно, другое жолто се указовало; зубы его были остри” |₄|.

Збудаваны на хуткай змене падзеяў, захапляльных падарожжах па нязнаных краінах, смелых учынках герояў, незвычайных сітуацыях, фантастычных здарэннях і пададзены ў папулярным, даступным выглядзе, раман пра знакамітага палкаводца мог, вядома ж, задаволіць самага патрабавальнага чытача. Аднак “Александрыя” не была выключна займальным чытвом. За знешняй займальнасцю сюжэта і рамантызацыяй герояў твора прыхаваныя пэўныя гістарычна-палітычныя рэаліі. Прыгадаем пачатак рамана, які ўказвае на яго егіпецкае паходжанне. Раман недвухсэнсоўна звязвае Аляксандра з Егіптам, робіць яго сынам апошняга егіпецкага фараона Нектанеба II (Нектанава), а не цара Піліпа II Македонскага. Падобныя змены ў “генеалогіі” дазвалялі ўважаць вялікага палкаводца за прамога нашчадка фараона, чым і абгрунтоўвае герой у рамане сваё права на егіпецкі пасад (“Египчикове отповедали: “Той столп ест Анектанава, царя египетского велми умеетного”. Слышачи то, Александер рекл: “Анектанав отец мой был” |₇₅⁶|).

Нягледзячы на разнароднасць і эпизадычнасць, складовыя часткі рамана звязаны ўнутраным адзінствам і цэласнасцю ідэйнай задумы твора. Асноўная тэма кампазіцыйна арганізуе ўвесь яго сюжэт, таксама як і дэталі мастацкага абрамлення. На галоўным героі засяроджваецца асноўная ўвага, яму падпарадкоўваюцца астатнія персанажы, паказаныя з рознай ступенню праўдзівасці, але выразна падзеленыя на станоўчых і адмоўных.

Характар Аляксандра вымалёўваецца праз апісанне яго стасункаў са шматлікімі персанажамі; аднак гэтыя статычны, пазбаўлены ўсялякага псіхалагічнага развіцця і супярэчнасцяў характар. Тут няма месца для перажыванняў і роздумаў. Канкрэтная гістарычная рэчаіснасць служыць фонам, на якім будуюцца апавед пра жыццё героя ад нараджэння да смерці, пра яго подзвігі, пра барацьбу за дасягненне мэтай у розных жыццёвых сітуацыях. Самім зместам дзейнасці Аляксандра быў абумоўлены яго паказ у рамане ў якасці станоўчага вобраза, што прадвызначыла і гіпербалізацыю магчымасцяў і вартасцяў героя. Аляксандр – гэты ідэалізаваны партрэт мужа палкаводца, які, здаецца, валодае ўсімі вартасцямі і цнотамі. Яшчэ ў юнацтве ён вызначаўся незвычайным розумам: “мудрый и ростропный, бо се уже был научил зуполне всех наукъ вызволенных през учителя своего Аристотеля и Кастора” |₅|; лоўкасцю, вынослівасцю і сілай: утаймоўвае страшнага каня Буцафала; выяўляе ўменне валодаць сабой і нежаданне дараваць крыўды ў эпизодзе сустрэчы з пыхлівым царом Мікалаем,

якому кажа: *“Миколаю, ижес взгордель малост мою... мене узришь во отчизне твоей воюючого, а царство твое под мое панство подб-ияючого”* |_{5^б-73}|; разважнасцю і кемлівасцю ў адказе паслам Дарыя на патрабаванне даніны.

У рамане паўсюдна падкрэсліваецца высакаароднасць і гуманнасць Аляксандра: у стаўленні да палонных і палеглых ворагаў (*“такъ перский люд, яко и макидонский, котории были побиты, приказал в гробех поховат”* |₁₀|); у абыходжанні з лекарам Піліпам, на якога ўзвёў паклёп Парменіян, і ў стаўленні да канаючага Дарыя (*“Александр, милосердием порушоный, знял з себе одене цесарское: приодел его”* |_{21^б}|); у клопаце пра сям’ю Дарыя, што, як сам прызнаецца, *“пошло з чистости сердъца нашего, або з цноты”* |₁₆|; у захаванні звычаяў заваяваных народаў. Аляксандр поўны пачуцця ўласнае годнасці і заўсёды пакідае за сабой права на прыняцце рашэння, але не грэбуе парадамі і пажаданнямі сваіх баявых таварышаў. У творы добра прасочваецца ідэалізацыя вобраза Аляксандра: свядома апускаюцца тыя моманты, якія сведчылі б пра жорсткасць героя, яго падступства, неўмеркаваны гнеў і рэзкасць. Калі падобныя матывы і прысутнічаюць, то ў нівеляванай форме, пад прыкрыццём якіх-небудзь змякчальных і апраўдальных абставін. Так, у рамане ёсць эпізоды пра разбурэнне Ціра і Фіваў |_{75^б-76, 10^б-11}|. Пра гэтым проста канстатуецца, што Аляксандр *“вывернул з кгрунту”, “пожог” і “место было внивечъ оборочоно”*: нам нічога не вядома ні пра псіхалагічны стан палкаводца пад час карнай аперацыі, ні пра яго думкі і пачуцці. Гаворка ідзе выключна пра вайсковую стратэгію, як пры ўзяцці Тэвы (*“Приказал теж и двема тисечом ездных, абы оныи фундаменты местскии... поламали. Другим тисечом розказал, абы огнистымы походнями браны зо всех сторон запалили местскии. А другии три тисечи справил, абы били на мур тараны а железными приправами розкидали”* |₁₁|), і ваенную хітрасць, як пры аблозе Ціра (*“И збудовал повторе на мори великий дом на окрутех, которий был стом котвиц увязаный а был таковой высокости, иж над мури и над вежи тирскии Александер се оказовал”* |_{5^б}|). Што да пакутаў ахвяр, то для іх апісання ўжываюцца шаблонныя формы сказаў, якія можна знайсці ў многіх сярэднявечных творах: *“люд през мур на шию упадал: некотори и умерли, а другим се голени и рамена ламали”* |₁₁|. Смерць для чалавека той эпохі была “звычайнай” з’явай, тым больш што масавая гібель людзей успрымалася як непазбежнасць і пакаранне тым, хто не жадаў здавацца на волю пераможцы. *“Змагайся або памры!”* – такі быў лозунг часу.

Аляксандр спалучае ў сабе іпастасі правадыра і мудраца, жраца-цудатворцы і авантурнага першаадкрывальніка невядомых краін.

Як правадыр, ён перамагае ворага дзе рыцарскім учынкам (цары Мікалай, Дарый, Пор), дзе хітрасцю і падступствам (васіліск, аблога Ціра), дзе ўпартасцю і міласэрнасцю (уваход у Ерусалім, сірыйскі паход); як абазнаны ў таямніцах прыроды мудрэц, з лёгкасцю вырашае такія складаныя задачы, перад якімі ўсе яго падначаленыя проста бяссільныя (узняцце ў паветра ў жалезнай клетцы і апусканне на дно марское ў шкляной бочцы). Прыродная авантурнасць, шуканне прыгодаў і імкненне да рызык і штурхае яго ў небяспечныя выправы (знаходжанне ў лагеры Дарыя ў якасці “пасла”, персідскі і індыйскі паходы), з якіх, аднак, герой заўсёды выходзіць пераможцам. Пры гэтым вобраз застаецца нязменна манументальным найперш праз веліч гераічных справаў Аляксандра і неадольнасць той сілы, якая рухае ім у дасягненні мэты – дайсці да краю зямлі: *“Не ведаете, іжъ море жадным обычаем се не порушает, одно коли от ветров навалных бывае порушоно? Хотел бых я заправды в покою трват, але маю такого духа в себе, который змыслови моему такъ мощно пануе, ижъ жадным обычаем спокойным мне быт не допускае”* |A1₂₉|.

Асабліва сцю, што вызначае “Александрыю” сярод твораў гістарычнай тэматыкі, з’яўляецца адсутнасць у рамане любоўных матываў. Натуральна, жаночыя вобразы ў творы прысутнічаюць, але няма грунту для развіцця любоўнае інтрыгі. Магчыма, у дадзеным выпадку цікавасць да інтымнага боку жыцця героя цалкам нейтралізавалася задачай праслаўлення гістарычнага дзеяча. Нават стасункі Аляксандра з Раксанай не маюць любоўнага адцення, і таму, верагодна, у творы яна лічыцца дачкой Дарыя (а не дачкой сатрапа Бактрыі Аксіярта, як было насамрэч), бо шлюб з дачкой Дарыя меўся паслужыць добрым прыкладам міралюбівай і гуманнай палітыкі Аляксандра, скіраванай на ўмацаванне сувязі Грэцыі з Персіяй. *“Дочку мою Роксану возми себе за жону, слушна реч ест: з шляхетных шляхетный рожай походит”* |₂₂|, – просіць, паміраючы, Дарый Аляксандра.

У мастацкай топіцы “Александрыі” важную ролю адыгрывае прыём кантраснага проціпастаўлення, які найбольш выразна прасочваецца ў перапісцы Аляксандра з Дарыем (галоўныя станоўчы і адмоўны героі твора). Дарый піша Аляксандру ліст, вытрыманы ў танальнасці пераможцы (што не факт), і абыходзіцца з ім як з ніжэйшым з падданых (пасылае Аляксандру абразлівыя дары – мак, мяч і блазенскі каўпак).

Будучы ідэалізаваным станоўчым героем, Аляксандр, вядома ж, не можа дзейнічаць, так бы мовіць, у катэгорыях маральнасці Дарыя. Таму ён, цудоўна адчуваючы сваю моц і годнасць, пасылае цару дасціпную адповедзь: *“През округлост той-то пилы тое себе*

розумеемы, ижъ округлость всего света под наше пановане мае быт дана. През мачугу... знаменуемы, ижъ вси цареве и княжата свецкии перед нашою обличностю будут се кланят. През золотый завой... нас быти звитежцы а незвитяжоньи сподаваемы” |_{8-8^б}|.

Цікава, што гэтае “сутыкненне” двух характараў мае сваім вынікам тое, што з пэўнай умоўнасцю можна назваць “псіхалагічнымі зменамі” ў характары Дарыя (але не Аляксандра, вобраз якога статычны і псіхалагічна “знерухомелы”). Дарый, які паўстае напачатку твора – гэты пыхлівы, нецярплівы, нахабны самадзержац, які патрабуе ад Аляксандра сляпога падпарадкавання сваёй волі. З бегам падзей, церпячы паразу за паразай, ён здаецца на волю лёсу і ў страху схіляецца перад Аляксандрам, а паміраючы, даручае яму клопат пра сваякоў і дабраслаўляе на шлюб з уласнай дачкой Раксанай. Характэрнае ў гэтым сэнсе наступнае супастаўленне. “Кгда ж то частокрот бывает, ижъ нанижший бывает повышон, а зас велми высокий на низкость упадает. Абовем ты, яко поведаетъ, естес ровен солнцеву, а иж седиши на солнцу маестату твоего, зосланным от богов, весполк з перскими боги. Але ижъ богове сут несмертелны, з смертельными обцоват ненавидят” |₈|, – пісаў Аляксандр Дарыю ў першым лісце. А вось перадсмяротныя словы цара, дзе ён згаджаецца з Аляксандрам: “А такъ то бог хотел меть... иж што през поднесене счастливости о бозе запаметал, зас през понижене в нужи вспаметал... А чого-м на он час през заслепене пыхи не видел, тепер през нискост покори вижу и знаю” |_{21^б}|. (Які кантраст з ранейшым: “...зобрал-ес лотрики з границ заходних а жедаешъ з великостю персов валчит, которих силы жадною мерою не затлумиши, абовем они – сами богове...” |₇|!)

Дзеля надання апавяданню гістарызму ў рамане шырока прадстаўлены лісты, што, як і разнастайныя прамовы, выконваюць тут ролю своеасаблівых гістарычных дакументаў. Яны, засведчаныя працамі многіх гістарыёграфуў Аляксандра, закліканыя пацвердзіць праўдзівасць апісанага. З гэтаю ж мэтай у раман уводзяцца і рэальныя гістарычныя асобы: персідскі цар Дарый, бацькі Аляксандра царыца Алімпіяда і цар Піліп II Македонскі, палкаводцы Аляксандравага войска Пталемей, Парменіян і іншыя. Аднак усё гэта толькі знешнія, фармальныя прыкметы гістарычнага рамана, бо аўтар не мог і не рабіў спробы заглыбіцца ў хаду гістарычных падзей і ацаніць іх.

Сербская рэдакцыя (поўны і скарочаны спісы). Гістарычна “Александрыя” сербскай рэдакцыі пазнейшая па часе паходжання за лацінскую (хранаграфічную). Шмат у чым маючы адрозненні, у ас-

нове сваёй яна мае той самы твор Псеўда-Калісфена, сюжэт якога паслужыў канвой для лацінскіх рэдакцый I¹, I², I³. З беларускіх спісаў сербскай рэдакцыі найбольш поўным з’яўляецца так званы Курніцкі (далей – А4), да якога блізкія скарочаны (РДЗБ, №1562, далей – А5) і няпоўны (РНБ, Q.XVII, №257 – урывак з найстарэйшага перакладу мяжы XV–XVI стст.)¹. Тэкстуальна спісы А4 і А5 супадаюць у сваёй аснове.

У сербскай рэдакцыі змяняецца не толькі сюжэтная канва твора, але і танальнасць: лейтматывам апавядання робіцца гаротны лёс Аляксандра – прадказаная яму пры нараджэнні смерць. Тэма трагічнага лёсу, як і фабула з асноўнымі сюжэтнымі лініямі, у сербскую “Александрыю” запазычана з яе асноўнай крыніцы – хранаграфічнай “Александрыі”. Аднак у сербскай “Александрыі” тэма набыла асаблівае значэнне дзякуючы таму, што Аляксандр выяўляе пэўную абазнанасць у хрысціянскім вучэнні пра бессмяротнасць душы. Для яго, язычніка, асабліва цяжкім было ўсведамленне ўласнай смяротнасці²; вось што гаворыць, паміраючы, сам Аляксандр: “*О слава, о земля, о солнце, и тварь, плачители со мною! Днесь в мале на свет явихся, а вскоре под землю подхожду...*” |А4₂₉₅|³. Узмацняе гэтае пачуццё асуджанасці героя сцэна яго сустрэчы ў пячорах мёртвых з язычніцкімі царамі (адсутнічае ў лацінскай рэдакцыі), і асабліва з ценем Дарыя, які пытаецца ў Аляксандра: “*О премудрый в человецех Александре! Да или ты осужденъ еси быти с нами?*” |₂₄₈|.

Ці не галоўныя моманты “хрысціянізацыі” твора звязаны з вобразам біблейскага прарока Ераміі, які на старонках твора першы раз з’яўляецца ў 12 раздзеле “О приходе Александре до Иерусалима” |₁₀₃₋₁₁₂|. З’явіўшыся Аляксандру ў сне напярэдадні яго ўступлення ў Ерусалім і абвясціўшы: “*Пойди с миром во Иерусалим, да поклонишися Богу Саваофу*” |₁₀₈|, назаўтра Ерамія асабіста сустракае Аляксандра, уводзіць яго ў горад, суправаджае пры наведванні храма Саламона. “В котораго бога вы веруете?” – пытаецца ў яго Аляксандр. “*И рече Иеремия: «Мы веруемъ во единого Бога Саваофа, котрый сотворил небо и землю, видима и невидима».*

¹ Існаваў яшчэ адзін няпоўны пераклад, які знаходзіўся ў складзе зборніка №408 (канец XVI ст.) Бібліятэкі Красінскіх у Варшаве, але загінуў у час Другой сусветнай вайны (разам са змешчанымі тамсама “Кнігай пра аздала-рыцара” і “Казаннем пра Сівілу-прарочыцу”). У прыватнасці, пераклад змяшчаў эпізод пра царыцу Кандакію і раздзел “О пришествии Александре ко царице своей Роксане и о смерти его”. Гл. Варшавские Университетские Известия, вып. II, 1894.

² Лурье Я. Переводная беллетристика XIV–XV вв., с.338.

³ Калі іншае не агаворана, тут і далей цытаты падаюцца па Курніцкім рукапісе (тут – А4).

Тогда Александр рече: «Поправде великому богу веруете, и я в него же верую» |₁₁₀|. Прамовіўшы гэтую сакральную фразу, Аляксандр як бы робіцца для яўрэяў сваім, прававерным, а зважаючы на яго вайсковую моц – нават фізічным абаронцам веры (прыгадаем з гэтай нагоды эпізод з Аз: “Александр розказал и писал до своих, абы всюды жидове волност мели, а права своего вживали в покою. Видячи самаритове его ласку против жидом, менилися теж быт жиды. Але кгда се доведат, иж не жыды были, не хотел им той волности дат” |Аз₁₇₄|). Адпаведна, пасля ўшанавання Аляксандрам адзінага бога ў вачах яўрэяў ён паўстае не столькі як заваёўнік, але найперш як прадказаны прарокам Даніілам збаўца яўрэйскага народа з чужынскага ярма. Таму Аляксандр ставіцца ў адзін шэраг з героямі яўрэйскай (і біблейскай) гісторыі – Ісусам Навінам, Галіяфам, Самсонам, Саўлам і Іянафанам. У якасці матэрыяльнага пацверджання гэтай сувязі Аляксандр атрымлівае з рук Ераміі найвялікшыя “речи святыя”: пярсцёнак з напісаным на ім імем бога; камень, якім Давід забіў Галіяфа; рагаты шалом і непераможнае кап’ё Самсона; непрабіўны шчыт цара Саўла.

Наогул, хрысціянізацыя “Александрыі” ў сербскай рэдакцыі праводзіцца лагічна і паслядоўна. Калі ў лацінскіх спісах сталіца Дарыя знаходзіцца ў Сусане (Персепалі) і пра яе захоп Аляксандрам падрабязна не гаворыцца, то ў сербскіх – непасрэдна ў самім Вавілоне, біблейскім увасабленні граху ідалапаклонства і распусты. Вось як пададзены гэты момант у А4: “Александр тое ноци Ефрат-реку от города вывел в поле тем перекопом, они же въ море, а куда вода выбегла. Тем местом, яко посуху, прошил под город со всем войском своим, и велел город тростию зажечи” |₁₃₆|. Зазначым, што змешчаная ў А4 |₁₃₆| і А5 |_{35^б-36}| стратэгія захопу горада была апісаная яшчэ ў “Гісторыі” (I, 190-191) Герадота, дзе распавядаецца пра захоп Вавілона ў 539 г. да н.э. войскамі персідскага цара Кіра (бацькі Дарыя паводле сербскай “Александрыі”). У лацінскай рэдакцыі непазбежнасць будучай перамогі Аляксандра грунтуецца выключна на прароцтве кнігі Данііла: “Тогда ему архиерей принесл книги Даниила-пророка, в которых было написано, ижъ некоторый з греков мел збурут перскую моц” |А16^б|, а ў сербскай гэтая місія ўскладзена яшчэ і на прарока Ерамію: “...и на Дария поиди: поразити его маешъ, и перским царем назовешися” |₁₀₈|.

Не выклікае сумнення алегарычны характар аповеду Кнігі прарока Данііла, але ж падобная алегорыя характэрная і для “Александрыі”. Супаставіўшы 8 раздзел Кнігі прарока Данііла і ўказаныя часткі “Гісторыі” Герадота з А4, можна заўважыць сюжэтны паралелізм аповедаў: а) прарока Данііла функцыянальна замяшчае

іншы біблейскі персанаж – Ерамія; б) Аляксандр успрымаецца як пераўвасабленне персідскага цара Кіра, заваёўніка Вавілона; в) на месца Валтасара пастаўлены Дарый. Прычым, што важна, і біблейскі, і раманны аповед скіраваныя не столькі да фактаў, колькі да глыбокага гістарычна-філасофскага і рэлігійнага зместу гэтых фактаў. Ператварэнне Сусаны (А1) у Вавілон (А4) мае на мэце правесці думку пра асуджанасць горада, Дарыя і яго ўлады. Для поўнай карціны алегарычнага падабенства не хапае толькі біблейскага піра Валтасара і “мене, мене, тэкел, упарсін”. Аднак, як яно ні дзіўна, гэты “недахоп” А4 знаходзіць сваё вырашэнне: у нейкай ступені паралеллю да піра Валтасара можа служыць аповед пра наведванне Аляксандрам (пад выглядам уласнага вяльможы) палаца цара Дарыя, дзе акурат і адбываецца пір |₁₅₀₋₁₅₁|. І калі прарок Данііл прысутнічае на піры ўласнай персонай, то Ерамія, хоць і не робіць гэтага, але тым не менш менавіта ён натхняе Аляксандра на авантуру: не бойся, ідзі да Дарыя, *“а с помощью Бога Саваофа не будет на тебя некоторого страха”* |₁₄₄|. Сэнс адрасаванай Валтасару біблейскай фразы “мене, мене, тэкел, упарсін” (“палічаны, палічаны, узважаны і падзелены” па-арамейску) у А4 вуснамі Ераміі перададзены раней, перад сюжэтам пра выправу Аляксандра ў Вавілон, і скіраваны супраць Дарыя: *“Пойди, чадо Александре, без всякого страха на Дария. Идучи, говори усты своими: единъ свет, единъ Бог, сотворивый небо и землю, иже на горах почиваяй, Аданай Саваоф. И то рекши, поразити его имеши и все неприятели свои”* |₁₃₂|.

Ерамія “сербскіх” спісаў функцыянальна “замышчае” не толькі Данііла, але бога Амона (Серапіса) і яўрэйскага перасвятара Іядуя лацінскай рэдакцыі, дзе задача папярэджання Аляксандра пра небяспеку і натхнення на ўчынкі ўскладзена на Амона, а Іядуй прысутнічае толькі ў раздзеле пра наведванне Аляксандрам Ерусаліма. У А1, А2, А3 спасылка на словы Данііла пра перамогу аднарога казла над баранам змешчана ў аповедзе пра наведванне Аляксандрам храма Саламона. У спісах жа А4 і А5 гэтаму папярэднічае сцэна абвяшчэння Даніілавага прароцтва рымскімі жрацамі ў царкве “бога своего Аполълоня”. І толькі потым, перад з’яўленнем Аляксандра ў Ерусаліме Данііл асабіста нагадвае Ераміі ў сне пра ўласнае прароцтва. (Відавочна, што гэты прыклад добра ілюструе шляхі ўзаемаўплыву рэдакцый твора; але, з іншага боку, выглядае на тое, што кампілятары сербскай рэдакцыі дэманструюць “экуменічны” падыход у яе сюжэтнай будове.)

Чым жа выкліканы падобныя змены ў ідэйным і сюжэтным планах “Александры”? Чаму менавіта вобраз Ераміі абраны складальнікамі сербскай рэдакцыі для “суправаджэння” галоўнага героя ў

яго барацьбе з царом Дарыем? Паводле Бібліі, гэты прарок вядомы найперш сваім плачам па разбураным вавілонцамі і персамі Ерусаліме, таму з’яўленне яго ў “Александрыі” ў якасці духоўнага натхняльніка барацьбы Аляксандра з Персідскай дзяржавай выглядае на своеасаблівы гістарычны рэванш, рэвізію гістарычнага факта сродкамі мастацкага слова. Дадзеная акалічнасць найперш сведчыць пра тое, што сербская “Александрыя” зведала на сабе ўплыў старажытнай яўрэйскай гістарыяграфіі (у прыватнасці, “Юдэйскіх старажытнасцяў” Іосіфа Флавія) і талмудычнай традыцыі (найперш т. зв. Вавілонскага Талмуду). Біблейскія алузіі ў сербскай “Александрыі”, што называецца, ляжаць на паверхні. Напрыканцы рамана, каб папярэдзіць пра блізкі надыход смерці, прарок Ерамія зноў з’яўляецца Аляксандру ў сне: *“И ныне, Александре, съступитися имать: от земли взято, и паки въ землю пойти имаши. Ведомо да есть тебе, яко всю землю объшед, отечества своего не имаши узрети”* |₂₆₄|. Апошні сказ гэтай цытаты карэлюецца з адпаведным месцам Бібліі, дзе Бог кажа Майсею пра немагчымасць для яго ўвайсці ў зямлю абяцаную пры жыцці: *“...і памры на гары, на якую ты ўзйдзеш... перад сабою ты ўбачыш зямлю, а не ўвойдзеш туды”* (Другі закон, 32:50-52).

Сербская “Александрыя” адрозніваецца ад лацінскай не толькі больш шырокай распрацоўкай тэмы прадказанай смерці героя. Адбыліся тут і пэўныя кампазіцыйныя змены, асабліва заўважныя ў другой частцы рамана, дзе распавядаецца пра падзеі пасля перамогі над Дарыем: тое, што ў Псеўда-Калісфена было выкладзена ў выглядзе лістоў Аляксандра да маці і Арыстоцеля, у сербскай “Александрыі” ператварылася ў разгорнутае аўтарскае апавяданне. Адным з найбольш важных сюжэтных новаўвядзенняў сталася апісанне вернага кахання Раксаны да Аляксандра, якая не захацела жыць пасля смерці люблага мужа і заканчвае жыццё самагубствам, пасля чаго герояў хаваюць разам. У гэтым плане ці не самая ўдалая знаходка складальнікаў – узятая з старарускай рэдакцыі твора сцэна плачу Раксаны, які з прычыны яго яўна вусна-паэтычнага характару або блізкасці да традыцыйных народных галашэнняў прымаўся, безумоўна, усходнеславянскім чытачом асабліва блізка да сэрца: *“Александре, царю всего света, сильный господине! Въ чюжих землях оставил мя еси, а сам, царю сильный и великий господине Александре, яко солнце, под землю заходиши. О милый мой господарю, царю Александре! О земля, о небо и звезды! Днесь плачтесе со мною, и точите слезы, очи мои, дондеже езера наполнятся и реки и источницы, и язык – пельнину горку яди!”* |A4₃₀₅|. Раксана не хоча жыць пасля смерці люблага мужа, яна

накладвае на сябе рукі (“мечъ Александровъ вземши и нань возлегши, и пронъзе живот свой, и сконъчася” |₃₀₅|), і абодвух герояў (як Трыстана і Ізольду еўрапейскіх раманаў або як герояў народных песень і балад) хаваюць разам. Паказальна, што гэты эпізод апушчаны ў А5, якую “Писал... Василий Гаврилович Менжинский, попович Мозырский” |₁₀₂|.

Цікавасць аўтара сербскай “Александрыі” да разгорнутага сюжэтнага апавядання прасочваецца і ў сцэне забойства Аляксандрам Нектанава |А4₂₄₋₂₆|, таксама запазычанай з хранаграфічнай рэдакцыі. Калі ў А1 забойства Нектанава тлумачыцца проста (“*О нещасный! Слушне, абы-с такъ умер! Коли есь земских речий не розумел, чому-с смел о небесских гадат, фалшиве пришли речи поведаячи?*” |₄⁶|), то ў А4 Нектанаў кажа Аляксандру, што “*ми планеты указуют, еже от сына своего убит быти маю*” |₂₄|. Хочучы паказаць яму ўсю недарэчнасць такога прароцтва, Аляксандр са словамі “Согреших, мистре мой, предъ богом” скідае Нектанава з гары; паміраючы, той адкрывае Аляксандру тайну яго нараджэння |А4₂₅|. Тут відавочны ўплыў папулярнага ў сусветнай літаратуры сюжэту пра раней прадказанае здарэнне, якое адбываецца менавіта таму, што яго спрабуюць пазбегнуць. Чалавек вымушаны дзейнічаць супраць уласнай волі, ён – толькі зброя ў руках фатуму (прыгадаем з грэчаскай міфалогіі забойства царом Эдыпам свайго бацькі, або гісторыю цара Эгея). Той жа матыў непазбежнасці здзяйснення прадказання знаходзім у іншых перакладных творах – “Троі” і «Казанні пра Сівілу-прарочыцу» (прадказанне фатальнага лёсу Фарыжа/Парыса і прароцтвы Сівілы пра пагібель горада).

Значна ўзмацніліся ў А5 прыгодніцкія матывы. Асабліва яскравым у гэтым сэнсе з’яўляецца эпізод, дзе распавядаецца пра прыход Аляксандра да Дарыя ў якасці пасла |₁₄₆₋₁₅₅|. Прысутны і ў лацінскай рэдакцыі, у сербскай гэты эпізод распрацаваны больш эфектна і якасна. П’ючы віно з падаваных яму келіхаў, Аляксандр кожны раз хавае новы келіх за пазуху, а на запыт здзіўленых Дарыевых вяльможаў адказвае, што такі ўжо звычай пры двары ягонага гаспадара |₁₅₀|. Падмануўшы персаў, Аляксандр пакідае Дарыеў палац, а прыхаваныя келіхі служаць яму пропускам: аддае іх вартавым як доказ таго, што ён пасланец Дарыя |₁₅₂|. Пераасэнсаваны і некаторыя эпізоды лацінскай рэдакцыі рамана. Так, забойства Піліпа прыпісваецца ўжо не Паўсанію, як тое бачым з А1, А2, а цару Наскархосу, які спакусіўся на прыгажосць Аляксандравай маці |₃₅₋₄₂|.

Лацінская і сербская рэдакцыі “Александрыі” не існавалі ізалявана, узаемаўплыў іх мастацкіх сістэм яскрава выявіўся на беларускай глебе. Так, вышэйзгаданы эпізод поўных лацінскіх спісаў пра знаходжанне

Аляксандра на абедзе ў персідскага цара Дарыя з'яўляецца пазнейшай устаўкай са спісу сербскай рэдакцыі¹. Гэты твор аказаў вялікі ўплыў і на беларускую народную творчасць, што ў свой час было заўважана Я. Карскім, які лічыў некаторыя матывы народных казак (пра медны і сонны гарады, пра вогнедыхаючых гадзюк, пра гаворачыя дрэвы і птушак і да т. п.) адлюстраваннем у народнай свядомасці адпаведных эпізодаў “Александрыі”². Наогул, унікальная культурная сітуацыя, што склалася ў Беларусі ў XVI ст. і была звязаная з грэка-візантыйскім і рыма-лацінскім уплывам, на літаратурным узроўні найбольш яскрава выявілася менавіта ў “Александрыі”. Характэрна, што ніводны з пяці вядомых беларускіх спісаў “Александрыі” не паўтарае іншы цалкам, кожны мае сваю лексіка-стылістычную афарбоўку, сюжэтныя хады і кампазіцыйныя асаблівасці, і кожны – гэта творчы пераклад-апрацоўка, які не можа быць зведзены да простага перакладу з пэўнай крыніцы.

Алесь Бразгуноў, кандыдат філалагічных навук, навуковы супрацоўнік аддзела гісторыі даўняй і новай беларускай літаратуры Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі. Выпускнік беларускага аддзялення філфака БДУ (1994).

¹ *Истрин В.* Хроника Иоанна Малалы в славянском переводе. Книга пятая. Одесса, 1909, с.315.

² *Карский Е.* Белорусы: В 3-х т. – Т. 3: Очерк словесности белорусского племени. Вып. 2: Старая западнорусская письменность. – Петроград, 1921, с.74.

ІДЭЙНАЕ ПЕРАЎВАСАБЛЕННЕ МІЦКЕВІЧАВАЙ РАМАНТЫЧНАЙ ТРАДЫЦЫІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ 80–90 гг. ХХ ст.

У другой палове ХХ ст. у літаратуры назіраецца сітуацыя пераходу ад эпохі мадэрну да эпохі постмадэрну. Калі ў літаратурах Захаду гэтая з’ява праяўляецца паступова, то ў літаратурах Усходняй Еўропы яна ўзнікае лавінападобна. Сітуацыю ў літаратурным працэсе Захаду другой паловы ХХ ст. можна параўнаць з рачной дэльтай: літаратурны “мэйнстрым” дасягнуў свайго дзялення на рукавы ці больш менш буйныя рачулки, што асобна ўпадаюць у мора, чыя прастора падвержана ўсім вятрам і бурам. Сітуацыя ў літаратуры Усходняй Еўропы 80-х – 90-х гг. ХХ ст. нагадвае прарыў плаціны, калі маса вады вірлівым струменем, запаўняючы ўпадзіны і нізіны, рынулася да сусветнага акіяну.

Сярод аб’ектыўных падзей, якія прывялі да ўтварэння сітуацыі парадыгмальных змен (пераходу ад эпохі мадэрну да эпохі постмадэрну) як на Захадзе так і ва Усходняй Еўропе “навукоўцы называюць, – па словах Г. Кісліцынай, – некалькі асноўных:

– Другая сусветная вайна і звязаныя з ёй руйнаванне гуманістычных спадзяванняў, крах веры ў панаванне розуму;

– распад СССР, разбурэнне сацыялістычнай сістэмы, стварэнне новых незалежных дзяржаў, пераразмеркаванне ўнутры сусветных ваенна-эканамічных блокаў;

– адкрыццё з’яў канечнасці і незахавання, якое выклікала крызіс утапічных тэорый канчатковага падпарадкавання прыроды чалавекам;

– экалагічныя катастрофы (найбуйнейшая з якіх – катастрофа на Чарнобальскай АЭС) вычарпанасць прыродных рэсурсаў і неабходнасць пошуку новых альтэрнатыўных крыніц энергіі;

– пачатак выкарыстання мікраэлектронікі, вынікам якога стала пранікненне тэхнічных катэгорый мыслення ў культуру, залежнасць ад сродкаў масавых камунікацый: спачатку – ад тэлебачання, пасля – ад інтэрнэту, што становіцца прычынай татальнага прасякання нашага жыцця мадэліраваннем, сімуляцыяй” [1, с. 16].

Метафара “прарыву плаціны” адпавядае карціне, што назіралася

ся ў беларускім літаратурным працэсе апошняга дзесяцігоддзя ХХ ст. Эстэтычна-звязанай (іншымі словамі “чыста літаратурнай”) прычынай яе ў Беларусі стаў крызіс сацыялістычнага рэалізму, які заключаўся ў разыходжанні напісанага і бачанага, прапанаванага афіцыйнай літаратурай і сапраўдным станам рэчаў. Пры гэтым асаблівае значэнне набывае тое, што пісьменнікі ўжо займелі магчымасць не прымаць нарматыўных устаноў як для сваёй творчасці, так і непасрэдна для літаратурных твораў. Акрамя таго зняцце цензурных нажніц і дыктату ідэалогіі – надавала творцам, якія прыйшлі ў літаратуру ў 80–90 гг. большай амплітуды для самавыяўлення, большага творчага імпульсу.

Гэта прывяло для незвычайна шырокага (“стракатага”) спектру паэтычных напрамкаў. Некаторыя з якіх паводле фармальных прыметаў можна акрэсліць наступным чынам:

– *рэалізм* (з-за вялікай долі крытыкі рэчаіснасці яго варта было б акрэсліць як *крытычным рэалізмам 90-х*; збольшага ў рэчышчы гэтага напрамку працавалі пісьменнікі старэйшага пакалення);

– *неадраджанізм* (экстрапаляцыя ад *адраджанізму*, тэрміну 20–30 гадоў) – яго характарызуе зварот да праблемы сучаснага стану нацыянальна-гуманітарных каштоўнасцяў Беларусі;

– *беларуская плынь постмадэрнізму*, у якой можна вылучыць: а) беларускі *соц-арт* (канцэптуальная пераробка, абессэнсоўванне былых сацрэалістычных клішэ); б) *пострамантызм* (гэты тэрмін ужываўся ў французскай літаратуры другой паловы ХІХ ст., аднак “зноў” уведзены старшынёй Таварыства Вольных Літаратараў Аляксеем Аркушам для азначэння “нонкамфармісцкай літаратуры”); в) *пост-футурызм*; г) *бел-панк*; д) *транслагізм*; е) *логафармізм*; ж) *шызарэалізм*; з) *экзотык (афрыканізм)*; і) *трансгрэсія (х-паранаідалізм)*; к) *паэзія пэрфомансу*.

У *неаадраджанізму* і напрамках, якія ўтвараюць *беларускую плынь постмадэрнізму*, заўважаюцца рамантычныя тэндэнцыі, што абумоўлена адмовай ад соцыўмнага, калектыўнага светаўспрымання, і прыняцце за першаснае індывідуальнае, а таксама назіраецца павялічэнне ўвагі да рамантычнай формулы: незвычайная асоба ў незвычайных абставінах (90-я гады на якія прыйшліся: распад СССР, утварэнне незалежнай Беларусі, пералом тысячагоддзя – міленіум, а таксама астралагічны пераход да эры Вадалея (што мусіравалася ў сродках масавай інфармацыі), інфармацыйны выбух – інтэрнэт і пачатак эры мабільных тэлефонаў – безумоўна разглядаліся літаратарамі як незвычайныя абставіны). А. Бельскі заўважае: “90-я гады прынеслі разняволенасць у мастацкай творчасці, а гэта

паспрыяла паглыбленню асабовасці паэтычнага выказвання, раскрыццю непаўторнага індывідуальнага “я” [2, с. 39].

У канцы 80-х – 90-х утвараюцца, дзейнічаюць мноства літаб’яднанняў, літ-згуртаванняў, літ-таварыстваў, літ-рухаў, сярод іх: “Тутэйшыя”, “Крыніцы” (пры газеце “Чырвоная змена”), “Узлёт” (гэта літааб’яднанне пры Беларускаім Дзяржаўным Універсітэце дзейнічала і да 80-х гг. У дадзеным выпадку маецца на ўвазе “Узлёт”, пад кіраўніцтвам былога тутэйшаўца Сяргея Кавалёва), “Дыяген” (г. Гродна), Табала-S-тэт (пры тэатры “Вольная сцэна”), Таварыства Вольных Літаратараў (Полацк), “Пяты кут” (Слуцк), Бум-Бам-Літ, Вулей, Schmerzwerk і інш. Найбольш доўгатрывалымі і своеадметнымі былі: “Тутэйшыя” (канец 80-х – пачатак 90-х), Таварыства вольных літаратараў (1993 – існуе да гэтага часу) і Бум-бам-літ (гэты літаратурна-мастацкі рух, які толькі знешне нагадваў літаб’яднанне, бо прынцыпова не меў адзінага маніфесту, статуту і жорсткага, рэкамендацыйнага прыёму сяброў. Ён утварыўся ў 1995 г., у 1999 годзе раздзяліўся на дзве плыні, уласна ББЛ і Schmerzwerk. Дзейнічаюць да гэтага часу).

Такім чынам, супастаўляючы сітуацыю рамантызму пачатку XIX ст., (рамантычны пералом) і сітуацыю постмадэрнізму канца XX ст. (змена культурнай парадыгмы) у Беларусі можна адзначыць некалькі фармальных падабенстваў:

– супрацьстаянне *класіцызм – рамантызм і сацрэалізм – постмадэрнізм*;

– наяўнасць творчых аб’яднанняў, у якіх кшталтаваліся мастацкія ўзоры новай метадалогіі (культ моладзі).

Таксама вылучаюцца ідэйныя сыходжанні паміж рамантызмам і постмадэрнізмам.

У постмадэрнізме для характарыстыкі творчай практыкі было ўведзена паняцце-метафара “палімпсэст” – паверх аднаго твору мастацтва (тэксту) пішацца новы – так бы мовіць, адбываецца назапашванне ў адной прасторы ўсіх твораў чалавецтва. У *беларускай постамадэрнісцкай плыні* (А. Туровіч і аўтар гэтага артыкула) было прапанавана яшчэ адно паняцце-метафара “капірка” – дзе ўжо запісаны ўсе творы чалавецтва і ўсе нават новыя творы – застаецца падабраць пэўны трафарэт, для прачытання той жа “капіркі”.

Такім чынам узнікае супастаўнае рамантычнаму светаўспрымання творчае прадчуванне – выхаду (прабіцця) праз капірку, “напісаць на ёй з другога боку”, ці калі “капірка” – гэта плоскі адпаведнік чорнае дзіры, – то прарвацца праз яе і апынуцца ў іншае прасторы, падобна таму, як мяркуюць фізікі-тэарэтыкі, касмічныя чорныя дзіры могуць стацца пераходамі ў іншыя Сусветы. Іншымі

словамі, прадбачваецца магчымасць над-антрапалагічнай творчасці (“звышчалавечай”, “пазачалавечай”).

Аднак менавіта рамантыкі першай паловы XIX ст. адчулі волю і імкненне да над-антрапалагічнага акту мастацтва. Яны спрабавалі пісаць для “свету душаў”. Міцкевіч у сваіх творах (“Рамантычнасць”, “Дзяды”) прадказвае існаванне “вока души”, якім можна бачыць “жывыя праўды” – уккрытыя ад нас з’явы “свету душаў”. Але ж убачыць, пачуць ці адчуць надрэальныя рэчы – мала, трэба навучыцца кіраваць імі. Трэба з дапамогай славесна-пачуццёвай формулы даць магчымасць чытачу-чалавецтву па свайму жаданню пераходзіць з рэальнага свету ў пазарэальны. Фактычна, калі адкінуць метафізічныя ўяўленьні XIX стагоддзя, рамантыкі паўсталі супраць замкнутасці мастацтва папярэднікаў уласна на чалавеку, як замкнутым у сябе аб’екце. Адсюль супрацьстаянне класіцызму. Толькі рамантызм з яго героем, роўным па творчай моцы Богу, здольны ствараць новыя Сусветы ці ўваходзіць у іншыя Сусветы для пэўных творчых мэтай. Аднак гістарычная параза звычайных чалавека-герояў таго часу (ад Напалеона да Каліноўскага), якія памылкова лічыліся за ўзор надзвыш-антрапалагічных індывідуумаў, абумовілі недавер да рамантызму.

Цяпер жа, у сітуацыі “недаверу да недаверу” рамантычныя традыцыі сталі падмуркам, на якім узнікла Новая літаратурная сітуацыя ў Беларусі.

Можна вызначыць як мінімум тры тыпы праяваў рамантызму ў беларускай паэзіі канца 80–90-х:

1. *Рамантычныя тэндэнцыі з’яўляюцца рэакцыяй на новы віток беларускага адраджэння (падобна да адраджэння пачатку XX ст.).*

Гэта было характэрна для творчасці большасці сяброў літаб’яднання “Тутэйшыя”. “Рамантычная адраджэнская ідэя, – як адзначае Г. Кісліцына, – абумовіла, перш за ўсё, пафас паэтычных твораў Э. Акуліна, А. Бадака, С. Верацілы, П. Бурдыкі, А. Глобуса, А. Дэбіша, П. Дзмітрука, А. Мінкіна, В. Куртаніч, Л. Рублеўскай, У. Сцяпана, С. Сокалава-Воюша і, канешне ж, А. Сыса, які ў сваёй першай публікацыі ў часопісе “Маладосць” (1986) выявіў сябе як ідэйны лідэр паэтычнай моладзі 80-х гг. [1, с. 56].

Хаця *неадраджанізм*, па сваёй сутнасці не можа быць адным з напрамкаў постмадэрнізму (гэта своеасаблівая рэінкарнацыя адраджэнскай літаратуры 20-х, таму тэрмін *неадраджанізм* прыводзіцца умоўна – С. М.), менавіта гэтая з’ява беларускай літаратуры стала прадвеснікам змены культурнай парадыгмы ў Беларусі. Паводле прыведзенай і ўхваленай Г. Кісліцынай максімы А. Сыса:

“Мова – наш Бог і наш Горб” [1, с. 56] Можна казаць аб (удалай ці не) спробе эпатаваць публіку. Калі для неарамантыка Караткевіча мова была малаком, а для *неаадраджэнца* Сыса, яна ўжо Горб, то міжволі задаешся пытаннем: ці не маскарад гэта? Ці не апрануў паэт Анатоль Сыс касцюм юродзівага і выпрошвае ў чытача спагады да сябе, як носьбіта мовы?

Усё ж, трэба пагадзіцца з Ганнай Кісліцынай, якая піша: “Анатоль Сыс стаў вестуном Новай літаратурнай сітуацыі, але яго творчасць была вянцом адраджэнскага канона, які назаўсёды сыходзіў у нябыт, даючы месца новай літаратуры” [1, с. 60].

Аднак “адыход у нябыт” папярэдніх літаратурных метадалогій не адбываецца імкліва, а расцягваецца на многія гады і дзесяцігоддзі. Той жа “адраджэнскі канон” відавочна пабудаваны на платформе рамантызму пач. ХІХ ст (Міцкевічавай традыцыі).

Другім тыпам праяў рамантызму становіцца:

2. Рамантызм, як дадатковая энергія ў супрацьстаянні з сацрэалізмам і камфармізмам.

Сцяг гэтай “барацьбы” паспрабавалі ўзняць некаторыя сябры аб’яднання Таварыства Вольных літаратараў. Юры Гумянюк у артыкуле “Постмадэрновы прарыў і пачуцьцё дыстанцыі ў беларускай літаратуры напрыканцы 1980-х – у пачатку 1990-х гадоў”, апублікаваным у газеце “Культура”, піша: “Як ня дзіўна, але рамантычная сьвядомасьць перажыла камуністычную ідэалёгію, амаль перакрэсьліла асноўныя пастулаты сацрэалізму і пачала набываць новыя формы, разьвіваецца ў розных галінах мастацтва, пераважна масавага (кіно, эстрада)” [3, с. 8]. У Ю. Гуменюка ў 1994 г. выйшла паэтычная кніга “Твар Тутанхамона”, у прадмове да якой ён прызнаецца: “Штодня адбываецца трансфармацыя рамантычнай сьвядомасьці і мэтафарызацыя рэальных аб’ектаў”... [4, с. 3]. Нібыта адчуваючы гэтую ж “трансфармацыю” паэт заяўляе: “Файна будаваць уласны сьветапогляд паводле прынцыпаў маральнага кодэксу прыхільніка постмадэрнізму!” [43, с. 4] – і... распачынае барацьбу з народнымі пісьменнікамі, камсамолкамі, камуністамі (вершы “Народны паэта”. “Заклік камсамолкі”, “Мы камуністам шлём вітаньне”.) У кнізе пастаўлены *Post Scriptum*: “Гэта кніга ёсьць апошні мэталёвы цьвік, якім я прыбіў сацрэалізм да крыжа беларускай паэзіі”. Аднак “рамантычны запал” у кнізе, які, безумоўна, быў штуршком для стварэння падобных вершаў і лозунгаў, хутка сыходзіць і ператвараецца ў той жа самы сацрэалізм (толькі з іншым знакам), бо выкарыстоўваюцца тыя ж метады барацьбы, як гэта было ў 30-х гадах ХХ ст. Наконт *Post Scriptum*’у неабходна дадаць, якой бы паэтыкай пісьменнік не карыстаўся, але метафара павінна быць без пабочнага

(заганнага) сэнсу. А ў прыведзенай вышэй фразе ўзнікае алюзія з Бібліяй і асацыяцыя з Хрыстом (і ўвогуле з хрысціянствам). Але ж Ісус Хрыстос уваскрос! Дык што, усе выпады Ю. Гуменюка – дбанне, каб сацрэалізм уваскрос?

Па-свойму распачынаў сваё супрацьстаянне з сацрэалістычнай літаратурай Алесь Аркуш. “Мы больш ня верым нікому. У нас скончылася трываньне. Мы ўпэўніліся, што беларуская літаратура амаль ніхто не займаўся. Яна лядача існавала ў адведзенай ёй рэзэрвацыі...” – пісаў Алесь Аркуш у “Спробе маніхвэсту” [5, с.7]. Тут ён выступаў у ролі старшыні літаб’яднання. Аднак Алесь Аркуш – аўтар літаратурнай канцэпцыі – пострамантызм. “Пострамантызм – Апазыцыянэр зь вялікай літары. Ён дакладна адчувае хлусьню, няшчырасьць і скнарнасьць. Ён з’явіўся як пратэст (пратэстант) супраць навалы чалавечай хсьцівасьці, генэруючы інстыктыўныя захады, якія мусяць ратаваць асобы ад дэструктыўнага ўздзеяньня сацыяльнага зла... – абвяшчаў паэт у сваёй кнізе “Разьвітаньне з Танталам” [6, с. 8-9]. – Пострамантызм у адрозьненне ад папярэдніх рамантызмаў не зьбіраецца нікога нікуды клікаць, а тым больш прапаноўваць пэўныя жыцьцёвыя рэцэпты, нікога ні ў чым не абвінавачвае, ён не зьвяртаецца да масаў і нават да канкрэтнай асобы – хутчэй да самога сябе.

Я сьвет, я космас, паўтарае пострамантызм” [5, с.7].

Фактычна за мэту творчасці ставіцца дасягненне стану апазіцыйнага нонканфармізму. Таму правільней вызначыць падобную літаратурную практыку, як эго-рамантызм, пад якім разумеецца гадаванне рамантычных ідэалаў у сваім мікракосме пры ўзнікненні камфармісцкіх сутыкненняў са знешнім, даволі няўтульным светам. Аднак такая пазіцыя і ёсць спосабам супраціўлення аджыламу...

Даволі яскравыя вынікі ў *беларускай плыні постмадэрнізму* дала запазычанае з рамантызму перакананне ў магчымасці ўзняцца па-над уласным светам, светам людзей у іншыя невядомыя сферы. Трэці тып праяў рамантызму ў беларускай постмадэрновай літаратуры канца 80–90 гг:

3. *Романтызм як папярэдняя “пошукавая” ідэалогія для постмадэрнізму.*

І хаця ў постмадэрнізме пошук пераходу з аднаго свету ў другі, напрыклад, ад свету чалавека ў свет жывёл, ці ў свет стыхій нежывой прыроды і г. д., хутчэй выступаў у якасці адмысловай гульні, стымулам для яе заўсёды была рамантычнае імкненне сутыкнуцца з невядомым, з нечуваным.

Пачатковыя спробы такога пераходу зробленыя: мастакі прымуслі вецер з дапамогай адмысловага пэнзлянога флюгера пісаць

карціны, ці, акунаючы смоўжаў у розныя фарбы, пускалі іх поўзаць па палатне і тым самым ствараць непадобныя ані на што пейзажы; англійскія паэты на спінах авечак пісалі (кожнай) асобнае слова і назіраючы за ўсім статкам натавалі вершы; французскія празаікі пісалі раманы, дзе супраць логікі французскай мовы не ўжывалі словы з самай распаўсюджанай літарай “e”, шведскія разбярэны стваралі скульптуры для дэльфінаў і г. д... У Беларусі – бумбамлітаўцы чыталі вершы птушкам, дрэвам, рыбам, дамам і сметнікам; стваралі тэксты для фізіялагічнага ўспрымання – скурай, страўнікам, пячонкай, ныркамі; развешвалі на сабе гірлянды акулараў, каб бачылі тэкст не толькі вочы але і клеткі цела; абвяшчалі чорную прастору ночы (сферу поўнай цемры) Творам твораў; у сваіх трансгрэсіўных тэкстах адмаўляліся ад лагічнасці абзаца ці нават фразы, ствараючы відавочна антыантрапалагічную прозу, напрыклад, ад імя пацука-папачынай істоты; на ссовах мыслення будавалі шызарэалістычную літаратуру; распрацоўвалі гіпэрсюррэалістычнае АЎТАпісьмо, што базуецца на бінарных узаемаўплывах камп’ютар – чалавек; з дапамогай лагафармізму даследавалі механізм фізічнага чытання твора ў акаляючым асяроддзі; з тыпаграфічных адкідаў выраблялі антыкнігі. Зрухары *Бум-Бам-Літу*, і сябры *Schmerzwerk’у*, і блізкія па “пошукаваму” духу, “адыкрылі” Другі фронт мастацтва, гэта значыць той, дзе можна занавя, у новых каардынатах, у новых культурных кодах напісаць, напрыклад, “Адысею” ці “Іліяду” Гамэра альбо, напрыклад, “Дзяды” Міцкевіча.

Усе гэтыя незвычайныя літаратурныя практыкі, апрабоўваліся не толькі ў друку, але ў выступленнях перад публікай, на зладжаных фэстах (адной з цэнтральных “пошукавых” акцый быў праведзены ў Віцебску “Арт-прагноз’ 96”), дэманстраваліся перформансы альбо ладзіліся вандроўкі па Беларусі ці замежныя краінах. Гэта ўсё даволі ажывіла ўвесь літаратурны працэс 90-х гадоў

Акрамя вышэй прадстаўленых трох тыпаў ідэйных пераўвасабленняў рамантызму ў беларускай постмадэрнісцкай літаратуры ўзнікла зусім новая тэндэнцыя: сам рамантызм і яго ўзоры сталі для постмадэрністаў матэрыялам для дэканструкцыйнага аналізу. Скарыстаем ся прыведзенай у пачатку раздзела метафарай плаціны: гэты аналіз падобны таму, як будаўнікі прарванай плаціны вывучаюць кавалкі бетону, раздрабляючы яго, гледзячы на іх пад мікраскопам, прапальваюць лазерам, каб даведацца, чаму ж плаціна не вытрымала.

У самым канцы стагоддзя ў беларускай постмадэрнісцкай паэзіі з’яўляецца новая постаць – Андрэй Хадановіч.

Улюбёныя паэтычныя прыёмы Андрэя Хадановіча – інтэртэкс-

туальная гульня, каламбурыстыка, іронія. У некаторых яго тэкстах можна адчуць імкненне “пераўтрамбаваць” фразу шматсэнсавымі пластамі, асобныя з якіх даступныя толькі вузкапрофільным спецыялістам (па якой-небудзь замежнай літаратуры). Гэта дае падставы казаць пра пэўную герметычнасць яго творчасці. Аднак “тайна” адкрываецца толькі тады, калі ты ведаеш усе ключы (гіпертэксты), да якіх адсылае яго паэзія.

Можна дапусціць, што мэта мастацтва, паводле Андрэя Хадановіча, – гэта наталенне інтэлектуальнае прагі. Хто мае такую прагу – таму й дараваныя яго творы.

Але прагу Хадановіча не можа задаволіць ні эпатаж, ні станоўчыя ці адмоўныя сентыменты, закладзеныя ў тэксце. Ва ўсім павінна быць разумная суладнасць. Таму, натуральна, што яму ўласціва скептычна-іранічнае стаўленне да культуры рамантызму.

Прывядзем прыклад “судзеяння” тэкстаў сучаснага паэта Андрэя Хадановіча з тэкстамі класіка рамантызму Адам Міцкевіча:

ПРАМОВА ПРА МІЦКЕВІЧА

Браты й сёстры ў Міцкевічы! Сёння мы адзначаем урачыстую дату: 14 снежня, роўна 175 год таму, паэт Адам Міцкевіч ня выйшаў на Сэнацкую плошчу ў Пецяярбургу. І дзякуй Богу, бо інакш мы, найхутчэй, ня мелі б ані “Пана Тадэвуша”, ані дрэзданскіх “Дзядоў”...

Час расстаяла ўсё па сваіх месцах, зычліва плоціць па неаплочаных “гамбургскіх рахунках”, але працэс гэты павольны й марудны. Таму нам усім, як і ўсяму прагрэсіўнаму чалавецтву, мусіць быць вельмі прыкра, што ўся творчая спадчына “вешчуна” дагэтуль не дайшла да ўдзячных нашчадкаў. Так, мы маем знакамітую “Оду да Маладосьці”. Але дзе, скажэце мне, ода да “Польмя”, ода да “Крыніцы”, ода да “ARCHE”, ода да “Nichil’я”, оды да “Беларускай думкі” й “Славянскага набату”?... Вось яно, людзкае забыццё, і імя яму – царскага цэнзура! Шмат што зынакшыла цэнзура. Бо кожны разумны чалавек ведае, зь якімі словамі Юры Гагарын стартаваў у космас. Гэта пасля іх пераклалі на расійскую й атрымалася “Паехалі!”. “Jedźmy! Nikt nie woła!” – сказаў нам на разьвітаньне касманаўт, перад тым як удала прызямліцца ў Акерманскіх стэпах...[7, с. 11].

Нагрувашчванне сучасных рэалій, устаўленых у тэкст, з нагоды вечарыны, прысвечанай творчасці класіка, стварае камічны эфект. Факты біяграфіі Міцкевіча, цытата з яго санета служаць матэрыялам для стварэння мазаічнай карыкатурнай карціны нашых дзён.

А вось як тая ж цытата з Міцкевіча ў вершы Хадановіча робіцца злавесным “знакам лёсу”.

ПЕРШАЕ СПАТКАНЬНЕ

...jedźmy, nikt nie woła

A. Mickiewicz

*Бязлітасная прыяцелька Кітса,
праўдзівая красуня без згрызот,
прывабная самотная саміца,
якой падзеш на грудзі, як на дзот,*

*зь юрлівым пацалункам чараўніцы
ўдыхаючы атручаны азот.
Яна здымае, толькі не спадніцу -
твайго кіно апошні эпізод,*

*бязноса выява Боны Сфорцы.
А ты, закаркаваны ў вершы творца,
сабе вярхоўнай рады не дасі.*

*Джакондаю ў гагарынскім абліччы
ўсьміхаецца la belle dame sans sourcils:
паехалі, маўляў, – ніхто ня кліча!*

[8, с. 145-146] (Верш быў напісаны ў 2000 г.)

У санеце апісваецца сустрэча са смерцю – шырока распаўсюджаны сюжэт у літаратуры. Санет адсылае да верша англійскага рамантыка Джона Кітса “*La belle dame sans merci*” – “Прыгожая бязлітасная дама”, праўда, у Хадановіча, дзякуючы франкамоўнаму каламбуру *sourcils – merci*, гэтая дама пераўтвараецца ў бязлітасную “бязбровую” даму, што паказвае: не павінна быць аніякіх сумненняў – перад табой сама смерць... А цытата з Міцкевіча гаворыць, што страчваюцца сувязі не толькі з тваім краем, але з гэтым светам, бо спатканне са смерцю першае і апошняе.

Паводле вышэйпрыведзеных прыкладаў, мы бачым, як адзін і той жа тэкставы матэрыял, можа, у залежнасці ад кантэксту, быць ці то камедыйным, ці то трагедыйным. І цытаты з класікаў рамантызму ў рэчышчы постмадэрнізму набываюць новыя грані сэнсу.

Выяўленыя рамантычныя традыцыі ўтвараюць у беларускай літаратуры 80–90-х гадоў інтэртэкстуальнае поле, вектарна скіраванае на творчасць Адама Міцкевіча. А прыпаўшы на 1998 год 200-гадовы юбілей паэта толькі паспрыяў іх узмацненню. У другой палове 90-х у беларускамоўны гуманітарны набытак былі ўведзены новыя пераклады асноўных твораў паэта (“Міласныя санеты”, пераклад

У. Мархеля, “Крымскія санеты”, пераклад І. Багдановіч, выдадзены пераклад “Пана Тадэвуша”, зроблены П. Бітэлем, з’явіліся два пераклады паэмы “Дзядоў”, пераклад К. Цвіркі і аўтара гэтага даследавання). Пашыралася беларуская міцкевічыяна (аб чым сведчыць зборнік “Міцкевіч і Беларусь” (1997 г.).

Рамантычныя традыцыі ў беларускай літаратуры 80–90-х пазначылі праблему: Міцкевіч і сучаснае беларускае грамадства, якое перакрочыла міленіум і стварае для будучых даследчыкаў творчай спадчыны вялікага наваградчаніна і беларускіх літаратараў адпаведна навуковы патэнцыял і адмысловы арт-палігон.

Літаратура

1. Кісліцына Г. Новая літаратурная сітуацыя. Змена культурнай парадыгмы. – Мн., Логвінаў, 2006.
2. Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя. Т. 4. 1986–2000. Кн. II. – Мн.: “Беларуская навука”, 2003.
3. Гумяннюк Ю. Постмадэрновы прарыў і пачуцьцё дыстанцыі ў беларускай літаратуры напрыканцы 1980-х – у пачатку 1990-х гадоў // Культура. – № 4. – 25 студзеня 1995 г.
4. Гумяннюк Ю. Твар Тутанхамона – Полацк: Полацкае ляда, 1994.
5. Аркуш А. Спроба маніхвэсту // Культура – № 4 – 25 студзеня 1995 г.
6. Аркуш А. Разьвітаньне з Танталам. Полацк: Полацкае ляда, 1994.
7. Хадановіч А. Прамова пра Міцкевіча//Наша ніва – №52 (209) – 26 сьнежня 2000 г.
8. Хадановіч А. Дзесяць санетаў выкладчыка літаратуры. Куртуазна-макабрычнае пасланне. Падвойны агент // Крыніца – № 1 (61) – 2001 г.

*Серж Мінскевіч, малодшы навуковы супрацоўнік
Інстытута літаратуры імя Я.Купалы НАН Беларусі,
выпускнік філфака БДУ (1995).*

ПАЭТЫКА АНТЫЧНАСЦІ І МАСТАЦКАЯ ПРАКТЫКА БЕЛАРУСКІХ ЛАЦІНАМОЎНЫХ ПАЭТАЎ ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ

Дасканалая паэзія – плён вялікага мастацкага таленту. Немагчыма аспрэчыць гэтага меркавання. Аднак, апроч “боганатхнёнасці”, кожнаму сапраўднаму майстру слова ўласціва віртуознае валоданне тэхнікай вершаскладання, якая фармуецца шляхам штудый у галіне тэорыі паэтыкі. Нездарма менавіта паэтыка і рыторыка ачольвалі корпус агульнаадукацыйных дысцыплін ва ўсіх вучэльнях не толькі часоў антычнасці і сярэднявечча, але таксама і новага часу. Праз слова чалавек спасцігае свет. Праз паэтычнае слова ён спасцігае яго характэрнае і дасканаласць.

Расійскі літаратуразнаўца Міхал Лявонавіч Гаспараў трапна заўважыў: “Чытаючы вершы, мы ніколі не ўспрымаем толькі тое, што сказана сэнсам іх слоў – мы заўсёды адчуваем таксама і тое, што падказана формаю іх метра, рытму, рыфмаў, строф. <...> Кожная вершаваная форма нясе на сабе шматслойныя напластаванні сэнсавых асацыяцый, што назапасіліся за гады і стагоддзі яе ўжывання ў папярэдніх паэтаў; ад гэтага адны памеры здаюцца (быццам бы самі па сабе) высокімі і ўрачыстымі, а другія – лёгкімі і гарэзлівымі”. Гаворачы пра гісторыю верша, вучоны падкрэсліў, што яна “не абмяжоўваецца рамкамі нацыянальных вершаскладанняў” (Гаспаров 1989, 3). Гэтая заўвага мае вялікае значэнне для характарыстыкі развіцця паэзіі на Беларусі ў эпоху Рэнэсансу. XVI–XVII стагоддзі ў інтэлектуальным жыцці эліты беларускага грамадства азначаны росквітам класічнай філалогіі, літаратурнай модай на лацінскае вершаскладанне, арыентацыяй на класічныя (перадусім старажытнарымскія) паэтычныя ўзоры не толькі з пункту гледжання вобразна-мастацкай сістэмы, але і ў галіне паэтыкі, прынамсі жанравай сістэмы і метрыкі.

Вершаваная культура на Беларусі існавала з часоў ранняга Сярэднявечча і развівалася ў рэчышчы розных культурна-эстэтычных традыцый. Аднак у эпоху Рэнэсансу назіраецца асаблівы ўздым творчых інтэнцый менавіта ў гэтай галіне прыгожага пісьменства. “З’яўляючыся адным з дамінантавых напрамкаў старажытнабеларускай літаратуры, – адзначае Іван Саверчанка, – кніжная паэзія –

найважнейшы аспект духоўнай культуры таго часу” [Саверчанка 1992, 7]. Паэтычная творчасць беларускіх аўтараў XVI – пачатку XVII стагоддзяў нават на сённяшні дзень, нават пры вялікай колькасці страчаных помнікаў, – гэта вялізны корпус тэкстаў, розных па мове, жанравай прыналежнасці, ідэйнай накіраванасці і стылёвай спецыфіцы.

Развіццё мастацтва кніжнай паэзіі на Беларусі ў эпоху Рэнэсансу было звязана з актыўным засваеннем пісьмовай спадчыны Старажытнага Рыму, прычым, што вызначальна, часцей за ўсё неадрыўна ад культурнага субстрату старажытнарымскага пісьменства – лацінскай мовы. “У адрозненне ад літаратуры рускай, – адзначае Уладзімір Кароткі, – беларуская літаратура з пачатку XVI ст. развівалася пад уздзеяннем ідэй гуманізму, якія і прывялі да росквіту Рэнэсансу на нашых землях. Культурнаму ўзаемапранікненню “Усход – Захад” садзейнічала лацінская мова” [Кароткі 2006, 25].

Сістэма жанраў класічнай паэзіі складвалася з часоў антычнасці. Мастацкія формы, выпрацаваныя ў літаратурнай практыцы старажытнагрэцкіх аўтараў, пераўтвараюцца ва ўстойлівыя нарматывы ў паэзіі Старажытнага Рыма. “Асноўны тып такога нарматыву – жанр, г. зн. устойлівае суіснаванне пэўных вобразаў, матываў, ідэйна-эмацыянальных канцэпцый, элементаў стылю і вершаванай формы ў межах шэрагу твораў, якія суадносяцца ў свядомасці пісьмніка і чытача” (Поэтика 1989, 3). Першасныя тэорыі жанраў прапанавалі Арыстоцель і Гарацый. Важкім унёскам стала таксама праца па паэтыцы Дыямедэ-граматыка, аўтара другой паловы IV ст.

У эпоху Адраджэння антычныя тэорыі вершаскладання набываюць новую актуальнасць. Выпрацаваная старажытнагрэцкімі і старажытнарымскімі паэтамі сістэма жанраў была, як вядома, строга іерархічнай, цесна звязанай з метрыкай. Так, Арыстоцель у першым раздзеле “Паэтыкі” заўважае, што літаратараў класіфікуюць, “аб’ядноўваючы назву метра са словам «ствараць», называючы паэтаў не паводле спосабу наследавання, але паводле агульнасці метра”. Старажытнагрэцкі вучоны класіфікаваў віды паэзіі ў залежнасці ад спосабаў наследавання: аб’ектыўны аповед (эпас), асабістае выступленне апавядальніка (лірыка) або выяўленне падзей у дзеянні (драма).

Уяўленне пра віды паэзіі ў паэтычнай тэорыі Гарацыя фарміравалася ў выніку скрупулёзнага вывучэння і каментавання яго “Паслання да Пізонаў”, якое набыло вядомасць пад назваю “De arte poetica” (“Пра паэтычнае мастацтва”). Так, нямецкі вучоны XVII ст. Міхаэль Пексэнфельдэр пісаў: “Паводле Гарацыя [існуе] шэсць радаў паэтаў: гераічныя, або эпічныя, элегічныя, лірычныя, ямбіч-

ныя, камічныя, трагічныя” (Pexenfelder 1670, 341). Дыямед прапанаваў наступную класіфікацыю: “Ёсць тры роды паэзіі: дзейсны або імітатыўны, які грэкі [назваюць] драматычным або міметычным; апавядальны або паведамляльны, які грэкі называюць экзегетычным або анадэльтычным; агульны або змешаны, які грэкі называюць “кайнон” або “міктон” (Diomedes [1536], 117 verso). Такім чынам, у межах апавядальнага і змешанага (паводле Дыямеда) радоў паэзіі, якія атрымалі найбольшае развіццё ў эпоху Рэнэсансу, існавалі чатыры асноўныя (паводле Гарацыя) віды: эпічная, элегічная паэзія, а таксама лірыка і ямб. У беларускай класічнай паэзіі эпохі Рэнэсансу і ранняга Барока прадстаўлены ўсе гэтыя чатыры разнавіднасці. Кожная з іх вылучаецца спецыфікай свайго метрычнага ўвасаблення, тэматычнай і кампазіцыйна-стылёвай адметнасцю.

I. Эпас. “Эпасам па-грэцку называецца верш гекзаметрам, [гэта] спасціжэнне подзвігаў багоў, герояў і людзей” (Diomedes 118 recto). На падставе гэтай дэфініцыі Дыямеда зразумелыя таксама варыянты “heroica poesis” (“гераічная паэзія”), “carmen heroicum” (“гераічная песня”), якія выкарыстоўваліся ў дачыненні да гэтага жанру. Менавіта эпічная паэзія была аб’ектам пільнай увагі аўтараў усіх паэтык, пачынаючы з Арыстоцеля. Эпас быў найбольш “кананізаваны” у тэарэтычных адносінах: існавалі даволі строгія патрабаванні адносна кампазіцыі, фабулы, сюжэта, герояў, а таксама стылёва-выяўленчых сродкаў гераічнага эпасу.

Беларуская паэзія XVI – пачатку XVII стагоддзя прадстаўлена трыма помнікамі гераічнага эпасу: “Bellum Prutenum” (“Пруская вайна”, Кракаў, 1516) Яна Вісліцкага, “Radivilius sive De vita et rebus praeclarissime gestis, immortalis memoriae, illustrissimi principis Nicolai Radivili...” (“Радзівіліяда, або Пра жыццё і подзвігі бессмяротнай памяці, учыненыя з найвялікшай славай, найсвятлейшага князя Мікалая Радзівіла...”, Вільня, [1592]) Яна Радвана, а таксама “Carolomachia, qua Felix victoria, ope Divina, <...> per Ill[ustrissim]um D[ominum] Joan[nem] Carolum Chodkiewiczium, de Carolo duce Sudermanniae <...> V. Kalend[is] Octob[ribus] A[nno] D[omini] 1605 in Livonia sub Kyrkholmum reportata, narratur” (“Караламахія, у якой апісваецца шчаслівая перамога, атрыманая з Божай дапамогай <...> найяснейшым панам Янам Каралем Хадкевічам, <...> над Карлам, князем Швецыі, <...> 27 верасня 1605 года ў Лівоніі пад Кірхгольмам», Вільня, 1606) Хрыстафора Завішы. Абавязковыя патрабаванні – гекзаметр, наяўнасць пэўных кампазіцыйных элементаў, выяўленне выключных подзвігаў выключнай асобы – былі выкананы нашымі паэтамі на высокім мастацкім узроўні. Імпульс да стварэння вялікіх эпічных твораў быў успрыняты таксама польскамоўнымі

аўтарамі Беларусі, на што звярнуў увагу Сяргей Кавалёў. Менавіта гераічная эпіка, адзначае даследчык, становіцца “дамініруючым жанрам у паэзіі позняга Рэнэсансу” (Кавалёў 2005, 19).

Беларуская паэзія эпохі Адраджэння прэзентуе разнастайныя інтэрпрэтацыі эпічнай жанравай формы. Так, Мікалай Гусоўскі напісаў гекзаметрам свой паэтычны твор “De vita et gestis Divi Nyacinthi” (“Пра жыццё і подзвігі Святога Гіяцынта”, Кракаў, 1525). Аднак, улічваючы тое, што галоўны герой – не волат-ратнік, а “рыцар Хрыста”, і што біяграфічны матэрыял аўтар пазычаў з жыццёвай літаратуры, прысвечанай святому Гіяцынту (Яцку), правільней, на маю думку, будзе ў дачыненні да гэтага твора ўжываць жанравую дэфініцыю “агіяграфічны эпас”. Зусім іншая разнавіднасць эпічнага жанру – “hodoeporicon” (“апісанне выправы”) – прадстаўлена ў творчасці Францішка Градоўскага, аўтара паэмы “Hodoeporicon Moschicum... Christophori Radivilonis” (Вільня, 1582), прысвечанай смелай ваеннай выправе Хрыстафора Радзівіла пад час Лівонскай вайны.

Папулярнасць “гераічнага верша” ў беларускай класічнай паэзіі XVI стагоддзя спрычынілася да шырокага выкарыстання гэтага памеру для стварэння твораў у іншых паэтычных жанрах. Гаворка ідзе пра панегірык і эпіталаму. Даследаванне вялікага корпусу помнікаў гэтага жанру дазволіла зрабіць выснову, што беларускія панегірыкі і эпіталамы на лацінскай мове складаліся ў адзначаны перыяд менавіта гекзаметрам. Для прыкладу прывядзем “Panegyricus in excidium Polocensem...” (“Панегірык на ўзяцце Полацка...”, Вільня, 1580) Васілія Гіяцынція, “Panegyricus illustrissimo principi, domino d. Nicolao Christophoro Radivillo” (“Панегірык найсвятлейшаму князю, пану Мікалаю Хрыстафору Радзівілу”, Вільня, 1598) Андрэя Валана, “Ad Nicolaum Radivilonem virum illustrem, Epithalamium” (“Мікалаю Радзівілу, выдатнаму мужу, эпіталамій”, [Кракаў, 1546]) Пятра Раізія; “Epithalamium in nuptias ... Christophori Monvidi Dorohostayski...” (“Эпіталама на шлюб... Хрыстафора Монвіда Дарагастайскага”, Вільня, [1588?]) Яна Радвана etc. Такую метрычную аднастайнасць немагчыма лічыць выпадковай з’явай. Гекзаметр у якасці паэтычнага памеру для ўслаўлення слаўтай падзеі, вядомай асобы або шлюбнага паяднання вядомых асоб выбіраецца, гаворачы словамі Яна Вісліцкага, “tollendo ad fastigia caeli” (“каб узнесці да нябесных вышыняў”) тыя подзвігі або падзеі, якія вартыя вялікай славы і вядомасці – як мінімум! – агульнадзяржаўнай! Нездарма героямі гэтых твораў выступаюць Радзівілы, Хадкевічы, Сапегі, Дарагастайскія – гонар свайго народу і свайго эпохі, эпохі вялікіх перамог.

II. Элегічная паэзія. Паводле Дыямеда, “*elegia est carmen compositum hexametro verso pentametroque alternatim positum*” (“элегія – верш, які складаецца з гексамэтра і пентамэтра, размешчаных папераменна”) (Diomedes 188 verso). У назвах элегій часта прысутнічае слова “*carmen*” (“*carmen elegiacum*”), якое мела значэнне як “верш”, так і “песня”. Гэта – сведчанне этымалагічнай сувязі элегічнага жанру з народнымі галашэннямі. Да гэтага ж тыпу паэзіі прымыкае і эпіграма, якая, як слухна заўважае Алесь Жлутка, у першасным значэнні была запісаным на магільным помніку галашэннем па памерлым (гл.: Жлутка 2006, 319). Характар элегічнай паэзіі з часам змяніўся, на што звяртаў увагу Гарацый:

Versibus inpariter iunctis querimonia primum,
post etiam inclusa est voti sententia compos
(Horat. Ars poetica. 76)

Прежде в неравных стихах заключалась лишь жалоба сердца,
После же чувства восторг и свершение сладких желаний!
(пер. М. Дзмітрыева)

Элегічным двувершам, як заўважае М.Л. Гаспараў, маглі пісацца не толькі кароткія эпіграмы, сярэдняя даўжыні элегіі, але і доўгія паэмы (гл.: Гаспаров 1989, 79). Тыповы і надзвычай дасканалы ўзор айчыннай элегічнай паэзіі ў вялікай форме – “*Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis*” (“Песня пра постаць, дзікасць зубра і паляванне на яго”, Кракаў, 1523) Мікалая Гусоўскага. Няма сумненняў, што твор першапачаткова (у Рыме) і быў задуманы як элегія па забітым зубры, чучала якога павінна было быць прэзентавана перад Рымскім Папам. У Кракаве “Песня пра зубра” была пашырана змястоўна, аднак жанравая прырода твора не змянілася. Толькі з пункту гледжання элегічнай прыроды жанру гэтага твора можна растлумачыць выразна і шматразова прэзентаванае “*ego*” аўтара, у той час як эпас патрабуе аб’ектыўнага выкладу падзей, з аўтарам “на ўзбоччы”. Толькі ў элегіі Гусоўскі мог дазволіць сабе шматлікія лірычныя адступленні-разважанні – тое, чым так прывабляе “Песня пра зубра”! Нарэшце, менавіта элегія дапускае малітоўны зварот да вышэйшых сіл (у дадзеным выпадку – да Багародзіцы) у фінале твора, між тым як эпас патрабуе інвакацыі да бостваў у экспазіцыі. Аднак, паколькі ў айчынным літаратуразнаўстве твор Мікалая з Гусава традыцыйна акрэсліваецца як “паэма” (гл.: Гісторыя 1997, 152-153), лічу магчымым ужываць альтэрнатыўную жанравую намінацыю – “элегічная паэма”.

Пачынаючы з другой паловы XVI стагоддзя элегія (эпіцэдзій, эпітафія, трэн, трэнодыя) і эпіграма становяцца найбольш пашыра-

нымі жанрамі як лацінамоўнай, так і польскамоўнай паэзіі. Што датычыцца эпіграм, то яны становяцца абавязковым элементам прадмоўна-пасляслоўнага комплексу друкаванага выдання. Падкрэслію, што часта нават для польскамоўных выданняў эпіграмы складаліся на лаціне. Так, Сымон Будны ў лоскім выданні перакладу Новага Запавету з каментарыямі змясціў лацінамоўную эпіграму на герб Кішкаў (гл.: Парэцкі 1977, 138). Паколькі эпіграма на герб выконвала ў першую чаргу рэпрэзентатыўную функцыю, то і выбар мовы быў на карысць самай рэпрэзентатыўнай (бо агульназразумелай) – лаціны. Сведчаннем таго, што ў XVI–XVII стагоддзях на лаціне свабодна размаўлялі ўсе адукаваныя беларусы, з’яўляюцца словы Андрэя Валана: “Лацінскай мовай у нашым народзе карыстаюцца настолькі часта, што ў будучым вельмі мала знайшлося б такіх, якія, чытаючы напісанае па-лацінску, не маглі б зразумець гэтага” (Šaton 1996, 42).

Стылістыка і рыторка беларускіх лацінамоўных элегій і эпіграм паступова ўскладнялася, прыбіраючыся ў слоўна-выяўленчую квецень Барока, аднак галоўнае фармальнае (метрычнае) патрабаванне жанра – элегічны двуверш – нязменна захоўвалася ва ўсіх адзначаных творах.

III. Лірычная паэзія. На думку Гарацыя, спецыфіка лірычнай паэзіі вызначаецца змястоўнымі прыярытэтамі:

Musa dedit fidibus divos puerosque deorum
et pugilem victorem et equum certamine primum
et iuvenum curas et libera vina referre

[Horat. Ars poetica. 83–85].

Звонким же лиры струнам даровала бессмертная Муза
Славить богов и сынов их, борцов, увенчанных победой,
Бранных коней, и веселье вина, и заботы младые!

Такая тэматычная разнастайнасць лірычнай паэзіі спалучалася з разнастайнасцю метрыка-страфічнай. Антычная паэзія прадстаўлена адмысловым суквеццем лірычных вершаваных памераў. У беларускай паэзіі першай паловы XVI стагоддзя такой вялікай разнастайнасці, як у грэкаў і рымлянаў, мы не сустрэнем. Алкеевай страфою напісаны дзве оды Яна Вісліцкага, сапфічнай страфою – верш “Да святога Себасцяна” Мікалая Гусоўскага. Мода на лірычныя памеры ў беларускай паэзіі паступова ўвайшла з практыкай версіфікацыі выкладчыкаў і навучэнцаў езуіцкіх калегій. Так, у зборніках гратуляцыйнай паэзіі, падрыхтаваных навучэнцамі Віленскай езуіцкай Акадэміі з нагоды пасвячэння ў сан віленскіх епіскапаў Георгія Радзівіла (1581) і Бенедзікта Войны (1600), змешчаны вершы, многія з якіх складзены памерамі лірычнай паэзіі: асклепіядавай

страфой, фалекейскім адзінаццаціскладовікам, сапфічнай страфой, другой архілохавай страфой і нават такім рэдкім памерам, як арыстафанаў верш. У паэтычных зборніках, выдадзеных навучэнцамі Віленскай Акадэміі, вершаваныя памеры на аснове харыямбу атрымалі значнае пашырэнне, сапраўднае ж культываванне форм лірычнай (пераважна гарацыянскай) паэзіі адбываецца ў творчасці Мацея Казіміра Сарбеўскага.

Менавіта ў паэтычнай творчасці студэнтаў-езуітаў набываюць папулярнасць формы кур'ёзнай і фігурнай або мастацкай паэзіі (*carmina curiosa et figurata seu artificiosa*): *acrostichon* (акраверш), *onomasticon* (анамастык), *anagramma* (анаграма), *emblemata* (эмблема), *echo* (рэха), *aenigma* (загадка). У зборніку эпіталамійных вершаў на шлюб Георгія Хадкевіча і Зоф'і Радзівіл, выдадзеным у Вільні ў 1594 годзе, сустракаюцца такія паэтычныя формы, як “*allegoricon* (верш-іншасказанне)”, “*paraeneticon* (верш-напамін)”, “*proseuticon* (малітоўны верш)”, “*eronymicon* (верш на імя)”, а таксама оды, напісаныя самымі рознымі лірычнымі строфамі.

IV. Ямбічная паэзія. “*Jambicum est carmen maledictum, plerumque trimetro versu <...> compositum*” (“Ямбічны верш – лаянкі, складаецца пераважна трыметрам...”) (*Diomedes, 119 recto*). Ямбічным трыметрам (сенарам) Ян Вісліцкі напісаў верш, прысвечаны Пятру Таміцкаму, жадаючы, магчыма, зрабіць паэтычны памер сродкам самаіроніі, якой прасякнуты гэты верш. Як і ў выпадку з памерамі лірычнай паэзіі, ямбічнае вершаскладанне (пераважна ў форме ямбічнага сенара) расквітнела ў творчасці езуітаў. Пры гэтым ямб страціў сваю першапачатковую “лаянкавую”, сатырычную накіраванасць і стаў выкарыстоўвацца для напісання лірычных вершаў.

Беларускае прыгожае пісьменства XVI стагоддзя было прадстаўлена, як бачым, усімі асноўнымі відамі класічнай паэзіі. Яўная перавага назіраецца ў жанрах і формах эпічнай і элегічнай паэзіі. Беларускія паэты, якія стваралі свае творы на агульнаразумелай лаціне, імкнуліся паказаць гераізм дня сённяшняга і дня мінулага сваёй дзяржавы. У радках урачыстага гекзаметра “Прускай вайны”, “Радзівіліяды” і “Караламахіі” загучалі велічныя аналы айчыннай гісторыі. Аднак славы падзвігі ды глабальныя інтэлектуальныя зрухі не заўсёды давалі станоўчы вынік. На змену першым прыходзілі новыя ваенныя супрацьстаянні, новыя страты; на змену другім – крызіс гуманістычнай ідэалогіі, які перажывалі многія краіны Заходняй Еўропы на працягу, бадай, усяго XVI стагоддзя. Усведамленне гэтага настройвала на элегічны лад струны беларускіх аэдаў. Таму элегічным двувершам апісвае Мікалай Гусоўскі свае ўражанні

ад відовішча язычніцкага ахвярапрынашэння ў цэнтры Рыма (“На ахвярапрынашэнне чорнага быка”). Таму тым жа элегічным двувершам напісана яго “Nova et miranda de Turcis victoria...” (“Новая і славутая перамога над туркамі...”, Кракаў, 1524), бо гэтая “славутая перамога” далася суайчыннікам паэта вялікай цаною – цаною страты веры... І кракаўскі магістр Мацей Пірсерый з Сілезіі яўна паспяшаўся ў сваёй уступнай эпіграме назваць гэты твор эпініцыем – “песняй перамогі”...

Вызначэнне жанравай прыналежнасці твора, а значыць, і ўжыванне жанравых дэфініцый, заўсёды звязана як з канкрэтна-гістарычнымі ўмовамі літаратурнага развіцця, так і з узроўнем распрацаванасці тэорыі паэтычнага мастацтва ў адпаведны гісторыка-культурны перыяд. Пра гэта трэба памятаць найперш, калі мы маем справу з узорамі класічнай паэзіі – з вершамі і паэмамі, аўтарамі якіх былі высокаадукаваныя і таленавітыя майстры вытанчанага слова. Яны, нашы выдатныя суайчыннікі, на шляху да вяршыняў Парнасу прайшлі выдатную школу граматыкі, рыторыкі і паэтыкі. Таму, падобна Мікалаю Гусоўскаму, яны гатовы былі смела заявіць, што кожны з іх – “*impar scriptoribus Romanis*” (“непадобны да рымскіх пісьменнікаў”).

Тое, што беларускія лацінамоўныя паэты смела выкарыстоўвалі пры стварэнні сваіх вершаў лепшыя дасягненні антычных майстроў слова, а таксама традыцыйныя формы класічнай паэзіі, ніяк не прыніжае мастацкіх вартасцяў іх твораў. С.С. Аверынцаў слушна заўважае, што імітацыйная практыка ніколі не дазваляе меркаваць пра ступень “пераймальнасці” як уласцівасці, супрацьлеглай “арыгінальнасці”: цытаванне можа быць і часта бывае знакам адштурхоўвання ад антычнага аўтара. “Сказана тое ж самае – роўна настолькі, каб адцяніць кантраст: тое ж самае, але па-другому” (Аверинцев 2005, 61).

Беларуская лацінамоўная паэзія эпохі Рэнэсансу прадстаўлена самымі рознымі формамі, жанрамі, тэмамі, ідэямі і вобразамі. Сучасны польскі даследчык Ігнацы Левандоўскі адзначае, што “у эпоху Адраджэння лацінская паэзія была нашмат багацейшай за польскую” (Lewandowski 1996, 21). Гэтае сцвярджэнне справядлівае і ў дачыненні да беларускай літаратуры, хаця, у адрозненне ад польскай літаратуры, многія вершаваныя творы беларускіх аўтараў на лацінскай мове застаюцца да сённяшняга дня невядомымі і недаследаванымі. І гэта – адна з надзённых праблем айчыннага гістарычнага літаратуразнаўства. Беларускія паэты XVI–XVII стагоддзяў, якія пісалі вершы на лаціне, у самых дасканалых паэтычных формах з годнасцю імкнуліся паказаць сваю адметнасць і арыгінальнасць, сваю

непаўторнасць у “*arte versificandi*”, у паэзіі, якая, па словах Мацея Казіміра Сарбеўскага, “паводле сваіх функцый больш за ўсё набліжаецца да самага выдатнага з усіх відаў дзейнасці – стварэння, якое ўласцівае Богу” (Sarbiewski 1954, 7). Менавіта лацінская паэзія спрыяла фармаванню на нашых землях дасканалай паэтычнай культуры, якая ў далейшым папаўнялася творамі не толькі на лацінскай, але таксама на старагрэцкай, польскай, царкоўнаславянскай і беларускай мовах.

Літаратура

- Аверинцев С.С. Собрание сочинений / Под ред. Н.П. Аверинцевой и К.Б. Сигова. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005.
- Гаспаров М.Л. Очерк истории европейского стиха. М.: Наука, 1989.
- Гісторыя беларускай літаратуры: Старажытны перыяд / Пад рэд. М.А. Лазарука, А.А. Семяновіча. – 3-е выд. Мн.: Выш. шк., 1997.
- Жлутка А. Мікола Гусоўскі // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў. Т.1: Даўняя літаратура: XI – першая палова XVIII стагоддзя. Мн.: “Беларуская навука”, 2006. С. 309–357.
- Кавалёў С.В. Літаратура Беларусі позняга Рэнесансу: Жанры, творы, асобы. Мн.: Права і эканоміка, 2005.
- Кароткі У. Ад Сярэднявечча да барока: Эпохі і стылі ў старажытнай беларускай літаратуры // Роднае слова. 2006. № 1. С. 23–26.
- Парэцкі Я.І. Вершаваныя творы Сымона Буднага // Беларуская літаратура. Вып. 5. Рэдкалегія: М.М. Грынчык (галоўны рэдактар) і інш. Мн.: Выд-ва БДУ, 1977. С. 138–144.
- Поэтика древнеримской литературы: Жанры и стиль. М.: Наука, 1989.
- Саверчанка І.В. Старажытная паэзія Беларусі: XVI – першая палова XVII ст. Мн.: “Навука і тэхніка”, 1992.
- [Diomedes Grammaticus] Diomedis Grammatici opus, ab Ioanne Caesario, ita emendatum, scholiisque illustratum... Coloniae: Per Johannem Soterem, [1536].
- Lewandowski Ignacy. Antologia poezji łacińskiej w Polsce. Renesans. Poznań: Wyd-wo naukowe, 1996.
- Pexenfelder Michael. Apparatus eruditionis tam rerum quam verborum per omnes artes et scientias. – Nürnberg: Michael & Joh. Friedrich Endter, 1670.
- Sarbiewski Maciej Kazimierz. O poezji doskonałej czyli Wergiliusz i Homer (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus). Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich. Wyd-wo PAN, [1954].
- Šaton U. De latinitate semper viva // Studia philologica: Сборник научных статей. Мн., 1996. С.42–44.

*Жана Некрашэвіч-Кароткая, дацэнт
Белдзяржуніверсітэта. Выпускніца рускага аддзялення
філфака БДУ (1995).*

**СВЯТОГА КІРЫЛА МАНАХА СЛОВА АБ
ЗНЯЦЦІ ЦЕЛА ХРЫСТОВА З КРЫЖА І АБ
МІРАНОСІЦАХ¹, ПАВОДЛЕ ТЛУМАЧЭННЯ
ЕВАНГЕЛЬСКАГА, І ПАХВАЛА ІОСІФУ²,
У НЯДЗЕЛЮ 3-ЮЮ ПА ВЯЛІКАДНІЗ³**

[Пахвала Іосіфу]

Пахвалім цяпер Іосіфа, вартага заўсёднага ўспаміну, паважанага і таксама дастойнага асаблівага здзіўлення. Шчасны Ты сапраўды, славу ты і дастойны асаблівага здзіўлення Іосіфе, бо такога значнага добра і вялікага багацця на зямлі і на небе ўдастоіўся! Годна паслужыў, як херувімы⁴, Божаю целу; але яны, калі [Бога] нябачна на сваіх трымаюць плячах⁵, страхам свае пакрываюць твары, а Ты радасна на сваіх руках Хрыста Бога насіў. Шчасны Ты, Іосіфе, болей за праайцоў Аўраама, Ісаака і Іакава⁶! Яго бо яны голас толькі пачулі, ды шанаванымі і славу тымі болей за ўсіх сталі, чыё Ты плашчаніцаю⁷ агарнуў цела. Шчаснымі называю рукі Твае, Іосіфе, на якіх Сына Божага і ўсіх Творцы трымаў Ты цела⁸, Яго бо вобраз не тры-

¹ Міраносіцы – жоны-міраносіцы прыйшлі да гроба Гасподняга памазаць мірам цела Хрыста. Іх імёны згадвае евангеліст Марк (Мк.16:1).

² Іосіф – паходзіў з горада Арымафея бліз Іерусаліма, заможны чалавек, знатны член сінадрыёна (вышэйшай іудзейскай рады) і тайны вучань Хрыста. Пасля смерці Госпада прасіў у Пілата цела Ісуса, зняў Яго з крыжа і паклаў у новым гробе, высечаным у скале і прыгатаваным для сябе ва ўласным садзе недалёка ад Галгофы (Мц.27:57-60; Мк.15:42-46; Лк.23:50-53; Ін.19:38-42). Памяць Іосіфа ўшаноўваецца Царквой і ў нядзелю св. Міраносіц.

³ Нядзеля 3-яя па Вялікадні называецца міраносіцкай нядзелляй, таму што ў гэты дзень праваслаўная царква ўшаноўвае святых міраносіц.

⁴ Херувімы – вышэйшыя анёлы.

⁵ Паводле псалмоў Давіда і кнігі прарока Ісайі, Бог сядзіць на херувімах (Пс.79:2; Пс.98:1; Іс.37:16), што вызначае іх асаблівую прыбліжанасць да Госпада.

⁶ Аўраам, Ісаак і Іакаў – праайцы габрэйскага народа, якім быў дадзены заповіт ад Бога.

⁷ Плашчаніца – тонкае палатно, якім агортвалі цела памерлага перад пакладаннем у гроб.

⁸ У тэксе адлюстравана ідэя адзінства Бога Айца і Бога Сына, выказаная ў Евангеллі ад Іаана так: “Я і Айцец – адно” (Ін.10:30).

ваючы бачыць пры Харыве¹, Маісей пад скалой схваўся і пачуў: “Ззаду мяне ўбачыш”²; таму, калі на Фаворы³ з Іліёй угледзелі яны Хрыста, то засведчылі, што Ён – Бог і чалавек. Шчасны Ты болей за Давіда цара, вялікі Іосіфе! Давід бо з Сілома⁴ ківот з Божым словам⁵ прынёс, але ў сваім збаяўся паставіць яго доме; а Ты не скінію⁶ з законам, але самога Бога ўзяў з крыжа і ў сваім гробе⁷ радасна паклаў. Шчасны і бласлаўлены Табою, Іосіфе, высечаны⁸ гроб, у якім спачыў Хрыстос Збаўца наш! І гэта ўжо не гроб, але прастол⁹ Божы, алтар нябесны, месца супакою Святога Духа і ложа Нябеснага Цара, а навокал – сказаў Саламон¹⁰ – знаходзяцца дужыя ратаборцы, грунтоўна навучаныя бою, з мячамі абасечнымі¹¹; так кажучы вызначаў святых лікі¹², якія змагаюцца з ерэтыкамі і з іудзеямі за Хрыста. Шчасны Ты, Іосіфе, стваральніча Божага таінства і прарочых загадак вырашальніча! Пра каго бо закон і прарокі¹³ прыпавесцямі на-

¹ *Харыў* – іншая назва гары Сінай, дзе Гасподзь у першы раз размаўляў з Маісеем з палаючага цярновага куста (Вых.3:1-6).

² Вых.33:23.

³ *Фавор* – на гары Фавор адбылося перамяненне Сына Божага перад Пятром, Іакавам і Іаанам. Ім явіліся Ілія з Маісеем, якія размаўлялі з Ісусам Хрыстом (Мц.17:1-8; Мк.9:2-8; Лк.9:28-36).

⁴ *Сілом* – горад амаль у цэнтры Зямлі Запаветнай, дзе знаходзілася скінія Маісея з каўчэгам завету. Цар Давід перанёс каўчэг завету ў Іерусалім, дзе хацеў пабудаваць храм для Бога. Аднак здзейсніць гэты намер Давіду не ўдалося і першы храм у Іерусаліме ўзвёў яго сын Саламон.

⁵ *Ківот з Божым словам* – гэта каўчэг завету. На гары Сінай Гасподзь даў Маісею дзесяць заповедзяў. Такім чынам быў заключаны завет (саюз-дамова) паміж Богам і Ім абраным народам. Дзесяць заповедзяў былі запісаны на дзвюх каменных стэлах (скрыжальных завету), якія захоўваліся ў пераносным драўляным куфры – каўчэгу завету. Яго дакладнае апісанне падаецца ў кнізе Выхад (Вых.25:10-21).

⁶ *Скінія* – пераносны храм у выглядзе шатра, прызначаны для адпраўлення абрадаў старазаветнага богаслужэння, у якім захоўваўся каўчэг завету.

⁷ *Гроб* – пахавальная пяхора, высечаная ў скале. Гл. *Іосіф*.

⁸ У арыгінале “*в ы к а п а н ы*” гроб. Аднак, паводле “Тлумачальнага Евангелля Феафілакта Балгарскага”, гроб быў *в ы с е ч а н ы* ў камені.

⁹ *Прастол* – багата аздобленае крэсла на спецыяльным узвышэнні, на якім сядзіць Бог; сімвал царскай улады, сімвал сусвету, усяго бачнага і нябачнага свету (Пс.102:19).

¹⁰ Псн.3:7-8.

¹¹ *Абасечны* г.зн. двухбаковавостры.

¹² *Святых лікі* – сукупнасць святых аднаго падзвігу: апостальскі лік, прарочы, пакутніцкі, лік свяціцеляў, прападобных і інш.

¹³ *Закон і прарокі* – іудзеі вылучалі ў Бібліі тры вялікія раздзелы: Закон, Прарокі і Пісанні. Закон складалі першыя пяць кніг Старога Завету – Быццё, Выхад, Левіт, Лічбы і Другазаконне. Прарокі – гэта раздзел Старога Завету, які складаецца з 17 кніг, названых паводле імёнаў прарокаў. Сярод іх: Ісайя, Іерамія, Іезекіль, Данііл – т. зв. “вялікія прарокі” і дванаццаць кніг іншых аўтараў – “малыя прарокі”, а таксама кніга Плачу. Прароцтвы вызначаюцца жывой формай, выкарыстаннем яркіх вобразаў, сімвалаў і прыпавесцяў.

пісалі, таго Ты на вачах ва ўсіх мірам¹ па святых мазаў ранах. Шчасны Ты, Іосіфе, бо таго, хто ўсё ажывіў словам і водамі пакрыў цвердзь нябесную, як мёртвага, каменем² Ты пакрыў у гробе³ ў чаканні на трэці дзень уваскрэсення. Шчасны вядома і горад Твой Арымафея, з якога Ты прыйшоў паслужыць Сыну Божаю! Якую пахвалу выдумаем, дастойную Тваёй святасці, ці з кім параўнаю гэтага праведніка? Як пачну або як падзялю? Ці небам Цябе празаву? Але за таго святлей быў набожнасцю, бо ў час пакуты Хрыста неба памеркла і сваё святло схавала⁴, а Ты тады радасна на сваіх руках Бога насіў. Ці зямлёй Цябе квітнеючай прыгажосцю назаву? Але за тую больш набожным сябе паказаў; бо тады і яна ў страху трэслася⁵, а Ты з весялосцю Божае цела з Нікадзімам⁶ плашчаніцаю з духмянасцямі агарнуў і пахаваў. Ці апостала дам Табе імя? Але і за тых больш верна і моцна трымаўся; калі бо яны з-за страху іудзейскага разбегліся, тады Ты без боязі і без сумнення паслужыў Хрысту. Ці свяшчэннікам⁷ Цябе і старэйшынам⁸ празаву? Тым бо ўзор сваёй службы перадаў, калі абыходзіў, і кадзіў, і кланяўся з малітвамі чысцейшаму целу Хрыстову кажучы: “Уваскрэсні, Госпадзе, дапамажы нам, збаў нас у імя Тваё!” Ці свяшчэннамучанікам⁹ Цябе назаву, таму што такую вялікую любоў выявіў да Хрыста? Хоць бо і ні пагрузілася ў твае грудзі зброя, ні пралілася твая ад мяча кроў, але з воляй і верай за Хрыста аддаў Ты жыццё. Бо забілі б Цябе і на члены рассеклі, але ахаваў Цябе ад тых Ісус, таму што Яго Ты захаваў цела і не

¹ *Міра* – духмяны алей, якім мазалі мёртвае цела Ісуса Іосіф і Нікадзім (Ін.19:39-40).

² *Камень* – Уваход у пахавальную пячору прывальваўся вялікім каменем, каб ахаваць цела памерлага ад драпежнікаў. Па сведчанні евангелістаў Мацвея і Марка так зрабіў і Іосіф (Мц.27:60; Мк.15:46).

³ У тэксце адлюстравана ідэя адзінства Бога Айца і Бога Сына, выказаная ў Евангеллі ад Іаана так: “Я і Айцец – адно” (Ін.10:30).

⁴ У час пакутаў Хрыста на крыжы цемра настала па ўсёй зямлі з шостаю да дзевятаю гадзіны (Мц.27:45; Мк.15:33; Лк.23:44).

⁵ Калі Хрыстос пакутаваў на крыжы зямля здрыганулася (Мц.27:51).

⁶ *Нікадзім* – тайны паслядоўнік Ісуса Хрыста. Належаў да фарысеяў (буйной іудзейскай рэлігійнай секты), быў членам синадрыёна. Пасля ўкрыжавання Хрыста Нікадзім прынёс духмянасці для Яго цела. Паводле Евангелля ад Іаана, Нікадзім з Іосіфам агарнулі цела Ісуса плашчаніцаю з духмянасцямі і паклалі Яго ў гроб (Ін.19:39-42).

⁷ *Свяшчэннік* (старазапаветны) – той, хто здзяйсняе свяшчэннае служэнне: прыносіць ахвяры, запальвае лампаду ў храме.

⁸ *Старэйшына* – у старажытнахрысціянскай царкве гэта людзі дасведчаныя, якія рана ўверавалі ў Бога.

⁹ *Свяшчэннамучанік* – кананізаваны царквой пакутнік за веру, што пацярпеў ў часы ганенняў на першахрысціян з боку Рымскай імперыі.

збаяўся ні гневу іудзейскага, ні пагрозы жрэцкай¹, ні воінаў, якія люта забіваюць, не спалохаўся, не засмуціўся з-за вялікага багацця, не дбаў нават аб сваім жыцці ў чаканні на трэці дзень уваскрэсення. Але болей за ўсіх святых падзвіжнічаў² Ты, шчасны ў Бозе Іосіфе, і болей за ўсіх маеш смеласць да Хрыста, да Яго ж маліся і за нас, хто хваліць Цябе, і шануе тваю з міраносіцамі ўрачыстасць, і тваё ўпрыгожвае свята.

Надары, свяце, усіх нас тваёй дапамогай, будзь ахавальнікам горада нашага ад усялякага зла, дай князю над праціўнікамі перамогу і барані яго ад усіх бачных і нябачных ворагаў, ды мір глыбокі, і здароўе целу, адначасна і душы яго прасі ратунку. І нас збаў ад усялякай пакуты, і мучэння, і бяды, і ўсіх лютых напасцяў, і многіх грахоў адпушчэнне выклапатуй сваімі да Бога малітвамі, каб збавіў нас ад бясконцай мукі і ўдзельнікамі зрабіў будучага жыцця, ласкаю і чалавекалюбствам Госпада і Бога і Збаўцы нашага Ісуса Хрыста, якому хвала з Айцом і з прасвятым і добрым і жыватворчым Духам, цяпер і заўсёды і ў вяках.

¹ Жрэц – старажытнахрысціянскі свяшчэннаслужыцель, які вёў богаслужэнне і выконваў абрад ахвярапрынашэння

² Падзвіжнічаць – рабіць учынкi і справы, якія адпавядаюць законам хрысціянскай маралі і ўгодныя Богу (аскетызм, пакутніцтва за веру, малітвы і г. д.).

КІРЫЛА ГРЭШНАГА МАНАХА СЛОВА НА САБОР СВЯТЫХ АЙЦОЎ 318¹, ПАВОДЛЕ СВЯШЧЭННАГА ПІСАННЯ СВЕДЧАННЕ АБ ХРЫСЦЕ СЫНЕ БОЖЫМ, І ПАХВАЛА АЙЦАМ СВЯТОГА НІКЕЙСКАГА САБОРА², У НЯДЗЕЛЮ РАНЕЙ ПЯЦІДЗЕСЯТНІЦЫ³. ГОСПАДЗЕ, БЛАСЛАВІ, ОЙЧА!

[Пахвала святым айцам Нікейскага сабора]

Якой жа пашаны і пахвалы не дастойныя вялікія гэтыя Хрыстовы свяціцелі⁴, што так падзвіжнічалі дзеля Хрыста, як апосталы, і таго ж апостальскага прастола і вянца ўдастоіліся! О шчасныя айцы, прававерныя веры правадыры, верныя нядромныя вартавыя святой царквы, за якую нават і да крыві супраць ворагаў бой учынілі, не збаяліся цара чалавечага страху, нават тыранаў⁵, што пагражаюць агульнай смерцю, нават потым, калі з-за часовай пашаны страцілі цвёрдасць, Вы не сказалі слова Госпада, не аддалі на абылганне ісціну, але як навучаны былі апосталамі, так і пражылі, як пачалі, так і скончылі! Добрыя пастыры Хрыстова статка, за які Вы

¹ *Сабор святых айцоў 318* – Нікейскі сабор.

² *Нікейскі сабор* – першы ўсяленскі сабор, на які ў 325 г. у горад Нікея ў сувязі з ерассю Арыя сабралася 318 епіскапаў.

³ *Пяцідзсятніца* – вялікае свята старагабрэйскага народа ў памяць падаравання народу Запавету пры гары Сінай. Прыпадала на пяцідзсяты дзень пасля Вялікадня і супадала з заканчэннем жніва і часам збірання пладоў. У дзень Пяцідзсятніцы адбылося сашэсце Святога Духа на апосталаў, таму свята перайшло і ў хрысціянскую царкву як Пяцідзсятніца ці Тройца.

⁴ *Свяціцелі* – агульная назва для свяшчэннаслужыцеляў вышэйшай ступені царкоўнай іерархіі: епіскапаў, архіепіскапаў, мітрапалітаў, экзархаў і патрыярхаў.

⁵ Першыя стагоддзі хрысціянскай эры былі эпохай лютых ганенняў на хрысціян, калі яны цярпелі пераследаванні з боку іудзеяў і паганцаў і паміралі пакутніцкай смерцю ў імя Хрыстова. Так з 64 года (часы тыраніі Рымскіх імператараў Нерона, Даміцыяна, Траяна і інш.) да 313 года (калі візантыйскі імператар Канстанцін выдаў Міланскі эдыкт, згодна з якім кожны грамадзянін атрымаў свабоду веравызнання) хрысціянская абшчына знаходзілася ў спакоі 120 гадоў, а на працягу 129 – аплаквала сваіх пакутнікаў.

нават і жыццё сваё аддалі¹, не дазволілі ваўку да ягнятаў наблізіцца, але на пашы Божага закону цэлымі і мнагаплоднымі іх упасвілі, пакуль у агароджу нябеснага Іерусаліма² жазлом³ вашага павучання не правялі! О шчасныя свяціцелі, добрыя земляробы Богам пасаджанага вінаградніка⁴, з якога поўныя падману вырвалі Вы з каранем церні⁵, богаразумеце ва ўсіх людзей прысадзілі і зарослую грахамі нашых сэрцаў зямлю евангельскага вучэння плугам урабілі! Вы – рэкі разумнага раю⁶, што акрапілі свет збавіцельным вучэннем і граху брыдоту струменямі вашага павучання абмываеце! Зямныя анёлы, што перад Божым прастолам заўсёды стаяць, Вы міра ўсяму свету, і набожным князям нашым здароўя целам і душы праціце збавення, і за ўсіх хрысціян шчыра Хрысту памаліцеся! О шчасныя ў Бозе архірэй⁷, высока лунаючыя арлы⁸, што не ля трупа, а ля жывога цела Хрыстова збіраюцца⁹, з’еўшы якое ў бясконцых вяках на небе жывуць! Мала папрацавалі Вы на зямлі і ва ўсе вякі ў нябесным адпачываеце царстве! Арганы Святога Духа, што ўсіх вернікаў

¹ У Евангеллі ад Іаана Хрыстос кажа: “Я – Пастыр добры. Добры Пастыр аддае за авечак жыццё сваё” (Ін.10:11).

² *Нябесны Іерусалім* – рай, Царства Божае.

³ *Жазло* – посах-жазло ў якасці прылады кіравання авечым статкам меў старагабрэйскі пастыр, пастух. Увечары ён прыводзіў статак у загарадзь і пры дапамозе свайго посаха, пад які авечка пралазіла, лічыў жывёл, каб пераканацца ў тым, што ніводная з іх на згубілася. Жазло стала сімвалам духоўнай улады. Старажытныя хрысціянскія выявы Збаўцы адлюстроўваюць Яго ў выглядзе Добрага Пастыра з жазлом у руцэ. Гэтаксама адлюстроўваюцца і апосталы Пётр і Павел. Як знак пераемнасці духоўнай улады жазло ад іх перайшло да епіскапаў. Жазло ў руцэ епіскапа з’яўляецца сімвалічным увасабленнем яго як пастыра духоўнага статка, што рупіцца пра яго цэласць.

⁴ *Вінаграднік* – гэта адзін з самых яркіх сімвалаў Святога Пісьма, які адлюстроўвае адносіны паміж Богам і чалавекам. Хрыстос выкарыстоўвае вобраз вінаграднай лазы ў сваіх прыпавесках, напр., пра ліхіх вінаградараў (Мц.21:33-41). У Евангеллі ад Іаана Ісус называе свайго Айца вінаградарам, Сябе – ісцінай вінаграднай лазой, галіны гэтай лазы – Яго паслядоўнікі, вучні (Ін.15:1-8).

⁵ *Церні* – калючае пустазелле, здольнае хутка заглушыць маладыя парасткі. Пра іх апавядаецца ў прыпавесці пра сейбіта (Мц.13:3-9,18-23; Мк.4:2-20; Лк.8:4-15).

⁶ *Рэкі разумнага раю* – сімвалічнае ўвасабленне чатырох Евангелляў. Згодна са старажытнай традыцыяй, існавала чатыры свяшчэнныя ракі: Пізон, Гіхон, Тыгр і Яфрат. Лічылася, што гэтыя рэкі з’яўляюцца чатырма райскімі рэкамі, што сцякаюць з адной скалы, і яны былі выкарыстаны ў якасці сімвалаў чатырох Евангелляў, якія сыходзяць ад Хрыста.

⁷ *Архірэі* – тое, што і *свяціцелі*.

⁸ Слова, якое звычайна перакладаецца як арол можа абазначаць таксама грыфа-сцярвятніка.

⁹ Мц.24:28.

карыснымі для душы і збавіцельнымі цешаць гукамі! Хмары, штоносяць у сабе Бога і цудатворным акрапляюць дажджом вернікаў сэрцы, Вы ўсіх іх пладаноснымі пакаяннем зрабілі! Вы – неадольныя гарады, бо ўсіх, што ў вас знаходзяць прыстанак, уратавалі, непахісныя цвярдзіні, на якія накінуліся богазневажальныя ерэтыкі, але ўсе згінулі! О шчасныя ў Бозе нашы настаўнікі¹, светачы свету, вучыцелі аблудных, правадыры душэўнымі аслеплых вачыма, паручыцелі ратунку тых, што каюцца, бескарыслівыя ўрачы душ і цел, Богам выкліканыя лекары, збавіцелі пакрыўджаных і ў бядотным стане скорыя памочнікі, ад акоў вызваліцелі, куміраў разбуральнікі і падману ўсялякага выкрывальнікі! О шчасныя і прападобныя² свяціцелі! Чыстыя сасуды, што Божае слова ў сабеносяць³! Прыгожыя абіцелі, у якіх святая адпачывае Тройца! Неўвядальныя кветкі райскага саду! Нябеснага вінаградніку прыгожыя парасткі⁴! Шчодраплодныя дрэвы, што цешаць вернікаў душы і таксама сэрцы! Прамудрыя лаўцы⁵, што свет богаразуменнем ахапілі і поўную царкоўную мярэжу да Хрыста прыцягнулі, вартую працы ўзнагароду атрымалі былі! Праславілі былі Вы на зямлі Хрыста Сына Існага Божага, каб Ён праславіў быў Вас на небе: “Тых бо, што праслаўляюць мяне, – сказаў, – Я праслаўлю”⁶. Сам бо Ісус Хрыстос, як пальмы⁷ дабраплодныя, у мірскага жыцця далінах выбраў быў Вас і ў цэрквах⁸ дому свайго пасадзіў дзеля ўпрыгажэння апостальскага прастола, дзеля ўстанаўлення святой веры, дзеля абнаўлення струхлелых у грахах, дзеля ўзняцця палых у ерась, дзеля выпраўлення

¹ *Настаўнікі* – так ганарова называюць айцоў усяленскай Царквы, у творах якіх раскрываецца і тлумачыцца хрысціянская вера.

² *Прападобныя* – святыя, якія дасягнулі хрысціянскай дасканаласці праз подзвіг манаства.

³ *Чыстыя сасуды, што Божае слова ў сабеносяць* – значэнне гэтага метафарычнага вобраза можна патлумачыць наступным чынам: пяць кніг Старога Запавету ад Быцця да Другазаконня па-грэчаску называліся “пяцікніжка” ці “пяць сасудаў”, бо менавіта ў сасудах захоўваліся скруткі пяці кніг закону.

⁴ Гл. *Вінаграднік*.

⁵ *Лаўцы* – сімволіка вобраза раскрываецца ў Евангеллі ад Мацвея (Мц.4:18-19) і Евангеллі ад Лукі (Лк.5:1-10).

⁶ І Цар.2:30.

⁷ *Пальмы* (фінікавыя) – у час трыумфальнага ўезду Ісуса Хрыста ў Іерусалім народ вітаў Яго пальмавымі галінамі (Ін.12-13).

⁸ *Царква* – дом Бога на зямлі, гэта найперш супольнасць тых, хто верыць у Ісуса Хрыста. У Новым Запавеце слова ‘царква’ адносіцца да людзей, а не да будынкаў. Пры гэтым часткамі адзінай вялікай Царквы Хрыстовай з’яўляюцца асобныя цэрквы Еўропы, Азіі і Афрыкі. Іх прадстаўнікамі былі святыя айцы Нікейскага сабора, у гонар якіх складзена пахвала.

тых, што збянтэжыліся ў спакусах, дзеля вылячэння хворых у законе¹, дзеля ўмацавання барацьбітоў за Хрыста, дзеля знішчэння д'ябальскіх пастак, дзеля выкуплення вязняў злосці, дзеля пакорлівасці адзін з адным варагуючых, дзеля выцягвання патанаючых у цялесных жаданнях, дзеля збавення ад гібельнай безразважнасці, дзеля ежы згаладалым і голым дзеля адзення. І іншыя многія ёсць святых айцоў нашых богаўгодных ўчынкі і добрыя дзеянні, якім сам Гасподзь Бог сведка і ўзнагародца.

Мы ж недасведчаныя розумам і бедныя словам, не па правілах, але шчодрую пахвалу Вашаму святу напісалі і молімся ці даравання просім, святых патрыярхі, архіепіскапы, епіскапы, прападобныя, архірэй, чысцейшыя прэсвітэры² і ўсе свяшчэнныя праведныя настаўнікі! Прыміце нашыя сціплыя словы, нібы Бог дзве манеты той беднай удавы³. Прасіце нашым душам адпушчэння грахоў, каб і астатак гадоў жыцця нашага ў чысціні пражылі, ды ў рукі Божыя свае душы мы аддалі. Ён хай адчыніць нам нябесную браму і там, на тым свеце, існага ўдастоіць нас добра, ласкаю і чалавекалюбствам Госпада Бога і Збаўцы нашага Ісуса Хрыста, якому хвала наша, і ўлада, і пакланенне.

*Пераклад са стараславянскай
і каментарыі Вольгі Крычко*

Вольга Крычко, выкладчыца кафедры гісторыі беларускае літаратуры. Выпускніца беларускага аддзялення філфака 2000 г., закончыла аспірантуру ў 2003 г. пры кафедры гісторыі беларускае літаратуры.

¹ Закон – гэтае слова можа мець наступныя значэнні: слова Божае ўвогуле; Стары Запавет; маральныя прадпісанні, заключаныя ў дзесяці заповедзях.

² Прэсвітэры – свяшчэннікі.

³ Мк.12:42-44.

“ЗАЛАТАЯ ЛЕГЕНДА” ЯКАВА ВАРАГІНСКАГА Ў АПОВЕСЦІ “ПАКУТЫ ХРЫСТА”

На ўсім працягу шматгадовага развіцця Сярэднявечча шырокай папулярнасцю сярод чытачоў карысталася агіяграфія – царкоўная літаратура, якая апісвала жыцці святых. Папулярнасць жыццям была настолькі вялікай, што ўрыўкі з іх пачалі чытаць у царкве, а самі жыцці – збіраць у вялікія зборнікі. Асаблівую вядомасць сярод іх набыла “Залатая легенда” (далей – ЗЛ.) (каля 1275 г.) Якава Варагінскага¹ – звод розных тэкстаў рэлігійнага характару², размешчаных па днях царкоўнага календара. Зборнік яшчэ пры жыцці аўтара атрымаў шырокае распаўсюджванне ў Італіі і за яе межамі. Па сваёй папулярнасці ў краінах Заходняй Еўропы ён “мог паспрачацца <...> з Бібліяй і рыцарскімі раманами” [Голенищев-Кутузов 2000, 199]. Даследчыкі адзначаюць, што да 1500 г. налічвалася 70 выданняў лацінскага арыгіналу ЗЛ і больш за 30 перакладаў зборніка на розныя заходнееўрапейскія мовы (першыя пераклады кнігі з’явіліся яшчэ пры жыцці Якава Варагінскага) [Кирпичников 1896, 453; Топорова 2000, 304].

Выключны лёс ЗЛ у сярэднія вякі, і далей, у эпоху позняга Сярэднявечча, канешне, не быў выпадковы. Для многіх пакаленняў сярэднявечных кніжнікаў зборнік быў важнейшай крыніцай хрысціянскіх звестак, і менавіта з гэтага боку прыцягваў да сябе увагу. Асаблівае значэнне атрымалі і мастацкія, эстэтычныя якасці тэкстаў ЗЛ (авантурна-прыгодніцкая накіраванасць сюжэтаў зборніка, насычанасць апавядання дыялогамі і тэатральнымі сцэнамі, моўная спецыфіка ЗЛ) [гл. Голенищев-Кутузов 2000, 199–225]. Папулярнасць помніка адбывалася не толькі шляхам распаўсюджвання ўсё новых спісаў ЗЛ і іх дапаўнення мясцовым матэрыялам. У XIV–XV стст. тэксты зборніка сталі непасрэднай крыніцай многіх твораў нацыянальнай літаратуры ва ўсіх краінах сярэднявечнага Захаду [Кирпичников 1896, 453–454]. Гэта тэндэнцыя яскрава прасочваец-

¹ З Варацэ, Якаў Варагінскі, італ. “Jacopo da Varazze, Jacobus de Voragine”, каля 1230–1298, італьянскі манах-дамініканец, прапаведнік, архіепіскап Генуэзкі.

² Асноўны змест “Залатой легенды” складаюць жыцці святых, таму ў навуковай літаратуры дадзены зборнік звычайна разглядаецца як помнік сярэднявечнай лацінскай агіяграфіі.

ца ў аповесці “Пакуты Хрыста” (далей ПХ) – выдатным помніку беларускай перакладной літаратуры позняга Сярэднявечча.

Вывучэнне ПХ дазволіла ўстанавіць, што помнік складаецца з чатырох розных па паходжанню тэкставых блокаў. Першы тэкставы блок з’яўляецца тыповай пасійнай аповесцю, якая была напісана прыкладна ў канцы XIV – першай палове XV ст. Другі тэкставы блок утрымлівае тэкст кароткай рэдакцыі “Евангелля Мікодэма”, якая ў навуковай літаратуры вядома пад назвай “Акты Пілата”. Чацвёрты тэкставы блок уяўляе сабой тры перапрацоўкі другой часткі “Евангелля Мікодэма” – “Сашэсце Хрыста ў пекла”. “Залатая легенда” стала літаратурнай крыніцай трэцяга тэкставага блоку аповесці, які мае заглавак “О пороженъи Пилатовем”. Упершыню на гэтую асаблівасць тэксту ПХ звярнуў увагу Я.Ф. Карскі: “Акрамя ўказаных А. Брукнерам лацінскіх дапаможнікаў, – пісаў ён, – можна адзначыць яшчэ ў “*Legenda aurea Jacobi de Voragine*” апавяданне “*Passionis Christi*” пра паходжанне Пілата і яго лёс, якое вельмі нагадвае наша рукапіснае аб тым жа прадмеце” [Карскі 1962, 28]. Аднак разгорнутае супастаўленне абодвух тэкстаў не ўваходзіла ў задачу даследчыка. Мы працягнулі распачатую Я.Ф. Карскім працу ў двух асноўных накірунках: па-першае, разгледзелі мастацкую адметнасць указанага тэкставага фрагменту ЗЛ; па-другое, правялі супастаўляльны аналіз абодвух тэкстаў з мэтай выяўлення асаблівасцей беларускага перакладу ЗЛ у ПХ.

У працэсе даследавання намі было ўстаноўлена, што змешчаны ў ПХ урывак з ЗЛ складае заключную частку апавядання “*Passionis Christi*”. У яго аснову пакладзена сярэднявечная легенда пра Понція Пілата, якая была пашырана ў краінах Заходняй Еўропы: арэол яе распаўсюджвання (Германія, Францыя, Швейцарыя) ахопліваў краіны, якія знаходзіліся пад уладай Рыма ці непасрэдна прымыкалі да рымскіх уладанняў [Казакова, Мавлеев 1976, 95]. У легендзе распавядаецца, што ў нейкім горадзе (Майнц, Фархейм, Ліон, Вьен) жыве кароль (Ат, Ціт, Кір), які валодаў майстэрствам вызначаць па зорках лёс чалавека. Адноўчы, знаходзячыся на паляванні, ён прачытаў па зорках, што, калі ў дадзены час сустрэнецца з дзяўчынай, яна народзіць яму дзіця, якое стане магутным і знакамітым. Але паколькі кароль далёка ад’ехаў ад дому і да сканчэння вызначанага тэрміну не паспяваў вярнуцца да жонкі, ён загадаў прывесці да сябе якую-небудзь дзяўчыну. Выпадак абраў дачку млынара Пілу. Яна на радзіла каралю сына, якога назвалі Пілат, злучыўшы разам імя бацькі і маці (Піла – Ат). Калі Пілат падрос, маці адправіла яго да караля. Некалькі гадоў правёў ён тут, пакуль у бойцы не забіў законнага сына караля. У пакаранне кароль адправіў Пілата ў якасці заложніка ў Рым. Тут ён зноў здзейсніў забойства, пасля чаго быў на-

кіраваны рымскім імператарам ў Понт. Жыхары гэтай правінцыі адмаўляліся падпарадкоўвацца імператару. Пілат прымушае іх да паслушэнства і дзякуючы гэтаму атрымоўвае мянушку “Понцій”, што значыць “Панційскі”. У гэты час Ірад, цар Іудзеі, даведваецца пра таленты Пілата і, паколькі ў яго краіне былі хваляванні з-за пропаведзей Хрыста, запрашае Пілата ў якасці суправіцеля. Але хутка Пілат адцясняе Ірада. Хрыстос, абвінавачаны Пілатам, памірае на крыжы. Між тым у Рыме цяжка хварэе імператар (Ціберый, Веспасіян, Ціт, Нерон, Калігула). Імператар чуе пра цудадзейныя выздараўленні, якія здзяйсняе Хрыстос, і адпраўляе на яго пошукі свайго пасла. Але Хрыстос ужо памёр, і віноўніка яго смерці – Пілата – пасол дастаўляе да імператара. Той загадвае пакараць Пілата, які, даведаўшыся пра загад, заканчвае жыццё самагубствам. Мёртвага Пілата кідаюць у Тыбр, але пачынаюцца такія хваляванні і ветры, што прыходзіцца вылавіць цела. Нарэшце яго хаваюць у адным з альпійскіх азёр. І з тых часоў, калі толькі кідаюць камень ў гэтае возера, пахаваны ў ім Пілат падымае страшэнны вецер [Казакова 1976, 96]. Дадзеная легенда выкладзена ў ЗЛ амаль ў поўным аб’ёме. Адсутнічае толькі пачатковая частка казання, якая распавядае, што бацька Пілата валодаў майстэрствам вызначаць па зорках лёс чалавека і менавіта праз зоркі атрымаў прароцтва аб нараджэнні дзіцяці.

Матэрыял легенды дапоўнены ў ЗЛ звесткамі з дадатковых літаратурных крыніц, верагодна, з мэтай стварыць поўную біяграфію Пілата. Перад намі комплекс выбарак з разнажанравых літаратурных крыніц, падбор якіх выяўляе яскравую тэндэнцыйнасць: падзеі жыццёвага шляху Пілата выкладаюцца на аснове тэкстаў, у якіх даецца адмоўная інтэрпрэтацыя вобразу рымскага пракуратара; тэксты, якія рэабілітавалі асобу Пілата аўтарам нават не згадваюцца. Так у “*Passionis Christi*” прадстаўлена альтэрнатыўная версія непрыязных адносін паміж Пілатам і Ірадам, а таксама распавядаецца пра падзеі, якія быццам бы папярэднічалі выкліку рымскага пракуратара Ціберыем ў Рым. Дадзеныя звесткі прама ці ўскосна ўзыходзяць сваім паходжаннем да “Іудзейкай вайны” і “Іудзескіх старажытнасцяў” Іосіфа Флавія [Иудеские древности 1994, 299–300, 303; Иудейская война 2004, 212–213], а таксама “Царкоўнай гісторыі” Яўсевія Кесарыйскага (каля 260–340) [Евсевий 1993, 55]. На нашу думку, уключэнне апавядання пра Понція Пілата ў “*Passionis Christi*” не было выпадковым. Тэма віноўнасці рымскага пракуратара ў смерці Хрыста была надзвычай папулярнай у літаратуры і мастацтве позняга Сярэднявечча. Пры гэтым распрацоўвалася яна абсалютна парознаму: на хрысціянскім Усходзе было распаўсюджана меркаванне, што Пілат быў веруючым хрысціянінам; і зусім па-іншаму

дадзены вобраз распрацоўваўся на каталіцкім Захадзе. Сярод заходніх хрысціян пераважала меркаванне, што Понцій Пілат быў вялікім грэшнікам, які скончыў жыццё ў вялікіх пакутах. Таму вобраз Пілата намалюваны ў ЗЛ як вобраз абсалютнага злодзея, які ад нараджэння выяўляў найгоршыя чалавечыя якасці.

На жаль, складаная гісторыя тэксту “Залатой легенды” не дазволіла да цяперашняга часу здзейсніць крытычнае выданне гэтага выдатнага літаратурнага помніка. У сучасных даследаваннях параўнанні тэксту ЗЛ робяць звычайна на аснове выдання Т. Грэссе “*Jacobi a Voragine. “Legenda Aurea” vulgo Historia Lombardica dicta*” [Jacobi 1846, 231-235], якое не з’яўляецца крытычным, але ўлічвае асаблівасці арыгінала і познія дапаўненні. Гэты тэкст і быў узяты намі за аснову даследавання¹. Адзначым, што гісторыя пераклада ў эпоху Сярэднявечча надзвычай складаная, не на ўсіх сваіх этапах яна ў дастатковай меры вывучана і ў многім патрабуе яшчэ спецыяльных пошукаў, асэнсаванняў і інтэрпрэтацый. А.Д. Міхайлаў адзначае, што былі магчымыя два прапарцыянальна розныя падыходы у галіне перакладу сярэднявечных тэкстаў [гл Михайлов 2002, 59]. З аднаго боку, аўтар новага літаратурнага “факта” імкнуўся зрабіць менавіта пераклад таго ці іншага твора. З другога боку, зыходны твор падвяргаўся свядомай перакампаваўцы, перапрацоўцы і служыў толькі крыніцай фабульнага матэрыялу. Таму заканамерна ўзнікае пытанне: у ПХ прадстаўлены пераклад ці перапрацоўка ЗЛ?

Супастаўляльны аналіз адпаведнага фрагменту з ЗЛ² і тэксту ПХ выявіў, што у ПХ мы маем справу хутчэй з перакладам, бо асноўныя складнікі зместу і формы ЗЛ у ПХ не былі значна парушаны. Верагодна, ЗЛ прыцягнула ўвагу перакладчыка найперш сваім зместам, які ён паспрабаваў перадаць без істотных страт. Напэўна, менавіта таму для перакладу ўласцівая асаблівая паўната, адсутнасць значных скарачэнняў і пропускаў. Існуе і другая важкая прычына гэтага — літаратурныя тэндэнцыі позняга Сярэднявечча ў галіне перакладу. Па слухнай заўвазе Ж. Манфрэна, на працягу XIV — XV стст. пераклады становяцца ўсё больш дакладнымі, блізкімі да арыгіналаў, паступова нараджаецца “сучаснае” ўяўленне пра пераклад, раней непадзельнае ад таго, што цяпер называецца кампіляцыяй [гл Евдокімова 2002, 113]. Указаная асаблівасць выразна прасочваецца ў ПХ:

¹ Пакуль не будзе выкананы тэксталагічны аналіз спісаў ЗЛ, знайсці больш пэўнае рашэнне дадзенай праблемы не ўяўляецца магчымым.

² Паколькі на сённяшні дзень тэкст зборніка не перакладзены ні на беларускую, ні на рускую мову, прадстаўлены ў ПХ урывак з апавядання “*De passione domini*” быў перакладзены па нашай просьбе з указанага выдання Дз.Г. Мінкевічам.

Залатая легенда	О пораженьи Пилатовем
<p>Когда же Пилат достиг трех лет, его Пила отослала к царю: ведь царь имел от царицы, своей супруги, сына, который был почти ровесником Пилата. Пока же они не достигли совершеннолетия, очень часто друг с другом играли вместе, состязаясь в борьбе, бое и праце. Но законный сын царя, поскольку был родом знатнее, постольку во всем оказывался проворнее и во всяком виде состязаний искуснее. Из-за этого Пилат, побужденный гнилью зависти и подстрекаемый желчным гневом, своего брата тайно убил ... [Jacobus de Voragine 1846, 231].</p>	<p>Да колиж Пилат был у трох летех, послала его до короля. Да тот король мел теж иного сына ис королевой, жоны своее, который овшеки Пилату в летех ровен был. Тые два, коли лет ростропных дсягнули, частократь межи себе свадою, и битьем, и пороки игрывали. Але правый королевский сын, как жь был и в рожай шлехетнейший, также на всяком местци над Пилатом был смелейший и моцнейший и во всих валечных хитростях подобнейший. Про тож Пилат завистию и ненавистию нарушился, а злостною ненавистию припужон, брата своего таемно забил [РНБ, рукописный сборник Q. I. № 391, л. 22 адв.].</p>

Найбольш істотныя змены, мяркуючы па беларускім перакладзе, назіраюцца ва **ўступнай і заключнай** частцы аповеду. У ПХ адсутнічае ўказанне на крыніцу звестак пра Понція Пілата, якое пададзена ва ўступнай частцы ЗЛ, і некалькі па-іншаму тлумачыцца паходжанне імя рымскага пракуратара (верагодна, аўтар імкнуўся зрабіць яго больш празрыстым.). Кароль Цірус пераўтвораны ім ў ПХ у караля Атуса; адпаведна імя бацькі Пілы, Атус, не называецца; імя народжанаму дзіця дае не сам кароль, а маці хлопчыка – дзяўчына Піла:

Залатая легенда	О пораженьи Пилатовем
<p><i>Но о наказании и рождении Иуды ты найдешь в легенде святого Матфея, о наказании и изгнании иудеев – в легенде святого Иакова-младшего, о наказании же и рождении Пилата можно прочесть в некоей апокрифической истории: был некий царь по имени Тирус, который некую девушку по имени Пила, дочь какого-то мельника по имени Атус, телесно познал и от неё сына произвёл; Пила же от своего имени и от имени отца своего, который звался Атус, одно имя сложила и рождённому мальчику дала имя Пилатус [Jacobus de Voragine 1846, 231].</i></p>	<p>–</p> <p>Был некоторый король, Атус именем, которыйж некоторую девку, именем Пила, дочку некакого мельника, телесне познал был да з нее сына выродил. А тако Пила из ымена своего да из ымена отца его, который зван Атус, одно имя сложила да нароженому дитяти уложила имя Пилатус [РНБ, рукописный сборник Q. I. № 391, л. 22 адв.].</p>

На нашу думку, аўтару ПХ была вядома іншая версія легенды, у якой бацькам рымскага пракуратара называўся не кароль Цірус, а кароль Атус. Гэтую версію легенды можна знайсці ў лацінскай паэме “Пілат” [Памятники 1972, 432–439], аўтарства якой прыпісваецца фландрскаму каноніку Пятру Піктару (першая палова XII ст.):

Дал согласье король, и звёзды решили судьбину:
 Девушка в эту же ночь зачала королевского сына.
 Месяцев девять прошло, и в срок, природой сужденный,
 Мальчик на свет появился, прекрасною Пилой рождённый.
 Шлют гонца к королю с известьем о сына рожденье;
 Рад был король, что сбылось небесных светил предреченье.
 Вестник спросил короля, как назвать он младенца желает;
 “Имя, – сказал он, – я дам, какое ему подобает.
 Мать его Пилой зовут, наречен я именем Ата;
 Пусть же рождённый наш сын получит имя Пилата” [Памятники 1972, 433].

Па-другое, пэўныя разыходжанні паміж ЗЛ і адпаведным фрагментам ПХ назіраюцца ў заключнай частцы тэксту. У ПХ прапушчаны значны тэкставы фрагмент, у якім выкладалася альтэрнатыўная версія смерці Пілата, а сам тэкст заканчваецца невялікім рэзюмэ, якое ілюструе асабістую пазіцыю перакладчыка:

Залатая легенда	О пороженьи Пилатовем
<p>До этих пор читается (говорится) в упомянутой апокрифической истории. Должно ли это оглашаться, пусть останется на суд читателя. Заметь, однако, что в схоластической истории читается, что Пилат был обвинен иудеями перед Тиберием в неумеренном убийстве невинных и потому, что вопреки протестам иудеев вносил в храм изображения язычников и потому, что деньги, сложенные в сокровищницу, направил на свои нужды, сделав потом водопровод в свой дом, и за все это он был сослан в ссылку в Лугдунум, откуда был родом, чтобы там умер на позор своего народа. Могло быть, если однако та история содержит правду, что сначала уже он дал распоряжение, чтобы уже в Лугдунум в ссылку отправлялся и что до</p>	<p>Аж дотоль у пререченой истории апокрифе волю того, который чтета албо чол, зоставлены суть. –</p>

возвращения Волузиана к императору туда был сослан. Но потом Тиберий услышав, как он убил Христа, его приказал привезти из ссылки и доставить к себе в Рим. Евсевий же и Беда в своих хрониках не говорят, что он был изгнан в ссылку, но только, что, во многие несчастья впад, убил себя своей рукой [Jacobus de Voragine 1846, 234 – 235].

Евсебиус да Беда у своих хрониках кажут, иж бы Пилат не был на выгнание послан, але, толко у великие напасти упадши, рукою своею се забил. **Але каконьколи однаково ему лихо** [РНБ, рукописный сборник Q. I. № 391, л. 25].

На нашу думку, указанья змены першапачатковага выгледу ЗЛ у ПХ можна растлумачыць мэтанакіраванай літаратурнай апрацоўкай указанага тэксту. Іх выключэнне у ПХ, верагодна, было зроблена з мэтай ліквідаваць яскрава выражаную неадназначнасць аповеду, яго фрагментарнасць, што характэрна для ўсіх тэкстаў зборніка цалкам. У ПХ адпаведны фрагмент ЗЛ уніфікаваны і набліжаны да кароткага лаканічнага апавядання, якое як па насычанасці сюжэта, так і па асаблівасцях мовы, безумоўна, было надзвычай цікавым для сярэднявечнага беларускага чытача.

Пераклад астатняга тэксту ў цэлым можна прызнаць паслоўным. У працэсе супастаўляльнага аналізу абодвух тэкстаў быў устаноўлены толькі адзін прыклад розначытанняў (акрамя адзначаных раней). Прыводзім яго ніжэй у поўным выгледзе:

Залатая легенда	О пороженьи Пилатовем
<p>Итак, если это изображение твой господин благоговейно рассмотрит, то он удостоится постоянного здоровья. Ей он: нельзя ли оценить это изображение золотом или серебром? Ему она: нет, но только благоговением. Итак, я отправлюсь с тобой и отнесу изображение, которое должен увидеть цезарь, и вернусь.</p> <p>—</p> <p>Поэтому прибыл Волузиан с Вероникой в Рим и сказал императору Тиберию ... [Jacobus de Voragine 1846, 233].</p>	<p>Только твой пан набожен уверит, на tych мест здоровье свое одержит и приметъ. Речет ей: “Есть ли тот образ у тебе золотом албо серебром оправлен?” Рекла ему: “Не, але набоженства дела. Ис тобою пойду до Рима, а образ указати цесарю ис собою понесу и опят се тут наверну. Да Волусианус тот теж был горбатый а кривый а не могл уз гору направитисе, который, как борзо образ увидел, здоровье за того осягнул. И пришол Волусианус ис Вероникою до Рима и рекл Тиберею цесари ... [РНБ, рукописный сборник Q. I. № 391, л. 23 адв.].</p>

Дадзеная ўстаўка, верагодна, была зроблена з мэтай узмацнення экспрэсіўна-эмацыянальнага гучання ЗЛ — падобная праўка тэксту назіраецца і ў іншых тэкставых блоках аповесці.

Такім чынам, крыніцай трэцяга тэкставага блоку беларускай аповесці "Пакуты Хрыста" стаў урывак з апавядання "Passionis Christi", запазычаны са знакамітай "Залатой легенды" Якава Варагінскага, у якім распавядаецца пра асноўныя падзеі жыццёвага шляху рымскага пракуратара Понція Пілата. У працэсе супастаўляльнага аналізу абодвух тэкстаў было ўстаноўлена, што апавяданне пра Понція Пілата у ПХ прадстаўлена амаль у поўным аб'ёме. Пераклад выкананы на добрым мастацкім ўзроўні і ў цэлым яго можна прызнаць паслоўным. Дапаўненні, унесеныя ў тэкст, нязначныя і не перавышаюць межаў аднаго сказа. Выяўленыя прыклады скарачэння тэксту, верагодна, былі абумоўлены прычынамі кампазіцыйнага характару.

На нашу думку, уключэнне адпаведнага ўрыўку з "Passionis Christi" у склад ПХ не было выпадковым. Пачынаючы з XIII ст. апавяданне пра смерць Пілата становіцца важнейшым матывам Пакут, паколькі менавіта ён загадаў распяць Хрыста [Бельтинг 2002, 250]. Але не выключана, што пэўны ўплыў на аўтара ПХ зрабіў і той факт, што ў рукапісах пасля "Евангелля Мікодэма" (нагадаем, што апокрыф стаў крыніцай другога тэкставага блоку аповесці) звычайна змяшчаліся апакрыфічныя "Дзяянні Пілата". Пры гэтым, як пісаў М.Н. Сперанскі [Сперанский 1895, 12], яны знаходзяцца "пераважна ў спісах, якія не маюць другой часткі, а іменна ў якіх адсутнічае апавед пра Саіэсце Хрыста ў пекла" (Курсіў наш. – Г. Н.), што знайшло выразнае адлюстраванне ў ПХ. Верагодна, пэўны ўплыў на выбар аўтара зрабіла і моўная спецыфіка "Залатой легенды", тэксты якой былі прызначаны для больш шырокай і менш літаратурна спакушанай і патрабавальнай аўдыторыі.

ЛІТАРАТУРА

- Бельтинг Х. Образ и культ: История образа до эпохи искусства / Пер. с нем. К.А. Пиганович; Пер. прил. М.Н. Грацианский; Науч. ред. О.Е. Этингоф. – М.: Прогресс–Традиция, 2002. – 748 с.
- Голенищев-Кутузов И.Н. "Золотая легенда". Народная агиографическая книга и её автор // Средневековая латинская литература Италии. – Сретенск: МЦИФИ, 2000. – С. 199 – 225.
- Евдокимова Л.В. Эволюция прозаического и стихотворного перевода в XIII–XV веках. Несколько старофранцузских переложений "Утешения Философии" Боэция // Перевод и подражание в литературах средних веков и Возрождения / Рос. акад. наук, Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького; Под. общ. ред.: Л.В. Евдокимовой, А.Д. Михайлова. – М.: ИМЛИ, 2002. – С. 113 – 173.
- Евсевий Памфил. Церковная история. – М.: Изд. Спасо-Преображ. Валаам. монастыря, 1993. – 447 с.
- Иосиф Флавий. Иудейская война. – Мн.: Современ. литератор, 2004. – 703 с.

- Иосиф Флавий. Иудейские древности: В 2 т. / Пер. с греч. Г.Г. Генкеля. Репринт. воспроизведение изд. 1900 г. – М.: Науч.-изд. центр “Ладомир”, 1994. – Т. 2. – 420 с.
- Казакова Н.А., Мавлеев Е.В. Отражение западной легенды о Понтии Пилате в “Хождении во Флоренцию” 1437–1440 гг. // Культурное наследие Древней Руси: Источники, становление, традиции: Сб.ст. / АН СССР, Отделение литературы и яз., Ин-т рус. литературы (Пушкинский Дом); Редкол.: В.Г. Базанов (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1976. – С. 94 – 99.
- Карский Е.Ф. Западнорусский сборник XV в. Императорской Публичной библиотеки в С.-Петербурге Q. I. № 391. Палеографические особенности, состав и язык рукописи // Карский Е.Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1962. – С. 263–339.
- Кирпичников А. Легенда // Энциклопедический словарь: В 82 т. / Под ред. И.Е. Андреевского (до буквы В), К.К. Арсеньева и Ф.Ф. Петрушевского. – СПб.: тип. И.А. Ефрона, 1890 – 1907. – Т. 17. – 1896. – С. 453–456.
- Михайлов А.Д. Перевод и подражание в Средние века (От “Энеиды” Вергилия к “Роману об Энее”) // Перевод и подражание в литературах средних веков и Возрождения / Рос. акад. наук, Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького; Под. общ. ред.: Л.В. Евдокимовой, А.Д. Михайлова. – М.: ИМЛИ, 2002. – С. 59–75.
- Памятники средневековой латинской литературы X–XII веков: Сб. / Отв. ред. М.Е. Грабарь-Пассек и М.Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1972. – 559 с.
- РНБ, рукописный сборник Q. I. № 391.
- Топорова А.В. Мистики и агиографы // История литературы Италии: В 4 т. / М.А. Андреев, Л.Н. Евдокимова, И.К. Стаф и др.; Рос. Акад. наук, Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. – М.: ИМЛИ РАН, «Наследие», 2000. – Т. 1: Средние века / Отв. ред. М.Л. Андреев, Р.И. Хлодовский. – С. 281–305.
- Jacobus de Voragine. Legenda aurea: vulgo historia lombardica dicta / Jacobi a Voragine; ad optimorum librorum fidem recensuit Th. Graesse. – Dresdae; Lipsiae: Impensis Librariae Arnoldianae, 1846. – 957 p.

Наталля Гальго, выкладчыца Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта. Выпускніца беларускага аддзялення філфака 2002 г., закончыла магістратуру ў 2003 г. і аспірантуру ў 2006 г. пры кафедры гісторыі беларускае літаратуры.

МЕНИПАВА І МІСТЭРЫЯЛЬНАЯ АСНОВА ВЕРША Ф. БАГУШЭВІЧА “БЫЎ У ЧЫСЦЫ!”

Адметнасць тэксту літаратурнага сну ў тым, што ён, як правіла, уяўляе сабой спробу імітацыі сапраўднага сну людзей. Гэтая імітацыя абумоўлівае асаблівасці яго паэтыкі, што вылучае яго ў тэксце. Для літаратурных сноў характэрная своеасаблівая логіка, якую М. Бахцін называў “логікай сну”, непадпарадкаванасць законам быцця, парушэнні часава-прасторавых перспектывы. Сны, як правіла, маюць свой сюжэт, які можа быць і не звязаны з сюжэтам усяго твора, стылістычныя адрозненні (высокая ступень эмацыйнасці, непаслядоўнасць, бяссувязнасць пераказу падзей), сваю мову (сімвалічная мова сну). Пісьменнікі выкарыстоўваюць мову, уласціваю нашым снам, і, як не раз адзначалася (напрыклад, А. Сабалеўскай і інш.), багатая метафарычна-метанімічная мова сну людзей максімальна набліжаная да мовы паэтычнай: “Характэрным для паэтыкі сну, як і для паэтычнай мовы, з’яўляецца семантычная згущанасць, а найдрабнейшы элемент сну можна назваць – на ўзор паэтычнага вобраза – анірычным вобразам [Sobolewska 1999, 20]. Сон, як слухна заўважыў Ц. Тодараў, можа служыць адным са сродкаў апраўдання неверагоднага, фантастычнага ў творы. А такая фраза як “тут я прагнуўся і ўбачыў сцены свайго пакоя” імгненна выклікае змену жанру твора, што ставіць пад пытанне вызначэнне фантастычнага жанру наогул [Тодоров 1997, 31].

У аснове сюжэта верша Ф. Багушэвіча “Быў у чысцы!” ляжыць пераказ перажытага ў сне героем падарожжа ў чысцеч. Калі кіравацца даследаваннямі М. Бахціна, то па жанравых характарыстыках незвычайную вандроўку такога кшталту варта суадносіць з “соннай сатырай” ці з “фантастычнымі падарожжамі” – разнавіднасцямі *меніпеі*. “Сон з асаблівым (не эпапейным) мастацкім асэнсаваннем, як мы ўжо казалі, упершыню ўвайшоў у еўрапейскую літаратуру ў жанры “Меніпавай сатыры” (і наогул у вобласці сур’ёзна-смехавага). У эпапеі сон не парушаў адзінства выяўленага жыцця і не ствараў другога плану; не парушаў ён і звычайнай цэласнасці вобразу героя” [Бахтин 1972, 251–252]. Сон

не выступаў як нешта супрацьлеглае штодзённасці, што ўпершыню ўзнікае ў меніпеі, дзе сон “уводзіцца менавіта як магчымасць зусім іншага жыцця, арганізаванага па іншых законах, чым звычайнае (часам проста як свет навыварот)”. “Жыццё, убачанае ў сне, адхіляе звычайнае жыццё, прымушае зразумець і ацаніць яго па-новаму (у свеце ўбачанай іншай магчымасці). І чалавек у сне становіцца іншым чалавекам, раскрывае ў сабе новыя магчымасці (і горшыя і лепшыя), выпрабоўваецца і правяраецца сном. Часам сон прама будзецца як увянчанне – развенчванне чалавека і жыцця” [Бахтин 1972, 252]. У меніпеі для таго, каб выпрабаваць чалавека, выкарыстоўваецца асаблівая, фантастычная сітуацыя, ствараюцца ўмовы для вольных паводзінаў героя, у якіх яго болей не абцяжарвае патрэба падпарадкоўвацца законам быцця: палёт на неба, размова мерцвякоў, зыход у пекла. Апошні варыянт набыў папулярнасць у сярэднявеччы і выкарыстоўваўся ў бачаннях і містэрыях. Такім чынам, падарожжа героя ў чысцец у вершы “Быў у чысцы!” Ф. Багушэвіча мае меніпаву і містэрыяльную аснову. Повазь з сярэднявечнай драмай, сюжэты якой браліся з Бібліі і прадстаўлялі ў тым ліку катаванні грэшнікаў у пекле, а таксама з “Блуканнем Багародзіцы па пакутах”, абумоўлівае асаблівасці паэтыкі гэтага твора. Галоўны герой Мацей у сне наведвае чысцец і бачыць пакуты людзей, што, аднак, не надае яго трызненню прыкметы кашмару, паколькі пэўным чынам гэтая фантастычная вандроўка з’яўляецца рэалізацыяй яго мары пра справядлівасць, мары пра тое, каб той, хто здэкаваўся некалі з яго, быў пакараны: “Суду афіцыйнаму, антынароднаму Ф. Багушэвіч супрацьпастаўляе суд, якім уяўляе яго народная фантазія” [Лойка 1989, 259]. “Аўтар сабраў у чысцец розныя адмоўныя з’явы маральнага і грамадскага парадку і асудзіў такім чынам увесь свет сацыяльнай несправядлівасці, разбэшчанасці, прагнасці да грошай, нажывы” [Казбярук 1969, 142].

Цікавая абмалёўка вобразаў грэшнікаў, якія пакутуюць у чысцы. Гэта не канкрэтныя людзі, якія церпяць за ўсе свае грахі. Кожны вобраз сімвалізуе які-небудзь пэўны грэх альбо пэўную заганную якасць, уласцівую, паводле меркавання аўтара, якому-небудзь стану, пасадзе, полу. Напрыклад, жанчыны пакутуюць з-за балбатлівасці, пляткарства і г. д., карацей, за язык. Паны ў асноўным займаюцца ў чысцы працай – “муруюць й аруць”, “вымятаюць і свінні пасуць”, “камення, як горы, нясуць”. З гэтага вынікае, што яны тут таму, што самі лайдачылі, а іншых прымушалі працаваць. Вобраз аканомы, знаёмага героя, таксама сімвалічны, нездарма ён паўстае перад Мацеём хоць і “скура ды косць” і амаль чысты,

бязгрэшны (бо адпакутаваў, выбыў усе грахі) прама з чысца, але ўсё адно з бізуном. Нават не вонкавае аблічча засталася ў памяці героя пра аканом, а толькі “стрыжаны вус” і “бізун” – па гэтых прыкметах Мацей і пазнае яго.

Азначэнне “чысты ад граху” праходзіць у сне, як і належыць, трансфармацыю. Чысты як першы снег, белы як снег спалучаецца і пераўтвараецца ў “белы весь чыста, белы, як снег”: аканом, які ачысціўся ад граху, паўстае ў сне проста белым (унутранае пераходзіць на вонкавае).

Верш “Быў у чысцы!” неадназначны для трактоўкі. Супрацьпастаўленне “таго” і “гэтага” свету ў творы вельмі ўмоўнае: там пакуты і тут таксама пакуты (гэтую думку пра ілюзорнасць спадзявання на рай на “тым” свеце мы сустракаем у паэме Т. Шаўчэнкі “Сон”, сюжэт якой, як і ў вершы “Быў у чысцы!”, будзецца на фантастычным падарожжы ў сне¹: “А ви в ярмі падаеце // Та якогось раю // На тім світі благаеце? // Немае! нямае!” [Шевченко 1984, 194]). Паралелі паміж светамі падкрэсліваюцца ў канцы твора, калі герой дае піць былому прыгнятальніку аканому (адпускае грахі) і, прачнуўшыся, сам моцна хоча піць. Дадзены канец твора адпавядае апісанаму З. Фрэйдам снабчанню пра ўтульнаць: “Калі я вечарам ем сардэлькі ці іншыя якія-небудзь салёныя стравы, то ноччу ў мяне з’яўляецца смага, і я прачынаюся. Перад абуджэннем, аднак, я бачу сон заўжды з адным і тым жа зместам: мне сніцца, што я п’ю. Я п’ю залпам ваду; мне гэта прыносіць вялікае задавальненне, як усялякаму, хто пакутуе ад смагі” [Фрэйд 1997, 132]. Зразумела, што да містэрыяльнага сну пра чысцец Мацея прыводзяць не столькі выпітая гарэлка і смага, колькі развагі пра крыўдзіцеляў і нахлебнікаў, якіх становіцца ўсё болей, нягледзячы на “свабоду” (“Аж пальцаў не стала на весь гэты шчот. // А пальцамі ж трэба карміць гэты люд!..” [Багушэвіч 1991, 62]). Аднак, у Ф. Багушэвіча рацыянальнае тлумачэнне фантастычнага падарожжа асноўваецца менавіта на спасылцы на ужыты Мацеем напярэдадні алкаголь. Гэты момант у творы мае яўную сувязь з паэмай “Сон” Т. Шаўчэнкі (“Отак, ідучи попідтинню // З бенкету п’яний уночі, // Я міркував собі йдучи, // Поки доплентавсь до хатини” [Шевченко 1984, 195]).

¹ Даследаванні беларуска-ўкраінскіх сувязяў даюць падставы казаць пра вялікае значэнне, якое меў для беларускіх пісьменнікаў геній Т. Шаўчэнкі. У прыватнасці, А. Мальдзіс адзначае, што беларускі класік Ф. Багушэвіч, “які шмат гадоў правёў на Украіне, адчуў на сабе дабратворны ўплыў украінскай літаратуры, у першую чаргу Т. Шаўчэнкі” [Мальдзіс 1969, 76].

Адметна тое, што ў сне ваду п'е не сам герой, які наяве хоча піць, а аканом. Магчымасць адчуваць тое, што адчувае іншы, альбо прыпісванне іншаму ўласных пачуццяў – гэта таксама адна з ўласцівасцей сну, у якім усё разглядаецца праз прызму ўяўлення, праз падсвядомасць таго, хто мроіць. Для верша “Быў у чысцы!” гэта адметны момант, паколькі Мацей спачувае грэшніку і ставіць сябе на месца свайго крыўдзіцеля і наадварот. У гэтым і заключаецца асноўная прычына таго, што ён даруе аканому: “Я заплакаў з жалю, але думаю: досць // Нацярпеўся і ён, балазе што жывы, // Гэтак ссох ад агню – толькі скура ды косць” [Багушэвіч 1991, 63].

Мы лічым, што герой не выступае ў творы паўнапраўным, уладарным суддзёй, які вяршыць справядлівасць. Яго пазіцыя – пазіцыя старонняга назіральніка. Ён хутчэй канстатуе факт пакутаў за грахі, за подласць на тым свеце, чым радуецца з пакутаў крыўдзіцеляў: паноў, ксяндзоў, станавах, старшынь і г. д. Асноўную думку твора таму можна сфармуляваць наступным чынам: чым мучацца ў пекле, лепш на гэтым свеце жыць сумленна, чым марыць пра справядлівасць на тым свеце, лепш мець яе тут. Гэта пазіцыя рэаліста, хоць “уклучэнне казначай фантастыкі ў тканіну рэалістычных па сваёй сутнасці твораў – адзін з шырока вядомых прыёмаў рамантычнай літаратуры. Але Ф. Багушэвіч, карыстаючыся ім, стаіць на рэалістычных пазіцыях” [Казбярук 1969, 142].

Пошук справядлівасці, які трансфармуецца ў сон, у вершы Ф. Багушэвіча “Быў у чысцы!” мае, несумненна, паралелі з аналагічнымі сюжэтамі ў творах А. Міцкевіча “Дзяды” і Ф. Савіча “Сповідзь пакутніка”. Аднак, Мацей, у адрозненне ад Конрада ці пакутніка, не робіць глабальнай высновы пра тое, што ў аснове ўсяго – несправядлівасць пабудовы свету, несправядлівасць Бога (але падобныя матывы можна сустрэць у іншым вершы Ф. Багушэвіча “Бог не роўна дзеле!). Наадварот у вершы ўвага акцэнтуюцца на адказнасці кожнага канкрэтнага чалавека за свае ўчынкі (гэта пры тым, што вобразы маюць прыкметы абагульнення). Ад рашэння Мацея, якога аканом пры жыцці ні ў што не ставіў, залежыць, будзе далей пакутаваць чалавек ці не. Літасць, а не крыўда перамагае ў душы Мацея, а вызваленне грэшніка палягае ў зусім простым учынку – падаць вады. Падаванне вады таму сімвалічнае і полісемантычнае. Гэта і знак даравання, і праява літасці, жалю, спачування іншаму чалавеку, да якога трэба адносіцца як да самога сябе (адсюль і смага ў самога героя, пра якую мы ўжо пісалі), і выяўленне простага чалавечнасці (можна правесці паралелі з тымі казкамі, дзе прысутнічае матыў дапамогі: дзяўчына атрасае з

яблыні яблыкі ці *палівае засохлае дрэва*, Янка кідае *рыбіну ў ваду*, не забівае качку і г. д. у выніку ўсе, каму героі дапамагалі, над кім злітаваліся, спрыяюць ім; тая самая думка і ў прыказцы “кінеш за сабой, знойдзеш перад сабой”). “У сне, – пісаў Э. Фром, – індывід пераадольвае цесныя рамкі свайго грамадства і становіцца чалавечным у поўным сэнсе слова. Вось чаму адкрытае Фрэйдам тлумачэнне сноў праклала шлях да разумення не падпарадкаванай цэнзуры чалавечнасці ў кожным з нас, хоць ён шукаў пераважна выцеснены палавы інстынкт” [Фромм 1993, 273].

Сімволіка вады нескладаная. Вада – самае неабходнае для чалавека, без яе жыццё немагчымае і разам з тым гэта самая звычайнае, штодзённае, самае простае, але і самае цудоўнае, што ёсць у свеце. Вада – само жыццё. Згадаем, што аканом, пасля таго, як выпіў, ператвараецца ў пару: “Ён стаў такі светлы, як гэты дымок, // Стаў нікнуць, засталася пара адна, // І знік так, як нікне на слоньцы аблок” [Багушэвіч 1991, 64]. У літаральным сэнсе Мацей, падаўшы вады, як бы сказаў свайму былому крыўдзіцелю: “Будзь шчаслівы, жыві, мне не шкада”. Відавочна, саму ідэю пекла, як бязводнага царства, дзе цякуць рэкі з лавы, дзе паліць жудасны агонь, трэба суадносіць з думкай пра тое, што вада – гэта жыццё (у шырокім сэнсе), а там, дзе яна адсутнічае, жыцця няма. Цікава пра вобраз вады ў снах піша даследчыца Н. Ліванава: “З’яўленне вобразу вады, прычым, чыстай, празрыстай, пранізанай сонцам, у снах пра палёты не выпадковае, яна па сваіх характарыстыках нагадвае неба: той жа блакіт, чысціня, глыбіня” [Ліванова 2001, 121]. У артыкуле С. Талстой “Іншасветная прастора сну” мы чытаем: “Важную ролю ў сімволіцы смерці наогул і ў тлумачэнні сноў адыгрываюць канцэпты *вады* і зямлі” (вылучана намі. – З. Т.) [Толстая 2001, 201].

Звернемся ізноў да вобразаў грэшнікаў. Як можна заўважыць, іх асноўны грэх заключаецца ў тым, што яны крыўдзілі іншых, не давалі некаму жыць: кабеты абгаворвалі ці лаялі іншых, “дурылі мужоў”, паны самі не працавалі, але жылі за кошт працы іншых, сам аканом крыўдзіў Мацея, ксяндзы збіралі з людзей грошы, як мы разумеем, на свае патрэбы (дурылі, рабавалі народ). На першы погляд, з шэрагу грэшнікаў, якія адчуваюць сябе ў чужой скуры, вылучаецца вобраз другога ксяндза, які, як здаецца, пакутуе за пралюбадзейства: “А другі дык вісіць, але як? – // Дык і стыдна мне вам гаварыць, // А са стыду чырвоны, як рак, // Вочы жмура, як кот, і гарыць” [Багушэвіч, 64]. Наўрад ці Ф. Багушэвіч намякае на тое, што ксёндз гвалціў каго-небудзь. За што ж мучыцца ксёндз становіцца зразумелым, калі разглядаць яго вобраз побач з вобразам кабеты, якая яго лае: “А тут баба яго так кляне // Ды так лае з

астатніх жа слоў, // Што, каб гэтак хто лаяў мяне, // Я б яго з свету даўно перавёў” [Багушэвіч 1991, 64]. Не пакінем без увагі і той факт, што ксёндз “са стыду чырвоны”. Такім чынам, аўтар стварае вобраз чалавека, які папракае іншага ў тым, у чым ён сам можа быць грэшны, альбо чалавека (што болей праўдападобна), які выстаўляе напаказ інтымнае жыццё іншага чалавека, раніць тым самым яго, прыніжае яго годнасць. Вобраз ксяндза, што і сказаць, вельмі фрэйдаўскі. Па-першае Ф. Багушэвіч сціпла змоўчвае, як менавіта ксёндз вісіць. Пэўнае ўяўленне фармуецца ў чытача па цьмяным намёкам “стыдна мне вам гаварыць”, “вочы жмура, як кот” (параўн. ласы кот). Па-другое, тая пастава ксяндза – пазбаўленне інтымнасці, паказ чалавека ў ганебным выглядзе. Наяўнасць побач кабеты, якая лае яго і прымушае чырванець, ясна ўказвае на тое, што ксёндз вінаваты менавіта ў публічнай абразе годнасці чалавека, які, можа быць, і грэшны, але не заслугоўвае такіх адносінаў да сябе і свайго далікатнага свету¹ (звярн. увагу на апошнія прыведзеныя намі радкі з твора: “...каб гэтак хто лаяў мяне, // Я б яго з свету даўно перавёў” і параўн. з “праваліцца скрозь зямлю ад сораму”).

Уласна кажучы перад намі перавернуты малюнак свету – тут людзі не робяць камусьці кепска, а адчуваюць на сваёй скуры тое, што яны ўчынілі іншым. У гэтым плане такія досыць статычныя героі чэрці не з’яўляюцца карнікамі, наадварот, яны памагатыя, яны спрабуюць ачысціць грэшнікаў ад злога. Нашую парадаксальную на першы погляд² думку (чэрці працуюць на карысць добра – ачышчэння) падмацоўваюць наступныя радкі: “Хто за што, а як баб – дык найбольш за язык. // Языкі ж даўжыні – так, як добры ручнік. // Іх і паляць смалой, і нажамаі скрабуць, // І ніяк дабяла прапаліць не магуць” (вылучна намі. – З. Т.) [Багушэвіч 1991, 63]. Відавочна, вобразы чарцей, якія працуюць у чысцы на карысць выратавання, трэба суаднесці з вобразамі анёлаў з “Блукання Багародзіцы па пакутах”, якія смуткуюць, назіраючы за пакутамі грэш-

¹ Калі б гутарка ішла пра сон, які належыць Ф. Багушэвічу, то можна было б дакладна сказаць, што ў аснове гэтага эпізоду з ксяндзом пакладзеныя рэальныя факты з жыцця (ці дзіцячыя ўспаміны, ці, што болей верагодна, успаміны судовай практыкі).

² Напрыклад, у артыкуле “Пісьмовая традыцыя абмірання” аналіз тэкстаў, дзе гутарка ідзе пра вандроўкі герояў па “тым” свеце, прыводзіць даследчыцу М. Чарэднікаву да высновы: “У “бачаннях” жа грэшнікі знаходзяцца цалкам ва ўладзе чарцей (дэманаў, пачвар). Менавіта яны ажыццяўляюць усе пакаранні: напаляваюць печы, спіхваюць пакутнікаў у вогненныя рвы і т. п. Чэрці небяспечныя не толькі для грэшнікаў, але і для абмёршых” [Чередникова 2001, 231].

нікаў, але вымушаныя “сцерагчы пакуту” дзеля іх саміх [Блуканне Багародзіцы 2003, 264, 267].

Урэшце, у гэтым і заключаецца мара Мацея: каб яго крыўдзіцелі паспыталі тое, на што асуджаюць іншых (змена месцамі “верху” і “нізу”). І гэта не будзе для іх пакараннем, але ачышчэннем, паколькі толькі ў гэтым выпадку чалавек, які робіць некаму благае, пачынае разумець, наколькі яго ўчынкі “грахоўныя”, “нячыстыя”, кепскія. У гэтым плане сам чыснец сімвалічны (месца, дзе людзі могуць апынуцца ў скуры іншага, пацярпець, як іншы).

З усяго сказанага вынікае, што абіраючы мадэль сну-містэрыі, Ф. Багушэвіч не кіраваўся жаданнем паказаць усталяванне справядлівасці на “тым” свеце і не імкнуўся паказаць малюнак адплаты за крыўды, што ўлады (паны, станаўя і г. д.) чыняць безабаронным людзям, якіх не аберагае ні закон, ні “свабода”, якую яны нібыта атрымалі. Такая інтэрпрэтацыя твора не з’яўляецца поўнай, дасканалай. Аўтар кіраваўся не ідэямі пра адплату (помста па сваёй сутнасці не мае сэнсу, паколькі не дае магчымасці казаць пра раўназначнасць злачынства і пакарання), а марай пра існаванне магчымасці “пераварнуць” свет для таго, каб кожны змог ацаніць свае ўчынкі вачыма таго, да каго ён кепска аднёсся. Фантастычная вандроўка ў сне, якая ляжыць у аснове сюжэта верша, садзейнічала рэалізацыі гэтай мары і дазволіла аўтару пераступіць за межы рацыянальнасці.

Літаратура

- Багушэвіч Ф. Творы. Мн.: Маст. літ., 1991. – 310 с.
- Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. М.: Изд. худ. лит., 1972. – 470 с.
- Блуканне Багародзіцы па пакутах // Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI-першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т імя Я. Купалы; А.І. Богдан [і інш.]; навук. рэд. В.А. Чамярыцкі. – Мінск: “Беларуская навука”, 2003. – С.263-269.
- Казбярук У.М. Францішак Багушэвіч // Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. У 2 т. Літаратура XIX-пачатку XX ст. Мн.: Навука і тэхніка, 1969. – Т.2. – С. 142.
- Ливанова Н.Е. Сны о полётах / Н.Е. Ливанова // Сны и видения в народной культуре. Мифологический, религиозно-мистический и культурно-психологический аспекты / Сост. О.Б. Христофорова. Отв.ред. С.Ю. Неклюдов. (Серия «Традиция, текст, фольклор»). – М.: Российск. гос.гуманит. ун-т, 2001. – С. 116-142.
- Лойка А. Гісторыя беларускай літаратуры: У 2 ч. Мн., 1989. – Ч. 1. – 320 с.
- Мальдзіс А.І. Літаратура XIX ст. // Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. У 2-х т. Мн.: “Навука і тэхніка”, 1969. – Т.2. – С. 76.

- Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу. М.: Изд.худ.лит., 1997. – С. 31.
- Толстая С.М. Иномирное пространство сна / С.М. Толстая // Сны и видения в народной культуре. Мифологический, религиозно-мистический и культурно-психологический аспекты / Сост. О.Б. Христофорова. Отв.ред. С.Ю. Неклюдов. (Серия «Традиция, текст, фольклор»). – М.: Российск. гос.гуманит. ун-т, 2001. – С. 198-219.
- Фрейд З. Толкование сновидений. Мн.: ООО «Попурри» 1997. – 576 с.
- Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М.: Республика, 1993. – 415 с.
- Чередникова М.П. Письменная традиция обмираний / М.П. Чередникова. // Сны и видения в народной культуре. Мифологический, религиозно-мистический и культурно-психологический аспекты / Сост. О.Б. Христофорова. Отв.ред. С.Ю. Неклюдов. (Серия «Традиция, текст, фольклор»). – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. – С. 227-246.
- Шевченко Т. Кобзар. Київ, Видавництво художньої літератури «Дніпро» 1984. – 606 с.
- Sobolewska A. Jak son jest zrobiony? Poetycka materia snu // Oniryczne tematy i konwencje w Literaturze Polskiej XX wieku. Praca zbiorowa pod red. Ilony Glatzel, Jerzego Smulskiego i Anny Sobolewskiej. Toruń, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999. – С. 20.

Зося Тычына, аспірантка кафедри гісторії беларускае літаратуры. Выпускніца беларускага аддзялення філфака БДУ (2004).

НЕКАЛЬКІ СЛОЎ ПРА “ГУТАРКУ ДВУХ ДЗЯДОЎ”

(Архіўная знаходка)

У Беларускаім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва пад сiгнатурай ф. 394; воп. 1, адз. зах. 28 знаходзіцца аўтограф вельмі цікавай і невядомай у беларускаім літаратуразнаўстве “Гутаркі двух дзядоў”. Тэкст твора напісаны ў два слупкі на двух вялікіх аркушах паперы, з якіх кожны ўяўляе двайны ліст вучнёўскага сшытка. У канцы тэкста пазначана, што яго аўтарам з’яўляецца Леапольд Драздоўскі, а яшчэ ніжэй прыпісана іншым почыркам: “Запісана ад В. Корзюка-Залесскага”. Невядома, калі быў зроблены другі запіс і кім былі Леапольд Драздоўскі і В. Корзюк-Залескі. Выклікае таксама пытанне: ці тэкст гутаркі быў запісаны са слоў Корзюка-Залесскага ці перапісаны з яго асабістага архіву, пра што можна меркаваць, маючы на ўвазе падачу падрабязнасцей тыпу таго, што гутарка была гаворана 9 мая. Хоць верагодным можа падацца меркаванне, што тэкст быў запісаны з вуснай крыніцы, бо ў канцы рукапіса падаюцца два кавалкі тэксту з пазначэннем, дзе яны павінны быць у сярэдзіне гутаркі. Расказчык мог прыпомніць іх не адразу, таму яны і былі запісаны напрыканцы.

Тэкст мае загалавак, а таксама пазначэнне месца і часу самой гутаркі, з чаго можна зрабіць выснову, што твор ўзнік не раней 1877 года на Лагойшчыне. Відавочнай падаецца арыентацыя перапісчыка на вусную народную мову: запіс гутаркі паслядоўна фіксуе дзеканне, цеканне, падаўжэнне мяккіх зычных і дысімілятыўнае аканне. У той жа час “ў” (у нескладовае) перадаецца ў тэксце непаслядоўна, а літара “ё” падаецца двума спосабамі: згодна з сучаснай беларускай графіяй і як “йо”. Не зусім паслядоўна перадаецца яканне і зацвярдзенне зычных, але гэта, на нашу думку, трэба лічыць уплывам расейскай арфаграфіі. Прыпіска на 2-м аркушы пададзена па-беларуску: “Глядзі на адвароце”, аднак слова “трасца” на 1-м аркушы тлумачыцца зноската унізе старонкі як “здравствуйце”, што насоўвае шэраг пытанняў. Магчыма, перапісчык не разумее слова і з кантэксту няправільна яго растлумачыў, але гэта здаецца малаверагодным па той прычыне, што тады перапісчык не рабіў бы ўвогуле беларускамоўных прыпісак, не ведаючы мовы. Магчыма, пера-

пісчык ўзяў няправільнае тлумачэнне тэксту з папярэдняга запісу альбо свядома ўводзіў у зман пэўную катэгорыю чытачоў, напрыклад, цэнзуру.

“Гутарка двух дзядоў” – напісаны вобразнай мовай публіцыстычны твор, які закранае рэдкую для беларускай літаратуры XIX стагоддзя тэму традыцыі і эліт. Парадаксальна, але беларускамоўная гутарка закранае пытанне ўжывання польскай мовы ў каталіцкім касцёле. Твор, хутчэй за ўсё, узнік у асяроддзі беларускай каталіцкай шляхты, якая не хацела мірыцца з русіфікацыяй у касцёле і праз касцёл. Змест гутаркі ўкладзены ў вусны двух дзядоў, як вынікае з кантэксту, жабракоў Лукаша і Тамаша, якія свае прэтэнзіі скіроўваюць на канкрэтныя асобы святароў і прадстаўнікоў улады. Палемічны пафас гутаркі скіраваны супраць увядзення расейскай мовы ў касцельнае набажэнства, што ўспрымалася героямі негатыўна як парушэнне ўсталяванай традыцыі і як своеасаблівая здрада з боку духавенства. Пра асобу цара аднак гаворыцца як пра мудрага ўладара, манарха, толькі падманутага сваімі служкамі, за якога кожны “павінен Богу маліцца”. Такое стаўленне да цара беларускіх сялян праяўляецца таксама ў “Гутарцы Данілы са Сцяпанам”. Героі “Гутаркі двух дзядоў”, Лукаш і Тамаш, усю віну за адступленне ад старых традыцый і за згоду з расейскім бокам ўскладаюць на ксяндзоў, сваіх духоўных лідэраў, якія ў пагоні за матэрыяльнымі дабротамі выракаюцца даўніх звычаяў.

Асуджаецца ў гутарцы і агульнае падзенне нораваў у тагачасным беларускім грамадстве, маральная дэградацыя і адступленне ад хрысціянскіх прынцыпаў. Дадзены твор тычыцца праблемы духоўнага кіраўніцтва, ад якога непасрэдна залежыць маральна-этычны стан усяго грамадства. Тэкст гутаркі яшчэ раз прыпамінае вечныя словы Хрыста, скіраваныя да людзей, якіх дакранулася ласка асветы: “Вы соль зямлі. Але калі соль з’ялчэе, чым зрабіць яе салёнай? Яна ўжо на нішто не прыдатная, хіба толькі застаецца выкінуць яе пад ногі людзям. Вы святло свету. Немагчыма, каб горад, размешчаны на гары, быў схаваны. Запаліўшы лямпу, не ставяць яе пад гаршчок, а ставяць на падстаўку, каб свяціла ўсім, хто прабывае ў доме. Хай жа так з’яе ваша святло перад людзьмі, каб яны бачылі вашыя добрыя ўчынкі і хвалілі вашага Айца, які ёсць на нябёсах” (Мцв 5, 13–16).

“Гутарка двух дзядоў” – вельмі цікавы “дакумент” сваёй эпохі, своеасаблівая фіксацыя беларускай ментальнасці, праява прывязанасці да духоўнай традыцыі нашага народа, які знаходзіўся ў пошуку сваёй уласнай дарогі, збіваўся, але крок па кроку кіраваўся да культурнага адраджэння і ўпэўненай заявы пра сябе між іншых наро-

даў. На нашу думку, дадзеная гутарка з'яўляецца своеасаблівай рэакцыяй на тагачасную агрэсіўную палітыку русіфікацыі і гвалтоўнае насаджэнне чужой культуры. Апрача ўсяго, твор нясе ў сабе надзею на паляпшэнне рэчаіснасці праз з'яўленне “сапраўдных” духоўных лідэраў, маральнае ўдасканаленне эліт і супрацоўніцтва іх з народам.

Тэкст гутаркі падаецца з нязначнымі зменамі паводле прынцыпаў сучаснай беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.

Віктар Шукеловіч, аспірант кафедры гісторыі беларускае літаратуры. Выпускнік беларускага аддзялення філфака БДУ (2004).

ГУТАРКА ДВУХ ДЗЯДОЎ

*(Гаворана 9 мая 1877 г. у мяст. Лагойску.
Адзін называўся Лукаш, парафіі Карэнскай,
а другі называўся Тамаш, парафіі Гаенскай)*

Раз дзе на дарозе спаткаўшыся
І так з сабой прывітаўшыся,
Тамаш кажа: “Нех бэндзе Езус Хрыстус пахвалёны!”
Лукаш: “На векі векаў хай будзе увяльбёны!
Гдзе бываў? Што на свеце чуваў?”
“Ат, мірам сабе валачуся, нідзе добра не відаў.
Нечым цяпер, браце, хваліцца,
Бо ўжо ў касцёле забараняюць Богу маліцца.
Чаго нават і ў ва сне не снілася,
Тое цяпер на свеце парабілася.
Хочуць ужо польскі язык уніштажыць,
А з нашых касцёлаў цэрквы парабіць”.
“А ведаеш што, Тамаш?
Пойдзем разам на кірмаш”.
“Бо сянні Мікола, добра ты кажаш, Лукаш!
Я так вельмі рад, што з добрым чалавекам спаткаўся,
Быццам жыўцом у неба дастаўся.
Я цябе палюбіў, як брата раднога,
Бо ты хваліш Пана Бога.
Бо якога цяпер чалавека спаткаеш,
Хоць ты яго зусім не знаеш,
Усякі цябе трасцай абсылае,
Хоць ён да цябе нічога не мае.
Чорт іх, хіба, ведае з іхнім выразам,
Няхай яны прападуць з гутаркай разам!”
Кажэ Лукаш да Тамаша:
“Сянні ў касцёле, здэцца, будзе мша.
Ат, сядзем сабе тут пад мурам,
Трохі люлькі пакурым,
Аб сваё жыццё і веру трохі пабздурым”.
“Ты, браце, курыш, а я нюхаю,
То ты, хіба, пагамоніш, а я паслухаю,
Бо я на гэта вельмі не здаўся,
Хоць замнога на свеце шатаўся.”

“Няхай сабе і гэтак будзе,
Як то мой Тамаш асудзе.
Як ведаеш ты, браце, дарагі Тамаш,
Ні ў чым што цяпер дабра ні маш.
Як то на даўнейшае ўспамнецца,
То кроўю сэрца з жалю абальецца.
Прыдзеш, бывала, да касцёла проста, як у неба:
Усякі павіннасць знае, што Богу маліцца трэба.
Ружанец, гадзінкі ўсе ў касцёле спяваюць,
Такжа на органах Бога, Найсвеншую Матку выхваляюць.
Ксёндз, як выйдзе людзей спавядаць,
Міна яго прыемная, проста анельска пастаць.
Малых дзетак катахізму і пацер навучае,
Каб зналі, што Бог іх на свеце хавае,
Штоб 10 Боскіх прыказань пільнавалі,
Сваіх бацькоў і старшых людзей шанавалі,
Штоб Бога верна і шчыра малілі,
А лгаці і красці ніколі не ўчылі.
Тады і ў полі гусцей і лепш радзіла,
Добра было жыць, аж успомніць міла.
Ні было ў нас такой распусты, крадзежы,
Разбою і здзірства, п’янства і грабежы.
Няхай хто ідзе шлюб ці пахарон гадзіць,
Пытаецца, можа ты бедны ці маеш чым заплаціць.
А калі скажа: бедны і грошы не мае,
То ён дарма павянчае і пакойніка пахавае.
Яшчэ тут быў Лазарэвіч, хоць росту малога,
Я на яго не скажу і слова благога.
Можна было неяк з ім меркавацца,
Можна было шлюбы браць, дзяцей хрысціць і спавядацца.
Хоць ён быў трохі і хціў на грошы,
Але да набажэнства быў прыкладны, харошы.
Але што ж па ім нейкага Юргевіча прыслалі,
Што б ні мы, ні добрыя людзі не зналі!
Што хадзіў да папа рускія пацеры вучыцца,
А па-старому не хацеў Богу маліцца.
Як запяюць людзі ў касцёле, то ён ад працэсіі адракаецца,
Бывала, як чорт крыжа, чураецца.
Прыдзе да касцёла, прыступае да аўтара,
Мэрам, то чорт чы якая з пекла пачвара:
Галава заўсёды, як дзерць, расчахрана.
Хто бы першы раз угледзеў, хрысціўся б, як ад шатана.

А каго злове ў свае мядзвежыя пазуры,
То абдзярэ чалавека жыўцом са скуры.
А сам на гарэлку жыдам прапівае,
Начынне паб'е, якое толькі мае.
Бацьку ён з хаты, што дзеці выганяе,
І з астатніх слоў па-маскоўску лае.
І сам не ўспомне, што ён вырабляе,
Людзей за Боскае стварэнне не мае.
Дзякуй Богу, што яго пазбылі,
Але што, калі яшчэ горшага набылі”.
Тамаш кажа: “Адкуль ты яго знаеш,
Што ты яго горшым называеш?”
“Хто ж, браце мой, шэльмы не пазнае,
Хіба, хто ў галаве розуму не мае.
Ён ж Лумніцкі брадзяга завецца.
Сюды едзе адтуль, які чорт узарвецца.
Завалокся пярвей быў да Кракава,
Але й там яму было ўсё аднакава.
Пярэхрыста скоро і там пазналі,
Не раўнуючы, як сабаку, адтуль пагналі.
Многа дзе злачынец па свеце басцяўся,
А нарэшце да Барысава прыблукаўся.
Шэльма ў шэльмы трохі парабкам пабыў,
А за тое парахвію сабе зарабіў.
А як у Лагойску гаспадаром застаўся,
То хванабэрыі без шчоту набраўся,
Бо ўжо ні вяліць к сабе хадзіць без дакладу,
І сам чорт не дойдзе з ім ладу.
Ён на тую пляму забыўся,
Як па свеце ўсюды валачыўся,
Як па свеце, бы таго ваўка, ганялі
І прыстання нігдзе не давалі.
А цяпер у касцёле ўсіх па-маскоўску лае,
Людзей за Божа стварэнне не мае.
Помніш ты, браце, яго дурную работу,
Што ён зрабіў у Вялікую суботу:
Як зачалі ў касцёле святыя песні спяваць,
То ён, выскачыўшы, і давай іх усцішаць.
Крычыць па-маскоўску, што б ён маеў на живот,
Як жаба зялёная, раскрыўшы свой рот.
Але ніхто яго крыку ні спужаўся,
То ён недавярак да станавога пачасаўся.

Станавы такі ж самы абязьян,
Надзеўшы даўгі свой жупан,
Ды і блудзіць узад і ўпярод па касцёле,
Калі хто запытаўся, па якім ён дзеле.
Але на пагібель сам нікога не спазнаў,
Дык сотнікаў у памачнікі ўзяў.
Пачалі па касцёле, як сабакі, пашалеўшы,
Ці каторыя часамі па тры дні не еўшы.
Усім у вочы заглядалі,
А людзі скутыя па кусочку хлеба не далі.
А што б яны хоць па яечку ахвяравалі,
Можа б, яны так і не брахалі.
Бо і сабаку, калі хто хлебам пацеша,
То ён тады здалёку брэша.
Няхай хто кій пакажа або памахае,
То ён брэша са злосці, зямлю зубамі хватае.
Няхай толькі брадзяга сцеражэцца,
Ні адзін кол на галаве застанецца.
Яго гэта і мяшалка не абароне,
Як дзед па спіне кастылём збабоне.
З намі, ні з парахвіянамі не будзе губарнатарам пастрашаць,
Абы людзі не відзелі, то і сам будзе маўчаць.
Як бы тут роўныя з ксяндзом сабраліся,
Адкуль яны ў чорта на нашу галаву ўзяліся?
Ксёндз Лямпіцкі, сотнік Храпавіцкі,
А станавы Вячорка,
Першы п'яніца Намэкша,
Другі злодзей-пераваротнік Жылінскі,
Трэці злодзей і разбойнік Сенчыкоўскі-Ягінскі,
Чацвёрты ў Барысаве сабака і лайдак Пятроўскі,
Таксама юдаш-здрайца і пахлебнік маскоўскі,
Што найгоршага лотра ці найгоршага ката,
Абіраюць на дзекана альбо на пралата.
Каб яны марна прапалі, каб ім было горка!
Стараюцца народ ад касцёла адбіць,
А хто ж будзе тагды ўбогіх дарыць?
Можа, яны нам што дадуць?
Што яны людзям думаюць, няхай самі збяруць!
Духоўным нібы называецца,
А з чужой крыўды нажываецца.
Зараз у касцёле возьме брахаць,
Каб толькі бедных абдзіраць.

Бо ўжо свята ці нядзеля –
Ціха, глуха у касцэле.
Ці свята, ці будні дзень,
Ці Каляды, ці хоць Вялікдзень.
Нічога ані тут не пазнаеш,
Дарма толькі чалавек ногі набіваеш.
Як адазвецца да людзей, як да мядзведзя, Скамарох,
Дык усе людзі, як дурны, за парог.
Бо хто ж будзе слухаць, каму гэта міла?
Чаму іх халера лепей не ўдушыла?
Засцерагай Божа, скарай лепш смерцю,
Каб не прыйшлося без споведзі ўмерці”.
Тамаш кажа: “За гэтым спавядацца трэба,
Бо Бог не прыме да споведзі душы да неба.
Лепш раз у год к добраму ксяндзу дастацца,
Чым у пярэхрыста штодзень спавядацца.
Бо яны ж гэта да ліха духавенства,
Гэта настаяшчая гарэзія і адшчапенства.
Святы Айцец даўно на іх клятву ўзлажыў,
Каб іх Бог на свеце болей не мнажыў.
Яны ж на тое не хочуць уважаць,
Стараюцца начальству падылгаць,
Што да смерці яму верна будуць служыць,
Па-маскоўску шлюбы даваць і дзяцей хрысціць.
Мала гэтага, дык яшчэ прысягаецца,
Што да смерці сваей веры выракаецца.
Калі б ты хацеў начальству верна служыць,
То трэба было ранец, ружжо на сябе ўзлажыць,
Ды ісці з непрыяцелем на поле ваяваць,
А не людзей з Божага касцёла выганяць.
А калі ты сукенку Хрыстусову на сябе ўзлажыў,
То трэба, каб Богу ўжо верна служыў,
А за цара павінен Богу маліцца,
Но не каталіку па-руску хрысціцца.
Бо язык рускі, польскі, лацінскі панімае,
Ну пераваротаў ніколі не жадае.
І цар такжа гэта ўсё панімае,
Што з пераваротніка ніколі дабра не мае.
Ні даждуць яны, зараз каркі скруцяць,
Усяго свету не ашалапуцяць.
Да пары будзе збан ваду нясці,
Прыдзецца ім некалі торбамі трасці.

Ім гэта дарма не мінецца,
Бо ваўку крыўда ўсягды адрыгнецца,
Што злівалі людскія слёзы.
Не адзін наймецца пасвіць жыдоўскія козы,
А каторы крапчэйшы, той мядзведзя павядзець,
Без хлеба злачынец не будзе сядзець.
А некаторы п'яніца без пары загіне,
Знойдзіць яго нехта на горкай асіне.
Не прывыкшы з маленства жыць у бядоце,
То не адзін сабе жыццё ўкароце.
Нібы людзям гарэлку піць бароняць,
А самі бутэлькамі ды кілішкамі штодзень звоняць.
А як у карчму к жыду забярэцца,
Дык як жаба гразі ці чаго інш набярэцца.
Па шынках яго пагібель заўсёды носе,
А да хворага і сам чорт ні ўпросе.
Яшчэ брадзяга гэны лаецца,
Што без дакладу к яму каторы шляецца.
Арганістага аблавушным чортам без'языкім называе,
Крычыць на ўвесь касцёл, што не тое грае.
Гэты і арганіста Пятроўскі,
Настаяшчы падхлебнік маскоўскі.
Ён ужо польскага языка выракаецца,
Як ідзе на хоры – ужо за сабой запіраецца.
Баіцца, каб ні зачалі па-польску спяваць,
Каб ні ўзялі па-даўнейшаму памагаць.
Нешта сам сабе ў нос як чмель мармоча,
А па-даўнейшаму святых песень спяваць не хоча.
Усіх ужо аплутула шатанская пакуса,
Усякі адракаецца для хлеба куса”.
“І ты б, браце, не лепшы б быў,
Каб ты на яго месцы пабыў.
Цярпіць і ён ад гэтага недавярка,
Абрыдла і яму штодзень гэна сварка”.
“Паслухай, браце Лукаш,
Што ў нашага начальніка толку ні маш,
Што вяляць касцёлы на цэрквы забіраць,
І польскі язык і нашу веру касаваць.
Што ім наша вера робіць, каб хто запытаўся?
Чаго яны так пазлаваліся?
Няхай бы яны жыдоў і татараў на жыдоўскую веру паварачалі!
Сказалі бы, што Хрыстуса праследавалі,

А то як бы хто работы не мае,
З ракі ды ў раку ваду пералівае.
Таксама і гэта добрых ксяндзоў адусюль павыганялі,
І самі чэрці троны біскупскія пазанімалі.
Мерных ксяндзоў адусюль павыганялі,
А тут шэльмаў, злодзеяў, недавяркаў панасылалі.
Каторы ў касцёле па-руску гавора і пяець,
То таму і жалаванне большае даець.
Калі Бога і святой веры выракаецца,
Такі чынам і абліччам вызначаецца”.
“Ой, не, браце, ты аб гэтым блудзіш.
Ты напрасна аб гэтым начальства і цара судзіш,
Што б ён хацеў насілкам нашу веру касаваць,
Што гэта мусіла бы так стаць.
А то ён аб гэтым і зусім не знае,
А начальства як хоча, так і выпраўляе.
Бог высока, Цар далёка,
Нашых горкіх слёз не бача яго вока,
А гэтыя паганцы здэкаваюцца над намі,
Як калісьці паны над сваімі мужыкамі.
Яны ўсе рапартуюць, цару гэтак пасылаюць,
Што нашы людзі іх уклады дабравольна прынімаюць.
Але я горшы на ксяндзоў жаль маю,
І не напрасна хоць за вочы лаю,
Што яны за грошы малітвы адракліся,
Каб яны па смерці ў пекла дасталіся.
Хто прыступіцца да споведзі, кожнага аблае,
Крычыць, што ён за іх споведзі ніколі адпачынку не мае.
Пайшоў бы лепей да Бэркі ці да Лейбы ды ўпіўся,
Спакойна пад лаўкаю за памыйніцай заваліўся
І адпачываў бы там сабе ў райскай раскошы,
Упіўшыся за людскія крывавыя грошы”.
“Ціха ты, станавы з пісарам ідуць!”
“Няхай яны лепей прападуць!
Чаго іх тут чэрці пагналі?
Што яны тут гутарку перарвалі?”
Тым часам сталі на імшу званіць,
А дзяды пачалі Бога хваліць.
“Прашчай Лука!”, “Прашчай Тамаш!
Рэшту пагаворым, як будзем ісці на кірмаш”.

АНТЫЧНЫЯ ТРАДЫЦЫІ Ў ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ: СТАН І ПЕРСПЕКТЫВЫ ДАСЛЕДАВАННЯЎ¹

Часава-прасторавыя рамкі функцыянавання антычнай традыцыі не абмяжоўваюцца асобна ўзятай культурнай супольнасцю, гістарычным перыядам, галіною мастацтва ці літаратурнай плыню. Да старажытнасці заўсёды звярталіся, каб знайсці ўзоры для падражання і адказы на “вечныя пытанні”, каб зразумець сябе. Так і для беларускай культуры рэцэпцыя спадчыны антычнага свету на працягу многіх стагоддзяў выступала ў якасці аднаго з фармуючых фактараў, з’яўлялася вызначальнікам яе сталасці, здольнасці да ўспрымання вялікіх і дасканалых тварэнняў чалавечага духу¹.

Узаемадзеянне беларускай літаратуры з культурай антычнасці пачалося яшчэ ў перыяд Старажытнай Русі. Першыя элементы старажытнасці пачалі пранікаць на яе тэрыторыю пасля прыняцця хрысціянства з Візантыі, якая была ў тыя часы захавальніцай культуры грэка-рымскага свету. Прыблізна з XIV ст. антычная культура стала пашырацца на тэрыторыю Беларусі і праз пасрэдніцтва Захаду.

Аднак у розныя перыяды антычнасць ўплывала на грамадска-палітычнае жыццё, адукацыю і літаратуру на землях сучаснай Беларусі з рознай інтэнсіўнасцю. Калі грамадзяне Рэчы Паспалітай, каб арганічна ўвесці сваю дзяржаву ў еўрапейскую супольнасць, лічылі сябе адзінымі прадаўжальнікамі былой *Res Publicae Romanae* і генеалогію вялі ад старажытных сарматаў, як палякі, ці, як ліцвіны – ад рымлянаў, то пазней, у XIX–XX ст., антычнасць не адыгрывала настолькі істотнай ролі ў фарміраванні беларускай нацыянальнай ідэі. Выбар у XIX ст. этноніма “Беларусь” выклікаў дыстанцыянаванне ад мінуўшчыны Вялікага Княства Літоўскага і яго дзяржаўнасці, даў падставы для ўзнікнення лакуны ў працэсе гістарычнай пераймальнасці. Новы нацыянальны міф, які абапіраўся выключна на этнаграфічна-культурны элемент, выключыў з гістарычнага кан-

¹ Падокшын С.А. Роля антычных традыцый у развіцці культуры і грамадскай думкі на Беларусі ў XVI–XVII стст. // Беларуская літаратура. Вып. 5. Мн., Выдава БДУ, 1977. С. 3.

тэксту шляхту і іншыя сацыяльныя слаі, адмовіўшы пры гэтым культуры ў праве на непераарыўнае развіццё і элітарнасць¹.

Традыцыю звароту да антычных першаўзораў аднавіў М. Багдановіч, які пераклаў творы “Да Мельпамены” Гарацыя, “Метамарфозы. Ікар і Дзедал”, “Грамада зорак «Карона»” Авідзія і першым пачаў выкарыстоўваць грэчаскія вершаваныя меры ў беларускім вершаскладанні. У 20–30-я гады ў галіне перакладу антычнай спадчыны на беларускую мову працавалі Б. Тарашкевіч і Ю. Дрэўзін. Юльян Дрэўзін пераклаў на беларускую мову трагедыю Сафокла “Цар Эдып”, “Вакханкі” Эўрыпіда, камедыю Арыстафана “Лісістрата”, філасофскую паэму Лукрэцыя “Аб прыродзе рэчаў”, “Адысею” Гамера (у супрацоўніцтве з М. Грамыкам), “Антыгону” Сафокла і шостую песню “Іліяды” Гамера². Па некаторых звестках поўны пераклад “Іліяды” Гамера зрабіў Б. Тарашкевіч³, але лёс гэтага рукапіснага перакладу невядомы.

Варта заўважыць, што спецыяльнага звароту менавіта да антычнасці пры фарміраванні новай беларускай ідэі ў нацыянальных рухах 20–30-х гадоў не было: не выдаваліся ні працы па класічнай філалогіі, ні арыгіналы аўтараў, не праводзіліся даследаванні старажытных рэмінісцэнцый у айчыннай культуры. У БССР антыказнаўцаў не рыхтавалі ні ў адным з універсітэтаў краіны: вывучэнне старажытных моў рабіла адукацыю эгалітарнай, што не адпавядала ідэалагізаванаму вобразу “савецкага чалавека”. Асобныя беларускія спецыялісты-класікі: У.М. Перцаў, Р.А. Нікольская, М.С. Корзун, Ф.М. Нячай, Б.Б. Віц-Маргуліс былі адсунуты на задні план і не змаглі выйсці на міжнародны ўзровень⁴. Перакладчыцкая дзейнасць вялася ў абмежаваным маштабе: урыўкі з “Іліяды” пераклаў А. Клышка, вершы Катула “Да Цэлія”, “Хоць ненавіджу – кахаю” і інш. – Ул. Караткевіч.

У канцы ХХ ст., калі перад краінай адкрыліся новыя перспектывы, змянілася і стаўленне да антычнай традыцыі і разуменне яе ро-

¹ Гл., напрыкл.: Кароткі У.Г. Праблема элітарнасці ў беларускай літаратуры другой паловы XVI – першай паловы XVII ст. // Шляхам стагоддзяў. Мн., 1992. С. 101–106.

² Антычная літаратура ў беларускіх перакладах: Старажытная Грэцыя: Хрэстаматыя. Гродна, 2002. С. 3.

³ Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 6. С. 505.

⁴ Паўлоўская Г.Г. Вывучэнне антычнасці як элемент нацыянальнай самаідэнтыфікацыі (на прыкладзе Беларусі і Польшчы) // Взаимодействие литератур в мировом литературном процессе. Проблемы теоретической и исторической поэтики: материалы X междунар. науч. конф., 19–21 сентября 2004 г., г. Гродно: в 2 ч. Ч. 2. Гродно, 2005. С. 288.

лі ў гістарычнай спадчыне. Паступова сталі з'яўляцца пераклады класікі на беларускую мову. Так, Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт выдаў дзве хрэстаматыі “Антычная літаратура ў беларускіх перакладах”, у якіх прадстаўлены творы старажытнагрэчаскіх і старажытнарымскіх аўтараў у перакладах Лявона Баршчэўскага, Пятра Бітэля, Алеся Жлуткі, Анатоля Клышкі, Жанны Некрашэвіч-Кароткай, Ларысы Чарнышовай і іншых¹. У 1995 г. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт для забеспячэння краіны ўласнымі антыкаведамі стварыў кафедру класічнай філалогіі, годам раней быў ажыццёўлены набор на аддзяленне класічных моў і антычнай літаратуры. Сярод сфераў навуковых зацікаўленняў супрацоўнікаў кафедры такія тэмы як: “Антычная культура і яе ўплыў на культуру ўсходніх славян”, “Роля і ўплыў класічных моў на станаўленне і развіццё беларускай культуры”. Рэгулярна выходзіць зборнік “*Studia philologica*”, у якім друкуюцца артыкулы, прысвечаныя праблемам класічнай філалогіі, пытанням грэка-лацінскай тэрміналогіі, рэцэпцыі антычнай культуры ў еўрапейскую. Складзены лацінска-рускі-беларускі слоўнік (25 000 лексем), выдадзеныя 11 падручнікаў.

Сфера даследаванняў ступені пранікнення антычнага складніка ў культуру Беларусі паступова пашыраецца на галіны, якія да гэтага часу амаль не браліся пад увагу: навука, адукацыя, публіцыстыка, мастацтва; з'яўляецца тэндэнцыя да манаграфічнай распрацоўкі разнастайных праяўленняў рэцэпцыі антычнасці². Маладыя дзяржавы з рэгіёну Ўсходняй і Цэнтральнай Еўропы з набыццём незалежнасці сутыкнуліся з неабходнасцю звароту да каранёў, пошуку страчанай часткі нацыянальнай самасвядомасці ў гістарычным мінулым. Таму беларускіх філолагаў-класікаў чакаюць не толькі несяротныя тварэнні антычных аўтараў, выяўленне элементаў грэкарымскай традыцыі ў сучаснай культуры, але і багаты пласт новала-

¹ Гл.: Антычная літаратура ў беларускіх перакладах: Старажытная Грэцыя: Хрэстаматыя / Установа адукацыі “Гродзен. дзярж. ун-т імя Я. Купалы”; [Уклад., аўт. прадм. Д.М. Лебядзевіч]. Гродна, 2002; Антычная літаратура ў беларускіх перакладах: Старажытны Рым: Хрэстаматыя / Установа адукацыі “Гродзен. дзярж. ун-т імя Я. Купалы”; [Уклад., аўт. прадм. Д.М. Лебядзевіч]. Гродна, 2003.

² Гл. напр.: Жлутко А.А. Латинская поэзия Белоруссии эпохи Просвещения: Дис. на соиск. учён. степ. канд. филол. наук (10.01.03) / Акад. наук БССР, Ин-т лит. им. Я. Купалы. Минск, 1990; Лapidус Н.И. “Энеида” Вергилия и её интерпретация в славянских литературах. Мн., 1987; Лебядзевіч Д.М. Антычныя традыцыі ў беларускай літаратуры XIX – пач. XX стагоддзя: Дыс. на атрым. вуч. ступ. канд. філал. навук: 10.01.01 / Гродзен. дзярж. ун-т ім. Я. Купалы. Гродна, 1997; Лебядзевіч Д.М. З жыватворных крыніц Гелікона: Антыч. спадчына і станаўленне бел. класіч. літ. традыцыі. – Слонім, 2002.

цінскай літаратуры Вялікага Княства Літоўскага. Перад спецыялістамі, якія займаюцца праблемамі ўздзеяння антычнай традыцыі на культуру і грамадства Беларусі XVI – пачатку XVII ст. адкрываецца шырокая перспектыва даследаванняў.

Напрыклад, не даследаваныя **лінгвістычныя і літаратурна-наўчыя аспекты лацінамоўнай паэзіі** Беларусі, не вядуцца сістэматычныя даследаванні ўплываў антычных крыніц на гэтую паэзію¹. Філолагаў-класікаў і спецыялістаў па тэорыі літаратуры чакае карпатлівая праца па супастаўленні так званых *similia* – тэксталагічных супадзенняў структурнага характару. Польшкамоўныя і беларускамоўныя пісьменнікі XVI–XVII ст., у той самай меры як і лацінамоўныя аўтары знаходзіліся ў залежнасці ад замкнутага і стабільнага фонду лацінскіх слоў і спалучэнняў, перададзеных праз рымскую літаратуру. Даследаванні такога характару праз акрэсленне аб’ёму лексікі некаторых антычных аўтараў у тэкстах пісьменнікаў XVI і XVII ст. дазваляць пацвердзіць распаўсюджанасць арыентацыі на прынцып *imitatio*, вызначыць дакладна, якія крыніцы і ў якой ступені паўплывалі на творчасць тых ці іншых аўтараў.

Галоўным метадалагічным пытаннем даследаванняў рэцэпцыі антычнасці ў беларускай культуры з’яўляецца неабходнасць апісання базіса ведаў пісьменнікаў, філосафаў, мастакоў пра далёкую мінуўшчыну. Так узнікае праблема **антычнасці як складніка адукацыйнай сістэмы**. Школы на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, як каталіцкія так і пратэстанцкія, у рамках гуманістычнай праграмы адукацыі і практычнага навучання лаціны перадавалі адносна вялікую колькасць ведаў пра антычную літаратуру і гісторыю, перадусім рымскую. Веды гэтыя станавіліся набыткам вучняў часткова праз чытанне антычных тэкстаў на мове арыгінала, а часткова праз інфармацыйна-даведачныя выданні: школьныя энцыклапедыі, падручнікі і кампендыумы². Вынесеныя са школы веды пра старажытнасць былі асноваю рэцэпцыі антычных элементаў адукаванай часткай старабеларускага грамадства, былі пажыўным асяроддзем, у якім гартавалася свядомасць многіх пакаленняў аўтараў.

У сувязі з гэтым істотным з’яўляецца пытанне **крыніц ведаў пра антычную культуру**. Ужо ў XVI ст. у віленскіх выданнях былі названыя ці працытаваныя амаль ці не ўсе класікі антычнай філасофіі і літаратуры. У старых каталогах некаторых бібліятэк Беларусі

¹ Цисык А.З. Подготовка филологов-классиков и некоторые актуальные направления их работы в Республике Беларусь // *Studia philologica*. Мн., 1996. С. 5.

² Гл.: Нарысы па гісторыі народнай асветы і педагогічнай думкі Беларусі. Мн., 1968.

(Слоніма, Шчучына і інш.) значацца наступныя антычныя пісьменнікі: Арыстоцель, Платон, Лукрэцый Кар, Сэнэка, Цыцэрон, Лукіян, Сафокл, Вяргілій, Авідзій, Гарацый, Карнелій Непат, Ювенал, Плаўт, Тэрэнцый, Герадот, Ціт Лівій, Тацыт, Плутарх, Пліній Малодшы, Салюсты і інш¹. Магнаты і шляхта, багатыя гараджанне стагоддзямі збіралі бібліятэкі; апроч прыватных бібліятэк, існавалі шматлікія царкоўныя, манастырскія, школьныя, ордэнскія бібліятэкі². Даследаванне фондаў даўніх бібліятэк дасць адказ на пытанне: ці літаратары Вялікага Княства выкарыстоўвалі творы старажытных аўтараў непасрэдна, ці карысталіся імі праз пасрэдніцтва пазнейшых твораў.

Уважлівае чытанне твораў XVI і XVII ст. дазваляе заўважыць, што аўтары ў пэўны спосаб хрысціянізавалі антычныя матывы і тэмы. Гэта рабілася з мэтай сцірання паганскіх рысаў і набліжэння антычнай традыцыі да хрысціянскай культуры. Тэндэнцыя да **хрысціянізацыі як спосабу рэцэпцыі антычнасці** не засцерагала выданні ад урэзак і скарачэнняў, якія выдалялі эратычныя і відавочна паганскія фрагменты, але спрыяла пашырэнню сферы ўплыву класічнай спадчыны на літаратуру і грамадска-філасофскую думку Вялікага Княства.

З сярэдзіны XV ст., калі былі створаныя каментарыі да твора Квінтыліяна "*Institutiones oratoriae*", які ўтрымліваў поўны выклад тэорыі красамоўства Цыцэрона, у літаратуры пачаў панаванне стыль "залатой лаціны", цыцэронскі стыль. Нельга пакідаць па-за ўвагай і культ іншых вялікіх аўтараў старажытнасці, напрыклад Вергілія і Гарацыя, які быў праяўленнем неабмежаванай павагі дзеячоў культуры і мастацтва да аўтарытэту класічнай спадчыны. Такім чынам, **гісторыя пранікнення твораў Вергілія, Авідзія, Гарацыя, Цыцэрона** на землі Вялікага Княства Літоўскага і, што не менш важна, **аб'ём іх уплыву** на мастацкую свядомасць аўтараў падаюцца нам істотным элементам ва ўзнятай праблематыцы.

Аднак агульнаеўрапейская тэндэнцыя да манументалізавання ролі старажытнай спадчыны ў XVI–XVII ст. стала падставай для ўзнікнення палемікі і памкненняў вызвалення з-пад дамінанты антычнасці ў навуцы, філасофіі і літаратуры. Гэта праяўлялася ў розных плоскасцях літаратурнага і культурнага жыцця, мела павучальную, або нацыянальную афарбоўку. Аналіз феномену **апазіцыі ан-**

¹ Падокшын С.А. Роля антычных традыцый у развіцці культуры і грамадскай думкі на Беларусі ў XVI–XVII стст. // Беларуская літаратура. Вып. 5. Мн., Выд-ва БДУ, 1977. С. 5.

² Мальдзіс А. Таямніцы старажытных сховішчаў. Мн., 1974.

тычнасці дапаможа даць адказ на пытанне: ці так безагаворачна ішлі па слядах вялікіх папярэднікаў беларускія мысляры і творцы, ці адчувалі ўціск патрабаванняў тэорыі наследавання, ці ўключылася грамадская і філасофская думка ў агульнаеўрапейскае пераасэнсаванне старажытных заветаў.

З ужо згаданых напрамкаў даследавання ролі антычнай традыцыі ў беларускай культуры лагічна выводзіцца метапраблема **спецыфікі старабеларускай рэцэпцыі антычнасці**, адаптацыі некаторых антычных тэорый і поглядаў да спрадвечна беларускіх звычаяў, гісторыяграфічных і літаратурных традыцый, заканадаўства, адукацыйна-выхаваўчай сістэмы і г. д. На яе вырашэнне мы павінны арыентавацца пры распрацоўцы любых пытанняў з дадзенай сферы, бо толькі так можна рабіць высновы пра нацыянальную адметнасць літаратуры, яе патэнцыял.

Працэс распаўсюджання гуманістычнай культуры дазваляе меркаваць пра своеасаблівую еднасць еўрапейскіх эліт, якая праяўлялася ва ўтварэнні новай лацінамоўнай супольнасці адукаваных людзей. Даследаванне лацінскай гуманістычнай літаратуры, дынамікі, з якой гуманістычная культура, перайшоўшы Альпы прасоўвалася з Італіі, каб стаць даступнай для ўсіх чытаючых па-лаціне – ўсё гэта стварае вобраз лацінізацыі непарарывнай у прасторы. Мова, разнастайныя літаратурныя жанры, стылістычныя мадэлі, тэмы, сюжэты і постаці, якія паходзілі з рымскай літаратуры, распаўсюджваліся і займалі ўсё новыя месцы ў свядомасці людзей эпохі Рэнесансу. З такога пункта гледжання абшары цэнтральнай і ўсходняй Еўропы можна апісаць як частку еўрапейскай мадэлі. Аднак, тут мэтазгодна зрабіць важную заўвагу: часта даследчыкі памятаюць пра інтэгруючы аспект гуманістычнай культуры, але пакідаюць па-за ўвагай дэінтэгруючы, што вельмі важна пры даследаванні ўплыву антычнай традыцыі на культуру Вялікага Княства Літоўскага.

На Захадзе рэнесансава-гуманістычная культура стала імпульсам да развіцця нацыянальных моў, узнікнення нацыянальных літаратур. Іншая сітуацыя мела месца на тэрыторыі цэнтральна-ўсходняй Еўропы: тут праходзіў паўночны адрэзак граніцы паміж лацінскім і візантыйскім светамі, бо антычная спадчына пранікала на тэрыторыю Беларусі па двух культурных шляхах – праз Заходнюю Еўропу з дапамогай перакладу з грэчаскай мовы на лацінскую, і праз Візантыю, Балгарыю і Кіеўскую Русь дзякуючы перакладам на царкоўнаславянскую мову. Лацінская і грэцкая традыцыі ўваходзілі ў складаныя сувязі з іншымі культурнымі і рэлігійнымі ўтварэннямі. Пры моцным змяшэнні народаў, астраўным фарміраванні этнічных і канфесійных супольнасцяў, рымскі і грэка-візантыйскі

складнікі антычнай традыцыі, у рознай ступені стаўшы часткай культурнай свядомасці насельнікаў гэтага рэгіёну, адначасова сталі фактарам раз'яднання, дэзінтэграцыі грамадства. Гэта яскрава праявілася ва ўзнікненні рэфармацыйна-гуманістычнага руху, калі рэлігійна-грамадская барацьба XVI – першай паловы XVII ст. ініцыявала дзейнасць шматлікіх таленавітых літаратараў, палемістаў, паэтаў, якія пісалі на беларускай, польскай, лацінскай мовах (С. Будны, В. Цяпінскі, А. Волан, Ян Радван, Г. Пельгрымоўскі, С. Кашуцкі, браты Зізаніі, І. Пацей, М. Смятрыцкі, Л. Карповіч, Т. Іяўлевіч, Я.К. Пашкевіч і інш).

Апошнім часам узрасла колькасць даследаванняў у галіне мастацкай культуры Беларусі даўніх перыядаў¹ і становіцца відавочным, наколькі недакладным было ранейшае меркаванне пра неразвітасць беларускага мастацтва XVI ст. і яго амаль поўны заняпад у XVII–XVIII стст. Такія памылковыя сцверджанні аўтаматычна пераносіліся на найбагацейшы, але маладаследаваны пласт старабеларускай літаратуры гэтага перыяду. Традыцыйнае разуменне беларускай літаратуры толькі як тэкстаў на старабеларускай і стараславянскай мовах збядняла выгляд нацыянальнага пісьменства XVI–XVIII ст., істотна дэфармавала яго, не дазваляла поўнасцю рэканструяваць працэс літаратурнага развіцця. З гісторыі літаратуры выпадалі не толькі асобныя творы (паэмы А. Рымшы, польскамоўныя драмы К. Марашэўскага), але і асобныя пісьменнікі (Я. Радван, Д. Набароўскі, М. Карыцкі ды інш.), жанры (героіка-эпічная паэзія, школьная драма)².

Шматмоўная паэзія эпохі Адраджэння і ранняга барока ўжо больш за стагоддзе з'яўляецца аб'ектам пільнай увагі вучоных-медыявістаў. Аднак афіцыйна праблема полілінгвізму ў літаратурнай творчасці была ўзнятая толькі ў 80-я гады XX ст. Толькі напрыканцы 90-х замест азначэнняў “польская літаратура Беларусі”, “польска-беларуская літаратура” сталі абгрунтавана ўжывацца тэрміны “польскамоўная плынь у беларускай літаратуры”, “беларуская польскамоўная літаратура”. Доўгі час па-за ўвагаю даследчыкаў заставалася лацінамоўная літаратура Беларусі. Яднаючы ў сабе багатыя традыцыі антычнай і хрысціянскай літаратуры, народнай паэ-

¹ Варта згадаць, напрыклад, грунтоўную манаграфію Б.А. Лазукі “Беларускае барока” (2001) ці калектыўнае даследаванне “Барока ў беларускай культуры і мастацтве” (2001), дзе разглядаюцца не толькі адзнакі барочнага стылю, але і спецыфіка г. зв. “паўночнага рэнесансу”, асблівасці ўзаемаўплываў культурных эпох і школ.

² Кавалёў С.В. Станаўленне польскамоўнай паэзіі ў полілінгвістычнай літаратуры Беларусі эпохі Рэнесансу. Мн., 2002. С. 3

тычнай творчасці, знаходзячыся ва ўзаемасувязі і ўзаемадзеянні з літаратурным працэсам у краінах Цэнтральнай і Заходняй Еўропы, яна адначасова з’яўлялася неад’емным фактарам культурнага развіцця беларускага народа. Больш сталая і распрацаваная ў параўнанні з маладой нацыянальнай літаратурай, валодаючы ўласцівацю хутка пераадолюваць этнічныя межы, яна першай успрымала найноўшыя ідэалагічныя і эстэтычныя тэндэнцыі эпохі, чуйна рэагавала на змены ў грамадскай свядомасці ў Еўропе. Займаючы такое “авангарднае становішча”, лацінская літаратура станавілася ўзорам для ўсяго пласта полілінгвістычнай літаратуры, асабліва карыснай была такая тэндэнцыя для паэзіі Вялікага Княства Літоўскага: з’явіліся вядомыя Еўропе, але новыя для нас вершаваныя формы (эпіграмы, дэкламацыі, дыялогі і г. д.), новае жыццё атрымала героіка-эпічная паэзія.

Адзначым, што беларускімі літаратуразнаўцамі зроблена вялікая праца па назапашванні і перакладзе даўніх тэкстаў, якая стварае базу для далейшых даследаванняў наступных пакаленняў гісторыкаў і тэарэтыкаў літаратуры: з’явілася доўгачаканая “Анталогія даўняй беларускай літаратуры” (2003) пад рэдакцыяй В.А. Чамярыцкага, выдадзеная асобнай кнігай “Пруская вайна” Яна Вісліцкага ў перакладзе Ж. Некрашэвіч (2005). Паспяхова вяліся даследаванні новалацінскай літаратуры XVI–XVII стст. В.І. Дарашкевічам і Я.І. Парэцкім¹. Але навукоўцы старэйшага пакалення аб’ектам сваіх інтарэсаў зрабілі, у асноўным, паэзію першай паловы XVI ст. Значна менш вывучаная лацінамоўная паэзія Беларусі другой паловы XVI ст. Хоць В.І. Дарашкевіч і зазначаў, што багаты літаратурны вопыт Вісліцкага і Гусоўскага быў вядомы і развіты лаціністамі другой паловы XVI–XVII стст. М. Ліцвінам, С. Будным, А. Воланам, А. Ратундам, В. Агрыпам, Г. Пельгрымоўскім, Б. Гіяцынтам, С. Рысінскім, С. Полацкім і інш.², але грунтоўнае даследаванне па лацінамоўнай літаратуры позняга Рэнэсансу і барока так і не з’явілася.

Некаторую інфармацыю пра новалацінскую літаратуру другой паловы XVI ст. можна атрымаць з даследаванняў С.В. Кавалёва “Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст.” (1993), І.В. Саверчанкі “Старажытная паэзія Беларусі: XVI – першая палова XVII ст.” (1992), “Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока” (1998). Польскамоўная паэзія

¹ Порецкий Я.И. Николай Гусовский. Мн., 1984; Парэцкі Я.І Ян Вісліцкі. Мн., 1991.

² Дорошкевич В.И. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы. Первая половина XVI в. Мн., 1979. С. 201.

XVI – пачатку XVII ст. грунтоўна аналізуецца ў манаграфіі С.В. Кавалёва “Станаўленне польскамоўнай паэзіі ў полілінгвістычнай літаратуры Беларусі эпохі Рэнэсансу” (2002).

Для аб’ектыўнага аналізу літаратурнага працэсу абавязкова патрэбны гісторыка-філасофска-культурны кантэкст эпохі, узноўлены ў працах У.М. Конана і С.А. Падокшына, Э. Дарашэвіча, А. Коршунава, А. Мальдзіса, У. Чамярыцкага. Звычайна, у працах беларускіх даследчыкаў размова аб антычных традыцыях вядзецца ў агульным плане, падчас у сувязі з разглядам іншых пытанняў. Так, напрыклад, у манаграфіі А.К. Кабаковіч пададзена агульная карціна руху беларускай літаратуры ў часе, даследуюцца анталагічныя вытокі і традыцыі, што беручы пачатак у літаратуры Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма, трансфармуюцца ў нашым слоўным мастацтве¹. Выдадзены грунтоўныя даследаванні, у якіх праблема традыцый і наватарства разглядаецца ў цеснай сувязі з іншымі тэарэтычнымі пытаннямі. У якасці прыкладу можна назваць працы А. Адамовіча, У. Гніламёдава, М. Грынчыка, В. Жураўлёва, В. Каваленкі, С. Лаўшука, А. Лойкі, М. Мішчанчука, М. Мушынскага, Ц. Ліякумовіча, І. Чыгрына, А. Яскевіча. Усё гэта стварае добрыя тэарэтычныя перадумовы для комплекснай распрацоўкі такой важнай праблемы, як роля класічнай спадчыны ў беларускай літаратуры эпохі Рэнэсансу.

Важна адзначыць, што праца па даследаванні ўплыву антычнай традыцыі на культуру Беларусі павінна весціся ў непасрэдным супрацоўніцтве літаратуразнаўцаў, гісторыкаў, культуролагаў, антыкаведаў, музыказнаўцаў, філосафаў, мастацтвазнаўцаў і інш. Такі інтэрдyscyплінарны характар навуковых распрацовак у гэтым напрамку дазволіць пазбегнуць фрагментарнасці ў ахопе з’яў і заканамернасцяў, пашырыць навуковыя гарызонты даследаванняў, створыць панарамнае ўяўленне пра складаную праблему. Узорам працы ў гэтым кірунку можа быць згуртаванне ОБТА (Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej przy Uniwersytecie Warszawskim), якое мае своеасаблівую “базу дадзеных” з 11 картатэк матэрыялаў па раздзелах: 1. Гісторыяграфія; 2. Археалогія; 3. Эпісталаграфія; 4. Красамоўства; 5. Права; 6. Філасофія; 7. Паэзія эпохі Сярэднявечча; 8. Паэзія Новага часу; 9. Тэатр і свет відовішчаў; 10. Матэматычныя і прыродазнаўчыя навукі; 11. Музыкаграфія. Кожны раздзел з’яўляецца часткай праектаванай анталагіі і будзе складацца з 400 старонак

¹ Кабаковіч А.К. Фальклорныя і анталагічныя традыцыі ў беларускай паэзіі: Гіст.-тэарэт. нарыс. Мн., 1989.

лацінамоўных крыніц і каля 100 старонак уступу і каментарыяў на ангельскай мове¹. У польскім літаратуразнаўстве ўжо сфарміравалася школа даследавання ўплыву антычных традыцый на старадаўнюю літаратуру. У гэтым рэчышчы працавалі і працуюць Т. Сінко, Т. Бянькоўскі, Э. Сарноўская-Тэмерыш, Я. Пельц, Е. Аксэр, А. Мікалайчак і іншыя².

Сярод еўрапейскіх медыявістаў, якія працавалі над праблемамыкай антычных рэмінісцэнцый, варта згадаць нямецкага даследчыка Э.Р. Курціуса. Яго манаграфія “Еўрапейская літаратура і лацінскае сярэднявечча” (*Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, 1948)³ прысвечаная разгляду традыцый, пакладзеных у фундамент еўрапейскай культуры – біблейскай і антычнай. Яна ўтрымлівае агляд галоўных топасаў сярэднявечнай літаратуры, іх шматлікіх пераўвасабленняў і адгалінаванняў, якія працягваюць існаваць у еўрапейскім прыгожым пісьменстве і ў наш час. Для рэканструкцыі рэнесансавай карціны свету вельмі карыснай з’яўляецца кніга “Забыты вобраз” (*The Discarded Image*, 1964) Клайва Льюіса⁴, якая ўяўляе сабой збор ведаў пра сусвет у разуменні людзей эпохі Сярэднявечча і Рэнесансу. Асабліва вартасць заключаецца ў прывядзенні крыніц гэтых ведаў і цытатаў з іх. Глыбокі аналіз прысутнасці класічнага складніка ў заходнееўрапейскай культуры прадстаўлены ў працах Т. Конлі, Дж. Лехнэр, Г. Хайта⁵. Згаданымі навукоўцамі распрацаваная своеасаблівая метадыка даследавання, якая

¹ Jerzy Axer. *Latinitas w historii i w pamięci historycznej Europy Środkowo-Wschodniej. Paradoksy ciągłości i nieciągłości // Symbioza kultur słowiańskich i niesłowiańskich w Europie Środkowej*. Kraków, 1996. S. 15.

² Bieńkowski T. *Antyk w literaturze i kulturze staropolskiej (1450–1750)*. Wrocław i in., 1976; Sinko T. *Antyk w literaturze polskiej. Prace komparatystyczne*. Warszawa, 1988; Sinko T. *Erudycja klasyczna S. Orzechowskiego*. Kraków, 1939; Mikołajczak A.W. *Antyk w poezji M. K. Sarbiewskiego*. Poznań, 1994; Sarnowska-Temierusz E. *Świat mitów i świat znaczeń: Maciej Kazimierz Sarbiewski i problemy wiedzy o starożytności*. Wrocław, 1969 i інш.

³ Мы карысталіся польскім перакладам: E.R. Curtius. *Literatura Europejska i łacińskie średniowiecze. Tłumaczenie i opracowanie A. Borowski*. Kraków, 1997.

⁴ Мы карысталіся польскім перакладам: Lewis C.S. *Odrzucony obraz: wprowadzenie do literatury średniowiecznej i renesansowej*. Przeł. W. Ostrowski. Kraków, 1995.

⁵ Conley Thomas M. *Byzantine Culture in Renaissance and Baroque Poland*. Warszawa, 1994; Highet Gilbert. *The Classical Tradition: Greek and Roman Influences on Western Literature*. New York and London, 1949; Lechner Joan Marie. *Renaissance Concepts of Commonplaces: An Historical Investigation of the General and Universal Ideas Used in All Argumentation and Persuasion, with Special Emphasis on the Educational and Literary Tradition of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. New York, 1962.

грунтуецца на параўнальным літаратуразнаўстве і бярэ за аснову пошук у антычнай літаратуры, Бібліі, фальклору агульных вобразаў, сімвалаў, тропаў, кампазіцыйных прыемаў, тэксталагічных супадзенняў і знаходжанне ім адпаведнікаў у літаратуры Сярэднявечча і наступных эпох. Апора на вышэйазначаныя даследаванні дазваляе на высокім літаратуразнаўчым узроўні выявіць узаемасувязь і неперапыненасць агульнаеўрапейскай літаратурнай традыцыі, уключаючы старабеларускую літаратуру ў сусветны кантэкст, прасачыць нацыянальны адметнасці інтэрпрэтавання старажытных уплываў для больш грунтоўнага разумення далейшага развіцця літаратурнага працэсу.

Таму бачыцца мэтазгодным узнікненне правядзенне навуковых даследаванняў такога характару і на Беларусі, асабліва на аснове малавывучанага пласта лацінамоўнай і польскамоўнай паэзіі XVI ст., у якой набыткі антычнасці, пры параўнанні з беларускамоўнай паэзіяй, праявіліся ў большай ступені. Па гэтай тэме ўжо апублікаваныя артыкулы А. Жлуткі, А. Кечкі, Ж. Некрашэвіч-Кароткай, С. Падокшына, І. Шкурдзюк¹, манаграфіі К. Рэвякі “Антычная спадчына на Беларусі” (1998), Д. Лебядзевіча “З жыватворных крыніц Гелікона: Антычная спадчына і станаўленне беларускай класічнай літаратурнай традыцыі” (2002).

Усебаковае асэнсаванне праблемы ўплыву антычнай традыцыі на літаратуру і культуру Беларусі эпохі Рэнесансу ўскладняецца многімі чыннікамі, сярод якіх варта выдзеліць наступныя: шырокія храналагічныя рамкі ўздзеяння; шматпланавасць і шматаспект-

¹ Гл. напр.: Жлутко А.А. Антычныя традыцыі ў літаратуры Рэнесансу і Асветніцтва на Беларусі // Спадчына Скарыны: Зб. мат-лаў першых скарынаўскіх чытанняў. Мн., 1989. С.240–245; Кечко А. Антычныя традыцыі ў гістарычных творах // Взаимодействие лит. в мировом лит. процессе. Проблемы теоретич. и ист. поэтики. Материалы междунар. науч. конф., 3–5 окт. 2000 г. Гродно: В 2 ч. Гродно, 2001. Ч. 1. С. 151–155; Лебядзевіч Д.М. Старажытная беларуская літаратура і антычныя традыцыі // Взаимодействие лит. в мировом лит. процессе. Проблемы теоретич. и ист. поэтики. Материалы междунар. науч. конф., 15–17 апр. 1998 г. Гродно: В 2 ч. Гродно, 1998. Ч. 1. С. 331–342; Некрашэвіч Ж.В. Траянскі міф у творчасці Я. Каханоўскага і У.Ф. Радзівіл // Веснік БДУ. Сер. 4. 1996. № 2. С. 38–42; Падокшын С.А. Роля антычных традыцый у развіцці культуры і грамадскай думкі на Беларусі ў XVI – XVII стст. // Беларуская літаратура. Вып. 5. Мн., 1977. С. 3–12; Шкурдзюк І.А. Антычныя крыніцы метрычнай формы і жанравыя асаблівасці паэзіі М. Гусоўскага // *Studia filologica*: сб. науч. ст. Вып. 5. Мн., 2002. С. 103–109; Шкурдзюк И.А. Античные традиции в лирике Н. Гусовского // Славян. лит. у кантэксце сусвет. Матэрыялы V Міжнар. навук. канф., прысвеч. 80-годдзю Бел. дзярж. ун-та, (Мінск, 16–18 кастр. 2001 г.): У 3 ч. Мн., 2001. Ч. 1. С. 188–193.

насць яе праяўленняў; складанасць яе ўзаемадзеяння з нацыянальнымі літаратурнымі і фальклорнымі традыцыямі; функцыяніраванне антычнай традыцыі на Беларусі ў межах двух канфесійна-культурных комплексаў – рымска-каталіцкага і грэка-праваслаўнага і выкліканая гэтым цесная сувязь з рэлігійнымі і нацыянальна-культурнымі рухамі, Рэфармацыяй; кампраміс з сярэднявечнымі традыцыямі; меншая ўдзельная вага свецкага пачатку; полілінгвальнасць літаратурнага працэсу¹ і г. д. Улік гэтых фактараў пры даследаваннях рэцэпцыі грэка-рымскай спадчыны прывядзе да ўзнікнення прац інтэрдысплінарнага характару, увядзе ва ўжытак новую дынамічную мадэль пісьменнасці, пераменныя параметры якой будуць улічваць дамінаванне той альбо іншай мовы ў літаратурным жыцці Беларусі розных перыядаў.

Зварот да вывучэння антычных традыцый ў беларускай літаратуры і культуры гістарычна абумоўлены і абгрунтаваны запатрабаваннямі часу. Даследаванне насычаных антычнымі рэмінісцэнцыямі твораў, як на лацінскай, так і на польскай і беларускай мовах, з'яўляецца крокам уперад на шляху да вяртання багатай літаратурнай спадчыны, дазваляе ўключыць нацыянальнае прыгожае пісьменства ў еўрапейскі кантэкст.

Summary

The perception of the classical heritage in belarussian culture over a long period of time had been one of the major forming factors. The interaction between both cultures had began in the period of the Kievan Rus with the spreading of Christianity of the Bizantine origine. Since the 14th century classical traditions had penetrated into the cultural area of the Grand Dutchy of Litwa from the West with the Christianity of the Roman origine. Choosing the ethnonim “Belarus” at the 19th century caused the negation of the historical past, also the negation of presens of a classical component in cultural system. Nowadays the necessity of carrying out of researches in the field of adoption of antique tradition is realized. The sphere of researches extends on branches which before didn't consider: science, education, social and political essays, art. There are following probable directions of investigations: antiquity as a component of educational system; sources of base knowledge of antique culture; christianization as a way of adoption of antiquity; history of penetration and degree of influence of works by Cicero, Ovid, Horace, Virgil; opposition of antiquity; specificity of national acceptance of antiquity. In belarussian studies of literature the problem of antique traditions is mentioned generally, in connection with consideration of other questions. Research orientation on works of E.R. Curtius, C. S. Lewis, T. Bieńkowski, T. Sinko, J. Axer, J. Pelc will help to avoid a fragmentariness in description of literary phenomena, to create

¹ Жлутко А. Антычныя традыцыі ў літаратуры Рэнэсасу і Асветніцтва на Беларусі (некаторыя аспекты) // Спадчына Скарыны: Зборнік матэрыялаў першых Скарынаўскіх чытанняў (1986) / Укл. А.І. Мальдзіс. Мн., 1989. С. 239.

panoramic representation of a problem. So, need for occurrence of works on the perception of the classical heritage, especially on the basis of little-studied layer of Latin-speaking and Polish-speaking poetry in which the antique heritage was showed in a greater degree in comparison with Belarussian-speaking poetry, is obvious for national literary criticism.

Ганна Карповіч, аспірантка Еўрапейскага калегіюма польскіх і ўкраінскіх універсітэтаў (Люблін). Выпускніца беларускага аддзялення філфака БДУ (2005).

“СКАРБНІЦА ПАМЯЦІ” МАЦЕЯ ФОРБЭК- ЛЕТАВА: ПАДАРОЖЖА З ВІЛЬНІ Ў ВЕНЕЦЫЮ

Гістарычна-мемуарная літаратура Беларусі XVII ст. – важная і цікавая частка нацыянальнай спадчыны, але яшчэ далёка не ўся яна ўведзена ў сучасны навуковы ўжытак. Многія мемуарныя творы нават пасля іх публікацыі не прыцягнулі ўвагу айчынных даследчыкаў. Сярод такіх помнікаў мемуарнай літаратуры XVII ст. апынуліся і ўспаміны Мацея Форбэк-Летава, прыдворнага лекара караля Уладыслава IV.

Мацей Форбэк-Летаў [1593–1663(?)] нарадзіўся ў Вільні, у сям’і збяднелага шляхціца. Па паходжанні – немец, але род ягоны здаўна быў звязаны з Вялікім Княствам Літоўскім. Дадатак да родавага прозвішча Форбэкаў – Летаў (у арыг. Lettow, у ням. варыянце Littauer) азначаў “літоўскі”, “з Літвы”. Нягледзячы на шматлікія раз’езды, жыццё лекара было цесна звязана з беларускім краем, сваёй малой радзімай ён лічыў наваградскую зямлю, дзе і правёў свае апошнія гады. Думаецца, Летаў (далей Ф.-Л.) добра ведаў палітычныя і культурныя рэаліі Княства, паколькі Уладыслаў IV даваў медыку даручэнні, часамі вельмі далёкія ад яго непасрэдных абавязкаў¹. Відаць, пры двары караля Ф.-Л. меў статус неафіцыйнага “кансультанта” па справах, якія датычылі тагачаснай Літвы².

Успаміны Ф.-Л. пад поўнай назвай “*Subsidium reminiscientiae abo Skarbnica pamięci różnych spraw domowych jako i potocznych, przypomnienia godnych i portzebnych, opisanie zachowującego*”³ – твор жанрава не аднародны. Распачаты яшчэ ў 1448 г. як сямейная хроніка, рукапіс пераходзіў з пакалення ў пакаленне Форбэк-Летавых, некалькі разоў узнаўляўся па памяці (напрыклад, пасля віленскага

¹ Напрыклад, у 1639 . Ф.-Л. арганізоўваў падарожжа караля ў Княства; у 1648 г. – сустрэчу французскага пасла ў Вільні.

² Galos E., Mincer F. Wstęp do: M. Vorbek-Lettow. Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV. Wrocław 2006. S. XVII-XVIII.

³ Рукапіс “Скарбніцы памяці” знаходзіцца ў Кракаве, у бібліятэцы Чартарыйскіх (sygn. 1857). Напісаны па-польску, асобныя фрагменты – па-лацінску, па-нямецку, па-італьянску, па-беларуску.

пажару 1610 г.), рэдагаваўся і з цягам часу¹ трансфармаваўся ў мемуары з элементамі эпісталаграфіі, дзелавога пісьменства, паломніцкай і гістарыяграфічнай літаратуры.

Зазначым, што такі выгляд помнік атрымаў дзякуючы Ф.-Л. У 1647 г., пасля таго, як сямейная хроніка згінула ў агні ў другі ўжо раз, стомлены банальным перапісваннем генеалогіі роду каралеўскі лекар пачынае пісаць не столькі радавод сям'і, колькі гісторыю свайго жыцця, сваёй эпохі. Гэта адпавядала тэндэнцыям, характэрным для літаратуры Беларусі XVII ст.: пісьменнікі гэтага часу імкнуліся знайсці сваё месца ў кантэксце мінулага, цяперашняга і будучага, г. зн. усвядоміць сябе паміж продкамі і нашчадкамі. Акрамя таго, распаўсюджваўся прынцып рэнесансавай гістарычнасці мыслення, дзякуючы якому шляхта Княства стала больш выразна атаясамліваць сябе з гісторыяй сваёй краіны².

У “Скарбніцы памяці” Ф.-Л. пераказвае амаль усю сваю гісторыю (толькі ў апошнія гады ён пакідае пісаць). Аднак нашу ўвагу прыцягнуў той раздзел мемуараў, дзе распавядаецца пра адзін з найбольш цікавых і важных, на наш погляд, эпізодаў жыцця каралеўскага лекара: пра яго вандроўку з мэтай адукацыі па гарадах Заходняй Еўропы, у тым ліку – Італіі.

Падарожжы па універсітэцкіх гарадах Захаду былі на той час звычайнай справай для еўрапейцаў; Германія, Галандыя, Францыя, Італія, Іспанія, Польшча ў той час знаходзіліся ў цесным культурным дыялогу. З XVI ст. у Еўропе складваецца і распаўсюджваецца новы тып падарожніка: чалавек свецкі, адукаваны, які вандруе дзеля інтэлектуальнай цікаўнасці, а не дзеля таго, каб аглядаць гарады, помнікі, прыроду, звычаі асобных краінаў³.

У гэтым святле асаблівае значэнне для тагачаснага еўрапейскага інтэлігента мела падарожжа ў Італію, аўтарытэт і культурны капітал якой былі бяспрэчнымі. Матывацыі для паездкі маглі быць рознымі, але ў асноўным еўрапейцаў эпохі Рэнесансу гэтая краіна прыцягвала тым, што захоўвала велізарны пласт антычнай культуры, а таксама з'яўлялася пачынальнай гуманістычнай традыцыі. Не перарвалася мода на падарожжа на Апенінскі паўвостраў і ў XVII ст., нават нягледзячы на палітычныя і рэлігійныя супярэчнас-

¹ Храналагічна “Скарбніца памяці” ахоплівае перыяд ад 1448 г. да 1661 г.

² Гаранін С.Л. Гістарычна-мемуарная літаратура // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў. Мінск, 2006. Т.1. С. 696.

³ Brillì A. Il viaggio in Italia. Storia di una grande tradizione culturale. Bologna, 2006. P. 23–24.

ці, якія ахапілі тады Еўропу, а Італію зрабілі сапраўдным тэатрам дыпламатычных і ваенных дзеянняў.

Не засталася ў баку ад еўрапейскіх тэндэнцый і Вялікае Княства Літоўскае. Немалую ролю ў гэтым адыграла каралева Бона Сфорца, якая перанесла ў Княства атмасферу рэнесансавай Італіі, апекавалася артыстамі, вучонымі і літаратарамі, спрыяла паездкам моладзі ў універсітэты Еўропы. З цягам часу ў магнатаў і заможнай шляхты стала добрым звычаем адсылаць сваю моладзь па навуку і жыццёвы досвед на Захад, у славуцыя універсітэты Польшчы, Германіі, Галандыі. З італьянскіх універсітэтаў, якія адыгрывалі ў той час ролю цэнтраў сустрэч еўрапейскай інтэлігенцыі, найбольш прэстыжнымі ў старадаўняй Беларусі лічыліся універсітэты Падуі, Балонні і Рыма.

На жаль, гісторыя ведае імёны далёка не ўсіх сваіх герояў. Мы можам толькі здагадацца, колькі іх было насамрэч, выхадцаў з Княства, якія вучыліся ў універсітэтах Італіі, вандравалі па яе мяляўнічым гарадам. Згодна тагачаснай модзе на мемуары, значная частка гэтых падарожнікаў пісала дзённікі, дзе занатоўваліся звесткі пра наведаныя мясціны, выказваліся ўражанні ад пабачанага. На жаль, большасць такіх дзённікаў не была прызначана для друку, пісалася для прыватнага ўжытку і таму ніколі не выйшла на літаратурную арэну. Тым больш каштоўным для даследчыкаў становіцца кожны твор, які захаваўся.

Гэтаксама і ўспаміны Ф.-Л. пісаліся для прыватнага ўжытку, упершыню надрукаваныя былі толькі ў 1968 г.¹ У розных частках твора акцэнт на “*Otia domestica*” ці на “*Otia publica*” (тэрміналогія А. Сайкоўскага²) ставіцца па-рознаму, аднак у цэлым перавага аддаецца на карысць апошняй: “... *godni pochwały ci wszyscy są, którzy vindicando ab oblivione wszelakich rzeczy in genere et specie wiadomości publicznych, z których się następcy czego nauczyć ku naśladowaniu albo wystrzeganiu mogą <...> pióru i papierowi, jako warownej i trwalszej aniżeli pamięć ludzka skarbnicy, powierzają*”³ [с. 8].

¹ Vorbek-Lettow M. Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV. Wrocław 1968. У нашым артыкуле мемуары цытуюцца па пазнейшым выданні: Vorbek-Lettow M. Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV. Wrocław 2006. У дужках пазначаецца старонка.

² Sajkowski A. Nad staropolskimi pamiętnikami. Poznań, 1964.

³ “годныя пахвалы ўсе тыя, хто, ратуючы ад забыцця розныя рэчы, увогуле і ў асаблівасці публічныя звесткі, з якіх наступнікі навучыцца ці атрымаць перасцярогу могуць, пяру і паперы, скарбніцы больш трывай, чым чалавечая памяць, павяраюць” (тут і далей пераклад наш. – Н. М.).

Успамінаючы пра свае маладыя гады, Ф.-Л. даволі падрабязна распавядае пра адукацыю, якую атрымаў у дзяцінстве. Для тых часоў яна была досыць грунтоўнай. Спачатку ён вучыўся ў школе пры лютэранскім зборы ў Вільні, а ў 10 гадоў выправіўся ў Крулявец вучыць нямецкую мову. Пасля нейкі час жыў у Гданьску, вывучаў у мясцовай гімназіі логіку і медыцыну. Вярнуўшыся дамоў, быў аддадзены бацькам у віленскую езуіцкую школу.

15 жніўня 1610 года, два месяцы пасля вядомага пажару ў сталіцы Княства, Ф.-Л. па жаданні бацькі выехаў вучыцца ў Заходнюю Еўропу. У замежжы ён мог разлічваць толькі на самога сябе, бо сям'я засталася фактычна на папалішчы.

Спачатку падарожжа ішло гладка, да Базэля Ф.-Л. даехаў без асаблівых прыгод. Тут згодна з тагачаснымі студэнцкімі звычаямі наведаў мясцовую знакамітасць Каспара Баўхіна (1560–1624), вядомага батаніка, папярэдніка Лінэя. Далей, у Лазане, завітаў да слаўтага нямецкага медыка Фабрыцыуса Хільдануса (1560–1634), які нават зрабіў запіс на памяць у “album amicorum”¹ Ф.-Л.

У дарозе Ф.-Л. гарнуўся да іншых выхадцаў з Кароны і Княства, што зразумела: у адрозненне ад студэнтаў з багатых і арыстакратычных сямей, якія, натуральна, ехалі ў суправаджэнні наёмных апекуноў – “інспектараў” – Ф.-Л. ехаў адзін. Аднак кампанія суайчыннікаў нічога добрага яму не прынесла. Амаль на самым пачатку падарожжа найўны юнак (Ф.-Л. на той момант споўнілася ўсяго 17 гадоў) застаўся без грошай, якія хітрасцю выманіў апякун Пятра і Самуіла Болестрашыцкіх. Тры месяцы давялося правесці Ф.-Л. у Парыжы, працаваць дзеля хлеба служкай пры ездавых конях. Цікава, што ў мемуарах аўтар вельмі сціпла апісвае гэты перыяд галечы, але некалькі разоў называе імя крыўдзіцеля – Прэторыус, урадженец Сілезіі.

Праз некаторы час Ф.-Л. ідзе службыць да Фрыдрыха і Александра Сапегаў, сыноў брэсцкага ваяводы Мікалая Сапегі. З імі ён аб'ехаў Галандыю, год пражыў у Лёвэне, а пасля, урэшце, трапіў у Падую, зведаўшы па дарозе Турын, Мілан і Балонню. У дарозе цярэў знявагі з боку апекуна маладых Сапегаў, які папракаў Ф.-Л., што той ездзіць па замежжы чужым коштам. Будучы лекар цярпліва ўсё зносіў і выкарыстоўваў кожную магчымасць, каб выканаць галоўны бацькаў наказ – вучыцца, спасцігаць усе навукі, а найперш медыцы-

¹ Своеасаблівы “сяброўскі альбом” XVI–XVII ст. (лац. “album amicorum”, ням. “Stammbuch”). Як з'ява нарадзіўся ў асяродку нямецкіх студэнтаў, з часам звычку весці такія альбом перанялі студэнты практычна ўсіх еўрапейскіх краінаў.

ну. Але ўсур'ез прыняцця за вучобу Ф.-Л. здолеў толькі ў Падуі, дзе нарэшце афіцыйна атрымаў права звацца студэнтам пасля таго, як запісаўся ў метрыку нямецкай “нацыі” Падуанскай акадэміі.

Можна сказаць, што тут непрыемнасцям аўтара “Скарбніцы памяці” надыходзіць канец і пачынаецца новы, светлы перыяд у яго жыцці на чужыне. Ф.-Л. добра ўсведамляе, наколькі яму пашанцавала ўрэшце апынуцца ў такім бліскучым і славутым асяродку навукі. Звычайна эмацыянальна стрыманы ў сваіх ацэнках, успамінаючы Падуі, Ф.-Л. кажа, што “*wyjąwszy Paryską Akademię, równiej in Europa nie widzę, gdzie by zwłaszcza mniejszym nakładem mógł się nauczyć studiosus*”¹ [с. 48]. Для студэнтаў, якія, падобна Ф.-Л., знаходзіліся ў цяжкіх матэрыяльных абставінах, дэмакратычны характар Падуанскай акадэміі меў велізарнае значэнне, высокі ўзровень і даступнасць мясцовай адукацыі значным чынам уплывалі на папулярнасць гэтага цэнтру навукі.

Распавядаючы пра вучобу ў Падуі, аўтар мемуараў падае шмат звестак пра мясцовыя парадкі, пра выкладчыкаў і пра сістэму кіравання універсітэтам. Праўда, у гэтым месцы ўспаміны Ф.-Л. носяць фактаграфічны характар, тэкст больш насычаны інфармацыяй, чым уласнымі назіраннямі, крытычнымі заўвагамі.

Важнай вехай у акадэмічным жыцці Ф.-Л. становіцца 1613 г., калі студэнты факультэту вызваленых мастацтваў абіраюць яго сваім прадстаўніком – сындыкам. Аўтар параўноўвае гэтую пасаду з пасадамі рэктара і віцэ-рэктара, якія таксама былі выбарныя, але даступныя толькі для заможных арыстакратаў з-за мяжы. Рэктар і віцэ-рэктар мелі значныя палёгкі ў вучобе і ступень доктара атрымоўвалі без сур'эзнага іспыту. Ф.-Л., які ўсяго дабіваецца сваім розумам і працай, скептычна ставіцца да такога шляху да ступені доктара: “*dają się obierać dla wielkiego poszanowania i pamiętki, że przelożonymi beli w tak sławnej po wszystkiej Europie Akademii*”² [с. 50]. У гэтай сувязі Ф.-Л. згадвае імя Яна Замойскага, гетмана і канцлера Рэчы Паспалітай, які калісьці атрымаў у Падуі ступень доктара менавіта такім чынам.

Праз год пасля выбарнага на пасаду сындыка Ф.-Л. вырашае прыняць удзел у ваеннай кампаніі Венецыянскай Рэспублікі супраць эрцгерцага Фердынанда Габсбургскага. Правёўшы некалькі месяцаў пад Градзішкамі пры штабе, ён быў адазваны Акадэміяй

¹ “акрамя Парыжскай Акадэміі, роўнай не бачу ў Еўропе, дзе бы студэнт мог меншым коштам вучыцца”.

² “дазваляюць сябе абіраць для большай пашаны і памяці, што сталі доктарам у такой слаўнай па ўсёй Еўропе Акадэміі”.

дзеля пасольскай місіі ў Венецыю. Ф.-Л. пагаджаецца прыняць удзел у пасольстве і адразу для сябе вырашае, што пасля Венецыі вернецца ў Вільню.

Апісанне гэтага пасольства займае значную частку ўспамінаў Ф.-Л. з таго перыяду, які нас цікавіць. Без сумневу, для будучага каралеўскага лекара яно сталася найбольш важнай падзеяй за той час, што ён правёў па-за домам (натуральна, выключаючы атрыманне доктарскай ступені).

Місія заключалася ў тым, каб пераканаць дожа Венецыі даць дазвол замежным студэнтам не-каталікам атрымоўваць ступень доктара на роўных правах са студэнтамі каталікамі.

Да гэтага часу ў Падуанскай акадэміі існавала рэлігійнае абмежаванне: вучыцца мог кожны, але здаць доктарскі іспыт – толькі каталік. Не-каталікі, такім чынам, ці вярталіся на радзіму без ступені доктара, ці атрымоўвалі яе ад прадстаўнікоў не універсітэцкай, а імператарскай улады. Такіх дактароў сучаснікі называлі “doctores promotos sub camino” альбо “bullatos”, бо працэдура праходзіла не публічна, у прысутнасці акадэмікаў, а ў прыватных пакоях прадстаўнікоў імператара¹. За роўных сабе “bullatos” не лічылі ні вучоныя з акадэмічных асяродкаў Італіі, ні на радзіме студэнтаў, у прыватнасці, у Германіі. Таму, зразумела, у пазітыўным адказе Венецыі была зацікаўленая, у першую чаргу, нямецкая “нацыя”, якая і фінансавала пасольства.

Пасольства Ф.-Л. скончылася паспяхова: Найяснейшая рэспубліка пагадзілася дапусціць да іспытаў не-каталікоў. Прызнаючы заслугі падуанскага сындыка ў гэтай справе, а таксама ў ваеннай кампаніі супраць Габсбургаў, дож Марк Антоні Мемо (1612–1615) прысвячае яго ў рыцары Святога Марка. Тут, на наш погляд, прыгоды Ф.-Л. дасягаюць сваёй кульмінацыі: тон апавядання робіцца максімальна ўзнёслым, апісанне цырымоніі ў Палацы Дожаў на пляцы Св. Марка вылучаецца жывасцю і яркасцю. Прысвячэнне ў рыцары сталася для Ф.-Л. сапраўдным трыумфам: у Венецыі і пасля ў Падуі яго сустрэлі магутнымі авацыямі, гукамі труб і бубнаў. Вельмі цёплы прыём героя пасольства аказалі акадэмікі і нобілі Падуі, а вядомы італьянскі паэт Іаан Карынтус прысвяціў новаспечанаму рыцару вершы, якія раздаваліся на вуліцах горада для большай славы трыумфатара. Аўтар з прыемнасцю ўспамінае гэтыя падзеі і піша, што: “*wielki odniosł honor tak od akademików różnych nacyi, jak*

¹ Узведзены ў ступень доктара ў запеччы альбо на падставе прывілеяў.

*od tych, którzy ze mną pod Gradyszką służyli, a praesentes byli*¹ [с. 60].

16 снежня 1614 г. Ф.-Л. паспяхова здае іспыт і становіцца доктарам філасофіі і медыцыны. Некалькі дзён перад тым радцы і апекуны нямецкіх студэнтаў запрасілі яго на прыяцельскае спатканне, дзе ўрачыста падзякавалі ад імя ўсёй нацыі і далі дакумент, у якім апісваюцца заслугі Ф.-Л. перад Падуанскім універсітэтам і нямецкім зямляцтвам.

8 ліпеня 1616 г. малады доктар навук развітваецца з гасцінным італьянскім краем і 15 жніўня, у той самы дзень і месяц, што выехаў калісьці з дому, вяртаецца ў Вільню.

Як бачым, успаміны Ф.-Л. у той частцы, дзе распавядаецца пра прыгоды ў Заходняй Еўропе, з’яўляюцца так званымі “акадэмічнымі мемуарамі”. Сапраўды, падарожнікі такога тыпу – распаўсюджанага на Захадзе ў XV–XVI стст. – не цікавіліся ні звычайнамі наведаных мясцінаў, ні тапаграфіяй, ні нават мовай (дастаткова было валодаць эсперанта таго часу – лацінай). Галоўнай мэтай іх доўгіх вандровак было вывучэнне дысцыплін і навук, якія на радзіме альбо не выкладаліся, альбо выкладаліся недастаткова².

Наконт такіх “*peregrinatio academica*” ў Еўропе ў канцы XVI–XVII ст. разгарнулася цэлая палеміка вядомых філосафаў і педагогаў, сярод якіх можна назваць імёны Фрэнсіса Бэкана, Джозэфа Хола, Джона Лока... У цэлым, яны прызнавалі, што паездка ў Італію дае значныя магчымасці для адукацыі і завершанага фарміравання культурнага чалавека. Аднак, па іх меркаванні, узрост, у якім звычайна выпраўляліся ў дарогу студыёзусы, мэтам паездкі адпавядаў як найменш: выязджаючы за мяжу фактычна ў падлеткавым узросце, ад 16 да 21 года, маладыя людзі не былі гатовыя да такой самастойнасці і не маглі скарыстацца ёю належным чынам. У выніку даволі часта маладыя арыстакраты вярталіся дамоў з вельмі малой для сябе карысцю³.

У гэтым святле асоба Ф.-Л. выглядае вельмі прывабна. Будучы на пачатку сваёй “адысеі” на слабейшых пазіцыях, чым ягоныя аднагодкі з заможных сем’яў, наш герой у рэшце рэшт здолеў дасягнуць поспеху і прызнання дзякуючы толькі сваім чалавечым якасцям і здольнасцям.

¹ “вялікую пашану атрымаў як ад акадэмікаў розных нацый, так і ад тых прысутных, хто разам сам мною пад Градзішкамі былі”.

² Brillì A. Il viaggio in Italia. P. 28.

³ Ibidem. P. 31–35.

Як і большасць беларускіх мемуарыстаў XVII ст., Ф.-Л. не быў прафесіянальным пісьменнікам і, па меркаванні некаторых даследчыкаў, літаратурнага таленту не меў¹. У апісанні свайго італьянскага досведу ён паказвае сябе хутчэй як герой, чым аўтар; толькі ў асобныя моманты плынь нарацыі робіцца набліжанай да мастацкай прозы.

Нягледзячы на хібы стылю апавядання, аўтар мемуараў узнагароджвае чытача, малюючы перад ім цікавую карціну акадэмічнай Еўропы XVII ст. Для гісторыі беларускай літаратуры XVII ст. “італьянскія старонкі” успамінаў Ф.-Л. цікавыя, паколькі на сённяшні дзень з’яўляюцца адзіным прыкладам апісання адукацыйнага падарожжа ў Італію.

Літаратура

- Гаранін С.Л. Гістарычна-мемуарная літаратура // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў. Мінск, 2006. Т.1. С. 682–747.
- Brillì A. Il viaggio in Italia. Storia di una grande tradizione culturale. Bologna, 2006.
- Galos E., Mincer F. Wstęp do: M. Vorbek-Lettow. Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV. Wrocław 2006.
- Sajkowski A. Nad staropolskimi pamiętnikami. Poznań, 1964.
- Vorbek-Lettow M. Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV. Wrocław 2006.

Sommario

Nel presente articolo si tratta delle “pagine italiane” delle memorie di Maciej Vorbek-Lettow (1593-1663(?)), nobiluomo di Grande Principato Lituano, medico del re Vladislao IV. Da giovane autore delle memorie viaggio` per le città` europee in un “giro accademico”, studio` a Padova, dove divenne il dottore di filosofia e medicina. Il racconto delle avventure italiane di Vorbek-Lettow, la maggior parte del quale e` dedicato alla descrizione della vita universitaria di Padova, rappresenta un tipo dei ricordi letterari nuovo e finora sconosciuto nella storia della letteratura bielorusa del XVII secolo – “memorie accademiche”.

Надзея Мазурава, аспірантка Еўрапейскага калегіума польскіх і ўкраінскіх універсітэтаў (Люблін). Выпускніца беларускага аддзялення філфака БДУ (2005).

¹ Galos E., Mincer F. Wstęp. S. XXIII.

СПЕЦЫФІКА ФАНТАСТЫЧНАЙ ВОБРАЗНАСЦІ ТВОРАЎ Я. БАРШЧЭЎСКАГА І Я. ПАТОЦКАГА

Фантастыка – “спецыфічны метада мастацкага адлюстравання жыцця, што выкарыстоўвае мастацкую форму-вобраз (аб’ект, сітуацыю, свет), у якім элементы рэальнасці спалучаюцца неверагодна, незвычайна” [2, 537].

Спецыфіка аб’екту фантастыкі заключаецца ў тым, што ён існуе ў патэнцыі, віртуальна. Выяўленне неіснуючага (якое тым не менш павінна быць намалёвана пэўна) надае фантастычным творах своеасаблівы схематызм, штучнасць. Фантастыка пераважна выступае ў ролі інтэлектуальна-творчага эксперыменту, які прадугледжвае навукова-філасофскае і мастацка-эстэтычнае асэнсаванне прадстаўленага жыццёвага матэрыялу.

Стыхія фантастычнага арганічна ўвайшла ў творчасць як Яна Баршчэўскага (аповесць “Драўляны Дзядок і кабета Інсекта”), так і Яна Патоцкага¹ (раман “Рукапіс, знойдзены ў Сарагосе”).

Згодна з міфалагічнымі ўяўленнямі ўсходніх славян, найчасцей у абодвух творах рэальнае адбываецца ўдзень, а фантастычнаму адводзіцца час пасля захаду сонца і да першага спеву пеўня. Гэтая лінія адначасова з’яўляецца падзелам першаснай умоўнасці, той, у якую чытач схільны паверыць, і другаснай, у якой дзейнічаюць ірэальныя істоты. Менавіта ноч з’яўляецца тым мастком, які дазваляе незвычайнаму ўмешвацца ў рэальны свет.

Можна заўважыць, што завязка фантастычнага дзеяння ў абодвух творах пачынаецца ўначы. У Я. Баршчэўскага чытаем: “Сонца ўжо схавалася на захадзе...” [1, 283]. Параўнайце з тэкстам Я. Патоцкага: “Некалькі гадзін правёў я без сну, як раптам пачуў званы, ці, хутчэй гадзіннік, які біў поўнач” [5, 62]. Развязка адбываецца раніцай: “Узышло сонца, пагодны ранак, час у падарожжа” [1, 316]. У “Рукапісе”: “Прачнуўся я ад голасу пустэльніка” [5, 66].

¹ Я. Патоцкі (1761 – 1815) – польскі навуковец, пісьменнік, дзяржаўны дзеяч – прыкметная постаць у літаратуры XVIII–XIX ст. Асноўны твор – раман “Рукапіс, знойдзены ў Сарагосе”.

Такая будова дазваляе пры завяршэнні цыклу стварыць уражанне, што нічога не адбылося, што гэта толькі сон, які з'яўляецца адной з форм “завуаляванай” (Ю. Ман) фантастыкі.

Прыём снабчання набліжае мастацкі тэкст да псіхалагічнай фікцыі. Зразумела, што ў сне многія з'явы ўяўляюцца не такімі, як ёсць у рэальнасці. Найчасцей аўтары выкарыстоўваюць такі прыём, каб абараніць сябе ад крытыкі рацыяналістаў.

Іншая форма “абароны” – чуткі. У аповесці Я. Баршчэўскага “Драўляны Дзядок і кабета Інсекта” можна сустрэць наступныя маўленчыя формулы перадачы ірэальнага: “Раскажу, што ад іншых чуў, а ці гэта праўда, не мой клопат” [1, 292]. А ў рамане Я. Патоцкага чытаем: “Пачэка, страшэнна зароў і пачаў сваю гісторыю <...>” [5, 60]. Адбываецца стылізацыя твора мастацкай літаратуры пад фальклорны, праз шматгалоссе расказчыкаў уводзяцца элементы народнай дэманалогіі.

Прыёмы “завуаляванай” фантастыкі (снабчання, чуткі) вымагаюць ад аўтараў спецыфічнай будовы твораў. “Драўляны Дзядок” Я. Баршчэўскага і “Рукапіс” Я. Патоцкага – творы рамкавай канструкцыі як іранскі казачны эпас “Тысяча і адна ноч” і “Дэкамерон” Джавані Бакачыя. Рамкавая будова звычайна адлюстроўвае тыя абставіны, у якіх былі пачутыя аповеды. Так, у якасці асноўнай канвы для свайго твора Я. Патоцкі абраў матыў “знойдзенага рукапісу”: “Potocki zawarł w niej modny wówczas motyw "znalezionego rękopisu", mający utwierdzić Czytelnika w prawdziwości przedstawionych wydarzeń. W "Przedmowie" autor przedstawił się jako znalazca tajemniczego hiszpańskiego manuskryptu, zawierającego "historie o kabalistach, zbojcach i upiorach”” [6].

Матыў “знойдзенага рукапісу”, а таксама розныя другасныя матывы пачутых і прачытаных гісторый дазваляюць змясціць пад адной вокладкай розныя навелы, часам ніяк не злучаныя паміж сабой: “Powieść ma budowę szkatułkową, czyli, inaczej mówiąc: "ramową". Z jednej opowieści wysnuwa się druga, a z niej trzecia, czwarta itd., bohaterowie rozpoczynają kolejne opowieści i pozostawiają Czytelnika w niepewności co do ich dalszego ciągu. Nastrój grozy i napięcia nawarstwia się z każdą minutą, a kompozycja powieści dochodzi do ósmego stopnia” [6].

У аповесці Я. Баршчэўскага рамка – сітуацыя апавядання: гасцінны фальварак пана З..., куды прыходзяць розныя падарожнікі і расказваюць свае гісторыі. Ян Баршчэўскі ў асобных раздзелах змясціў: гісторыю пана З... (“Што здарылася з Драўляным Дзядком”), апавяданні пана Ротмістра (“Кабета Інсекта”, “Горды Філосаф” і інш.). У “Рукапісе” таксама можна вылучыць адпаведныя час-

ткі – апавяданні пра Пачэку, пра філосафа Афінадора, герцагіню Медзіну Сідонію і г. д. Гэтыя гісторыі з’яўляюцца асноўным месцам канцэнтрацыі цудоўнага, якое найчасцей мае фальклорную аснову.

Для абодвух аўгараў характэрна распрацоўка сказавай манеры, якая выяўляецца найперш праз спецыфіку маўлення герояў. Аднак, калі Я. Баршчэўскі толькі часткова выкарыстоўвае магчымасці сказавай формы, то Я. Патоцкі ўжывае іх напоўніцу. Разнастайнасць навел рамана цалкам абумоўлена псіхалагічнымі асаблівасцямі герояў-апавядальнікаў.

У аповесці “Драўляны Дзядок” Я. Баршчэўскага і рамане Я. Патоцкага “Рукапіс, знойдзены ў Сарагосе” можна вылучыць наступныя фантастычныя матывы: сон-ява, ператварэння, падарожжа, крыўда-помста, маленне.

Матыў сну-явы: “Час той прамінуў як найпрыемнейшы сон” [1, 316] – выкарыстоўваецца пісьменнікамі ў кампазіцыйных мэтах, каб увесці ў твор фантастычныя элементы. Астатнія матывы суадносяцца са зместам твораў.

Можна вылучыць матывы ператварэння (“Нарэшце перамянілася ў нейкую дзіўную Інсекту” [1, 293]; ператварэнні прыгажунь у братаў Зота). Я. Баршчэўскі і Я. Патоцкі ўводзяць гэты матывы для таго, каб падкрэсліць уяўнасць таго, што адбываецца.

Матыў падарожжа традыцыйна выкарыстоўваецца ў літаратуры як увасабленне працэсу пазнання, пошуку ісціны, часам з’яўляецца алегорыяй падарожжа ў іншасвет. Для Я. Баршчэўскага матывы падарожжа – спосаб адлюстравання працэсу пазнання: “Маёнтка пана Хапацкага за лесам, ад карчмы не больш за чатыры вярсты, але – дзіўная рэч! – конь бег і бег, мінаў пагоркі і лясы, пан бачыў увесь час незнаёмыя краявіды, праязджаў паўз вёскі, маёнткі і палеткі, аднак нідзе не мог убачыць свайго жылля, сустракаў падарожжных, хацеў у іх даведацца, у які край заехаў, ды конь так шпарка бег, што немагчыма было перамоўіцца ні з кім хоць словам” [1, 302]. Пан Хапацкі не верыць у магутную сілу Бога, здзекуецца з Дзядка, а таму “галава Сакрата” вырашыла яго “прасвятліць”, паказаць, што, акрамя розуму, ёсць і іншыя, вышэйшыя сілы.

Я. Патоцкі скарыстаў матывы падарожжа як увасабленне пераходу ў іншасвет. Менавіта падчас падарожжа апісваецца выключны па сваёй прыгажосці свет, які населены рознымі незвычайнымі істотамі. Да таго ж, падарожжы Альфонса ван Вардэна з’яўляюцца асноўным рухавіком сюжэта рамана Я. Патоцкага.

Двайны матывы крыўды-помсты ў Я. Баршчэўскага абумоўлены зваротам да фантастыкі, як літаратурнай ўмоўнасці: праз алегорыю

аўтар апісвае адносіны, якія панавалі ў грамадстве. У рамане Я. Патоцкага гэты матыў адыгрывае другасную ролю.

Рэлігійнае светабачанне ўвасобілася ў матыве малення (“Ксёндз паклаў кабету Інсекту на філосафаву галаву і перад шматлікімі гледачамі чытаў ёй малітвы і гаварыў на духоўныя тэмы” [1, 295]; маленні за душу Пачэкі [5, 63]).

Відавочна, што абодва пісьменнікі выкарысталі падобныя фантастычныя матывы, што абумоўлена агульнасцю крыніц запазычання (Біблія, фальклор, гатычны раман).

Скарбніца сусветнага фальклору стварыла базу для з’яўлення ў творах Я. Баршчэўскага і Я. Патоцкага роднасных вобразаў нячыстай сілы: крывасмокаў, пярэваратняў і г.д. У Я. Баршчэўскага чытаем: “Здавалася яму, што страшны крывасмок, абапіраючыся спаранелаю рукою, навісаў над яго тварам і жахліва заглядаў яму ў вочы” [1, 307]. У аповесці Я. Патоцкага характарыстыкамі ўпыра надзелены браты Зота.

Пісьменнікі арыентаваліся на сусветную міфалогію, згодна якой: “крывасмок (упыр, вампір) – мярцвяк, які нападае на людзей і жывёл. Крывасмокам становіцца пасля смерці чалавек, які нарадзіўся ад нячыстай сілы або сапсаваны ёю (дзіця-упыра можна было пазнаць па двайным шэрагу зубоў). Таксама ўпыром становіўся нябожчык, праз труну якога пераскочыла чорная кошка. Аднак, найчасцей, крывасмокі – гэта самазабойцы, ведзьмакі. Людзі верылі, што ўначы ўпыр падымаўся з труны і, у абліччы налітага крывёю мерцвяка або нейкай зааморфнай істоты, забіваў людзей, высмоктваў у іх кроў, пасля чаго ахвяры паміралі і самі ператвараліся ў вампіраў” [4, 563].

Аўтары творча скарысталі вобразы гарадскога і студэнцкага фальклору, з якімі непасрэдна звязаны элемент лубчнасці, карнавальнасці.

Пры абмалёўцы шкаляроў фантастычнае адыходзіць на другі план, бо вобразы самі не надзелены звышнатуральнымі магчымасцямі (тут больш дакладна будзе гаварыць пра першасную ўмоўнасць), тым не менш, менавіта гэтыя героі знаходзяцца ў рознай ступені дачынення з інфернальнымі сіламі: супрацьдзейнічаюць злу ці, наадварот, з’яўляюцца паслухмянымі служкамі ліха (Люцэфуга). Сярод дзеючых асоб аповесці Я. Баршчэўскага апынуліся: Горды Філософ, шкаляры Люцыфуга і Севярын, якія з’яўляліся ў свой час навучэнцамі езуіцкай акадэміі і не слухалі добрых парад Дзядка. У Я. Патоцкага найбольш прыкметнай постаццю з’яўляецца навуковец Эрвас.

Хутчэй за ўсё, пісьменнікі, ствараючы вобразы апантаных ведамі навукоўцаў, арыентаваліся на сярэднявечную гісторыю доктара Фауста.

Жыццяпіс езуіта, пазней атэіста Эрваса, які Я. Патоцкі змясціў у “Рукапісу, знойдзеным у Сарагосе”, з’яўляецца арганічнай часткай яго рамана. Спецыфіка аповеду заключаецца ў тым, што гісторыя мае прататыпа - Ларэнса Эрваса-і-Пандура (1735–1809). На жаль, звестак пра жыццё і дзейнасць езуіта Эрваса амаль не захавалася. Вядома, што ён быў іспанскім навукоўцам, філолагам, з 1767 года жыў і працаваў у Італіі. Я Патоцкі пазнаёміўся з Ларэнса Эрвасам у Рымскай бібліятэцы Квірынала, дзе той працаваў бібліятэкарам з 1802 па 1809 гады. Эрвас быў аўтарам дваццацідвухтомнай энцыклапедыі “Ідэі Сусвету, які змяшчае пачатак жыцця чалавека, пачатак касмаграфіі, падарожжа па свеце планет і гісторыю Зямлі”. У 1800–1805 гадах Эрвас надрукаваў шасцітомны лінгвістычны атлас, у якім былі сабраныя матэрыялы пра трыста сем моў свету.

Я. Патоцкі добра ведаў пра існаванне кніг Ларэнса Эрваса-і-Пандуры, пра што сведчыць запіс у дадатку да твора: “У 1780 годзе былы іспанскі езуіт Эрвас выдаў у Рыме 20 тамоў ін-кварта, з падрабязнымі трактатамі па розных навукх. Ён быў з роду нашага Эрваса” [4, 507]. Пісьменнік адмаўляе ў непасрэднай экстрапаляцыі жыцця езуіта на свайго літаратурнага героя, тым не менш, рэальнае дваццацідвухтомнае выданне з’яўляецца прататыпам статомнай працы Дыега Эрваса.

Я. Патоцкі знарок змяніў рамкі жыцця і дзейнасці літаратурнага персанажа амаль на сто гадоў: Дыега Эрвас жыў і працаваў у XVII ст. Гэты перыяд стаў пачаткам Новага Часу, стагоддзем навуковай рэвалюцыі. Таму постаць апантанага навукоўцы найбольш арганічна ўпісваецца ў гэты часавы адрэзак.

Аўтар падкрэслівае, што адукацыю Эрвас набыў у Саламанскім універсітэце, навучальнай ўстанове вядомай ва ўсім свеце як сэрца Ордэна езуітаў. У езуіцкім асяродку зараджаецца непераадольная прага ведаў, Эрвас чытае кнігі і ў яго душы з кожным днём умацоўваецца жаданне славы. Жыццё Дыега Эрваса апісваецца праз прызму стварэння шматтомнай навуковай энцыклапедыі.

Зыходзячы з пазіцый Асветніцтва, Я. Патоцкі вельмі падрабязна спыняецца на аналізе статомнай працы Эрваса. Першае месца сярод навук ён адводзіць граматыцы. Аўтар тлумачыць кожны незразумелы тэрмін, ствараючы своеасаблівую разгорнутую класіфікацыю навук. Прычым, ён апісвае сапраўдныя навукі і паранавукі, што сведчыць пра энцыклапедызм ведаў самага Я. Патоцкага. Даследчыкі адзначаюць аўтабіяграфізм пры апісанні героя. Польскі на-

вуковец Л. Кукульскі звярнуў увагу на стылёвую і сэнсавую тоеснасць разваг, якія змешчаны ў лісце Я. Патоцкага да брата, і поглядаў Дыега Эрваса: “Я ўжо скончыў сваю старажытнагабрэйскую храналогію, дзе растлумачыў усе недакладнасці, якія там сустракаюцца. Зараз адчуваю сябе разгубленым, бо не бачу перад сабой новых перашкод” [3, 20].

Тым не менш цалкам атаясамліваць пазіцыі аўтара і яго персанажа нельга, антаганізм поглядаў найбольш яскрава выявіўся ў апісанні антырэлігійных поглядаў Д. Эрваса: “Ён звярнуўся да сіл прыроды і надзяліў матэрыю энергіяй, якая паводле яго меркавання, тлумачыла ўсё без неабходнасці аддаць належнае Стваральніку” [5, 513].

Эрвас адмаўляецца ад рэлігіі, жыццё канчае самагубствам: выпівае атруту. Дарэчы, менавіта такім чынам гэтаўскі Фауст спрабуе пайсці з жыцця яшчэ да сустрэчы з Мефістофілем. Прычым толькі перад смерцю Эрвас звяртаецца да Бога: “Божа, калі ты ёсць, злітуйся над душой маёй, калі яна ў мяне ёсць” [5, 515]. Аднак і ў гэтым звароце адчуваецца няпэўнасць. Выразна гучыць сумнеў Эрваса, як ў існаванні Бога, так і ў існаванні душы чалавека.

Яшчэ адзін фаустаўскі матыў – з’яўленне высокага незнаёмца з чорнымі валасамі. Ён прапануе сыну Эрваса матэрыяльную дапамогу: “Сын мой, – называю так, калі звяртаюся да цябе, як быццам ты ўжо мой, – Бог і людзі пакінулі цябе, а зямля не хоча прыняць да сябе цела мудраца, які даў табе жыццё. Аднак мы цябе ніколі не пакінем” [5, 515].

Інфернальныя сілы экспліцыруюцца толькі напрыканцы дзеяння, да з’яўлення незнаёмца гісторыя мае рэалістычнае апісанне. Трэба звярнуць увагу на тое, што гісторыю Эрваса распавядае яго сын Блас, асуджаны Пілігрым. Магчыма, гэта спрыяе таму, што ў ёй практычна адсутнічаюць адмоўныя канатацыі.

Падобныя гісторыі фаустаўскага цыклу былі запатрабаваныя і ў асяродку рамантыкаў. У гэтым кантэксце актуалізуюцца асабістыя якасці герояў. Пісьменнікаў сталі цікавіць моцныя дэманічныя натуры, якія супрацьстаяць усяму свету і Богу.

Я. Баршчэўскі, творчасць якога знаходзіцца ў межах рамантызму, не мог быць асабіста знаёмым з Эрвасам, аднак, мяркуючы па тым, што беларуска-польскі пісьменнік вучыўся ў Полацкім езуіцкім калегіуме, верагодна, ведаў пра жыццё слаўтага езуіта, бо паводле слоў Я. Патоцкага: “Гісторыя атэіста Эрваса ўсім вядомая: езуіт Гранада распавёў яе ў дадатку да свайго твора” [5, 503]. На жаль, звестак пра гэты твор не захавалася. Хутчэй за ўсё, гісторыя працягвала сваё існаванне як частка студэнцкага фальклору, пра

што сведчыць адсутнасць імёнаў у больш позніх версіях (Гісторыя Гордага Філософа). Павучальны характар апавядання сведчыць пра тое, што езуіты выкарыстоўвалі яе як “miscere utile dulci”. Дыдактычнай версіі прытрымліваўся і Я. Баршчэўскі: гісторыя Гордага Філософа этычна маркіраваная: асуджаецца негатыўнае стаўленне да рэлігіі галоўнага персанажа.

Тэацэнтрызм аўтарскага светабачання абумовіў наяўнасць біблейскіх маральных імператываў у яго творчасці. Своеасаблівым маркёрам заганных персанажаў з’яўляецца характарыстыка “Ні ў што не верыў і з ўсяго кпіў”, якая ў рознай ступені адносіцца да Яўхіміі, карчмара Усвойскага, пана Хапацкага і дасягнула сваёй кульмінацыі ў асобе Гордага Філософа. У іерархіі грахоўнага, паводле Я. Баршчэўскага, - гэта найбольш цяжкая віна, якая караецца смерцю. Філософ цяжка правініўся перад богам сваімі антырэлігійнымі разважаннямі: “разважаў пра размаітыя з’явы жыцця. Урэшце – пра чалавека, што ён ёсць частка самога Бога, што душа яго, заглыбіўшыся ў даследаванні, разумее ўсе цуды, бачыць усе таямніцы. Добрыя ўчынкі ён называў анёламі, а грэх - нячыстым духам ці шатанам”. Параўнайце з тэкстам Патоцкага: “Эрвас звярнуўся да вывучэння чалавечых няшчасцяў <...> стаў паўсюль бачыць зло” [5, 513].

Дублююцца не толькі погляды персанажаў, аднак і іх біяграфіі: героі вучацца ў езуіцкіх навучальных установах, чытаюць забароненыя кнігі, імкнуцца да энцыклапедычных ведаў, надзеленыя вялікім розумам, друкуюць свае працы, супрацьстаяць народнай маралі і рэлігіі. Аднак супадзенне поглядаў галоўных герояў і іх жыццёпісанняў не прыводзіць да тоеснасці тэкстаў. Розніца дасягаецца, найперш, за кошт дамінавання ў творчасці Я. Баршчэўскага містычнага кампанента, у той час, як Я. Патоцкі аддае перавагу рацыяналістычнаму тлумачэнню падзей.

Для Я. Баршчэўскага не характэрна строгая арыентацыя на народную дэманалогію. Менавіта ў кантэксце міфатворчасці варта разглядаць вобраз Драўлянага Дзядка, які не з’яўляецца фальклорным, а хутчэй, індывідуальна-аўтарскім. Вобраз Драўлянага Дзядка – адзін з найбольш складаных у аповесці Я. Баршчэўскага. У структуры літаратурнага персанажа можна вылучыць два бакі: фізічны і алегарычны. Першая іпастась Драўлянага Дзядка знаходзіцца “на шафе у куце”, другая ж – на лузе, побач з кабетай Інсектай. Безумоўна, гэтыя праявы ўзаемапранікальныя: цяжка адасобіць іх адна ад адной, каб не парушыць мастацкай задумы аўтара.

Першая іпастась за падмурак мае рэальны гістарычны факт. У Полацкай езуіцкай акадэміі на кафедры архітэктуры з 1785 года працаваў Г. Грубэр. Ён стварыў у Полацку архітэктурна-будаўнічы

музей, у якім былі прадстаўлены таксама і розныя механізмы. Лічыцца, што менавіта Г. Грубэр і стварыў драўляную галаву – рэальны адпаведнік літаратурнага персанажа. Агульным прататыпам абедзвюх галоў з’явіўся антычны філосаф Сакрат. Вобраз Драўлянага Дзядка мае літаратурных і міфалагічных адпаведнікаў: Галава ў паэме А.С. Пушкіна “Руслан і Людміла”, лацінаамерыканскі чанчон і іншыя.

Драўляны Дзядок – увасабленне мары Я. Баршчэўскага аб ідэальным, дасведчаным філосафе – кіраўніку дзяржавы. На гэтую думку наводзяць наступныя факты: Драўляны Дзядок быў зроблены па вобразу Сакрата (прасочваецца арыенцір на філасофскі пачатак), сам Дзядок ёсць нішто іншае як Галава – кіраўнік (дзяржаўны дзеяч), да таго ж кабета Інсекта (па меркаванню большасці даследчыкаў – персаніфікацыя Беларусі, дакладней, у той час Рэчы Паспалітай) ускладае на галаву Дзядка вянок, які асацыіруецца з каронай. Прычым, характар узаемаадносін Дзядка і кабеты Інсекты надзвычай складаны. У першапачатковым уплыве Інсекты на Дзядка (калі той пачынае выкрыкваць праклёны тым, каго раней любіў), па меркаванню некаторых даследчыкаў, алегарычна ўвасобілася барацьба ідэалогій, двух тыпаў паводзінаў тагачаснага грамадства. Шмат месяцаў спатрэбілася езуітам, каб пераканаць Драўлянага Дзядка і кабету Інсекту ў памылковасці абранага шляху. Ператварэнне кабеты Інсекты ў анёла сведчыць пра перамогу езуіцкай ідэалогіі.

Такім чынам, атрымліваецца, што Драўляны Дзядок – абраннік народа. Аднак, аўтар таксама недвухсэнсоўна акрэслівае межы гэтага ідэалістычнага адзінства дзяржавы і яе кіраўніка – гэта фантастычны план апавядання.

У адрозненне ад Я. Баршчэўскага, Я. Патоцкі не стварае алегарычных аўтарскіх вобразаў, большасць герояў “Рукапісу” з’яўляюцца генетычна падобнымі да персанажаў гатычных раманаў і фальклорных герояў.

Такім чынам, фантастычнае ў творах Я. Баршчэўскага і Я. Патоцкага праявілася як літаратурная ўмоўнасць (твор мае падтэкст, прадвызначаны алегарычным аналізам тагачаснай рэчаіснасці), аднак знайшлі адлюстраванне і такія тыпы, як псіхалагічная фікцыя (матыў сну-явы) і казачная рэальнасць (вера герояў у іншасвет).

Літаратура

1. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы /уклад. М.В. Хаўстовіч. – Мн., Беларускі кнігазбор, 1998. – 480 с.

2. Беларуская Савецкая Энцыклапедыя 1969 -1975 / Гал. рэд П.У. Броўка, Р.І. Арыка, К.К. Атраховіч, М.А. Барысевіч і інш. – Т. 10. Мн., 1974. С. 537.
3. Ланда С.С. Ян Потоцкый и его роман “Рукопись, найденная в Сарагосе”. – М. : Художественная литература, 1989. – С. 5–38.
4. Мифологический словарь / редкол.: Е.М. Мелетинский (гл. ред) [и др.]. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 672 с.
5. Потоцкый, Я. Рукопись, найденная в Сарагосе. – М. : Художественная литература, 1989. – 687 с.
6. J. Potocki [электронная крыніца]. – 2007. – Рэжым прагляду: [http://pl.wikipedia.org// J. Potocki_\(pisarz\)](http://pl.wikipedia.org//J.Potocki_(pisarz)). – Дата прагляду: 05.06.07.

Таццяна Галісаева, выпускніца беларускага аддзялення філфака 2006 г., закончыла магістратуру пры кафедры гісторыі беларускае літаратуры ў 2007 г.

МАРЫНА

Частка II

(заканчэнне)¹

Быў той вечар неяк улетку...
На адным двары ў зацішку
Згледзіш раптам хіба пліску.
Нянька з дзіцем тут гуляе
Ды такое прамаўляе:
– Баўся, баўся, ты дзіцятка,
А як вырасцеш, дай Божа,
Прыгадаеш мяне, можа;
Ля сябе дазволіш сесці
Ды пра матку распавесці,
Ды пра матчыныя слёзы,
Што губляла па дарозе,
Ад цябе як адарвалі,
Ды яе у скіт пагналі.
Гуска скоро ўсё пазнала.
Да дзіцяці прылятала,
Рэчы розныя шаптала.
І яе штодзень да сына
Пасылала зноў да сына,
Бо ніколі сэрца маці
Не зракаецца дзіцяці.
Бласлаўленне ад матулі
Лепей за любыя гулі.

А Васіль княскога роду
Жонку ўзяў сабе дадому,
Ды пайшло ўсё тут іначай
З жонкаю ліхой, лядачай.
Тая бэсціць мужа, лае,
Штораз горай зневажае.
Яго ўчынак ёй карысны...

¹ Першая частка “беларускай паэмы” А. Грозы “Марына” змешчана ў пятым выпуску “Працаў кафедры гісторыі беларускае літаратуры” (2004), а пачатак другое – у шостым выпуску (2005).

Сэрца ж удаўцова цісне
Боязь смерці, сплаты боязь;
Ліха аніяк не стоіш.
Штораз горш і горш лякае,
Са сну ўночы пракідае.
Нянька з дзіцем з панадворку
Неяк выйшлі адвячоркам...
Росы ўжо даўно астылі.
Ці ж вы шлях дамоў згубілі?
Можа, не пабачу вас?
Бацьку скрушны спаткаў час.
Мачыха ж і не шманае,
Не сваё, дык і не дбае.

Частка III

Уся зямля вясной квітнее,
А Марыны весялее,
Бо пры ёй расце сыноч,
Быццам шпаркі матылёк,
То гарэзліва лятае,
То размовы усчынае,
То, знясілены гулянням,
Спіць каля яе дарання
Сном дзіцячым, сном глыбокім,
А пільнуе маці вока.
Станецца яна шчаслівай,
Бо знайшла, каго згубіла.
Так на волі з дзён малых
І не трэба гадоў тых,
Каб той хлопчык вырас ў воя,
Годны стаў каня і зброі.
Здаўся нудным бераг родны,
Здаўся нудным край журботны
І забавы маладыя.
Быццам месяц ў дні ліхія,
Такі ж смутны ды маркотны.

Адным разам гуска кеміць:
– Бачу, смутак сэрца квеліць.
Сумна жыцьмеш разам з намі;
Лепшы край ёсць за гарамі,
За балотамі, лясамі.

Знойдзеш болей там, чым з намі.
У вялікім кургане
Меч чакае ўжо цябе,
Там на стромах конь пасецца
З утрапёнасцю у сэрцы.
Ты ўтаймуй яго, злаві,
Меч славу ты той вазьмі
Ды пільнуй палёў крываваых.
Ведзьмы дзве не для забавы
Там крываваець ўсё наўкола.
Кожная трымае молат.
Як адна сваім ударыць,
Дык сто рыцараў паставіць.
Як другая так ударыць,
Дык сто коней ім паставіць.
А малоцяць так улежна –
Смерць чакае непазбежна.
На крываваых гонях бою
Ўжо чакаюць твае воі.
Станься бацькам ім ў змаганні,
Вызваляй край ад змяркання.
Мачыха ўжо прадказала,
Што чакае цябе слава.
Славу ты сабе здабудзеш,
А яе навек загубіш.
Чараўнік у змове з ёю.
Будуць плесці над табою
З ліха зманлівыя сеці,
Каб цябе са свету звесці.
Як здабудзеш славу тую,
Мецьмеш дзеўчыну такую:
Як глядзець, дык задзіўляцца,
Як паслухаць — закахацца.

Васілёк, дачуўшы тое,
Матцы кланяецца ў пояс.
На сваім ляціць кані
На крываваых палі.
Там яго палкі вітаюць,
Бы з жалеза, яны ззяюць.
– Гэй, усе, хто шчыра служыць!
Куды нам па славу рушыць?

– Трэба рушыць нам ды скоро...
Там сем рэк цякуць у мора,
Сем гор ўверх імкнуць галовы,
Войскі там чараўніковы.
Маем дужых, верных коней,
Верныя мячы ў далонях,
Сэрцы верныя ў грудзях.
Стань ты першым пад наш сцяг!
Ды вядзі на чужы зграі!.. –
Зброя звавам срэбра грае.

І сабраўшы іх, павёў
Не на хмары крумкачоў,
Не на шаты дрэў зялёных –
Ды на ворагаў шалёных.
Тут не ў ладачкі ён біў,
А мячом жалезным ксціў.
Чах, чах, чах, чах – меч сячэ,
Войска ляжа – кроў цячэ,
Кроў цячэ, як войска ляжа.
Быццам дол масціў – так пляжыў.
Праз дрыгву ён шляхам крочыў
З войскам годным ўдзень і ўночы.
Раптам пярун ў небе смаліць
І маланка неба джаліць.
Рвецца ўсё, ляхоча ўкола
Ў крылах чорнага віхора.
Чэзне дзень ў абліччы ночы,
А з улоння буры сочыць,
Пакідае сцішны змрок
Хіжы і пачварны Цмок.
Полымем ліхія вочы
Спапяляюць нетры ночы,
З пашчы іскры лятуць прэч,
А сто лап трымаюць меч.
Дзе ударыць ім са звавам –
Згуба тут ўсяму жывому.
На яго шляху лес стаў –
У віхоры і растаў.
Горы на шляху паўсталі –
Друзкамі умомант сталі.
Быццам з каменю паўстала,

Рушыць хіжая навала.
Толькі ў Васілька ў вачах
Не пакора, меч ў руках.
Цмок шалее, далей – горай.
Але ўсё мінае скура.
І жалезныя галовы
Ўсё часцей злятаюць долу.
З шыяў кроў бруіцца ўгору,
Не зямлі наўкол – ўжо мору
Падуладная прастора.
Неба ў спрэчцы з морам б'ецца –
Васілёк туды імкнецца,
А на ліха не зважае,
Меч надзейна ў руках ззяе,
Быццам хто зачараваў:
Было мара-лес паўстаў,
І ў люстэрка азярыны
Цені кідаюць галіны.
Ў шатах з рэхам б'ецца лоўка
Песняй вечнаю салоўка.
Як красуня ў бальных залях
Песціцца лябёдка ў хвалях.
Хваля бліснула, прысела,
Ў пырсках долу паляцела.
З нетраў расцвіла лілея
І святло навокал сее.
Не лілея – маладзіца:
Хараства – адно дзівіцца!
На сукенцы снежнай белі
Залатыя косы млелі,
І рассыпаня пасмы
Цалавалі грудзі красны.
Уваччу вагні гуляюць,
Шчокі ў сораме палаюць.
А каралы-вусны мовяць:
– Кідай меч свой, хлопча мілы,
Хай іржа яго пакрые.
Скінь шышык свой, хлопча мілы, –
Птушка ў ім гняздзечка звіе.
Кідай коніка, мой хлопча,
Хай ён луг зялёны топча.
Адпускай ты войска, хлопча,

Ці дадому паварочвай.
У мае абдымкі кінься,
Шчасце нам умомант блісне.
Воды гэтыя, лясы нам
Дораць вечны адпачынак.
Пад сцяною люстраною
Скарбаў свету тут сувоі.
Скарбаў-дзіваў веліч тую
Я табе ўсю ахвярую.
Кінь жа гэтыя кайданы,
Будзь жа мне адной адданы.
Адпусці каня на волю,
Адпускай і верных вояў.
Сам хадзі на маё ўлонне,
Разам зведаем бяссонне
Салаўёў вясельных спеваў
Чуцьмем з калыханкай дрэваў.

Тое ж Васільку не рупіць –
Ён наперад смела ступіць.
Меч сталёвы падымае...
Раптам возера знікае.
Знікла чыста ўсё наўкола
І паўсюды пуста, гола.
Вецер вые ў ялаўцах
Ды па чэзлых верасах.
Далей дол пасланы мохам,
Там бязмежнае балота –
Царства іншае ад сонца
Развінулася бясконца,
Дзе шэрых журавоў чароды
Свае ладзяць карагоды,
Песні шлюбныя пяюць
Ды спрадвеку так жывуць.
Ходзяць там буслы паважна
І па межах недасяжных
Гадаў ўсякіх пільна сочаць.
Хто па багне той пакрочыць?
Васілёк ані не збочыць.
Скача проста.

Багна тае,
І такі бор заступае,

Што і птушцы не узвіцца,
Дзе там! Сонцу не прабіцца.
Ані чалавек ціхутка,
Ані звер, на ногі хуткі,
Тут не ставілі нагі,
Адно вецер клаў сляды.
І па голлі паламаным
Скеміш, як ішла навала.
Толькі знаку чалавека
Не было відаць адвеку.
Раптам голас з нетраў пушчы:
– Ты навошта ў неруш рушыш?
Рысь тут выдзірае вочы,
Цмок жа кроў усю пасмокча
Ці мядзведзь задушыць ў злосці,
І арол пасее косці,
Што і крук не адшукае.
Вось што тут цябе чакае.
Не чакай ліхой пары,
Бо блішчаць ўжо кіпцюры,
Цмок ірвецца ашалелы
І раве мядзведзь здзічэлы.
Крыкам неба арол точыць,
Хіжа пазірае ў вочы.
Толькі Васільку трывогі
Не заступяць тут дарогі.
Як пачаў усё ён трушчыць,
Галас, енк падняўся ў пушчы,
Крыкі ўзбуджана блукалі.
Крывёй дрэвы набрынялі;
Быў зацяты, быў рухавы,
Дык і скончыў сваю справу.
Бор раптоўна расступіўся,
А з крывавай, мёртвай нівы
Пазірае палахліва
Чараўнік, сівы дзядок,
І лядашчы галасок
Яго просіць, кленчыць квола:
– Ну на што табе мой голаў?
Дазволь мне на краі свету
Дажываць свой век адгэтуль.
Не мне тут болей панаваць –

Тваёй долі красаваць.
Мачысе тваёй даволі,
Не нашкодзіць больш ніколі.
Дзесьці ў полі яе цела,
Ссечанае, пачарнела.
Хай табе сіло круціла –
Галаву сама згубіла.
На пустцы бацька твой жыве
Ды багам паклоны б'е.
Грэх замольвае, ў жалобе
Па вас з маткай вечнай ходзіць.
І чакае, як збавення,
Ад вас шчыра прабачэння.
Дам табе яшчэ вады.
Як белу гуску змочыш ты,
Ды не гуску, а красуню
Будзеш раптам мець такую:
Як глядзець, дык задзіўляцца,
Як паслухаць-закахацца;
Сэрцу мілае стварэнне,
А для вока – захапленне.
І не ведайце нядолі,
А мяне пакінь на волі.
Ваша будзе панаванне,
Маё – ціхае змярканне.

Пераклад з польскае
Алеся Гізуна

*Алесь Гізун, выпускнік беларускага аддзялення
філфака БДУ (2006).*

“KRONIKA POLESIA” IWANA MIELEŻA JAKO WIELOWYMIAROWE SPOJRZENIE NA PROBLEMY DOBY KOLEKTYWIZACJI

Kolektywizacja gospodarki wiejskiej jako temat literacki zajmuje ważne miejsce w białoruskiej literaturze pięknej XX wieku. Twórcami jej są przeważnie autorzy, którzy pochodzą ze środowisk wiejskich. Często jest to jedną z przyczyn wyboru tematyki. W dzieła wplatają także własne doświadczenia z życia na wsi.

Literatura przedstawiała różne negatywne zjawiska: brak wykształcenia, złe warunki materialne, niekorzystne przepisy prawne, wady systemu społecznego itd. Twórcy stawiali sobie za cel pokazanie sytuacji na wsi tym, którzy mają wpływ na losy kraju i obywateli oraz uwrażliwiać resztę społeczeństwa na sprawy chłopskie. Były jednak i dzieła adresowane do środowisk wiejskich. Miały one wywołać chęć do zmian wśród odbiorców, pobudzić ich do działania. Przedstawiano problemy, które każdy może rozwiązać we własnym zakresie. Jest tylko jeden warunek – musi wpięrcw zauważyć problem. Musi nazwać coś, do czego przywykł, problemem.

Przesłania i tezy literatury przed epoką kolektywizacji ograniczały się głównie do odmiany prawnego i materialnego statusu chłopów. Akcja nie wychodziła zazwyczaj poza środowisko wiejskie. W świecie tych utworów społeczeństwo było najczęściej podzielone na dwie części – chłopów i nie-chłopów. Gdy opisywano konflikt interesów, sprawa przedstawiała się bardzo prosto. Grupa, której status był gorszy, występowała przeciwko przedstawicielom tej, której położenie było lepsze. Siłą logiki, polepszenie statusu jednych odbywało się kosztem drugich. Bohaterowie nie mieli wątpliwości odnośnie moralnego aspektu swych działań, ponieważ brali udział w *wojnie dwóch światów* (np. w powieści *Цуежкi-дарожкi*, w której znalazł się tego typu wątek wiejski).

Po okresie *wojny dwóch światów* literatura otrzymała od rzeczywistości zadanie znacznie trudniejsze. Trzeba jej było sprostać zadaniu przedstawienia życia na wsi w czasie przeprowadzania kolektywizacji. Nie był to już problem wykorzystania możliwości systemu, czy walki o jego zmianę. Zaistniała sytuacja zupełnie nowa, ponieważ system się zmieniał, ale w kierunku, którego strony zainteresowane nigdy nie brały pod uwagę. Walka odbywała się w innym

aspekcie. Podział chłopi – nie-chłopi przestał obowiązywać. Stwarzano nowe klasy, którym, w świetle oficjalnej linii władzy, trzeba było rywalizować. Propaganda dążyła do poróżnienia wewnątrz stanu chłopskiego. Ludzie, którzy przedtem uważani byli za jedną klasę o wspólnych interesach: pracować, żyć godnie, pomagać i korzystać z pomocy rodziny i sąsiadów, zostali zakwalifikowani do różnych klas społecznych. Podzieleni.

Oprócz tego, postęp, według ówczesnych władz, utożsamiał się z ingerencją w gospodarstwo indywidualne, zmianą psychiki i prawnego statusu chłopów. Sprowadzało się to do wywołania walki człowieka z samym sobą.

Literatura, by przedstawić powyższą sytuację, po raz kolejny zastosowała zasadę *mechanizmu zmian*. Główną uwagę zwrócono na sam okres przełomów i niepokoїв.

W *Kronice Polesia* Iwan Mieleż przedstawił rzeczywistość wsi białoruskiej przed procesem kolektywizacji nie w formie retrospekcji, ale jako akcję *dziejącą się* w czasie rzeczywistym powieści. Opisał całość świata mieszkańców jednaj wsi. Całość, *nieskażoną* widmem nadchodzących zmian. Następnie zobrazował tragedię, którą przeżyły miliony białoruskich chłopów – kolektywizację. Nie ograniczył się, jednak tylko, do pokazania sytuacji na wsi. W momencie przemian społecznych, wieś została zauważona przez resztę społeczeństwa, które to z kolei zostało zauważone przez wieś. Autor przedstawił więc sytuację na wsi paralelnie z sytuacją reszty państwa. Pokazał funkcjonowanie wszystkich sfer społecznych jako całości – organizmu, ponieważ wszystkie części społeczeństwa oddziałują na siebie. Nie można więc przedstawiać ich w sposób całkowicie odizolowany. Zmiany na wsi odbiły się echem w miastach, a niepokoje miejskie wpłynęły na zmiany relacji miasto: wieś i sytuację chłopów.

Powieść *Людзі на балоце* (pierwszy tom *Kroniki Polesia*) przedstawia życie wsi Курані, niedaleko wsi Hliniszcza, z której pochodzi autor.

Na początku powieści czytelnik zostaje wprowadzony w rzeczywistość geograficzną i materialną wsi. Mieleż opisał wieś wraz z jej granicami oraz przedstawił konsekwencje położenia geofizycznego:

Вёска тулілася ля берага вострава – платы агародаў дзе-нідзе забягалі на куп'ё ўзболатка. З другога боку, на поўнач, балоты крыху адступалі, дорачы людзям пясчанае поле. Адступалі балоты і на заходнім баку, дзе рунелі ці жаўцелі да краю лесу палі, таксама скупыя, няўдзячныя <...> Большую частку года востраў быў як бы адасоблены ад іншых вёсак і мястэчак. Нават у непаяганья дні рэдкія газеты ці лісты ад сыноў і братоў дабіраліся

сюды ў паляшуйцай торбе нялёгка <...> але і гэтая нямоцная сувязь са светам пры кожным зацяжым дажджы лёгка рвалася¹.

Powyzsze warunki przyczyniają się do zamkniętego charakteru danej społeczności. Ludność żyje w swoim własnym świecie, niezmaconym niepokojami, które są na zewnątrz. Relacje międzyludzkie są ustalone i na trwałe zapisane w świadomości ludzi. Jest to obraz społeczności, w której wszyscy znają wszystkich – tradycyjnej społeczności wioskowej. Wpływa to na postępowanie ludzi, którzy są jej elementami – wprowadza pewien rodzaj porządku. Wszyscy starają się postępować według niepisanego zbioru norm i wartości usankcjonowanego wielowiekową tradycją. Kodeks ten jest tu również postrzegany jako dar od Boga, ponieważ jest wynikiem myśli społecznej wielu pokoleń chłopów. Scala on tutejszą społeczność. Jest jej cechą wspólną – światopoglądem, sprawą oczywistą.

Do charakteru miejsca zamieszkania ludzie przyzwyczaili się. Pogodzili się z nim. To, że żyją tu, a nie gdzieś indziej, uważają za fakt nie podlegający krytyce i zmianie. To jest ich *świat*. Tu są *u siebie*. – *Gdzie mieliby więc żyć?*

Następnie opisy pojawiają się tylko jako element wydarzeń – scena. Czytelnik dostaje informacje fragmentarycznie. Tylko tyle, ile wymaga aktualna akcja utworu. To sprawia, że utwór jest dynamiczny. Autor wprowadza czytelnika w minioną epokę oraz w odmienny od obecnego świat. Nie jest to jednak podróż sentymentalna, czy przewodnik po skansenie. Czytelnik zostaje wprowadzony w świat żywy. Czas akcji jest czasem teraźniejszym, nie przeszłym, retrospektywnym.

O aktualności tego, co odbywa się w utworze autor informuje już na wstępie. Zaraz po opisie zewnętrznym wioski Kurani, czytelnik znajduje się w samym centrum wydarzeń. Obserwuje wioskę, która tętni życiem.

Akcja rozpoczyna się rankiem pewnego czerwcowego dnia. Wszyscy mieszkańcy wstają wraz ze słońcem. Większość wybiera się na łąki na sianokosy. Dostrzegamy tu uzależnienie zachowania człowieka od tego, co dzieje się w przyrodzie. Naturalną kolejną rzeczą są wiosenne sianokosy, każdego roku, wykorzystywanie warunków pogodowych – okresy deszczowe nie sprzyjają pracom polowym. Wspomniane sianokosy mogłyby być umiejscowione w dowolnym roku. Podkreślone w ten sposób zostaje cykliczne pojmowanie czasu, które funkcjonuje równolegle z linearnym.

Wyprawę na łąki obserwujemy już oczami jednego z głównych bohaterów Wasila Działlika. Autor wkracza w świat wewnętrzny bohaterów, a czytelnik zaczyna patrzeć na rzeczywistość z ich punktu

¹ Иван Мележ, *Людзі на балоце*, Мінск, Мастацкая літаратура, 2002, s. 5

widzenia. W przypadku członków tutejszej społeczności, odrębność ich od reszty podkreśla również ich język – mówią i myślą miejscową gwara. Zabieg ten autor zastosował, by wzmocnić jeszcze poczucie autonomii tej społeczności względem innych. Język jest też czynnikiem jednoczącym. Zauważalne jest to zwłaszcza w kontaktach z przyjezdnymi.

W czasie wyprawy na sianokosy, przez myśli Wasila otrzymujemy informację dodatkową – o relacjach wewnątrzspołecznych oraz hierarchii (wyznaczniki pozycji w społeczności). Wyznacznikiem statusu gospodarza jest posiadanie gospodarstwa. Pozycja gospodarza, tradycyjnie, jest najwyższą. Dalsza klasyfikacja uwarunkowana jest jedynie stanem gospodarstwa oraz ilością i jakością posiadanej ziemi. Stąd największym prestiżem we wsi cieszy się Chalimon Hłuszak. Oprócz największych, najlepszej jakości pól, posiada on jedyną we wsi młockarnię. Szacunek we wsi rozciąga się także na rodzinę, której jest głową.

Istnieje jeszcze jeden wyznacznik statusu – władza, o czym czytelnik dowiadyuje się ze sceny dialogu, który zaistniał pomiędzy Wasilem a Achremem. Achrem (gospodarz) przychodzi do Wasila prosić o miód, ale go nie otrzymuje. Wasil zastanawia się później nad zaistniałą sytuacją i jej możliwymi konsekwencjami. Achrem jest członkiem komitetu, który będzie się zajmował ponownym podziałem ziemi. Achrem ma więc jakąś *władzę*, która wyróżnia go w społeczności. Formalnie nie daje mu ona żadnych korzyści materialnych, ale, nieformalnie, daje szacunek (przez strach) oraz potencjalne korzyści w ramach np. pomocy sąsiedzkiej. Tworzy więc z niego człowieka uprzywilejowanego.

Na podstawie powyższych informacji oraz z tego, że nie dostrzega się stosunków feudalnych we wsi, czytelnik wnioskuje, że czasem akcji jest epoka, w której ustalonym porządkiem była rzeczywistość Nepu – epoka porewolucyjna¹. Jest to apogeum epoki Nepu, kiedy to gospodarka Białorusi była w bardzo dobrej kondycji. Chłopi mieli wyłączne prawo własności ziemi. Mieli także bardzo szeroką autonomię odnośnie decyzji gospodarczych. Zaoszczędzone środki inwestowali w rozwój swoich gospodarstw. Jedynym *niebezpieczeństwem* może być jedynie weryfikacja przydziałów gruntów przez reformy Nepu. Przy tej kwestii Mieleż przedstawia relacje między mniej zamożnymi, a bardziej zamożnymi chłopami. Pojawia się tu motyw zazdrości oraz różne punkty postrzegania tego samego problemu. Dla biednych *sprawiedliwie* to tak, żeby wszyscy mieli tyle samo, niezależnie od tego, czy na to zapracowali, czy też nie. Dla bogatszych *sprawiedliwie* znaczy – według włożonego wysiłku i nakładu środków.

¹ W konfrontacji z drugim tomem trylogii, jest rok 1925.

Każdy jednak broni swej własności – i bogatsi, i biedniejsi. Prawo własności jest niemalże prawem boskim. Na tym przykładzie Mieleż pokazuje podstawowe mechanizmy psychologiczne – człowiek utożsamia się ze swoją własnością. Dąży więc do tego, by coś posiadać, czymś rozporządzać, co daje mu poczucie spokoju i pewności.

Ponowny podział ziemi nie jest zakwestionowaniem tej zasady. Nie kwestionuje się potrzeby posiadania. Dobra mogą jedynie zmienić właścicieli, ale nadal będą własnością jednej, konkretnej osoby.

Podobnie jak Jakub Kołas w *Nowej Ziemi*, Iwan Mieleż przedstawia poszczególne elementy, które składają się na *zajęcie chłopca*: zajęcia gospodarskie, prace polowe, pszczelarstwo, rybołówstwo, warunki bytowania. Uzyskujemy także obraz życia publiczno-towarzyskiego – wieczorki, spotkania, zebrania wiejskie...

Na wzajemnym szacunku i poszanowaniu decyzji kierowników rodziny opierają się nawet takie sprawy, jak zawieranie małżeństw. Autor przedstawia szczegółowo przebieg swatów w domu Hanny, czynniki, które wpływają na ostateczną decyzję oraz sposób zwyczajowego zachowania się poszczególnych osób. Przejawia się tu również problem prawa gościnności oraz zachowania podziału ról (relacja gospodarz – gość).

Część elementów świata bohaterów powieści przedstawiona jest w sposób zupełnie inny. Dzieje się tak za sprawą postaci Mikanora, który wraca do rodzinnej wsi po służbie w Armii Czerwonej. Przynosi on ze sobą całkiem odmienny światopogląd. Odmienność ta tkwi w całkowitej negacji wszystkiego, czym żył dotychczas. Nie jest to więc *nowy* światopogląd. W ten sposób czytelnikowi zostaje podana duża część duchowego życia chłopów wraz ze zwyczajami i obrzędami ludowymi.

Autor opisuje przedstawicieli wszystkich warstw (*stanów*) wewnątrz klasy chłopów. Wówczas stanowiącej jeszcze jedność, mającej jednakowy status prawny. Najwięcej uwagi poświęca jednak osobie Wasila, którego można uznać za sztandarowy przykład typowego chłopca. Wasil jest typem człowieka niezależnego, ceniącego sobie prywatność i indywidualność. Pracowitego, który liczy przede wszystkim na siebie.

W jego osobie przedstawiony jest los stanu chłopskiego, który przez wieki był przyzwyczajany do tego, że jest stanem gorszym od innych. Nie wierzy w dobro intencji władz, spodziewa się po nich najgorszego. Jego filozofia postępowania względem innych przejawia się w rozmowie Wasila z Mikanorem: – *А я так да другіх, як яны да мяне...*¹

Dostrzegamy w powyższym analogię z postacią Lawona Buszmara z opowieści Кузьмы Чорнага *Лявон Бушмар* i z postacią Galileusza z

¹ Іван Мележ, *Людзі на балоце*, s. 114

powieści Міхася Зарэцкага *Вязьмо*. Można spekulować, że protoplastą postaci Wasila był właśnie Lawon Buszmar.

W powyższym wątku pojawia się również kwestia relacji władza – ludzie. W pojęciu *ludzie* zawierają się mieszkańcy wioski – chłopci, gospodarze. Pod pojęciem *władza* rozumiemy tu przedstawicieli urzędów, jednostek partyjnych, funkcjonariuszy organów przymusu, zarówno tych, którzy pochodzą spoza danej społeczności, jak i wywodzących się z niej. Władza jest elementem obcym we wsi. Nie jest efektem myśli społecznej społeczności wioskowej. Przybywa z zewnątrz. Jako zjawisko, jest czymś narzuconym. W tej sytuacji, oczywistą prawidłowością jest, że przedstawiciele instytucji państwowych, oprócz szacunku, wzbudzają lęk. Jedno i drugie jest nierozzerwalne, choć przybiera różne formy, np. może to być szacunek tylko na pokaz.

Władza nie wierzy ludziom. Widać to choćby podczas przesłuchania Wasila przez milicjanta Шафеты, w wyniku którego Wasil, ze świadka, stał się głównym podejrzanym, a następnie trafił do aresztu ... Zwolniony został dzięki wstawiennictwu dawnego znajomego, teraz działacza organizacji bolszewickich. Powyższa sytuacja wskazuje na nieformalne istnienie i funkcjonowanie w społeczeństwie klasy ludzi, którzy stoją ponad prawem – elity, nowej arystokracji. Prawem posługują się po to, by realizować własne cele.

Władza traktuje ludzi protekcyjnie. Widać to najlepiej na przykładzie stosunku Mikanora do mieszkańców wsi, odkąd zaczął pełnić funkcje społeczne. Podobne zjawisko zauważalne jest podczas wiejskiego zebrania w sprawie przydziałów gruntów rolnych (землеупарадкавання). Wynik *głosowań* musi odpowiadać zamiarom prowadzących zebranie. Wnioski nie są stawiane w formie pytań, a w formie perswazyjnego nakazu.

Wioska jest miejscem, w którym jej mieszkańcy czują się najlepiej, najbezpieczniej. Poczucie to umacniają w nich informacje ze świata przekazywane na wiejskich zebraniach (propaganda).

Wśród motywów, jednym z ważniejszych jest motyw grobli, która *otwiera* Kurani na resztę świata. Przyłącza ona Kurani do świata, ale, jednocześnie, świat do wsi Kurani. Wraz ze zjawiskami pozytywnymi, docierają tam również negatywne. Grobla jest symbolem końca starego porządku i początku przeobrażeń, czyli przełomu, którego wyniki nie są, na danym etapie, jeszcze znane.

Drugi tom *Kroniki Polesia Подых навалініцы* zaczyna się niemalże identycznie jak pierwszy. Znowu jest czas sianokosów. Ludzie zbierają się do wyjazdu na łąki. Wieś tętni życiem. Jest to przejaw cykliczności. Te same sytuacje powtarzają się, odgrywają się na nowo każdego roku. Różnica tkwi w tym, że tym razem wyjazd do pracy na łące, czytelnik

ogląda oczami Hanny. Dodatkowym elementem są informacje, które w znajomy obraz wprowadzają poczucie niepokoju. Autor posługuje się opisem przyrody podobnie, jak w powieści *Мінскі напрамак*:

Ужо блізка да сенакосы пачалі нядобра лезці навальніцы. Зранку неба было і чыстае, і яснае, і яснасьць стаяла доўга ўдзень, але за полуднем проста ўвачавідкі пачыналі пухнуць белыя, потым сіняватыя хмары¹.

Szykują się zmiany, nadchodzi coś niepożądanego. W przeciwnym razie, taki opis by się nie pojawił.

Pojawia się dwu-czasowość – obok czasu cyklicznego wkracza czas linearny. Od wydarzeń przedstawionych w *Людзях на балоце* minęły cztery lata, podczas których wydarzyło się mnóstwo rzeczy: Wasil związał się z Manią, z którą ma syna; Hanna wyszła za Яўхіма Глушака, z którym ma córkę. Powstały nowe rodziny. Społeczność jednak nadal funkcjonuje na zasadach utrwalonych i dobrze znanych. Wszystko, co się wydarzyło, jest wpisane w naturalną, odwieczną kolej rzeczy – w stary świat.

W powyższy stan rzeczy wkracza element obcy, nowy, z innego świata. Dzieje się tak za sprawą przyjazdu Апейкі na sianokosy. Razem z nim i jego pracą na łące, do wsi wkroczył nowy światopogląd. Jego praca ma zupełnie inny wymiar. Przychodzi on na cudzą łąkę w jakości pracownika. W jego pracy zawarte są jedynie czynności. Kończy się z chwilą ich zaprzestania. Nie jest elementem życia osobistego. Nie zawarte są w niej dążenia do przetrwania. Jest to podejście do pracy, które funkcjonuje w mentalności miejskiej – proletariatu.

Następnie, w rzeczywistość wsi – rzeczywistość Nepu, wkracza kolektywizacja. Jest to nie tylko nowy system gospodarczy. Biorąc pod uwagę znaczenie pracy, własności oraz zasady funkcjonowania rodziny chłopskiej i społeczności wioskowej (relacji wewnątrz tej społeczności), jest to całkowite zaprzeczenie naturalnemu, tradycyjnemu porządkowi. Pojawia się więc groźba chaosu, *końca świata*.

Część chłopów podjęła wówczas decyzję o stworzeniu kołchozu.

Funkcjonować zaczynają dwa systemy gospodarki, pracy, własności oraz relacji społecznych:

a) System tradycyjny, opierający się na gospodarstwie indywidualnym, z ustalonym podziałem ról i pozycji w rodzinie – gospodarstwie.

b) System kołchozowy, który opiera się na zniesieniu, lub odwróceniu wszystkich prawidłowości systemu tradycyjnego. Zakwestionowana zostaje instytucja własności prywatnej. Gospodarstwo

¹ Иван Мележ, *Подых навальніцы*, Мінск 2003, s. 6

nie jest już podstawą – wyznacznikiem rodziny. Zanika hierarchia, według której nadrzędną pozycję zajmuje gospodarz – właściciel gospodarstwa.

Początkowo są to rzeczywistości paralelne. W ten sposób świat powieści i świat bohaterów zostaje poszerzony w tym znaczeniu, że do wioski *wchodzi* świat zewnętrzny. Staje się częścią świata bohaterów. Bohaterowie zostają więc podzieleni według przynależności do świata A lub świata B.

Powyższe zjawisko nie okazuje się jednak rzeczywistością, która ma zostać utrwalona. Sytuacja przybiera formę procesu. Światy A i B zaczynają się zwalczać, a ściślej, rzeczywistość kolchozowa próbuje maksymalnie wykorzystać i następnie zniszczyć przedstawicieli gospodarki indywidualnej oraz przejąć ich dorobek materialny.

Zaczyna się od wprowadzenia w stary światopogląd nowego systemu ideologicznego, bez którego niemożliwe byłyby działania kolejne. Społeczność zostaje podzielona na klasy uprzywilejowane oraz te, które są definiowane jako wrogie. Podział na klasy uprzywilejowane i nie-uprzywilejowane zostaje opracowany według zasad selekcji negatywnej.

Zmienia się diametralnie również stosunek władz do ludności. Relacje zostały skierowane na korzyści jednostronne. Władze stały się eksploatatorem ludności cywilnej. Zamiast podziału zysków na zasadzie procentowej, zaczęły stawiać konkretne wymagania materialne, którym musi sprostać obywatel. Władza przestaje rozumieć jego potrzeby. Nie chce ich rozumieć.

Sytuację widzianą od strony władz Mieleż przedstawił oczami Апейки. Апейка, oprócz tego, że jest przedstawicielem władzy, jako osoba, jest odzwierciedleniem ścierania się *starego* i *nowego*. Pochodzi z rodziny chłopskiej. Wpojono mu mentalność i normy obowiązujące w tym środowisku. Następnie, wskutek awansu społecznego, stał się człowiekiem zupełnie innej kategorii. W osobie Апейки *żyją* i nieustannie ścierają się dwa światy. Szala zwycięstwa przechyla się raz w jedną, raz w drugą stronę.

Razem z wątkiem Апейки świat powieści zaczyna obejmować coraz to nowe sfery. Autor pokazuje życie publiczne i polityczne. Czytelnik obserwuje to, co dzieje się nie tylko na wsiach. Obserwuje problemy codzienności miejskiej, życia politycznego, problemy gospodarcze kraju. Choćby takie jak brak wszelkiego rodzaju produktów pierwszej potrzeby, co jest naturalną konsekwencją walki z prywatnym handlem oraz wytwórczością bez jednoczesnego wprowadzania sektora alternatywnego.

Z wątkiem Апейки łączy się wątek Алеся Маёвара, który jest oceną negatywnego wpływu władz na życie kulturalne i naukowe. Zobrazowany

również jest wpływ propagandy na światopogląd obywateli – świat zbudowany przez publikacje propagandowe, do których należy zaliczyć większość wydawnictw prasowych epoki. Człowiek pozostający pod wpływem propagandy uważa, że żyje w stanie nieustannego zagrożenia. Musi obawiać się niebezpieczeństwa ze strony *wrogów*, którzy są *wszechobecni*. Jest to bardzo smutna perspektywa. Zamiast świata, powstaje jego iluzja, która okazuje się prawdą, gdy przesiąknięte nią społeczeństwo, zaczyna stosować się do jej reguł.

Wśród zjawisk, które przedstawił Mieleż, były również zdecydowanie pozytywne, jak rozwój przemysłu, dostęp szerokich mas społeczeństwa do edukacji.

Razem ze **światem B**, który coraz to bardziej zaznacza swoją obecność, pojawia się postać Baszłykowa, сакратара райкома (sekretarza komitetu rejonowego). Baszłykou jest *produktem* nowej rzeczywistości i linii władz. Wkracza całkowicie z zewnątrz. Jest typem *człowieka z miasta*. Swoją pracę traktuje jedynie jako zawód. Jest to podejście identyczne z tym, które widzimy w przypadku robotnika fabrycznego pracującego przy taśmie produkcyjnej, nie utożsamiającego się ani z miejscem pracy, ani z produktem końcowym. Baszłykou, co sam stwierdza, pracuje tam, gdzie zostanie przydzielony. W kontekście jego pracy na rzecz kolektywizacji, nie występuje u niego żaden związek duchowo-sentymentalny z chłopem. Jest to postawa skrajnie różna od postawy Апейки. W jego świadomości występuje tylko **świat B**. Z tego względu między nim a społecznością wsi nie może zaistnieć nic porozumienia.

Подых навалініцы przedstawia etap w dziejach, w którym zwycięstwa nikt jeszcze nie odnosi. Jest to sam środek zdarzeń. Okres przechodni. Z perspektywy świata powieści, nic nie jest jeszcze przesądzone. W każdej chwili może nastąpić zwrot o sto osiemdziesiąt stopni. Nie ma jeszcze definitywnie przegranych, ale brak też zwycięzców. Ponadto, nikt nie jest w stu procentach pewien, do której frakcji należy. Na danym etapie role nie są jeszcze konsekwentnie ustalone.

Ostatni tom *Kroniki Polesia, Zabei, снежань* przedstawia nową rzeczywistość. Tę, która powstała w wyniku konfrontacji przedstawionej w tomie drugim. Reguły tej rzeczywistości zostają ustalone wraz z przyjęciem linii na całkowitą kolektywizację. Władza określa teraz los ludzi bez pytania ich o zdanie. Nie proponuje wariantu przyszłości, tylko ją narzuca. Nie daje możliwości sprzeciwu.

Powstaje nowe społeczeństwo o niespotykanych dotychczas regułach. Funkcjonuje ono według podziału na klasy, który jest tożsamy z przynależnością lub nie-przynależnością do społeczeństwa,

wyrzuceniem poza nawias. Władza liczy się z interesami nowo-pojmowanego społeczeństwa, więc, w konsekwencji, nie liczy się z przedstawicielami klas, które poza nie wyrzuciła. Traktuje ich jako grupę bez praw obywatelskich. Niszczy. Czerpiąc jednocześnie korzyści materialne z tego tytułu. Wywołuje to sprzeciw i lęk, a także desperację.

Nowa rzeczywistość to nie **sytuacja B**, jak to było w innych przypadkach. Rzeczywistość, która konstytuuje się po okresie przejściowym, autor przedstawił jako coś zupełnie nowego i nieoczekiwanego – nową jakość – **sytuację C**.

Zauważamy tu kreowanie następnego etapu, który jest definiowany inaczej, niż np. przez Міхася Запэцкара w *Вязьме*, gdzie teoria dziejów była przedstawiona jako pasmo następujących po sobie etapów (niepokój – stabilizacja – niepokój/zmiana). Ten *etap* zawiera w swej definicji nieustanne zmiany oraz odwracanie ról. Okres stabilizacji, normalności, to okres niepokoju. Stabilizacja, w pojęciu *pewności dnia następnego* jest zjawiskiem niepożądanym.

Kronika Polesia Iwana Mieleża jest największym dziełem jego życia. Prócz tego, jest jedną ze znakomitości Literatury Białoruskiej i światowej. Autor przedstawił w niej dzieje narodu w okresie nieustannych zmian. Jednak, w przeciwieństwie do innych twórców, którzy zajmowali się tematem kolektywizacji, podał punkt odniesienia – to, co uległo zmianie. Przedstawił przeszłość z punktu widzenia jej samej. Wprowadził w nią czytelnika. Dzięki temu, obraz, który uzyskał, nie jest *skazony* punktem widzenia epok późniejszych. Autor zastosował zasadę, że wszelkie elementy danej rzeczywistości należy rozpatrywać według pojęć, którymi dysponują jej przedstawiciele. W konsekwencji, czytelnik widzi wydarzenia późniejsze przedstawione w drugim tomie *Kroniki Polesia* tak, jak widzieli je jej bohaterowie.

W aspekcie przedstawiania dziejów, Mieleż znacząco uzupełnia dorobek Literatury Białoruskiej, ponieważ przedstawił rzeczywistość Nepu, często bagatelizowaną. Zauważył, że jest to niezbędne, aby móc prawidłowo ocenić kolejne etapy w dziejach państwa. Dopiero w kontekście powyższego przedstawił dzieje kolektywizacji. Dał w ten sposób czytelnikowi obraz całości, a nie odizolowanych fragmentów, które, pozbawione kontekstu, nie są, z perspektywy czasu, czytelne.

Tę samą prawidłowość – anty-izolowania – zastosował w konstrukcji świata przedstawionego. Wynikiem było powstanie dokumentu, który przedstawia życie całego społeczeństwa.

Wpływ na wymowę powieści ma fakt, że powstała w okresie demokratyzacji życia publicznego. Autor wykorzystał maksymalnie możliwości epoki. Jego bohaterowie nie są odgórnie określani jako pozytywni, czy negatywni ze względu na przynależność klasową, bądź

zajmowane stanowisko, do czego musieli się stosować twórcy wcześniejsi. Bohaterowie Mieleża są, po prostu, ludźmi. Utwór nie ma też jednego głównego bohatera. Nikogo nie faworyzuje.

Czynniki te wpływają na to, że *Kronikę Polesia* zaliczyć należy do dzieł ponadczasowych. Pisarz, korzystając z tradycji wielkiej literatury, wpisał swe dzieło w jej kanon. Jego dzieło jest rozumiane obecnie i będzie rozumiane w przyszłości, ponieważ wszelkie typowe dla danych okoliczności zjawiska wyjaśnia w stopniu umożliwiającym zrozumienie od strony zwyczajowej, socjologicznej i historycznej. Postępowanie ludzi jest wszechstronnie poparte prawidłowościami mechanizmów psychologicznych. Nie występują elementy nieuzasadnione. Pozwala jednocześnie na samodzielną ocenę przedstawionych faktów i postaci. Odbiorca obserwuje świat przedstawiony w powieści w jakości jednego z bohaterów, ponieważ w momencie lektury staje się świadomym uczestnikiem tego świata.

Literatura

- *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя, Т. II, 1921–1941*, Мінск 1999.
- Зарэцкі Міхась, *Вязьмо*, Мінск 1962.
- Колас Якуб, *Новая Зямля*, Мінск 1934.
- Мележ Іван, *Людзі на балоце*, Мінск 2002.
- Мележ Іван, *Завеі, снежань*, Мінск 1995.
- Мележ Іван, *Подых навальніцы*, Мінск 2003.
- Чорны Кузьма, *Збор твораў у васьмі тамах*, Мінск 1973.

Гжэгаж Гурскі, дактарант кафедры беларусістыкі Варшаўскага універсітэта, выпускнік кафедры беларусістыкі (2006).

ВІЦЕБСКІ ЛЕТАПІС ЯК БЕЛАРУСКАЯ МЯСЦОВАЯ ХРОНІКА КАНЦА XVII– XVIII стст.

“Летапіс Панцырнага і Аверкі” пісаўся ў канцы XVII–XVIII стст. (быў закончаны ў 1768 г.) на польскай мове, але ў тэксце адзначаюцца шматлікія беларусізмы. Стваралі яго не толькі згаданыя ў назве Міхал Панцырны і Стафан Аверка. Як адзначае М. Улашчык, рукапіс складаецца з трох частак, аўтарам першай з іх быў Міхал Панцырны, другой – Гаўрыла Курылавіч Аверка, трэцяй – Стафан Гаўрылавіч Аверка. Таксама да напісання твора спрычыніўся Чарноўскі – ім у 1733 г. была зробленая частка запісаў, што былі ўключаныя ў тэкст летапісу пазней. Усе аўтары былі віцебскімі мяшчанамі [2, 13]. Канчатковы варыянт Віцебскага летапісу перапісаны рукой Стафана Аверкі. М. Улашчык выказвае меркаванне, што бацька і сын Аверкі былі ўніятамі [2, 14]. Па звестках М. Улашчыка, хроніка была знойдзена А.П. Сапуновым, які надрукаваў яе пераклад на рускую мову ў выданні “Витебская старина” (т. I. Витебск, 1883, стр. 455–475). А ў арыгінале (праўда са скаротамі і некаторымі праўкамі) твор выдаваўся Кіеўскаю археаграфічнаю камісіяй у 1888 г. (“Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Комиссиею для разбора древних актов. Киев, 1888, ст. 213–236) [2, 14]. Таксама ў арыгінале тэкст быў выдадзены М. Улашчыкам у 32 томе шматтомнага выдання “Полное собрание русских летописей” (1975 г). Пераклад на беларускую мову, здзейснены Віктарам Таранеўскім, выдадзены ў томе “Беларускія летапісы і хронікі” (1997 г) і займае крыху больш за 20 старонак.

Віцебскі летапіс амаль не даследаваўся – можна згадаць прадмову М. Улашчыка, у якой ён апісвае рукапіс і робіць кароткі яго аналіз. Невялікі каментар даў летапісу яго перакладчык Віктар Таранеўскі. Захоўваецца Віцебскі летапіс у публічнай бібліятэцы Салтыкова-Шчадрына (Санкт-Пецярбург).

У параўнанні з іншымі шырока вядомымі мясцовымі хронікамі (Баркулабаўскай і Магілёўскай), Віцебскі летапіс меншы і па пачатках, і па мастацкай значнасці, аднак па-свойму вельмі цікавы. Як слухна адзначае перакладчык В. Таранеўскі, “калі ацэньваць Віцебскі летапіс наогул ці параўноўваць яго з Магілёўскай хронікай, дык

ён сапраўды ў многім кампільтаваны, па форме нястройны і нават у нечым нелагічны. Няма ў ім разгорнутых сюжэтных апавяданняў, матэрыял яго сухі, неапрацаваны і нелітаратурны” [1, 423].

“Гісторыя горада Віцебска” каштоўная арыгінальнымі звесткамі пра Віцебск к. XVII – сяр. XVIII стст. Тым не менш, Віктар Таранеўскі звяртае ўвагу на шматлікія гістарычныя недакладнасці, якія змяншаюць гістарычную каштоўнасць летапісу [1, 423], але для нас гэта не вельмі істотна, бо звяртаемся да тэксту з філалагічнага, а не з гістарычнага пункту гледжання.

Адрозніваецца ад іншых мясцовых хронік Віцебскі летапіс і характарам зместу.

Самая гістарычна ранняя апісаная ў Віцебскім летапісе падзея датуецца 896 годам: “У год 896. Ад стварэння свету па-рускаму лічыцца ў год 6400, грэцкія кнігі патлумачылі на мову славенскую”¹ [1, 260]. Самая гістарычна позняя падзея, згаданая ў творы, адбылася ў 1757 г: “У год 1757. Месяца чэрвеня, 6 [дня] ад семінарыі пачаўся пажар, дагарэлі рэшткі замка і дах у касцёле айцоў езуітаў”² [1, 272].

У летапісе не аднолькава падрабязна апісваюцца падзеі розных гадоў. Найбольш падрабязныя звесткі падаюцца пра канец XVII – сярэдзіну XVIII стст. – гэта тыя часы, відавочцамі якіх былі самі аўтары.

З улікам невялікага аб’ёма летапісу здзіўляе тэматычны абсяг закранутых аўтарамі падзей: апавядаецца і пра гісторыю Віцебска, стыхійныя бедствы, Хрыстафора (у тэксце – Крыштафа) Калумба, разнастайныя ваенныя падзеі. Знаходзіцца месца ў творы і цудам, разнастайным знакам. Часта гаворка ідзе не толькі пра ўласна Віцебскія падзеі.

У гэтым летапісе зафіксаваліся адзнакі барокавага светапогляду аўтараў (хоць і не такія выразныя, як у Магілёўскай і Баркулабаўскай хроніках) – вера ў фантастычнае, забабоннасць:

*У Вільні памерла з голаду 15 тысяч людзей, а ў аднаго шляхціца збожжа абярнулася ў вужоў*³ [1, 277]

[перاپісана з іншых хронік] у год 1211. Была на небе вялікая камета. Трывала дзён васемнаццаць, мела хвост, скіраваны на за-

¹ Roku 896. Od stworzenia świata, według ruskiego rachuje się 6400 roku, przetłumaczyli greckie xiengi na słowien[s]ki ięzyk.

² Roku 1757. Iunia 6 od seminarium zaczął się pożar y reszta zamek wszystik wygorzał y kościół oycow iezoytow, dach zgorzał.

³ W Wilnie 15 tysioncy ludzi umarło z głoda a u szlachcica iednego zboże w wenzie się obrocilo.

хад сонца. Знакавала першае прышэсце татараў да Польшчы і Русі, якіх перад гэтай каметаю не бывала¹ [1, 260].

Аднак знікае выразны тэацэнтрызм: падзеі не тлумачацца “*Божай ласкай*”, адсутнічаюць выразы кшталту “*адведай пан Бог (горад агнём)*”. Проста адзначаецца: “*У год 1205. быў у Польшчы вялікі паморак. У год 1318. Быў паморак у Прусіі, Літве, Белай Русі і Віцебску...*”² [1, 276] і г. д. Альбо прыводзіцца цалкам рацыянальная, “зямная” прычына бедстваў: “*У год 1601 быў з-за маразоў вялікі голад*”³ [1, 262].

Наогул, хацелася б адзначыць нейтральнасць выкладу розных фактаў, нібыта нават адстароненасць, сухаватасць апавядання. Атрымліваецца сапраўдная хроніка ў класічным сэнсе гэтага слова – назіраецца проста фактаграфія.

Звяртае на сябе ўвагу вялікая колькасць (у параўнанні з Магілёўскай хронікай ды Баркулабаўскім летапісам) звестак пра розныя падзеі; яны запазычаны з іншых летапісных крыніцаў. Напрыклад, летапісцы часта звяртаюцца да тэкстаў Мацея з Мехава, Марціна Кромера, Яна Длугаша, Марціна Бельскага і г. д. Пры гэтым вельмі цікава, якія менавіта факты і падзеі адбіраюць храністы для адлюстравання – і тое, што у 1672 годзе туркі аблажылі Львоў, і пра тое, што ў “*год 1543. Венгры паддаліся туркам і аддалі замкі: Будзін, Пешт, Белгарад, Валп, Вышгарад і іншыя*”⁴ [1, 261]. (Як бачым, гэтыя факты не толькі ўласнавіцебскай гісторыі). Такое ўражанне, што храністы нібыта наўмысна канструююць пэўнае гістарычнае тло, гістарычны кантэкст, у які пасля ўпісваюць дзеі Віцебска. Можна выказаць меркаванне, што калі б была яшчэ адна Віцебская хроніка, якая б стваралася іншымі аўтарамі незалежна ад гэтай, гістарычныя факты “з іншых летапісаў і хронік” былі б адабраны зусім не гэтыя. Дарэчы, у дадзеным летапісе перапісанага з іншых крыніц значна больш, чым, напрыклад, у Магілёўскай і Баркулабаўскай хроніках – апошнія з’яўляюцца больш арыгінальнымі і самастойнымі.

¹ Roku 1211. Była kometa wielka na niebie. Trwaiono dni osimnaście, maionc ogon roztoczony na zachod słońca. Zaczyła tatar pierwsze weyście do Polski i Rusi, ktorych przed to kometo nie bywało.

² Powietrze było tych lat cienżkie w Polsce roku 1205. Roku 1211 skończyło sie trzyletnie cienżkie. Roku 1318 w Prusich, Litwie y Białey Rusi, w Witebsku. Teste Schatz. (Адзначым тут не зусім дакладны пераклад на беларускую мову).

³ Roku 1601. Był głód wielki przez mrozubicie.

⁴ Roku 1543. Wengrowie poddali sie turkowi y podali zamki: Budzin, Pest, Belhorod, Walp, Wyszehrad y inne.

Нягледзячы на пэўную “абстрагаванасць” храністаў ад Бога і Боскіх справаў, не абмінаюць летапісцы ўвагай падзеі гісторыі рэлігіі (перш за ўсё – хрысціянства). Адзначаецца, напрыклад, што ў “год 1307. Папскі пасад перанесены з Рыма ў французскі горад Авіньён папам Кліментам Пятым. У год 1376. Папскі пасад з французскага горада Авіньёна перанесены назад у Рым папам Грыгорам Адзінаццатым”¹ [1, 261]. У сувязі з гэтым, дарэчы, вельмі цікава, што адсутнічаюць ацэнкі іншых рэлігій і канфесій (як гэта назіралася, напрыклад, у Магілёўскай хроніцы). Зусім нейтральна апавядаецца пра тое, што “У год 1523. Марцін Лютар, уцёкшы да саксонскага князя і курфюрста Яна, узняў новую веру”² [1, 261]. У Магілёўскай хроніцы Марціна Лютара назвалі б па меншай меры кажаном ці сабакам.

Пры гэтым трэба сказаць, што застаецца рэлігійная сістэма кардынат – шмат якія падзеі суадносяцца з рэлігійнымі святамі: “[перанісана з іншых хронік] У год 1665. Пад Віцебскам, на другі дзень рускіх запустаў, разбіў гетман войска Івана Хаванскага”³ [1, 263].

Увогуле Віцебскі летапіс, асабліва ў параўнанні з іншымі мясцовымі хронікамі, характарызуецца сухасцю апавядання, аўтары, як правіла, не выказваюць ніякіх ацэнак учынкам сваіх герояў, не характарызуюць іх, адно толькі пералічваюць факты, якія лічаць вартымі ўвагі. Што б ні здаралася – смерці, паморкі, пажары – аўтары застаюцца нейтральнымі апавядальнікамі, у якіх, здаецца, адсутнічаюць эмоцыі.

Можна казаць пра своеасаблівае нівеляванне барочнасці ў Віцебскім летапісе (у параўнанні з іншымі падобнымі творамі). Але побач з рэшткамі барока ў творы з’яўляюцца ідэі і ідэалы Асветніцтва. Напрыклад, заўважаюцца выразныя апеляцыі да рацыю:

[перанісана з іншых хронік] У год 1495. Эмануіл, партугальскі кароль, паслаў морам на ўсход сонца, да Індыі, двух дасведчаных у

¹ Roku 1307. Stolec papieski przeniesiony iest z Rzymu do Awenionu, miasta francuzkiego, przez papieża Klimunta Piontego. Roku 1376. Stolec papieski znowu iest nazad z Aweniona, miasta francuzkiego, przeniesiony do Rzymu przez papieża Grzegorza Iedynastego.

² Roku 1523. Marcin Luter wzniecił nowo wiare, uciekszy do xionzencia saskiego Iana kurferszta.

³ Roku 1665. Hetman Iana Chowanskiego woysko zbił pod Witebskiem, nazaiutrz zapust ruskich do Swientego Piotra i Pawła.

зорнай навуцы, Крыштафа Калумба Дзякуючы іх розуму ўпершыню была знойдзена дарога ў падземныя краіны¹ [1, 261].

У апавяданнях пра мілітарныя падзеі, як правіла, выкарыстоўваюцца традыцыйныя схемы апавядання пра захопы: “здабыў”, “збраў”, “аддаў [горад]”:

[перанісана з іншых хронік] У год 1199. Ерусалім здабыты і забраны ад князя Готфрыда, католіка, які, збраўшы яго ад турка, быў у ім каралём. А перад гэтым гадоў праз пяцьсот трымалі горад Ерусалім сарацыны² [1, 260]

[перанісана з іншых хронік] У год 1189. Ізноў забралі туркі ад католікаў Ерусалім³ [1, 260].

Мажліва, гэта сведчыць пра “моцную асобу”, “моцнага чалавека” у карціне свету аўтараў хронікі. Сёння ў такіх выпадках звычайна (у дачыненні да мінулага) выкарыстоўваюцца выразы кшталту: “/нечыя/ войскі захапілі...” або (у стасунку да сучаснасці) выкарыстоўваецца метанімічны прыём, калі суб’ектам мілітарнага дзеяння з’яўляецца краіна, а не канкрэтны чалавек, што аддае загады. З іншага боку, гэта можа сведчыць пра своеасаблівае зняцце высокімі асобамі з сябе адказнасці за ваенныя дзеянні, бо захопліваюць войскі, а не, напрыклад, іх кіраўнік.

Цікава, што ў Віцебскім летапісе слова *жыды* выкарыстоўваецца для пазначэння рэлігійнай прыналежнасці, а не нацыянальнай; напрыклад, апавядаецца, што

У год 1710. У Вільні вымерла 20 тысяч хрысціян, жыдоў – чатыры тысячы. У гэтым жа годзе лятаваў паморак і на іншых беларускіх гарадах⁴ [1, 276].

Адзнакай летапісу з’яўляецца пералічэнне ў канцы твора імёнаў вядомых віцебчукоў – напрыклад, прыводзіцца спіс “паноў радных, якія ў год 1697, сакавіка 17 дня былі першы раз абраны да наданай месту Віцебскаму магдэбургі”⁵ [1, 277]. Або пералічваюцца віцебс-

¹ Roku 1495. Emanuel, krol portugalski, poslal do Indyi dwuch bieglych w gwiazdarskiej nauce morzem na wschod slonca, Krysztofa Kolumbusa. Pierwszy raz prze to za ych rozumem w podziemne kraie droga sie nalazla.

² Roku 1199. Ieruzalem odebrany y dobyty od xionzencia Godtrida katolika, który odebrawszy od turka był krolem ieruzolimskim. A przed tym saraceniowie trzymali miasto leruzalem przez latt 500.

³ Roku 1189. Turcy znowu odieli leruzalem od katolikow.

⁴ W Wilnie chrześciani wymarło 20 tysioncy, żydow cztery tysionce. Tego z roku i po ynszych miastach bialoruskich grassowało powietrze. Roku 1710.

⁵ Pisane wyrażaion sie tu ymiona y nazwiska osob tych, których pierwszy raz do nadaney miastu Witebskiemu magdeburiy obierano, do rady, w roku 1597, marca 17 dnia.

кія ваяводы – назіраем скіраванасць на чытача: аўтар апраўдваецца перад чытачом, тлумачыць: “*усе ваяводы, яснавельможныя паны нашы, тут сабраны, толькі ніяк не знайшоў я пецярых. Хоць і з цяжкасцю, але імёны розных асоб, жывых і памерлых, упісаны тут у годзе 1768, месяца ліпеня*”¹ [1, 279].

Характэрна, што ў Віцебскім летапісе шырока ўжываюцца назвы розных тэрыторыяў – Венгерскія землі, Польшча, Літва, Маскоўская дзяржава, нават сустракаецца назва Белая Русь. Але Віцебск выразна не “прыпісваецца” ні да адной з іх. Гэта можна назваць своеасаблівай тутэйшасцю (напрыклад, ужываецца такі выраз, як “*Быў у нашым краі Шухалей*”² [1, 262].

Разам з тым, апавядаючы пра паслоў да цара Аляксея Міхайлавіча – князя Чартарыскага і гетмана Сапегу, – храністы ўжываюць азначэнне “нашыя”:

*У год 1677. Цар Аляксей Міхайлавіч аддаў нашым паслам, князю Чартарыскаму і гетману Сапегу, Веліж, Невель і Себеж; на польскае свята святога Міхала з гэтых замкаў адступілі*³ [1, 264].

Гэта азначае, што аўтары хронікі адчувалі сябе часткай агульнай дзяржавы, – Рэчы Паспалітай (пасля Люблінскай уніі), аднак, відаць, намагаліся напісаць гісторыю горада Віцебска як гісторыю самастойную і самадастатковую, а не як частку іншай гісторыі.

Увогуле, апавядаючы пра падзеі вайны са шведамі, пра захопы розных гарадоў, пра праходы розных войскаў (вядома, што вайсковыя дзеянні праходзілі ў значнай меры на тэрыторыі Беларусі і нашая краіна моцна пацярпела ў гэтай вайне, згубіўшы трэцюю частку жыхароў), храністы апавядаюць нават пра Віцебск так, нібыта не маюць да яго дачынення. У гэтым сэнсе Магілёўская хроніка выглядае больш патрыятычнай, з выразнай пачуццёвай і эмацыйнай сувяззю аўтараў з Магілёвам, з болей і перажываннямі за лёс горада.

У сувязі з гэтым можна адзначыць адсутнасць у аўтараў Віцебскага летапісу шкалы *сваё-чужое*, на якой яны маглі б размесціць і войскі, і іх генералаў, а таксама тэрыторыі, на якія гэтыя войскі ўваходзілі-ўрываўліся, або гарады, якія войскі “бралі” або “аддавалі”. У творы нават кіраўнікі дзяржаваў паўстаюць нібыта вельмі далёкімі

¹ Wszystkie wojewody i asnie wielmożni panowie nasi tu zebrani, tylko zadno miarone doszedłem pionciu, chocia z s trudnościo imiona rożnych osob, żywych y zmarłych tu wypisane w r[oku] 1768, miesiaca iulli.

² Był Szuhaley w państwie naszym...

³ Roku 1677. Weliz, Newel y Siebiez oddal car Alexy Michajłowicz naszym posłom, na ten czas bendoncym xionżenciu Czartoryzkiemu y hetmanowi Sapiezie; na swienty Michał polski z tych zamkow ustonpili.

ад Віцебска, хоць горад быў вымушаны даваць войскам грошы і правіант. Можа быць, гэта звязана з частымі захопамі Віцебска – мажліва, менавіта ў такіх сітуацыях губляецца пачуццё *свайго* і горад і гараджане пачынаюць пачувацца як бы ў вечным дрэйфе паміж рознымі сіламі, ніводную з іх не адчуваючы *сваёй*. Вельмі характэрна ў сувязі з гэтым выглядаюць наступныя словы:

*У год 1318. Быў паморак у Прусіі, Літве, Белаі Русі і Віцебску*¹ [1, 276].

З іншага боку, сустракаецца ў тэксце і наступнае сцверджанне:

*Людныя чужаземскія гарады і нашыя Кракаў, Варшаву, Вільню, Віцебск зрабіў паморак адной магілай, па паморку як вымела*² [1, 277].

Калі параўноўваць Віцебскі летапіс з Магілёўскай хронікай або Баркулабаўскім летапісам, то ён знаходзіцца як бы ўбаку ад іх – у гэтай хроніцы свая танальнасць, больш “халодная”, свой “почырк” – нібыта адстаронены, пазбаўлены эмоцыяў.

Адрозненні ў зместавых схемах гэтых хронік можна патлумачыць тым, што гэтыя творы пісаліся не адначасова (Баркулабаўская – не пазней за 30-я гады XVII ст., а асноўная частка Магілёўскай – да сярэдзіны XVIII ст.; Віцебскі летапіс датуецца канцом XVII – сярэдзінай XVIII ст.), а таксама адбіткам у тэкстах індывідуальна-аўтарскіх карцін свету і спецыфікай месца напісання кожнай хронікі – маленькай вёскай Баркулабава і вялікага і значнага горада Магілёва, Віцебскі летапіс ствараўся на поўначы Беларусі. Да таго ж, вельмі важная розніца ў культурных кантактах віцебчукоў, магіляўчанаў і жыхароў Баркулабава.

Літаратура

1. Беларускія летапісы і хронікі: Пер. са старажытнарускай, старабеларус. і польск. – Мн., 1997.
2. Полное собрание русских летописей. Т.32. М., 1975.

Тацяна Нетбаева, аспірантка Еўрапейскага калегіума польскіх і ўкраінскіх універсітэтаў (Люблін). Выпускніца беларускага аддзялення філфака БДУ (2006).

¹ [Powietrze było] Roku 1318 w Prusich, Litwie y Białey Rusi, w Witebsku. Teste Schatz. (У беларускім перакладзе тут прапушчана спасылка на іншую хроніку)

² Powietrze ludne miasta cudzoziemskie y nasze, Krakow, Warszawa, Wilno, Witebsk w iedne mogiłe zamieniło – po powietrzu iak wymiotło.

АФАРЫСТЫЧНЫЯ ДОСЦІПЫ “СМАРГОНСКАГА ПІНДАРА”

Выдатны польскамоўны беларускі паэт XIX стагоддзя Антон Гарэцкі нам вядомы як віртуозны байкапісец, паэт легіёнаў, як сябра і паплечнік Адама Міцкевіча. Але сучаснікі паэта сцвярджаюць, што асабліваю папулярнасць і любоў ён заваяваў дзякуючы сваім маленькім вершам-экспромтам, напісаным з розных нагодаў і ў розных абставінах, але вельмі дасціпным і калючым. Станіслаў Мараўскі ў сваіх успамінах “*Kilka lat młodości mojej w Wilnie*” заўважае пра гэты своеасаблівы жанр ў творчасці Антона Гарэцкага: “*Impromptów, które on, jak żebyś potrząsł czy gruszę, czy jabłoń, z siebie sypał a sypał i których największa liczba na nieszczęście zaginęła, chociaż się podówczas krukiem za pamięć każdego czepiała*” [4, 401].

Творы гэтыя рассыпаны па шматлікіх сямейных альбомах, у адзінкавых помніках альбо проста засталіся ў памяці нашчадкаў, таму дагэтуль не былі спецыяльным прадметам даследавання. У дадзенай працы мы пастараемся сабраць і прааналізаваць усе вядомыя нам на дадзены момант экспромты Антона Гарэцкага, класіфікаваўшы іх паводле тэматыкі.

Дзеля гэтага ў першую чаргу згадаем пра бескампраміснасць паэта як у палітычным, так і ў літаратурным жыцці. Так, у 20–30я гады XIX стагоддзя папулярнасць Гарэцкага расла неверагодна хутка. Яго байкі і гістарычныя думы «*lotem błyskawicy*» рызыходзіліся па школах, дварах і павятовых мястэчках, абуджаючы зайздрасць і няветлівыя адносіны тагачасных віленскіх карыфеяў паэзіі Шыдлоўскага і Расалоўскага, якія ў паляванні на славу штомесяц, калі не штотыдзень насілі свае вершы ў папулярныя віленскія выданні. Рэдактары ўвогуле не плацілі ім ганарараў, але тыя ўжо лічылі за ласку адно друкаванне іх твораў [гл.: 5, 124–125].

Акрамя таго, Гарэцкі выклікаў нянавісць і непачцівасць з боку радавітых варшаўскіх крытыкаў. У асяроддзе іх уваходзіў і генерал Францішак Мараўскі. Ён жа напісаў абразлівы пасквіль «*Nowy Rapnas*» з мэтай ачарніць і зганьбіць творчасць Гарэцкага, але, на шчасце, гэтая злосная сатыра не дайшла да Вільні, па меншай меры да універсітэцкай моладзі. А.Э. Адынец з асцярогай каментуе гэты выпадак: “*Był on bowiem w takiej sprzeczności z nastroem naszych uczuć i myśli, że choćby nie zaraził nas może swoim złym przykładem,*

ani osłabił czci dla Goreckiego; aleby nam zamaćił niewątpliwie idealne wyobrażenia, które nas łudziły zdaleka, o tych sławnych poetach, o tych mądrych krytykach warszawskich, dla których żywiąc sami uczucia czci i miłości, nie wątpiliśmy...” [5, 125].

Аднак сам Гарэцкі ўсё ж даведаўся пра нападкі крытыкаў і іх з’едлівае прысвячэнне, дзе яго назвалі «смаргонскім Піндарам». Разгневаны, ён увогуле перастаў друкавацца ў часопісах і толькі праз некалькі гадоў, у 1820, адказаў праціўнікам вершам «Zasługa, nagroda, intryga». З. Цеханоўская ў слоўніковым артыкуле пра А. Гарэцкага выказвае меркаванне, што ў сувязі са знявагай крытыкаў паэт нават спаліў распачаты збор твораў, рыхтаваны да выдання. І тут жа аўтарка заўважае, што больш праўдападобным з’яўляецца пазнейшае сведчанне Міцкевіча: да выдання творы Гарэцкага не дапусціла цэнзура [гл.: 2, 307].

З нагоды гэтых перажыванняў паўстаў маленькі верш-эпіграма «На крытыкаў»:

Niech jeszcze dobre Niebo tem Polską obdarzy:
By miała mniej krytyków, a więcej Pisarzy,
Bo z naszym gospodarstwem podobiaństwo mają
Jeszcze drzewa nie wzrosły już wycinają.
Хай добрае неба абдоруць Край гэтым:
Каб крытыкаў менш было, болей Паэтаў,
З ліхім спадаром бо падобнае маюць:
Ледзь дрэва ўзнялося, яго ўжо ссякаюць [1].
(Пераклад Ірыны Багдановіч)

Ці то на з’едлівага неразумнага крытыка, ці то на недасведчанага чытача накіравана і наступнае двухрадкоўе:

Cóż, że siedzisz nad książką, małpeczko kochana?
Gdy nie rozumiesz, jaka tam rzecz napisana [3].

Як бачым ужо з гэтых двух твораў, досціпы Гарэцкага маюць афарыстычны характар і сатырычны змест. Але тэматычна яны не вычэрпваюцца эпіграмамі на крытыкаў. Паэт неаднаразова зачэпляў вострым словам і задзірыстых пісьменнікаў.

Так, маладога афіцэра Гарэцкага часта запрашалі ў арыстакратычныя салоны Вільні, Варшавы і Вены. Як успамінае Мараўскі, на адным з такіх абедоў прысутнічаў нейкі граф Моль, які лічыў сябе вельмі таленавітым паэтам. Шчыра верачы ў гэта, ён нават пераклаў на польскую мову, а потым і выдаў трагедыю Расіна “Бераніка”. Яе ж, яшчэ свежую, нават “вільготную”, прынёс у дом гаспадыні, каб пакінуць на памяць. Здарылася так, што на гэтым прыёме прысутнічаў і Антон Гарэцкі. Калі госці разышліся па розных кутках залы і заняліся размовамі, Гарэцкі ўзяў са століка ў рукі яшчэ незнаё-

мую для сябе кніжку і, хутка прабегшы яе вачыма, на вокладцы непрыкметна напісаў:

Taka losów ludskich dola,
Nie uniknie nic zniszczenia!
Mimo wieków uwielbienia
Znalazł Rasyn swego Mola!

[Цыт. па: 4, 402].

І, нібыта нічога не здарылася, зноў паклаў кніжку на столік. Пасля абеду пані Яनावічова, нічога не ведаючы, хацела зрабіць графу Молю камплімент і наўмысна завяла гутарку пра яго “Бераніку”. Ашчасліўлены Моль “*dużę swoją pod skromną autora ukrywał miną*” [4, 402]. Але тым часам кожны госць, убачыўшы на вокладцы прыпісаныя радкі, хочучы не хочучы прыкусіў вусны. Урэшце ўзяў кнігу і сам Моль. Можна лёгка ўявіць сабе ягоную радасць... Назаўтра ўвесь горад ведаў гэтае чатырохрадкоўе на памяць.

Пра трапнасць і віртуознасць Гарэцкавых твораў сведчыць яшчэ адзін выпадак з салону. Так, паэт не заўсёды, але часам заікаўся. Прыпадкі ікоты, як здавалася Гарэцкаму, вельмі сарамацілі яго, бо як толькі ён запінаўся, то хвілін колькі не мог вымавіць слова. Аднойчы, вяртаючыся з-за мяжы, ён спыніўся на некаторы час ў доме панны Велёпольскай, якая славілася сваёй пекнатою, розумам, кемлівасцю і становішчам у арыстакратычным свеце – была нечым падобная на сённяшнюю “ільвіцу”. Гарэцкі, сам не зусім прывабны з выгляду, вельмі любіў прыгожых кабет. Панна Велёпольская з першага разу яго надзвычайна заінтрыгавала. Тады ці з-за нервовага перажывання, ці з-за прыпадку паэт раптам у размове з ёю пачаў заікацца. Нягледзячы на тое, што імя Гарэцкага на той час выклікала вялікую пашану, паненка пырснула смехам яму проста ў вочы. Паэта гэта закранула за жывое, але ён зрабіў выгляд, што не заўважыў абразы. Пасля, праз некаторы час, кожная дама папрасіла яго напісаць штосьці на памяць у сваім альбоме, таму што ўвогуле Гарэцкага нельга было не палюбіць з першага знаёмства, і ў кожным салоне ён за вельмі кароткі час заваёўваў увагу і сэрцы як гаспадароў, так і гасцей... Альбомы пасыпаліся градам. Панна Велёпольская, прымадонна ў тым таварыстве, падала свой альбом першая. Гарэцкі ж, ні на хвіліну не задумаўшыся, напісаў:

W tych wierszach pozostanie dwóch wad pamięć wieczna:
Ja, żem był zajękliwy, – Pani, że niegrzeczna.
I rzekną potomkowie, czyniąc porównanie,
Że tam winna natura, – tu złe wychowanie.

[Цыт. па: 4, 402–403].

Аднак панна Велёпольская таксама была вядомая сваёй дасціпнасцю і ўменнем хутка прыняць рашэнне. І яна не спынілася на прачытанні з'едлівага запісу Гарэцкага ў яе альбоме, паслаўшы яму ў Вену наступны адказ:

Włednym, choć dowcipnym, często mędrków zdanie
Gdyż śmiech płodem natury tak, jak zająkanie...,
A kto dowcip zaostrza i płeć słabą łaje,
Dobrego wychowania dowodu nie daje.

[Цыт. па: 4, 593–594].

Гарэцкі часта імправізаваў і падчас вясёлых застолляў, дзе збіраліся лепшыя прадстаўнікі віленскай інтэлігенцыі. Так, у памяці нашчадкаў і мемуарыстаў засталася наступнае чатырохрадкоўе:

Winko drogi dar jest nieba,
Ale bądź mużo ostrożna –
Przy winku milczeć nie można,
A dzisiaj milczeć potrzeba!

[Цыт. па: 6]-

У дачыненні да самых блізкіх людзей Гарэцкі таксама не цураўся выкарыстоўваць сваю здольнасць да трапных экспромтаў. Напрыклад, калі жонка ўпарцілася наконт вырашэння нейкай праблемы, яна атрымоўвала наступнае “прысвячэнне”:

Kiedy się żona upiera na swoim,
Mówcie jej wtenczas mężowie:
“Ty, która jesteś tylko żebrem moim,
Chcesz rozkazywać mej głowie”.

[Цыт. па: 6].

Характэрна, што ў дадзеным выпадку мы маем справу не са злосным сарказмам, а з дабрадушным гумарам. Калі ж гутарка заходзіла пра абарону нацыянальных інтарэсаў, Гарэцкі заставаўся рэзкім і бескампрамісным.

Славіцца яшчэ адзін кароценькі надпіс Антона Гарэцкага, за які паэт ледзь не быў зняволены. На магіле старэйшага камандзіра расійскай арміі замест напісанага раней “Polskie bandyty zabilo tego” Гарэцкі змясціў “Ruska świnia zabita, co do polskiego wlaszła żyta” [цыт па: 7].

Такая славесная барацьба цягнулася даволі доўга. Але гэтыя кароценькія і змястоўныя экспромты, напоўненыя сарказмам або гумарам і надзеленыя афарыстычнасцю, праславілі Антона Гарэцкага не толькі ў літаратурных колах грамадства, але і сярод усёй інтэлігенцыі тагачаснай Вільні. Для нас жа яны ажыўляюць асобу паэта і даказваюць, наколькі не зусім сур'ёзны жанр здольны закранаць зусім сур'ёзныя праблемы і стаць вартасным паказальнікам таленавітасці і папулярнасці аўтара.

Літаратура

1. ЦНБ, ф. 23, воп.1, адз. заг. 375, арк. 5.
2. *Ciechanowska Z.* Gorecki Antoni // Polski Słownik Biograficzny, t. 8. Wrocław; Kraków; Warszawa; Zakład narodowy imienia Ossolickich: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959–1960, s. 306–309.
3. Miejska Biblioteka Publiczna we Włocławku,
<http://www.biblioteka.wloclawek.pl>.
4. *Morawski S.* Kilka lat młodości mojej w Wilnie. Warszawa, 1959.
5. *Odyniec A.E.* Wspomnienia z przeszłości. Warszawa, 1884.
6. *Orłowska J.* Żołnierz czy poeta? Koleje życia i twórczości Antoniego Goreckiego // Nasza gazeta. Wilno, 2001. № 32 (521), <http://www.nasza-gazeta.tripod.com>.
7. *Tarasiewicz I.* Rodzinne gniazdo dwu szlacheckich rodzin // Nasza gazeta. Wilno. № 16 (452), <http://www.nasza-gazeta.tripod.com>.

Ганна Серэхан, магістрантка кафедры гісторыі беларускае літаратуры. Выпускніца беларускага аддзялення філфака БДУ (2007).

МІЦКЕВІЧАЎСКАЯ ЗЯМЛЯ ВА ЎСПАМІНАХ ЯНА БУЛГАКА “КРАЙ ДЗІЦЯЧЫХ ГАДОЎ”

Імя Яна Булгака звязваецца ў першую чаргу з мастацтвам краязнаўчай фатаграфіі, аднак яго ўклад у развіццё культуры значна большы: Ян Булгак яшчэ і таленавіты літаратар, які ўсё жыццё імкнуўся служыць свайму народу і Радзіме. Выдатнага дзеяча культуры называюць “сваім” адразу тры краіны – Беларусь, Літва і Польшча.

Нарадзіўся Ян Булгак у Беларусі 6 кастрычніка 1876 года ў вёсцы Асташыне, якая знаходзіцца недалёка ад ракі Сэрвач, у шляхецкай сям’і. Сваё дзяцінства правёў на Наваградчыне, што стала літаральна вызначальным у яго лёсе. У 1897 годзе Булгак скончыў Віленскую класічную гімназію і паступіў на філасофскі факультэт Ягелонскага універсітэта, дзе правучыўся два гады, але з-за цяжкага фінансавага становішча вымушаны быў спыніць навучанне і вярнуцца на радзіму.

У 1908 годзе Ян Булгак дэбютаваў у якасці фатографа, і, можна сказаць, з гэтага моманту пачалася яго трыумфальна-паспяхова “фатаграфічная” кар’ера: ужо ў 1915 годзе выйшла альбомнае выданне “Літва ў фотаздымках Яна Булгака”, у 6 тамах, дзе ўтрымлівалася каля 270 здымкаў Навагрудка, Свіцязі, Міра і іншых краявідаў. У 1912–1919 гг. ён зрабіў некалькі тысяч фотаздымкаў культавых збудаванняў, палацаў і вуліц Вільні. Доўгі час Булгак з’яўляўся кіраўніком лабараторыі пры Віленскім універсітэце, стваральнікам Віленскага і Польскага фотаклубаў.

Ян Булгак – шырокавядомы фатограф, чый несумненны талент прызнаны ва ўсім свеце. Яго працы атрымлівалі шматлікія ўзнагароды на парыжскіх і лонданскіх салонах, а таксама на выставах у Бруселі, Амстэрдаме, Токію, Сан-Францыска, Нью-Йорку, Празе і іншых гарадах.

Акрамя таго ён – аўтар шэрагу публікацый і працаў, прысвечаных мастацтву фатаграфіі: “Эстэтыка святла”, “Асновы фатаграфіі” і інш.

Памёр Ян Булгак 4 лютага 1950 года.

Ян Булгак – асоба цікавая, шматгранная, якая не абмяжоўвае свае творчыя памкненні пэўнымі рамкамі: ён і фатограф, і бібліяграф, і фалькларыст, і гісторык мастацтваў, і першы беларускі гісторык фатаграфіі. І ў кожным сваім занятку ён спрабаваў дасягнуць

неверагодных вяршыняў, наблізіцца да ідэалу, засвойць вопыт папярэднікаў, захаваўшы пры гэтым сваю творчую непаўторнасць і індывідуальнасць.

Яскрава праявіў сябе Ян Булгак і на літаратурнай ніве. Ён аўтар шматлікіх арыгінальных твораў, сярод якіх паэма “Мая зямля” (1917–1918), “Вандроўкі фатографа ў слове і вобразе” – гэта 9 сшыткаў, прысвечаных апісанню родных краявідаў. У 1937 годзе Ян Булгак выдаў аўтабіяграфічную аповесць “Д.О.М”, у якой выказваў спачуванне ўсім тым, хто страціў свае родныя гнёзды. Пяру Яна Булгак належаць таксама і мемуары “Край дзіцячых гадоў”, якія ён пачаў пісаць у 1940 годзе і скончыў у 1942.

“Край дзіцячых гадоў” – твор сінтэтычны і ў плане эстэтыкі, і ў плане жанру. Ян Булгак здолеў спалучыць дамінуючую ў творы эстэтыку рамантызму з яскравымі рысамі нэабарока, сентыменталізму і пэўнымі асаблівасцямі рэалізму. У жанравых адносінах “Край дзіцячых гадоў” – мемуары, якія ўтрымліваюць у сабе этнаграфічныя замалёўкі, падарожныя нататкі, генеалагічныя даследаванні, устаўныя фрагменты (выпіска з земскіх кніг, старонкі чужых дзённікаў), а таксама вершы, якія з’яўляюцца злучальным звяном паміж часткамі твора і ўтвараюць кальцавую кампазіцыю. Вершаваныя творы можна злучыць у адзіную бессюжэтную паэму, якая будзе пераклікацца з асноўным зместам твора і ўяўляць сабой лірычны пераказ праявіўшага тэксту, пераасэнсаванне “ў эмоцыях”.

Гэты мемуарны твор цесна звязаны з творчасцю і асобаю Адама Міцкевіча. Успаміны Булгак, як і паэма Міцкевіча “Пан Тадэвуш”, “энцыклапедычна шырока падае інфармацыю аб жыцці шляхецкага двара сярэдняй рукі на Наваградчыне, стварае найбольш поўную карціну гаспадаркі і сельскага ўкладу жыцця з апісаннем галоўных работ і мясцовых традыцый праз 100 гадоў пасля Міцкевіча. Як і “Пан Тадэвуш”, гэта – моцны і вельмі прыцягальны вобраз страчанай Навагрудчыны” [Вяршыцкая 2004, 9].

Аднак, калі Адам Міцкевіч стварае і апісвае своеасаблівы мікракосмас, то Ян Булгак ужо гэты мікракосмас адраджае, дапаўняе сваімі элементамі. Ён не стварае свайго свету, а апісвае свет “міцкевічаўскі” і “міцкевічаўскую зямлю”.

“Міцкевічаўская зямля” – паняцце абстрактнае і вельмі шырокае, у нечым зусім не геаграфічнае, гэта не проста асобная тэрыторыя (Наваградчына), але і цэлы комплекс культурных, сямейных, палітычных і патрыятычных ідэй і традыцый.

Кніга “Край дзіцячых гадоў” – наследаванне традыцыям Адама Міцкевіча, які імкнуўся сакралізаваць свой край, у тым ліку і прыроду родных мясцін, якая стала адным з асноўных складнікаў па-

няцця “міцкевічаўская зямля”. Нібы падсвядома ў сваіх мемуарах Ян Булгак імкнецца ўбачыць і адчуць тое, што апісаў яго славыты зямляк.

Малюючы пейзаж Навагрудчыны, Булгак да незвычайнай “міцкевічаўскай” вобразнасці далучае свой талент і сваё пачуццё да гэтых мясцін.

Для Яна Булгака прырода – настаўніца, якая “фарміруе чалавека і ўплывае на яго схільнасці і нават на яго здольнасці” [Булгак 2004, 279]. Акрамя таго яна – крыніца, якая жывіць унутраны свет героя, асвятляе яго, напаўняе гукамі, фарбамі, пахамі і шматлікімі вобразамі. Ён вучыцца жыць, “поўны галасоў прыроды і перажыванняў атрыманых ад кантакту з ёй” [Булгак 2004, 105].

Краявід можа быць для героя і сябрам, і спадарожнікам, і суразмоўцам, і настаўнікам, і ўдзельнікам яго дзіцячых гульняў. А можа ў той жа час выклікаць незвычайную павагу да сябе, пачуццё перавагі і адчуванне звышчалавечай сілы. Разам з гэтым адчуваннем прыходзіць і па-філасофску заглыбленая думка аб хуткаплыннасці чалавечага жыцця: усё мінаецца, усё сыходзіць у нябыт, а прырода застаецца. І ўсё, што адбываецца навокал, – “малыя часовыя справы” для яе.

Паміж героем успамінаў і прыродай – гармонія суіснавання, якая можа дасягаць, па словах мемуарыста, вышынь святога прычасця. Прырода – адзін з галоўных герояў твора, які выступае ў розных абліччах; гэта – мазаіка, складзеная з унікальных самастойных элементаў, якія маюць свой характар і нясуць у сабе сімвалічны, нават містычны змест: *таполі* – велічныя сведкі ўсіх падзей, філосафы, якія вядуць свой адлік часу, усё ведаюць пра мінулае і будучыню; *дарога* – звяно ў зачараваным коле жыцця: усё судакранаецца ў жыцці з дарогай (таму штучная, “непрыродная” *чыгуначная дарога* “разбурае” свет героя, становіцца сімвалам адмяжоўвання яго ад саду – гэта значыць, радзімы, маленства, “залатога часу”); *возера Свіцязь* – “сэрца Наваградчыны”, перапоўненае “міцкевічаўскай” чароўнасцю і таямнічасцю, здольнае змяняць лёсы людзей, дасылаючы свае “чароўныя флюіды”; *хвалі Свіцязі* – “цёмнае рэха нейкіх адвечных спраў, якія даўно адгучалі, але ніколі не паміралі, здольныя вярнуцца...” [Булгак 2004, 148].

Калі ў паэме Адама Міцкевіча гучыць гімн Налібоцкай пушчы, то ў Яна Булгака гэты гімн адрасаваны *яблыку* – сімвалу роднага саду, зямлі, сімвалу таго, да чаго прызвычайна чалавек і не ўсведамляе, што гэта можна страціць. “Што да мяне, дык я проста быў закаханы ў яблыккі...” [Булгак 2004, 253]. Аўтар спявае сапраўдныя дыфірамбы смаку, дасканалай форме гэтай садавіны і звяртае ўвагу

на сімвалічнасць гэтых пладоў, “бо ад іх пачынаецца гісторыя чалавечага роду у Святым Пісанні” [Булгак 2004, 253].

У апісанні дрэў Булгак раскрывае амаль друідскія погляды, гаворачы пра тое, што “дрэвы – фон жыцця” і “душа нашай зямлі”. (Друіды – кельцкія жрацы, якія верылі, што кожнае дрэва мае свой характар і душу, падобныя да чалавечай).

Усе пейзажныя замалёўкі, прадстаўленыя ў тэксе, вылучаюцца сваёй арыгінальнасцю і каларытнасцю. Аўтар з вялікай увагай ставіцца да выбару мастацкіх сродкаў. Усе параўнанні, эпітэты і метафары павінны ўраджаць, здзіўляць і пакідаць адчуванне захаплення. Яны павінны быць трапнымі, ужытымі да месца, “запамінальнымі” і ў нечым парадаксальнымі (“глыбока пахла вёскай і прыродай”, “ліпавыя шпалеры”, “хаос узроўняў”, “зламішыю-бездарожжа”, “разбушавалася нейкая оргія маляўнічасці”, “Евангелле прыгажосці”). Часам апісанне здзіўляе спалучэннем неспалучальнага, ствараючы тым самым сапраўдны барочны малюнак. Булгак імкнецца намаляваць жывы, непаўторны вобраз, а таму яго не задавальняюць “спакойныя” эпітэты і метафары.

Тым не менш, нярэдка пра пейзаж апавядае не паэт, а фатограф, які імкнецца да дакладнасці, выверанасці і які ставіць перад сабой задачу стварыць “фотаздымак у слове”. Адсюль панарамнасць апісання, акцэнт на самых значных дэталях, увага да сіметрыі, маштабаў, прапорцый і пластычнасці.

Прырода, пейзаж... Усё гэта – працяг ДОМУ, працяг вобразу страчанага раю. Менавіта ў гэтым заключаецца іх галоўная сэнсавая нагрузка. Гэтыя ключавыя вобразы твора – вобразы-топасы, на якія, як на стрыжань, нанізваецца сюжэт.

Яшчэ адным фрагментам “міцкевічаўскага” свету з’яўляецца шляхта, яе норавы, побыт і звычаі, якія падстаўлены ў паэме Адама Міцкевіча “Пан Тадэвуш”. Паэма – “гімн аднаму саслоўю, рэтраспектыўны позірк у мінулае мілітарнай арыстакратыі, эпітафія рыцарскаму этасу ўсёй Еўропы” [Шыдлоўскі 2005, 178].

Праз сто гадоў пасля Міцкевіча Ян Булгак у сваіх успамінах працягнуў гэтую “эпітафію”, разгледзеўшы жыццё шляхты ўжо сярэдзіны XIX – пачатку XX стагоддзяў. Уплыў Міцкевіча відавочны: Булгак з тых жа рамантычных пазіцый глядзіць на народ шляхецкі, з такім жа аптымізмам звяртаецца ў будучыню і паэтызуе слаўнае мінулае. Але толькі знешне...

Ян Булгак – дзіця свайго часу, ад якога ён не можа абстрагавацца. Эпоха Булгака – гэта ўжо прынцыпова іншы перыяд жыцця Беларусі і свету ў цэлым; гэта памежжа стагоддзяў, пераломны момант у гісторыі ўсяго чалавецтва.

Таму праз “міцкевічаўскі” рамантызм і ідылічнасць прабіваюцца рэаліі часу, рэчаіснасць. Прычым прабіваюцца падсвядома. Аўтар быццам стварае рамантычны твор і запісвае яго на паперу, дзе ўжо ёсць тэкст рэалістычнага плану, напісаны простым алоўкам. І гэты “просты аловак” чытаецца між радкоў. Ствараецца адмысловы падтэкст. Жывыя з’явы (якія менавіта так падае Булгак) насамрэч ужо акамянелі: напрыклад, рыцарскія законы шляхты і рыцарская атрыбутыка.

Шляхціц – “знак якасці” для Яна Булгака. У духу ідэалогіі сарматызму аўтар распавядае пра рыцарства шляхты, гатоўнасць ў любы момант бараніць сваю годнасць. Польскі шляхціц не здольны на брыдкія і подлыя ўчынкі, яго галоўныя жыццёвыя прынцыпы заключаюцца ў словах *ветлівасць, гонар, добрае выхванне*.

Дабрата, спагада і мілы таварыскі характар – гэта адзнакі, па меркаванні аўтара, тагачаснай шляхты. Мемуарыст заўважна ідэалізуе прадстаўнікоў гэтага саслоўя, з-за чаго іх вобразы выглядаюць некалькі схематычнымі. Яны нагадваюць урачыстыя, пафасныя парадныя партрэты, якія, аднак, ужо даўно пакрыліся тоўстым слоём пылу. Нягледзячы на ўсю рамантычную замілаванасць аўтара старасвечынай і на яго прыхільнасць да ідэалогіі сарматызму, ён, думаецца, разумее, што ўсё гэта страчана і ў пэўнай ступені зламана знешнімі абставінамі.

Ключавымі словамі, якімі характарызуе Ян Булгак шляхецкае жыццё, побыт і звычаі з’яўляюцца *прастата, гасціннасць, людскасць і годная сціпласць*. Значнае месца ў творы займаюць апісанні кухні, святаў, пэўных сямейных традыцый, якія сапраўды прасякнуты шчырасцю і простасцю, насычаны пахамі, колерамі і дэталямі.

І ва ўсім (у побыце, звычаях, нормах шляхты) – патрыярхальнасць, якую так імкнецца захаваць аўтар, ідучы следам за Міцкевічам. Аднак паміж патрыярхальнасцю Міцкевіча і патрыярхальнасцю Булгака прынцыповая розніца. Міцкевічаўская – квітнеючая, скіраваная ў будучыню, моцная, дзейсная і актыўная. Булгакаўская – ціхмяная, спыніўшая сваё развіццё, закрышталізаваная і пасіўная. Гэта патрыярхальнасць, якая яшчэ чуе рэха паўстання 1863–1864 гг., “пафас прыгнечаных пачуццяў, жар патаемных думак і мараў, утаптаных рэчаіснасцю ў балота” [Булгак 2004, 290]. Адчувае, аднак абірае кіруючым прынцыпам жыцця лозунг – “трэба працаваць і сядзець ціха...” [Булгак 2004, 362].

Аўтар не асуджае такую падатлівасць, ён і ў ёй бачыць апраўданне – любоў да Радзімы.

Патрыятызм – адно з ключавых ідэйных паняццяў “Краю дзіцячых гадоў”. Прычым патрыятызм, які носіць у большай ступені

рэгіянальны характар. Ян Булгак не хавае таго, што ён патрыёт не столькі Польшчы ці Літвы, колькі патрыёт Наваградчыны, свайго Асташына, патрыёт “зямлі Міцкевіча”.

Толькі ўдалечыні ад радзімы чалавек пачынае разумець, што яму не хапае самых простых рэчаў, якія акружалі яго ўсё жыццё і якія ён не змог ацаніць належным чынам. Толькі па-за межамі роднага краю найбольш праяўляецца пачуццё любові да сваёй зямлі.

Менавіта знаходзячыся ў эміграцыі, Адам Міцкевіч напісаў сваю славутую паэму, якая вяртала яго на Літву. Ян Булгак не быў у эміграцыі: фактычна ён у любы момант мог прыехаць у родныя мясціны. Яго эміграцыя была хутчэй унутранай, таму ён так імкнецца ў маленства, у якім пакінуў свой ДОМ. Патрыятызм Булгака заключаецца ў першую чаргу ў любові да свайго ДОМА.

ДОМ – галоўны сімвал і матыў усяго твора. ДОМ – гэта бацькоўская любоў, ДОМ – прырода і людзі, ДОМ – Радзіма, ДОМ – страчаны райскі сад. Гэтая страта спарадзіла настальгію, прадчуванне няшчасця і катастрофы, якімі прасякнуты ўсе ўспаміны. Нават самыя светлыя моманты ў творы хаваюць у сабе адчуванне болю, незваротнасці і асуджанасці.

Аднак усё ж нельга абмежаваць патрыятычныя пачуцці Яна Булгака толькі рэгіянальнасцю: аўтара глыбока хвалюе і лёс яго “вялікай Радзімы”. На прыкладзе твора заўважна, што станаўленне нацыянальнай свядомасці было яшчэ на пачатковым этапе. Інстынктыўна Булгак адчувае сябе адрозным ад палякаў, ліцвінаў і тым больш рускіх, аднак сваю нацыянальную прыналежнасць вызначыць не можа. Так, напрыклад самавызначаючы сябе як паляка, аўтар не лічыць Польшчу сваёй радзімай, яго радзіма – Літва. Увесь час назіраецца супрацьпастаўленне: “У *Кароне* жартавалі з нас, што на *Літве...*”.

Пачуццё патрыятызму для аўтара – святы абавязак, прышчэплены яму з малых гадоў. Любоў да Радзімы суадносіцца з любоўю да маці, а значыць гэтая любоў – святая.

Адным з самых цікавых пытанняў, якія закранаюцца ў творы, з’яўляецца пытанне мовы. Ян Булгак даволі падрабязна апісвае тагачасную моўную сітуацыю і засведчвае існаванне “дзвюх польскіх моў” – “святочнай” і “штодзённай”. Прычым “святочная” мова – гэта больш-менш правільная афіцыйная польская мова, а “штодзённая” – гэта “жывая мова”, якая ўзнікла непасрэдна і імпульсіўна. Штодзённая мова склалася пад уплывам народнай беларускай гаворкі. Аўтар называе гэтую мову “крэсовым бігосам”. Менавіта “бігас” быў мовай ДОМА. З цягам часу ў гэтую мову пачалі “прасочвацца” русізмы.

Руская мова – гэта мова захопнікаў, а таму герой мемуараў адкрыта ненавідзіць яе і лічыць, што яна псуе польскую мову (хутчэй за ўсё той самы “крэсовы бігас”).

Да беларускай гаворкі аўтар ставіцца з павагай, бо гэта мова, якую ён чуў з вуснаў бацькі і для яго яна – крыніца народнай мудрасці. Ян Булгак называе яе “простай”, альбо “мужыцкай”. Нягледзячы на ўсю павагу, адчуванне незвычайнай вобразнасці мовы, Ян Булгак паўтарае тагачасныя стэрэатыпы, часам называючы беларускую мову “загрубелай”.

Успаміны, выдадзеныя праз шэсцьдзесят гадоў пасля напісання, дазваляюць нам вярнуцца ў рамантычную эпоху Міцкевіча, уявіць непаўторныя навагрудскія краявіды, адчуць усю чароўнасць “міцкевічаўскай зямлі”. А галоўнае – адкрыць для сябе яшчэ адну таленавітую асобу, асобу пісьменніка і мастака Яна Булгака.

“Край дзіцячых гадоў” – твор, які мае не толькі важнае гістарычнае, фактаграфічнае і дакументальнае значэнне, але і значную літаратурную каштоўнасць, а таму ён, несумненна, варты таго, каб заняць пачэснае месца ў беларускай літаратуры.

Літаратура

- Булгак Я. Край дзіцячых гадоў / Пер. з пол. мовы Т.Г. Вяршыцкай; пер. вершаў з пол. мовы С.І Законнікава. – Мн.: Беларусь, 2004. – 415 с.
- Вяршыцкая Т. Да чытача // Край дзіцячых гадоў / Пер. з пол. мовы Т.Г. Вяршыцкай; пер. вершаў з пол. мовы С.І Законнікава. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 7–9.
- Кухарская І. Ян Булгак. Жыццё і творчасць // Край дзіцячых гадоў. / Пер. з пол. мовы Т.Г. Вяршыцкай; пер. вершаў з пол. мовы С.І Законнікава. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 402–412.
- Шыдлоўскі С. Шляхецкі этас у творах А. Міцкевіча “Пан Тадэвуш” і Я. Баршчэўскага “Шляхціц Завальня” // Acta Albaruthenica. – 2005. – № 5. – С. 177–181.

Summary

The present article acquaints with the memoirs of Yan Bulgak (1876–1950) “*Kraj dziciatcyh gadou*”. In his time Bulgak became known as the photographer. Beside that, he was also a peculiar and interesting writer of the 20th century. Destiny of his country and his nation is the basic motif Yan Bulgak’s creative work. He lived and worked for his Motherland.

Маргарыта Грудзінава, студэнтка III курса беларускага аддзялення філфака.

ПАЭТКА ЭПОХІ АСВЕТНІЦТВА

Ні ў польскім, ні ў беларускім літаратуразнаўстве ХХ ст. амаль не існавала публікацый¹, прысвечаных жыццёваму і творчаму шляху літаратара першае чвэрці ХІХ ст. з Дзісны Тэклі з Бажымоўскіх Урублеўскае. І сёння ў нас недастаткова матэрыялаў, каб намалюваць творчы партрэт пісьменніцы. Найбольш складана вызначыць час і месца яе нараджэння. Мы можам адно прааналізаваць інфармацыю з гербоўнікаў і біяграфічных слоўнікаў. Зусім верагодна, што менавіта яе продкі мелі ў Мазавецкім ваяводстве ў Візкай зямлі маёнтак Бажымы. Станіслаў Бажымоўскі, гербу Лада, доўга служачы ў літоўскім войску пры гетмане Хадкевічы і Радзівіле, асеў у Полацкім ваяводстве. Далей К. Нясецкі наступным чынам выводзіць род Бажымоўскіх: “У Рафала быў сын Гжэгаш, ад якога Войцэх, а ў яго – Ян, Марцін, Мацей і Энджэй. У Яна жонка Хажыньска, у Мацея – Станькоўна, дачка мсціслаўскага судзі”. А завяршае гэты вывад пазнейшы дапісак, відаць, выдаўца: “Бажымоўская – жонка Станіслава Палюбінскага” [NIESIECKI 1842, II, 258].

З Полаччынай, на якой колісь асеў С. Бажымоўскі, звязана добрая частка жыцця Тэклі Бажымоўскай, але ці быў Рафал сынам Ста-

¹ Польскія навукоўцы, апрача бібліяграфічнае нататкі ў “Новым Корбуце” [WRÓBLEWSKA MSMLXX (1970), VI, 465], двойчы згадвалі Т. Урублеўскую: у 1935 г. Т. Туркоўскі апублікаваў і пракаменціраваў два лісты паэтки да Ю. Завадскага [MATERJAŁY 1935, I, 194–195], а ў 1950 г. Т. Мікульскі падаў пра яе цікавую інфармацыю, якая адшукалася пры падрыхтоўцы да друку “Успамінаў Ігнацыя Быкоўскага” [MIKULSKI 1956, 461–472]. У беларускім літаратуразнаўстве Г. Кісялёў прыгадаў пра яе ў каментары да артыкула Р. Падбярэскага “Беларусь і Ян Баршчэўскі” (“Урублеўская Тэклія (канец ХVІІІ ст. – пасля 1835 г.) – польская паэтка, драматург, перакладчыца. Жыла ў Дзісне. У 1828 г. выдала ў Полацку зборнік паэтычных твораў Аношкі” [ПАЧЫНАЛЬНІКІ 1977]), а А. Мальдзіс у “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі” (“Урублеўская (дзявочае Бажымоўская) Тэклія (к. 18 ст. – 1835), паэтэса. Пісала на польскай мове. Жыла ў Дзісне (Міёрскі р-н). Падтрымлівала творчыя кантакты з І. Быкоўскім. У 1806 г. рыхтавала ў Вільні да друку зборнік паэтычных твораў “Вясковыя забаўкі”. Там жа выдала трагедыі “Пантэя” (1817), “Мустафа і Зеангір” (1818), апублікавала фрагмент з трагедыі “Нарымунт, вялікі літоўскі князь” (1820), дзе звярнулася да сумеснай гісторыі літоўцаў і беларусаў. Перакладала з англійскай і французскай моў. Частка яе твораў асталася ў рукапісах (Інстытут літаратурных даследаванняў у Варшаве)” [МАЛЬДЗІС 1987, V, 366]).

ніслава? Ці жылі яго нашчадкі на Полаччыне? Праўда, пра дапісак “Бажымоўская – жонка Станіслава Палюбінскага” ўпэўнена можна казаць, што тут гаворка пра блізкую асобу пісьменніцы: сярод падпісчыкаў на адну з яе кніжак значыцца: “Палюбінская з Бажымоўскіх, прэзідэнтава” [NARYMUND 1820, 2].

Аднак, магчыма, што продкі Тэклі Бажымоўскай мелі герб Бэліна. Гэты род таксама паходзіў з Кароны. Адам Бажымоўскі напачатку XVII ст. пасяліўся на Літве. Яго сын Ян (1610–1673) стаў выдатнай асобай у рэфармацыйным руху – суперінтэндэнтам жмуцкіх і віленскіх збораў. Цікава, што жывучы сярод летувісаў, ён прыкладаў шмат намаганняў, каб у іх касцёле набажэнства ішло на летувіскай мове. Сам перакладаў Святое пісьмо на гэтую мову. Яго справу працягваў сын Ян (памёр у 1687 г.). Праўда, яго дзейнасць звязана з іншай, беларускай часткай Літвы. З 1670 г. на працягу дзесяці гадоў ён быў рэктарам Слуцкай гімназіі і казнадзеем слуцкім. Але стала жыў у Койданаве, дзе нарадзіліся сем ягоных сыноў, пяцёра старэйшых з якіх сталі светарамі і кіраўнікамі школ. “Польскі біяграфічны слоўнік” называе Яна (нарадзіўся да 1674), Даніэля (нар. у 1674), Мікалая (нар. у 1675), Самуэля (нар. у 1678), Казіміра (1682–1750). Усе яны атрымалі адукацыя ў Еўропе (Крулявец, Берлін, Марбург, Франкфурт), а пасля працавалі ў розных кальвінскіх зборах Беларусі і Літвы (Кейданы, Наваградак, Заблудава, Слуцк, Вільня) [STUDNICKI 1936, II, 369]. У літаратуры згадваюцца і іншыя дзеці Яна Бажымоўскага, якія не сталі святарамі [KONARSKI 1936, 25–26], а, верагодна, атрымалі па спадчыне маёнтак Койданава ці нейкую маёмасць на Жмудзі. Унучкаю аднаго з сыноў Я. Бажымоўскага магла быць Тэклія Бажымоўская.

Яна прыйшла на свет у 70-я гады XVIII ст. Наша дапушчэнне грунтуецца на тым, што І. Быкоўскі, пішучы ў 1806 г. успаміны, гаворыць, што спачатку пазнаёміўся з творамі Т. Бажымоўскай, а пасля, як яна пайшла замуж, наведаў яе ў Дзісне¹. Гэта значыць, паэтка падрыхтавала свой вершаваны зборнік „Zabawki wiejskie” напрыканцы 90х г. XVIII ст. ці самым напачатку XIX ст. Віленскія піяры, да якіх яна звярнулася ў справе выдання кніжкі, не адважыліся выдаваць кнігу невядомай аўтаркі, а таму звярнуліся да І. Быкоўскага як мясцовага літаратара, што выдаў у 1798–1799 гг. у Вільні больш за дзесятак вершаваных кніг (арыгінальных і перакладных)

¹ Шлюб Т. Урублеўская ўзяла да 1806 г. Магчыма, І. Быкоўскі наведаў яе не адразу пасля знаёмства са зборнікам вершаў, а пазней з тае прычыны, што яна, выйшаўшы замуж і пераехаўшы ў Дзісну, “геаграфічна” наблізілася да І. Быкоўскага.

[ВУKOWSKI MSMLXVI (1966), 335]. Невядома, якой была рэцэнзія І. Быкоўскага. Верагодна, станоўчай. Пра гэта сведчыць тое, што ён перапісаў тры вершы Т. Урублеўскай¹ і далучыў іх да свайго жыццяпісу, а таксама наладзіў асабістыя кантакты з паэткаю.

Пра жыццё і творчасць Т. Урублеўскай другога і пачатку трэцяга дзесяцігоддзя XIX ст. можна даведацца з “Успамінаў” А.Э. Адынца, які сцвярджае, што, апрача занатаваных у бібліяграфіях, пярэ паэтка з Дзісны належыць “шмат іншых” твораў, друкаваных сваім коштам: “Трэба, аднак, прызнаць ім (не мовячы пра іх літаратурную вартасць), што не грашылі, перадусім, бессэнсоўнасцю і незразумеласцю <...> Але затое з пункту гледжання эксцэнтрычнасці пані Тэклі з Бажымоўскіх была нібы роднаю сястрою пана Вінцэнтага з Цэханаўца². Я не ведаў яе асабіста, бо яна жыла і гаспадарыла на вёсцы ў Мінскай губерні³, але наш калега *rodzielowu* пан Людвік Папроцкі, яе сваяк і добры знаёмы, не раз бавіў усё Блакітнае Кола апавяданнямі пра яе. Яна была ўжо сталага веку, удава, арандавала даволі вялікі маёнтак, але здаўшы гаспадарку на сястру⁴, сама займалася выключна паэзіяй, практыкуючы яе таксама і ў штодзённым жыцці. Паклонніца, перадусім, грэцкай паэзіі і гісторыі, удавала з сябе Сафо. Апаналася як грэкі-спартанцы, г. зн. напалову па-мужчынску, заўсёды маючы на скронях нешта накшталт жалезнага шлема, ці, хутчэй, дыядэмы. У садзе мела альтанку на ўзор грэцкае святыні, без сцен, на калонах; там улетку, як Сібіла на трынозе, звычайна сядзела ў крэсле на ўзвышэнні і назірала за забавамі вясковай моладзі, якія сама для яе кожнае свята ладзіла на ўзор грэцкіх гульняў і сама на іх раздавала ўзнагароды. Таксама тут запрошаныя суседзі мелі магчымасць пачуць ейныя творы, пакуль яны з’являцца ў друку. З тае прычыны, што яна была гасціннаю, ветлівая і міласэрная, да яе ахвотна наведваліся і любілі ды шанавалі яе. Нават слава паэтка, творы якой друкаваліся, магла істотна імпанаваць слухачам. Інакш гэтую справу бачыў Бароўскі⁵, што па абавязку цэнзара, мусіў чытаць яе кепскія творы” [WSPOMNIENIA 1844, 135–136].

¹ Яны захоўваюцца ў Інстытуце літаратурных даследаванняў (Варшава). Верш “Teatr życia ludzkiego” – гэта наследаванне В. Шэкспіра (“Як вам падабаецца”), іншыя, здаецца, арыгінальныя – “Szczęście” і “Człowiek, jakiego trudno znaleźć”.

² Гаворка пра графа Вінцэнта Кішку-Здзерскага, які не маючы таленту, імкнуўся праславіцца як літаратар.

³ Дзісна, здаецца, ніколі не належала да Мінскай губерні (уваходзіла ў склад Полацкай, а пасля Віленскай губ.).

⁴ Хутчэй за ўсё – на жонку брата [Гл.: NARYMUND 1820, 2].

⁵ А.Э. Адынец, відаць, памыляецца: цэнзарам кніг Т. Урублеўскай былі ксяндзы Ф.Н. Галянскі і І.К. Хадані.

У 1815 г. Т. Урублеўская распачынае другую спробу надрукаваць свае творы. На гэты раз яна вырашыла ўласным коштам выдаць трагедыі. А з тае прычыны, што яна чалавек не вельмі заможны, спрабуе высветліць кошты друку ў розных выдаўцоў. Ліст да Ю. Завадскага ад 2 студзеня 1815 г. захаваўся:

“Вяльможны Мосці Дабрадзею! Даруй ВВМ Пан Дабрадзей, што, хоць і незнаёмая, абцяжарваю Цябе сваім зваротам. Шануючы ў дзейнасці ВВМ Пана Дабрадзeya асобу, якая клапаціцца пра павялічэнне асветы сярод народа, адважваюся папрасіць, каб меў ласку паведаміць мне пра кошт друку аркуша ў віленскай тыпаграфіі. Я хачу выдаць дзве мае ўласныя трагедыі: адна называецца “Пантэя, каралева Сузы”, а другая – “Мустафа і Зеангір”; і дзве, перакладзеныя мною з французскае мовы: “Астарбэ” і “Каліста, ці прыгожая пакутніца” пана Калярдо¹. Калі не захавала духа трагедыі, калі, можа, дзе парушыла правіла драмы, няхай даруюць мне, як кабеце², а часам, як чалавеку, з рук якога рэдка што дасканалае выходзіць. Завяршаю на гэтым, просячы ВВМ Пана Дабрадзeya адказу, атрымаўшы які, я паспяшаюся ў Вільню, каб споўніць свой намер <...> Калі ВВМ Пан маеш ласку мне адпісаць – вось мой адрас: a Madame de Wroblewska, nee de Borzymowska, a Dzisna” [МАТЕР’ЯЛЫ 1935, I, 194].

Скрупулёзны Ю. Завадскі даў адказ аўтарцы, якая прагнула ўбачыць свой твор у кнігарнях, а для сябе пакінуў кароценькую нататку: “8 min. 5,80. major. 5,50. Papier or lit: mały for. 2 r., duży 4 r. Pocztow. I libr. w 16 kopiejek to 35–40” [МАТЕР’ЯЛЫ 1935, I, 195].

Такі каштарыс не задаволіў пісьменніцу. Відавочна, больш адпаведны ёй быў рахунак друкарні ксяндзоў-місіянераў. Праўда, яны выдалі толькі арыгінальныя творы і то праз два гады: і “Пантэя, каралева Сузы”, і “Мустафа і Зеангір” датуюцца 1817 г.³

Першую трагедыю нам не ўдалося адшукаць у польскіх бібліятэках. Мы адно ведаем, што ў прадмове аўтарка падкрэсліла: “я дакладна прытрымліваюся “Гісторыі” Герадота”. А сюжэт твора пераказаў у сваёй рэцэнзіі Ян Савіньскі: Кароль персаў Кір хоча вырашыць лёс вайны з каралём асірыйцаў Крэзам адною бітваю, бо мае колькасную перавагу. Асірыец Гобры, помсцячы Крэзу за смерць свайго сына, аддае Кіру свой замак з пяццю тысячамі рыцараў і клянецца

¹ Пераклады з французскае мовы трагедый папулярнага напрыканцы XVIII – пачатку XIX ст. К.П. Калярдо (1732–1776) не былі выдадзены і не захаваліся.

² Гл. адпаведнае месца ў прадмове Г. Мастоўскай да аповесці “Астольда” [ASTOLDA 1807, 5–7].

³ “Новы Корбут” падае, што трагедыя “Мустафа і Зеангір” выйшла ў свет у 1818 г., але, перадусім, на тытульнай старонцы выразна пазначаны 1817 г. Дазвол цензуры – 24 чэрвеня 1817 г.

яму ў вернасці. Арапс дамагаецца кахання ад захопленай ў палон Пантэі, жонкі асірыйца Абрадата, але яна, маючы ў сэрцы вернасць мужу, пагардліва адкідае яго заляцанні і скардзіцца Кіру. Той абяцае, што Пантэя больш не ўбачыць Арапса (гэта, праўда, не азначае, што ён пакарае яго смерцю), і дае ёй вольнасць. Пантэя дзякуе Кіру і заяўляе, што напіша мужу, схіляючы яго на бок Кіра. Ліст Пантэі Абрадату перадае, забыўшыся пра каханне, Арапс, прагнучы ўслужыць свайму каралю. Абрадат пераходзіць у лагер Кіра. Асірыйцы, збянтэжаныя стратаю Абрадата прайграюць бой персам. Смяротна паранены Абрадат памірае на руках Пантэі, якая ў распачы працінае сябе мячом.

Варшаўскі крытык лічыць, што асноўная думка твора вельмі простая і не мае патрэбных трагедыі калізій. Ды і Пантэя – галоўная гераіня твора – не з’яўляецца трагічнай постаццю, бо “ёй, будучы каханаю мужам, лёгка было перацягнуць яго на бок Кіра” [О UZONYCH 1821, 135]. Яшчэ больш патрабавальна Я. Савіньскі паставіўся да мовы трагедыі Т. Урублеўскай. Ён, у адпаведнасці з паэтыкай класіцызму, не прымае прастамоўныя выразы, што “прыніжаюць мову трагедыі, аздобаю якое павінна быць велічнасць і шляхетнасць думкі і мовы” [О UZONYCH 1821, 136].

Другая трагедыя Т. Урублеўскай заснавана, як яна сама сцвярджае¹, на матэрыяле турэцкай гісторыі [MUSTAFA 1817, 5]. У творы апавядаецца пра сямейныя інтрыгі на двары турэцкага імператара Сулімана. Яго другая жонка Раксалана імкнецца ачарніць Мустафу, сына Сулімана ад першага шлюбу, каб не ён, а яе дзеці, перадусім, улюбёны Баязет пераняў уладу бацькі. Справа ўскладняецца тым, што пад уплыў шляхетнага Мустафы трапіў і сын Раксаланы Зеангір. Аднак Раксалана дамагаецца таго, каб Суліман загадаў пакараць смерцю Мустафу. (Маўляў, яго любіць войска і з яго дапамогаю ён мае намер захапіць трон). Зразумеўшы, што паступіў несправядліва, Суліман раскайваецца: “Я памнажаю крывавыя Атаманаў дзеі, // Але адрозніваюся ад іх, бо чулыя слёзы лью”. Яго адчай яшчэ больш узмацняецца, бо Зеангір на вестку пра пакаранне смерцю Мустафы ў распачы забівае сябе.

Словы Мустафы, звернутыя да Зеангіра, выяўляюць і асноўную думку трагедыі, і, думаецца, погляды самой аўтаркі:

Wzdychaj, płacz, jęcz, narzekaj, ale bądź cnotliwym.
Nie idź buntem, zniewagą, ohydą lub trwogą,

¹ Польскія літаратуразнаўцы вызначылі, што трагедыя “Мустафа і Зеангір” напісана паводле М. de Scudéry “Histoire de Giangir et de Mustapha” [WRÓBLEWSKA MCMLXX (1970), VI, 465].

Szczęście nie będzie szczęściem, kupiono tak drogo.
Miłość prędko przeminie, co twe serce kłoci,
Ona kiedy raz zgaśnie, rzadko kiedy wróci.
Prawda twojego serca nigdy nie urazi,
Jeszcze ona na wiele ciebie trosk narazi.
Lecz znoś stale. Idź za swem śmiało przeznaczeniem,
Cnota jedna prawdziwem jest uszczęśliwieniem.

[MUSTAFA 1817, 43].

Я. Савіньскі не звярнуў увагі на гэтую трагедыю Т. Урублеўскай, бо, відаць, бачыў у ёй яшчэ больш адступленняў ад правілаў паэтыкі класіцызму. Ён, зрэшты, адзначаў паэтычныя здольнасць літаратара з Дзісны, сцвярджаў, што “ніхто адразу не стаў вялікім пісьменнікам” [O UCZONYCH 1821, 138]. Аднак Я. Савіньскі не заўважыў галоўнага: талент Т. Урублеўскай не цалкам адпавядаў патрабаванням класіцызму, тым больш жанру трагедыі. Сама пісьменніца адчувала гэта¹, тым не менш імкнулася выступаць менавіта ў гэтым жанры, не адважваючыся на рэвалюцыйныя змены ўсяе сістэмы тагачасных літаратурных правілаў.

Пабачыўшы надрукаванымі свае творы, Т. Урублеўская (яшчэ да з’яўлення рэцэнзіі Я. Савіньскага) піша і выдае ў 1820 г. трагедыю – “Нарымонт”, на гэты раз заснаваную на мясцовым матэрыяле.

Твор выйшаў з друку ў другой палове 1820 г. (дазвол цензуры – 16 жніўня). Як і папярэднія кніжкі, паэтка выдала яе ўласным коштам. Пэўную падтрымку яны мела ад сяброў і знаёмых, якія падпісаліся на яе выданне (усяго 40 асобаў). Сярод іх варта назваць маршалка Казіміра Буйніцкага, які ў 40я гг. XIX ст. стане адным з вядучых літаратараў на Полаччыне; прэзідэнта Францішка Беліковіча, маршалка Міхала Храпавіцкага, а таксама шэраг сваякоў Т. Урублеўскай: суддзя Фердынанд Бажымоўскі, капітанавы Канстанцыя Бажымоўская, прэзідэнтава Палюбінская з Бажымоўскіх [NARYMUND 1820, 2].

Кніга пачынаецца прысвячэннем-зваротам да братавай, якая “сваёй дружбаю, цнотаю і чуласцю змякчала няшчасці” аўтаркі. Відавочна, гаворка пра жонку брата, якая займалася гаспадаркаю, кіравала яе маёнткам (пра гэта згадвае ў сваіх успамінах А.Э. Адынец), тым самым даючы Т. Урублеўскай займацца літаратурнай творчасцю.

¹ У прадмове да трагедыі “Мустафа і Зеангір” пісала: “Відавочна можна знайсці, што сказаць супраць гэтае трагедыі. Я з ўдзячнасцю прыму кожную заўвагу, якая падасца мне справядліваю; бо добрая крытыка – гэта цудоўная парада. Я моўчкі буду разважаць, бо добра ведаю, што найлепшы адказ – выпраўленне [MUSTAFA 1817, 5].

Наступны структурны кампанент кнігі – “прадмова”. З яе можна даведацца пра даволі скептычнае стаўленне паэткі свайго таленту: “Чым больш хто жыве, тым больш заглыбляецца ён у сваіх недахопах. Ад іх цяжка адвыкнуць, ці зусім нельга. Я знаходжуся ў падобным становішчы. Неадольная прага да вершавання змушае мяне рыхтаваць усё новыя і новыя кніжкі – на спажыву молі альбо пацукоў, жыццё якіх я стараюся падоўжыць сваім пяром. Што ж рабіць? Кожны мае свае слабасці і рэдка хто вольны ад іх. Дык вось выдаю яшчэ дзве трагедыі і абяцаю штогод выдаваць па адной. Бо ж шмат ёсць асоб, якія нудзяць сябе ўзаемна, а я буду сваіх чытачоў. Калі не забаўлю, не навучу, не пацешу нават, дык перадусім нікога не сапсую. Хто ведае, можа мне ўдасца, што чытачы, змучаныя маімі кепскімі вершамі, не толькі самі адракуцца пісаць, але і ў іншых гэтую агіду будуць выхоўваць, дык я хоць якую карысць прынясу” [NARYMUND 1820, 4–5].

Падставаю для самаіроніі ў Т. Урублеўскай была, бясспрэчна, ейная непрызнанасць, адсутнасць папулярнасці, правінцыйная аддаленасць ад Вільні, не кажучы ўжо пра Варшаву. Ненадрукаваныя, няўхваленыя 20 гадоў таму ейныя “Вясковыя забаўкі”, міжволі спрычыніліся ўзнікненню комплексу літарацкай непаўнаважнасці Т. Урублеўскай.

У аснову свайго твора Т. Урублеўская паклала фрагмент з кнігі А. Гвагніна. Сумнеўна, што ў прыватнай шляхецкай бібліятэцы захоўвалася выданне (польскае ці лацінскае) з XVI ці XVII стст. Хутчэй за ўсё, Т. Урублеўская мела выданне, падрыхтаванае Ф. Багамольцам [ВОНОМОЛЕС 1768, IV]. А. Гвагнін так апавядае пра канфлікт між князямі Вялікага Княства Літоўскага: “Над гэтымі чатырма братамі (Даўмонт, Гедройц-Герус, Гольша і Тройдзень. – М. Х.) Нарымонт¹ як старэйшы быў начальнікам і панаваў у Вялікім Княстве Літоўскім; паядноўваючыся з іх сіламі, ён на Польшчу, Русь, Мазоўша і Прусы хадзіў, крыжакам (як інфлянцкім, так і прускім) не даваў адпачынку. Пасля Нарымонт з братам Даўмонтам (з-за таго, што Даўмонт ажаніўся з дзяўчынаю, з якою Нарымонт хацеў узяць шлюб) пачаў міжусобную вайну. Ён замак Уцены, куды Даўмонт з жонкаю схаваўся, акружыў, замак здабыў і жонку захапіў. А Даўмонт, у Пскоў уцёкшы, быў абраны пскавічамі князем, з дапамогаю якіх Русь каля Полацка і замак Полацкі здабыўшы, сваёй уладзе падпарадкаваў” [Z KRONIKI 1860, 60].

¹ Як ў польскіх, так і ў беларускіх тэкстах імя князя падаецца па-рознаму – *Нарымунд*, *Нарымонд*, *Нарымонт*. Мы, цытуючы беларускія крыніцы, пакідаем іхняе напісанне, а з польскае мовы падаём як *Нарымонт*.

М. Стрыйкоўскі ў сваёй “Хроніцы”, а таксама “Хроніка Быхаўца” падаюць гэты эпізод наступным чынам: “Князь жа вялікі Нарымонт узяў за жонку дачку ліфляндца, званана Флядра, і брат ягоны Доўмант¹ узяў у таго ж Фляндры другую дачку. І, пражыўшы нядоўга, жонка князя Доўманта ўценскага занемагла і памерла. І князь вялікі Нарымонт, пачуўшы пра смерць нявесткі сваёй, засмуткаваў вельмі. Будучы і сам нездаровы, паслаў жонку сваю да брата свайго Доўманта, спачуваючы яму ў жалобе. І калі прыехала Нарымонтава жонка да Уцены, спачуваючы ў жалобе дзеверу свайму князю Доўманту, той, пабачыўшы нявестку сваю, ўзрадаваўся вельмі, і сказаў так: “мне трэба было б жонку шукаць, а то Бог даў мне жонку”, і ўзяў яе замуж за сябе. І праз тое вынікла вялікая варожасць і нязгода паміж братамі, вялікім князем Нарымонтам і князем Доўмантам. Князь вялікі Нарымонт, бачачы крыўду сабе вялікую ў тым, што брат жонку ягоную за сябе гвалтам узяў, паведаміў пра тое братам сваім – князю Гедрусу, князю Гольшу і князю Тройдзену – і цесцю свайму ліфляндцу Флядру. І сабраўшы братоў, пайшоў з усімі людзьмі сваімі на брата свайго князя Доўманта, і аблажыў яго ў горадзе ягоным Уцене. І зразумеў князь Доўмант, што не зможа абараніцца, і папрасіў мяшчанаў сваіх, каб Нарымонту горада не здавалі, пакуль ён не пройдзе праз войска Нарымонтава. І спусціўся ён з горада, і прайшоўшы праз войска Нарымонтава, уцёк, і прыйшоў к гораду Пскову” [ХРОНІКА 2004, 418–419].

Сучасная гістарычная навука лічыць дадзены эпізод з “Хронікі” А. Гвагніна і “Хронікі Быхаўца” за міфічны. Верагодна, летапісцы XV–XVI стст. дзеля пэўных мэт трасфармавалі рэальныя дачыненні вялікага князя Міндоўга і нальшанскага князя Даўмонта: Міндоўг, страціўшы жонку, паклікаў на пахаванне ейную сястру, жонку Даўмонта, а пасля ажаніўся з ёю. Даўмонт, помсцячы за крыўду, забівае Міндоўга, але хутка, ратуючыся ад сына Міндоўга Войшлака, уцякае ў Пскоў, дзе пасля прыняцця праваслаўя і хрысціянскага імя Цімафей, быў абраны князем [ЕРМАЛОВІЧ 1996, III, 212].

Зрэшты, Т. Урублеўская не мусіла спраўджваць верагоднасць пададзенага А. Гвагніным. Але ўжо сам факт, што яна цікавілася гісторыяй краю, што яна была ў ліку першых, хто звярнуўся да гістарычнага мінулага ВКЛ, варты ўвагі. І сапраўды, толькі Г. Мастоўская ў шэрагу сваіх аповесцей жаху і Э. Славацкі ў

¹ Напісанне *Доўмант* нехарактэрнае для беларускіх крыніц. Звычайна ўжываецца *Даўмонт*.

трагедыі “Міндоўт”¹ закранулі тэму гісторыі Вялікага Княства Літоўскага.

На нашу думку, на рашэнне Т. Урублеўскай выкарыстаць дзеля трагедыі падзеі літоўскай гісторыі паўплывалі два фактары. Па-першае, мастацкія прыёмы Г. Мастоўскай, якая сюжэты еўрапейскай аповесці “ўжыўляла” ў гістарычную прастору і час свайго краю². Дадзеныя прыёмы адпавядалі таленту паэткі з Дзісны, бо ейныя арыгінальныя трагедыі засноўваліся на сюжэтах еўрапейскай гісто-

¹ Трагедыя Э. Славацкага “Міндоўт, кароль літоўскі” была нібыта пастаўлена ў Варшаве 1 студзеня 1813 г., а друкавалася спачатку ў фрагментах у “Раміётніку Galicyjskim” (1821, s. 73–81), а пасля ў зборы твораў Э. Славацкага, што выйшаў у свет у 1824–1826 гг. [SŁOWACKI MCMLXX (1970), VI, 202–206]. А таму толькі тады, калі высветліцца, што Т. Урублеўская ведала пра варшаўскую пастаноўку “Міндоўта” (прысутнічала ці чула пра спектакль), можна гаварыць пра ўплыў Э. Славацкага.

² Мы ведаем дзве аповесці Г. Мастоўскай, прысвечаныя гісторыі Вялікага Княства Літоўскага: “Замак Канецпольскіх: Арыгінальная руская аповесць” (Вільня, 1806) і “Астольда, князеўна з роду Палямона, першага літоўскага князя, або Вынікі страці: Арыгінальная аповесць з літоўскай гісторыі” (Вільня, 1807. Т. 1–2). У прадмове да “Астольды” аўтарка пазначыла: “Аповесць <...> належыць да гістарычнага жанру, які ў нас мала ці зусім не выкарыстоўваецца, аднак ён надзвычай цікавы. Мой твор мае яшчэ і тую вартасць, што яго змест узяты з айчыннай гісторыі. Усе храністы пагаджаюцца, што Палямон, князь Гэтрурыі, ці патрыцый рымскі прыйшоў у наш край, захапіў Жмудзь і Літву <...> На двары гэтага князя я змяшчаю сцэны мае аповесці. Што датычыць гістарычных падзей, дык дакладна трымаюся нашых гісторыкаў. Падарожжа Палямона ў наш край, імёны ягоных нашчадкаў, іх учынкi – усё перадаю праўдзіва. У чым мае чытачы лёгка могуць пераканацца, калі маюць ласку пагартаць крыніцы, якія я выкарыстоўвала: Кромэр, Гвагнін і Мацей Стрыйкоўскі былі маімі праваднікамі. Але што тычыцца асновы і кахання маіх герояў, дык тут цалкам паклалася на працу майго ўяўлення, ствараючы нават некаторыя асобы, якіх ніколі не існавала, аднак былі патрэбныя дзеля майго твора, напрыклад, Барыслава, Праксэда, Міраслаў, Агатон і іншыя. Яны не перашкаджаюць гістарычнай праўдзе майго твора, бо каханне маіх герояў не мае аніякае сувязі з іх гістарычнымі ўчынкамі, пра якія заўсёды гаворыцца як пра даўнія ці, дзякуючы здольнасцям Міраслава, прадказаныя як будучыя. Мая прынцыповая мэта – паказаць жахлівыя вынікі вялікіх страцей. Ведаю, што нават самыя яскравыя прыклады не заўсёды з’яўляюцца дастатковымі, каб захаваць ад гэтых страшных пасій, якія нішчаць спакой самых нявінных душаў, руйнуюць сем’і, а часта – прычына згубы цэлых народаў. <...> Са страхам, аднак, выдаю гэты твор, бо ведаю, што ён недасканалы. Няхай шаноўны чытач мае ласку зразумець, што аўтарка, не будучы чалавекам грунтоўна адукаваным, толькі кабета, якая піша, каб бавіцца, заслугоўвае на паблажлівасць. Калі б усё ж знайшоўся нехта, хто захацеў чытаць гэтую кніжку з намерам суровае крытыкі, дык я прашу яго, каб адклаў яе ўбок, як рэч не вартую ўвагі вучонага чалавека” [ASTOLDA 1807, 5–7].

рыі і літаратуры, дык заставаўся толькі адзін крок: следам за Г. Ма-стоўскай перанесці дзеянне твора ў родныя ваколіцы. Па-другое, не магла застацца аб'якавай Т. Урублеўская і да конкурсу, аб'яўленага “Таварыствам сяброў навук” у 1807 г., тым больш, што шэраг трагедый польскіх аўтараў заснаваны на гістарычным матэрыяле.

Мажліва, звароту да гістарычнае тэмы паспрыяла тое, што го-рад Уцены знаходзіўся непадалёку ад Дзісны. Аднак хутчэй за ўсё вырашальным быў цікавы – з пункту гледжання літаратара-класі-цыста – сюжэт. Больш дакладна, – магчымасць стварыць сюжэт на аснове прачытанага ў А. Гвагніна. Яна не імкнулася да дакладнасці: “Калі што падала не так, – няхай чытачы маюць ласку памятаць, што я пісала трагедыю, а не гісторыю народа” [NARYMUND 1820, 5].

Змест трагедыі “Нарымонт” такі. Дачка рускага князя Вратыс-лава¹ дзеля наладжвання прязных дачыненняў Русі з Літвой му-сіць стаць жонкаю вялікага князя літоўскага Нарымонта. Ёй, аднак, больш падабаецца брат Нарымонта Даўмонт. Абставіны складваюц-ца так, што і Даўмонт закахаўся ў Вратыславу. Узаемнае каханне настолькі моцнае, што Даўмонт выкрадае князёўну і прывозіць у свой замак Уцены, каб тут узяць шлюб. Праксэда, канфідэнтка Вра-тыславы, як можа, імкнецца адгаварыць князёўну ад неразважліва-га кроку:

Posłuchaj co ci powiem raz ostatni pewnie.
Ty córko Xiążąt Ruskich, prawdy wyraz złożę,
Przywieziona by dzielić Narymunda łoże.
Kiedy oddana sławie, oby wdzięki swemi,
Przynieść pokój dla Ruskiej i Litewskiej ziemi;
Oby oręż, co długo nas nie mógł jednoczyć,
Przystał nękać, pustoszyć, krew niewinna toczyć,
Oby Rusin i Litwin, żyjąc odtąd w zgodzie,
Głosili twoie imie w spokojnej zagrodzie,
Czyż zrzeczesz się posłuszeństw i praw świętej cnoty,
Wpadająca w miłostek obrzydłych kłopoty?...
Wiesz sama, zem ucieczce twej przeciwną była,
Jednakże i w tem kroku ciebiem nie rzuciła:
Cierpiałem – że potomek tak sławnego domu,
Słucha tylko miłości; zbiega pokryjomu.
Jaka to boleść ojca, gdy się o tem dowie,
Przyśpieszysz pewnie zgonu tej szanownej głowie:
Na to wspomnienie nie raz łzy gorzkie uronię,
Że topisz los nadziei w piieszczot moich łonie.

[NARYMUND 1820, 12].

¹ Такое ж імя мае галоўная гераіня аповесці Г. Ма-стоўскай “Не заўсёды чыніц-ца так, як гаворыцца: Беларускае аповесць, расказаная стогадоваю дамаю” (Вільня, 1806). Думаецца, што супадзенне невыпадковае.

Вратыслава і слухаць не хоча пра абавязак, пра дзяржаўныя інтарэсы, а таму Праксэда выкарыстоўвае свой апошні аргумент: сёння шлюб браць нельга, бо якраз прыпадае гадавіна смерці маці князёўны. Гэта пераконвае гераіню і яна просіць Даўмонта адкласці шлюб, не паліць агнёў Гіменей (персанажы трагедыі пакланяюцца – перадусім, часам згадваюць пра гэта – антычным багам, а не літоўскім). Аднак той, падахвочаны прусаком Бухардам, які ў калатнечы братоў бачыць сваю карысць, напачатку не пагаджаецца з просьбаю Вратыславы, але, атрымаўшы дадатковыя доказы кахання Вратыславы, мусіць адступіцца.

У гэты час ва Уцены прыязджае пасланец Нарымонта, ягоны палкаводзец Мінтывід, які абвінавачвае Даўмонта ў тым, што той прысвоіў чужую ўласнасць, і патрабуе аддаць Вратыславу. Даўмонт свой учынак апраўдвае каханнем:

W tym, że mię kocha; myślę przeto stan mój zmienić.
Próżno Narymund zemną na wyścigi bieży:
Jak chcieć serca co tylko do siebie należy?
Niech raczej nowych zwycięstw szuka w innej stronie:
A niech szuka i szczęścia przy wzajemnej żonie.
[NARYMUND 1820, 26].

Мінтывід папярэджае, што Нарымонт не даруе:

Że jeżeli dziś nie oddasz jeszcze Wratysławy,
Przyjdziem do krwawych mordów, do srożej rozprawy.
Narymund z wojskiem swoim otoczy twe mury,
Przytłumiając uczucia wszelkie swej natury;
I gdy głos świętej prawdy nie będzie słyszany,
Jak za Helenę Troję, zburzy twe Uciany.
[NARYMUND 1820, 26].

Трэцяя дзея трагедыі пачынаецца з весткі, што Нарымонт аблажыў Уцены. Даўмонт зноў прапануе Вратыславе ўзяць шлюб: каб яму “увенчанаму імем мужа”, лягчэй было ісці ў бой, загінуць ці трапіць ў няволю. Але Вратыслава зноў паўтарае сваё: “Przebacz, w dniu tem nie może związek się nasz święcić, // Dzisiaj właśnie rocznica zgonu mojej matki”. А на папрок Даўмонта, што князёўна не кахае яго, годна адказвае, што пойдзе з ім ў бой і загіне за яго. На такую ахвяру не пагаджаецца Даўмонт. Ён будзе абараняць іх каханне. Але яго гераізму хапіла не на доўга: Нарымонт перамагае і, адправіўшы Мантывіда шукаць – жывога ці мёртвага – Даўмонта, імкнецца дабіцца ўзаемнасці ад Вратыславы, якую, аказваецца, палка кахае і з-за чаго толькі распачаў братазабойчую вайну. Але князёўна не пагаджаецца “прыняць руку, заплямленую крывёю брата, // Бо толькі ім жыве яе сэрца”. Паверыўшы чуткам пра смерць Даўмонта, про-

сіць, каб адаслалі яе дадому, дзе будзе аплакваць таго, хто аддаў за яе жыццё.

У хуткім часе Мінтывід прыводзіць захопленага ў палон Даўмонта, які спрабаваў знянацку захапіць замак. Дадзены ўчынак Нарымонт расцэньвае як здраду і загадвае судзіць Даўмонта як злачынца на страту. (І гэта нягледзячы на тое, што зусім нядаўна Нарымонт быў у распачы з-за ўяўнае смерці брата!) Прысутная тут Вратыслава просіць злітавацца над Даўмонтам:

Ach co słyshę panie!
I z ust twych ma na niego paść ten wyrok srogi,
Z ust, co sprawiedliwości trzymały się drogi.
(*klękając*)
Ty! dla którego ciągle przez dziwny trafunek,
Choć nie czułem miłości, a miałem szacunek,
Miej wzgląd na brata, na krew co w żyłach twych płynie
I na zbrodnie, przez które pamięć cnót zaginie.
<...>
Zaklinam cię raz jeszcze na twych przodków cienie,
Nakoniec na to wszystko, co drogim jest tobie,
Ach! miej litość nademną oszczędź zgryzot sobie.
[NARYMUND 1820, 54].

І Нарымонт мяняе свой план: адправіўшы Вратыславу, прапануе Даўмонту ўмову:

Wraz cię osypię dary memi, wróćę szkody,
I państwa twego znacznie powiększę obwody,
I wdzięczność tkliwą w sercu dla ciebie umieszczę,
Lecz spraw by dziś przyjęła rękę moją jeszcze.
[NARYMUND 1820, 55–56].

Ён не патрабуе неадкладнага адказу (праўда, і Даўмонт не пажадаў адразу катэгарычна адмовіцца ад прапановы брата), дазваляе падумаць і адпуская яго.

Такое прымірэнне братоў не даспадобы прусаку Бухарду: ён не жадае яшчэ большага ўзвышэння Нарымонта, а таму просіць дазволу ў Даўмонта папомсціцца:

Panie! jest to władzy nadużycie –
Wierz mi, że Państwo weźmie, kochankę i życie,
Gdy się nie zdołasz oprzeć tyrańskiej tej dumie,
W której go świat cnotliwym i wielkim rozumie.
Pozwól – ja się wraz zemszczę pewnymi sposoby,
Za zhańbienie zelżywe twej własnej osoby;
Bo nie wprzód, aż grób zwłóki jego będzie składać,
Ty możesz Wratysławę i Litwę posiadać.
[NARYMUND 1820, 56].

Даўмонт не разумее свайго былога дарадцу, пакідае без увагі сказанае Бухардам, які застаўшыся сам-насам, выяўляе-выказвае свае планы:

Nie wątpię, że i tobie w tym razie dogodzę;
Jeżeli Narymundowi skrucę świetnie życie,
By uyrzeć mych Prusaków w pomyślności szczycie:
A po rywalu możliwym stracisz pręko żale,
Oddając się kochance w miłości zapale...
I ja nad tobą wezmę rządu panowania –
Ach! to co mię najbardziej do zbrodni tej skłania.

[NARYMUND 1820, 56–57].

Цяпер ён становіцца своеасаблівым каталізатарам дзеяння трагедыі. Дзеля таго, каб увайсці ў давер Нарымонта, Бухард паведамляе вялікаму князю, што Даўмонт збіраецца ўцячы разам з Вратыславаю. Дарадца князя Мінтывід спрабуе пераканаць:

Ręczę, że straż nasza przekupić się nie da,
Bo wiary swojej za nic Litwin nie zaprzeda...
Myli się Buhard. U nas charakter osobny,
I do narodu jego wcale nie podobny.

[NARYMUND 1820, 59].

Але той усё роўна паверыў Бухарду, а Мінтывіду загадвае пільна сцерагчы брата.

Даўмонт, папярэджаны Мінтывідам пра авантуру Бухарда, задумваецца: што прымусіла ягонага былога дарадцу стаць на шлях агавораў. Аднак з'яўленне Вратыславы перашкаджае яму знайсці адказ на гэтае пытанне. Тым больш, што руская князёўна прапануе адзіны, на яе думку, у іх становішчы шлях паяднання:

Dowmoncie! kiedy zamysł nasz się źle tak kończy,
Grób jest jedynym portem, który nas połączy,
Uciśnieni spoczniemy pod nieczułym głazem,
On będzie nam ołtarzem i świątynią razem,
I nikt nas nie rozdzieli.

[NARYMUND 1820, 62].

Уражаны Даўмонт не ведае, што адказаць каханай. Але Праксэда, прыйшоўшы яму на дапамогу, даводзіць, што гэта распач штурхае Вратыславу на самагубства:

Pani! ja lat sześćdziesiąt wieku mego liczę;
Równie, choć przeciwności nie mało oglądam,
I choć z śmierci żartuję; jednak jej nie żądam.
<...>
A gdy boleść cię minie, której ciężar gniecie,
Przyznasz Pani natychmiast, że chcesz żyć na świecie.

[NARYMUND 1820, 63].

І гэты матыў аўтарка не завяршае, бо прыходзіць Бухард і паведамляе:

Już umiera z mych ręku ten twój rywal wieczny,
Ow Narymund potężny i tak niebieśpiczny,
Zaraz szczęście i bierło będzie twoim działem,
I dla tego w napoju trucizny zadałem...

[NARYMUND 1820, 64].

Больш за тое, ён сцвярджае, што зрабіў гэта дзеля Даўмонта: “Masz rękę Wratysławy, Litwę i Żmudź całą”. Толькі вось прусак, хоць і шмат гадоў пражыў на Літве, аднак не зразумеў ліцвінаў, у якіх на першым месцы шляхетнасць, а не асабістая карысць. Даўмонт абураны ўчынкам Бухарда, ён ніколі не думаў будаваць сваё шчасце злачынным шляхам, а таму забівае здрадніка:

Do zbrodni twoich, jeszcze urągań nie stało,
(Zabija)
Giń lotrze – to wdzięczności są mojej ofiary,
Niechaj świat ten uwolnię z obrzydłej poczwary.

[NARYMUND 1820, 64–65].

Нарымонт жадае перад смерцю пабачыць Вратыславу, бо прагне засведчыць, што памірае “dla siebie”, што “przez niego (г. зн., Бухарда) mnie za was ukarały nieba, // Bom pragnął pełen dumy, próżności i chłuby, // Krwią brocząc się poddanych, osiągnąć cel luby”. Ён, уласна, з’явіўся да брата і ягонай каханай, каб паблаславіць іх:

Pani! te ci ostatnie poświęcając tchnienia,
Nie będę więcej tamą twojego złączenia:
Żyj szczęśliwa z Dowmontem – bądź dla niego stałą,
I panuj nad nim, Zmujdźią i Litwą już całą.

[NARYMUND 1820, 67].

Але і Вратыслава, і Даўмонт, відавочна, лічачы сябе віноўнікамі смерці Нарымонта, адмаўляюцца ад шчасця, дасягнутага такою цаню:

Wratysława:

Narymundzie! którego poznaję nie w porze,
Przysięgam ci na wszystko, co byź świętem może,
Że wrócę w kraj mój, biorąc za przedmiot jedyny,
Opłakiwać twą zgubę dziś z naszej przyczyny.

Dowmont:

I ja pamiątkę moich chcąc przestępstw zachować,
Rzucam ten kraj i idę Pskowianów panować,
Niech największa ofiara moje zbrodnie ugładzi;
Bo znam, że cnota tylko do szczęścia prowadzi.

[NARYMUND 1820, 67].

Аднак апошнімі словамі перад скананнем Нарымонт забараняе ім пакідаць Літву, бо лёс Айчыны цяпер у іх руках, ім належыць дбаць пра яе будучыню:

Nie ... uwalniam was. Nie chcę losowo zagrażać,
I za cnoty te wasze źle się wynagradzać...
Żegnam cię Pani ... czasem chciej mnie wspomnieć mile,
I choć jedną łzę wylać przą mojej mogile,
Bo na życie gdym brata i poddanych godził,
Wszystkie zbrodnie z miłości dla ciebie wywodził;
I ty Dowmoncie zatrzyj w swem sercu urazy,
Niechętnie wiele tobie wyrządzane razy:
A żyjąc z Mintiwidem zacnym przyjacielem,
Obrońcą granic naszych i prawdy czcicielem,
Czuwaj z nim w przezorności nad tym pięknym krajem;
Bo na zawsze się z sobą odtąd już rozstajem...
Niechaj szczęść jaka kolej dla Litwy pośpieszy,
Narymunda popioły i w grobie posiesz.

[NARYMUND 1820, 67].

Завяршаецца трагедыя прамоваю-малітваю Даўмонта (заўважым, што цяпер ён звяртаецца не да багоў, як раней, а да Бога):

Ach! o Boże! którego przedwieczna potęga,
Ciało z duchem rozdziela, a potem je sprzęga,
Niech twa litość się wzruszy w okropnej tej chwili;
I serca jakakolwiek nadzieją zasili,
Oby ta burza świata waląca się nagle,
Nie rozwinęła bardziej nieszczęść swoich żagle;
Oby i miłość, której namiętność jest chlubą;
Do ostatka dni naszych nie była zagubą.

[NARYMUND 1820, 68].

Даўмонт у трактоўцы Т. Урублеўскай відавочна мае намер споўніць апошнюю волю брата Нарымонта.

Мы падрабязна прааналізавалі тэкст трагедыі Т. Урублеўскай, нягледзячы на тое, што з пэўных пунктаў гледжання твор мае значныя хібы і нават можа трактавацца як плод графаманства.

Па-першае, трагедыя не адпавядае эстэтыцы гісторыка-культуралагічнай школы, бо аўтарка не выкарыстала дасягненні тагачаснае гістарычнае навукі. Яе погляд на гісторыю адрозны, зрэшты, і ад эстэтычнае канцэпцыі класіцызму, бо парушаў прынцып праўдападабенства [WOŁOSZYŃSKA 1991, 635–641]. Тагачасны чытач бачыў у творы фальсіфікацыю гістарычных падзей. Характэрна, што і ў “Пантэі”, і ў “Мустафе і Зеангіру” Т. Урублеўская не “перапісвала” гісторыкаў. А вось у “Нарымонце” яна дазволіла сабе падобнае, прычым зрабіла гэта свядома і нават папярэдзіла чытача, што “пісала трагедыю, а не гісторыю народа”. Магчыма, айчынны матэ-

рыял “асмеліў” аўтарку і з гэтае прычыны яна адважылася перапісаць гісторыкаў.

Па-другое, не адпавядаў твор і эстэтыцы класіцызму, хоць і захоўваў знешнія атрыбуты ягонае паэтыкі. Напрыклад, на першы погляд нібыта захоўваюцца славутыя правіла трыадзінства: дзеянне адбываецца на працягу аднаго дня ў адным месцы, не мае сюжэтаў, недатычных галоўнага канфлікту; героі твора – асобы значныя і значнае здарэнне ў яго аснове; высокі стыль выяўляецца праз катэгорыю ўзнёсласці, пафасу, гераізму. Але гэта толькі на першы погляд. Насамрэч Т. Урублеўская парушае амаль усе правілы паэтыкі класіцызму. Нават, здавалася б, адсутнасць фантастычных элементаў і наднатуральных матываў не выратоўвае становішча: паэтыка класіцызму ўсё ж мела тут на ўвазе не проста містычнае ці фантастычнае, а праўдападобнае. Аўтарка ж, адмовіўшыся ад праўда (г. зн. таго, што падаў А. Гвагнін), сюжэт трагедыі пабудавала на ўласнай фантазіі. І самае галоўнае, што тэмаю твора Т. Урублеўская зрабіла тое, чаго ўнікалі літаратары-класіцысты – інтымны канфлікт, які, праўда, яна імкнулася вывесці з агульнапрынятага ў класіцызме канфлікту: спрэчнасць між інтарэсам асобы і інтарэсам ды дабром грамадства. Не мог падабацца тагачаснай крытыцы і “трагічны герой” Г. Урублеўскай. Нарымонт, усё ж, герой другога плана ды і з’яўляецца ён толькі ў трэцяй дзеі. Ягоны трагічны лёс не мог мець у вачах крытыка-класіцыста тых вартасцяў, якія прызнаваліся за катэгорыяй трагічнасці. На ролю трагічнага героя больш падыходзіў Даўмонт, але аўтарка вырашыла абраць для яго часта практыкаванае ў тагачаснай літаратуры “шчаслівае заканчэнне”. У выніку, хоць трагізм героя, створанага Т. Урублеўскай, і абуджаў літасць (бо Нарымонт, усё ж, аказаўся шляхетным), але пазбаўлены рэлігійнай маралістыкі, не нёс выхаваўчага значэння. Інтымны канфлікт, фактычна, разбураў класіцыстычныя правілы трагедыі і ператвараў тэкст Т. Урублеўскай у сентыментальна-рамантычны. Тым больш, што аўтарка не выконвала і патрабаванні паэтыкі класіцызму да стылю і мовы сваіх твораў. Гэта заўважыў пры аналізе “Пантэі” Я. Савіньскі, а таму невысока ацаніў паэтычны талент Т. Урублеўскай.

Тым не менш, для нас несумненны вартасці гэтага твора.

Не адпавядаючы ні класіцыстычнай, ні рэалістычнай (або гісторыка-культуралагічнай) эстэтыкам, трагедыя “Нарымонт” Т. Урублеўскай выдатна ўпісваецца ў прадрамантычную эстэтыку першае чвэрці XIX ст. Гэты твор, на нашу думку, аказаў пэўны (значны?!) уплыў на пошукі А. Міцкевічам свайго шляху. Таго шляху, які атрымаў найменне рамантызм.

Больш чым верагодна, што А. Міцкевіч не толькі чуў пра Т. Урублеўскую ад сяброў-філарэтаў, але і чытаў яе трагедыю “Нарымонт”. Дадзенае сцвярджэнне даводзім невыпадковым, думачца, супадзеннем сутнасных характарыстык асобных персанажаў Т. Урублеўскай з героямі “Гражыны” і “Конрада Валенрода”. Выкажам меркаванне, што Рымвід А. Міцкевіча ўзнік на аснове Мінтывіда Т. Урублеўскай. Мала сказаць, што гэтыя вобразы створаны паводле аднае схемы: надзейны дарадца князя – стары ліцвін – гарачы патрыёт краю. І ў адным, і ў другім творы героі мусяць “уладкоўваць” справы, якія ўзніклі з-за кабеты: Рымвід А. Міцкевіча спрабуе адгаварыць князя Літавога не ісці вайною на сваіх з-за пасагу Гражыны, а Мінтывід Т. Урублеўскай выконвае волю князя Нарымонта – ажыццяўляе баявы паход супраць Даўмонта, каб захапіць Вратыславу. Істотна і тое, што ўсе ліцвіны Т. Урублеўскай (напрыклад, Даўмонт, Мінтывід і інш.) прасякнуты гарачым ліцвінскім патрыятызмам, іх думкі і помыслы – пра волю, веліч і славу Літвы. У А. Міцкевіча ліцвінскія пачуцці, уласцівыя Гражыне і Рымвіду, з-за крыўды на нейкі час пакідаюць Літавога, што мае намер пачаць братазабойчую вайну. У Т. Урублеўскай таксама ёсць падобны матыў – палкае каханне штурхае Даўмонта на выкраданне Вратыславы, хоць ён і ведае, што Нарымонт не даруе яму. Заўважым, што паэма А. Міцкевіча больш адпавядае паэтыцы класіцыстычнай трагедыі, чым аформлены паводле правілаў трагедыі твор Т. Урублеўскай. А. Міцкевіч, адпрэчыўшы форму трагедыі (перадусім, асноўныя кампаненты: мова, стыль і інш.), захоўвае яе ідэйна-мастацкія характарыстыкі. Гражыны – персанаж тыпова трагедыйна. Т. Урублеўская не змагла (ці не хацела?) адлюстравіць у сваім творы класіцыстычную перамогу абавязку над асабістым, заключыўшы яе ў шаты трагічнасці.

Сувязь “Нарымонта” мы бачым і з паэмай “Конрад Валенрод”. Нам падаецца, што А. Міцкевіч дзеля стварэння вобраза галоўнага героя свае паэмы выкарыстаў асобныя ідэйна-мастацкія характарыстыкі прусака Бухарда. Праўда, Т. Урублеўская адназначна падае гэты вобраз як адмоўны, як вобраз ворага-зрадніка:

Idź, śpiesz się maczać we krwi litwinów swe ręce,
To pewnie, że ja głowy mojej nie poświęcę:
Jeżeli dla cię czułość i wierność udają,
I jeżeli, aż dotąd w twych państwach zostają.
Nie sądz, abym me serce miał w wdzięczność sposobić,
Lecz żądam memu dobrze narodowi zrobić.
Narymunda oderwę naprzód od Krzyżaków,
Ujmując go do strony mych własnych rodaków;
A w braterskim ta korzyść poróżnieniu będzie,

Że który nam przychylny w tego staniem rzędzie,
 Drugi zginiony, jeżeli inną weźmie drogę,
 Bo mam sposoby, dopiąć któremi to mogę.
 Już gdy przyjaźń połączy z prusakiem litwina,
 Od tego klęska wraz się Krzyżaków zaczyna;
 I tak z porządku dalej, śmiało będziemy mogli
 Podnieść oręż i na tych co nam dziś pomogli;
 Gdy los (jak się spodziewam) nie pójdzie opacznie,
 Na ich ruinach wielkość Prusaków się zacznie.
 Ja będę jej sprężyną, a kto będzie spreczny,
 Tego okryje w śmierci niezłomnie sen wieczny,
 I wkrótce chociaż Dowmont weźmie panowanie,
 Dla tego w swych nieszczęściach ofiarą się stanie.
 [NARYMUND 1820, 31].

А. Міцкевіч – як гэта ён рабіў часта (напрыклад, выкарыстоўваючы вобразы твораў Я. Чачота) – трансфармаваў вобраз здрадніка з патрыятычнымі прускімі пачуццямі ў ідэю, якая пазней будзе названа “валенрадызмам” і зможа аказаць значны ўплыў на грамадскую свядомасць у XIX ст.

Кожная з трох выдадзеных Т. Урублеўскай кніг мела раздзел “Ułomki poezyi”, дзе аўтарка змяшчала свае вершы, мажліва, напісаныя ў маладыя гады. Асобныя варта назваць: “Do snu”, “Panicz młody”, “Do osobności”, сатыра “Kobiety”, “Do хиёзуса”, “Do mojej wiewiorki” і інш.

Паабяцаўшы ў прадмове да “Нарымонта” працягваць сваю літаратурную працу, Т. Урублеўская слова не стрымала: уласных твораў, здаецца, больш не выдавала. Мажліва, прычынаю сталася не вельмі прыхільная ацэнка “трагічнага” таленту паэткі Я. Савіньскім. Хоць выказаўся ён даволі тактоўна, але ягоную заўвагу пра нявытрыманасць правілаў паэтыкі трагедый Т. Урублеўская выдатна разумела, бо яшчэ ў лісце да Ю. Завадскага прызналася ў гэтым. І закід Я. Савіньскага пра неадпаведную мову трагедый, пра ўжыванне прастамоўных выразаў, паэтка магла палічыць за надзвычай датклівы. Тым больш, што выказваўся вядомы варшаўскі крытык.

Нягледзячы на тое, што пачынаючы з 20х гг., Т. Урублеўская больш не друкавала сваіх твораў, тым не менш яна мела на Полаччыне славу паэткі. Невыпадкава, калі мясцовыя інтэлектуалы вырашылі ўратаваць ад забыцця творчую спадчыну Яна Аношкі, дык менавіта яе абралі рэдактарам-выдаўцом вершаванага зборніка таленавітага паэта. Т. Урублеўская змагла сабраць вялікую колькасць

тэкстаў Я. Аношкі, адабрала – на яе погляд – лепшыя, адрэдагавала іх і выдала ў 1828 г. у Полацку¹.

Выклікае цікавасць напісаная ёю прадмова да гэтае кніжкі: “Жывучы колькі год у Беларускай губерні², я часта чула вершы Яна Аношкі, якога ніколі мне не ўдалося пабачыць. І вось у мінулым годзе я даведалася, што яго ўжо няма сярод жывых³. Яснавяльможна пан Мікалай Грабніцкі, былы маршалак Лепельскага павету і ордэнскі кавалер, сапраўдны знаўца літаратуры, жадаючы, каб нішто з пладоў народнага досціпу не загінула, заахвоціў мяне сабраць вершы беларускага песняра і выдаць іх. Абцяжараная ўжо колькі гадоў сваімі праблемамі з-за слабасці здароўя, я не магу удзень нават некалькі гадзін займацца разумовай працай. Аднак узялася за гэтую справу; і адразу грамадзяне нашага краю, хто толькі меў вершы Аношкі, пачалі дасылаць мне ягоныя творы. У іх я рабіла невялікія праўкі толькі тады, калі нястрыманае пяро паэта выходзіла за межы вызначаных яму сфераў. У часе бразгатання зброі і віхуры апошняе ў нашым краі вайны наш паэт шмат страціў са сваіх рукапісаў. Кажуць, што ён быў надораны такою здольнасцю, што на працягу паўгадзіны мог скласці некалькі дзесяткаў някепскіх вершаваных радкоў. Але дакладна ведаю, што маючы адметны занятак⁴, ён не мог, ці хутчэй не хацеў знайсці патрэбныя дзеля фармавання розуму і дзеля навучання сродкі. Нягледзячы на гэта заўсёды ў ягоных вершах маецца шчаслівая лёгкасць, прыемная думка і прыродны досціп. Вядома, што выданне – гэта аграмадныя выдаткі; што магла ўратаваць ад знішчэння і забыцця, падаю грамадскасці, ахвяруючы ўсе асобнікі (апрача тых, якія неабходна аддаць падпісчыкам) на карысць бедных. Нікуды не аддаляючыся са свайго бярлогу, я не змагла б споўніць і гэты нязначны намер, калі б не дапамагла раздаць падпісныя білеты фамілія Яснавяльможных Грабніц-

¹ Год выдання на тытульнай старонцы адсутнічае. Дазвол пецяярбургскай (!) цэнзуры (Базыль Анастасевіч) датаваны 14 чэрвеня 1828 г. Відавочна, у гэтым 1828 г. ці наступным 1829 г. кнігу выдалі ў друкарні полацкіх піяраў. Перадусім, у красавіку 1830 г. у “Dzienniku Wileńskim” з’явілася даволі крытычная рэцэнзія [RECENZJA 1830, 273–285].

² У Дзісне Т. Урублеўская пасялілася яшчэ да 1806 г. Г. зн. у “Беларускай губерні” яна жыла не менш за дваццаць гадоў. Месца яе нараджэння – гэта яўна не Полаччына, Віцебшчына і Магілёўшчына.

³ Мінулы год – гэта, відаць, 1827 г. (Вядома, калі Т. Урублеўская не пісала сваю прадмову ў 1829 г., ужо пасля атрымання дазволу цэнзуры). Але гэта не азначае, што Ян Аношка памёр у 1827 г.

⁴ Рэцэнзент “Dziennika Wileńskiego” дакараў рэдактара-выдаўца за гэты невытлумачаны “адметны занятак” паэта, як, зрэшты, і за замоўчванне іншых дэталей ягонага жыццяпісу.

кіх. У маіх руках застаецца яшчэ больш за 40 аркушаў з сшытку, у якім змяшчаюцца розныя вершаваныя творы: байкі, лісты вершам і г. д. Усё гэта, калі хто захоча выдаць, я з радасцю аддам” [Роезье (1828?), н. н.].

Прадмова (“Ostrzeżenie”) да зборніка вершаў Яна Аношкі не была падпісана. Магчыма, гэта быў друкарскі недагляд, а магчыма, сама Т. Урублеўская па пэўных прычынах не палічыла патрэбным змяшчаць сваё прозвішча ў кнізе “беларускага песняра”. Прынамсі, усе і так ведалі, хто рыхтаваў зборнік Я. Аношкі. І нават праз пятнаццаць гадоў Р. Падбярэскаму паведамлілі на Беларусі, хто выдаваў кнігу мясцовага паэта, хоць сама кніга ўжо стала рарытэтам. Р. Падбярэскі мімаходзь падаў атрыманую інфармацыю ў артыкуле “Беларусь і Ян Баршчэўскі”, дзякуючы чаму сённяшняе літаратурнаўства мае на адну загадку менш.

Апошні вядомы ўласны “след” Т. Урублеўскай польскія даследчыкі датуюць 10 жніўня 1835 г.¹ Менавіта ў гэты дзень дзісенская пісьменніца напісала ліст у Вільню да Ю. Завадскага з просьбаю даслаць ёй кнігі, што выйшлі з друку: “Вяльможны Мосці Дабрадзею! Я атрымала каталог і хоць не ведаю, якое ён друкарні, але маю надзею, што і ў Пана знойдуцца, дык далучаю спіс, паводле якога прашу даслаць кнігі. Па падпісцы маю “Шпіёна”, “Магікана”², а іншыя творы, напісаныя Куперам, набыла на французскай мове. Але не маю “Чараўніцы” і “Піянераў”. Дык прашу даслаць падпісны білет на “Чараўніцу” і аповесць “Піянеры”, якая ўжо выйшла з друку³. На гэта пасылаю тры руб. срэбрам. Мой кузен Тамаш Івашкевіч жадае мець “Стэпы”⁴, дык прашу даслаць падпісны білет на яго імя” [МАТЕР’ЯЛЫ 1935, I, 195]. Апрача таго, Т. Урублеўская хацела набыць: аповесць Wikt. Ducange “Le Medecin confesseur” (польскі пераклад “Doktor Spowiednikiem”, Варшава, 1830), “Гісторыю Польшчы” Ё. Лявелея, аповесці Эльжбеты з Красінскіх Ярачэўскай “Зоф’я і Эмілія” і “Адвентавы вечар” (1827–1829), “Забавы вершам і прозаю” А. Брадзінскага. Відавочна, гэта былі

¹ Год у лісце не пазначаны. Але Т. Туркоўскі, добра ведаючы выдавецкія справы друкарні Ю. Завадскага, сцвярджае, што гэта мог быць 1835 год або нейкі пазнейшы, бо сярод згаданых Т. Урублеўскаю кніг маецца аповесць “Чараўніца” Я.Ф. Купера, падпіска на якую была аб’яўлена менавіта ў 1835 г. Усе іншыя кнігі выдадзены напрыканцы 20х – напачатку 30х гг. XIX ст. [МАТЕР’ЯЛЫ 1935, I, 195].

² Аповесць “Шпіён” надрукавана ў Ю. Завадскага ў 1829 г., а “Апошні з магіканаў” – у 1830 г.

³ Аповесць “Піянеры” Ю. Завадскі выдаў у 1832 г.

⁴ Аповесць “Стэпы” (The prairie) выйшла ў свет у 1834 г.

кнігі, пазначаныя ў каталозе. З нейкіх іншых крыніц Т. Урублеўская ведала, што Ю. Завадскі ў 1833 г. выдаў у перакладзе Ю. Корсака паэму Дж.Г. Байрана “Лара”, якую яна хоча купіць, а таму просіць паведаміць ёй пра кошт кнігі.

Гэты ліст пісьменніцы яшчэ раз засведчыў яе імкненне жыць у літаратуры і з літаратураю. У пажылым, відавочна, веку, ужо не адважваючыся турбаваць выдаўцоў і чытача сваёй пісанінаю, яна актыўна цікавіцца навінкамі замежнай і айчынай (польскай) літаратуры, стварае пэўнае культурнае поле ў сваім рэгіёне.

Творчасць Т. Урублеўскай, вядома, не з’яўляецца з’яваю сусветнага маштабу, але, думаецца, няслушна, даследуючы літаратурны працэс на Беларусі ў першай палове XIX ст., забывацца на такую каларытную постаць – паэтку, драматурга, перакладчыка і рэдактара-выдаўца. Пашырэнне нашых ведаў пра пісьменніцу – гэта шлях да разгадкавання шматлікіх загадак нашае літаратуры.

Літаратура

- ЕРМАЛОВІЧ, М. Даўмонт // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 тамах. Мн., 1996. Т. 3. С. 212.
- МАЛЬДЗІС, А. Тэклія Урублеўская // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 тамах. Мн., 1987. Т. 5. С. 366.
- ПАЧЫНАЛЬНІКІ: 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX стагоддзя. Мн., 1977.
- ХРОНІКА Быхаўца / перакл. З. Саўкі // Старабеларуская літаратура XI–XVIII стст.: Хрэстаматыя / пад рэд. Г. Тварановіч. Беласток, 2004.
- ASTOLDA, xiężniczka z krwi Palemona, pierwszego xiążęcia litewskiego, czyli Nieszczęśliwe skutki namiętności. Powieść oryginalna z historyi litewskiej przez Annę Olimpią z Xiążąt Radziwiłłow Hrabinią Mostowską K. R. Tom I. W Wilnie, drukiem Józefa Zawadzkiego, Jmperatorskiego Uniwersytetu typografa, 1807. S. 5–7.
- BOHOMOLEC, F. Zbiór dziejopisów Polskich we czterech tomach zawarty. Folio. T.IV. Kronika Sarmaciey Europeyskiej Alexandra hr. Guagnina / Przekład M. Paszkowskiego. Warszawa, 1768. K. 5. Str. 714.
- BOHOMOLEC, F. (1720-1784) // Estreicher K. Bibliografia polska. Część III. Tom II. (Ogólnego zbioru tom XIII. Stólecie XV–XVIII. Kraków 1894. S. 229.
- BYKOWSKI, Ignacy Jaxa // Bibliografiia literatury polskiej: Nowy Korbut: Oświecenie. T. 4. PIW. MCMLXVI (1966). S. 335.
- KONARSKI, S. Szlachta kalwinska w Polsce. Warszawa 1936.
- KRONIKA Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. Wydanie nowe, będące dokładnem powtórzeniem wydania pierwotnego królewskiego z roku 1582, poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Strykowskiego przez Mikołaja Malinowskiego, oraz rozprawą o latopiscach ruskich przez Daniłowicza, pomnożone pruedrukiem dzieł pomniejszych Strykowskiego według pierwotnych wydań. T. I. Warszawa, 1846.

- MATERJAŁY do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi: Z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z lat 1805–1865. Zebrał T. Turkowski. T. I. Wilno 1935. S. 194–195.
- MIKULSKI, T. Życie Ignacego Bykowskiego // Mikulski T. Ze studiów nad Oświeceniem. Zagadnienia i teksty. PIW. Warszawa 1956. S. 461-472.
- MUSTAFA i Zeangir. Tragedya oryginalna w pięciu aktach przez Teklę z Borzymowskich Wróblewską z ułomkami poezyi. W Wilnie, w drukarni XX. Missyonarzów P.K.Ś. Kazimierza. Roku 1817.
- NARYMUND. Wielki xiążę Litewski: Tragedya oryginalna w pięciu aktach z ułomkami poezyi przez Teklę z Borzymowskich Wróblewską. W Wilnie, w drukarni dyecezał. XX. Missynarzów P.K.Ś. Kazimierza. 1820.
- NARYMUND, w.k.l., syn Romunda // Encykopedja powszechna. T. XIX. Warszawa, 1865. Nakład, druk i własność S. Orgelbranda. S. 226.
- NIESIECKI, K. Herbary polski, powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. T. IX. W Lipsku, 1842. (Wykonano techniką fotooffsetową... Warszawa 1979.) S. 444.
- UCZONYCH polkach przez Jana Sowińskiego. Krzemieniec i Warszawa, 1821.
- POEZYE Jana Onoszki. Dzieło pozgonne. Na zysk ubogich. W Połocku w Drukarni XX. Piarów.
- RECENZYA. Poezye Jana Onoszki // Dziennik Wileński. Rok 1830. Historia i literatura. Tom dziewiąty. W Wilnie, w druk. A. Marcinowskiego. 1830. S. 273–285.
- SŁOWACKI, Euzebiusz Tomasz // Bibliografia literatury polskiej: Nowy Korbut: Oświecenie. T. 6. PIW, MCMLXX (1970). S. 202–206
- STUDNICKI, W.G. Borzymowski Jan, h. Belina // Polski słownik Biograficzny. T. II. Kraków 1936. S. 369.
- WOŁOSZYŃSKA, Z. Tragedia // Słownik literatury polskiego Oświecenia / pod red. T. Kostkiewiczowej. Wyd. drugie postrzeżone i poprawione. Wrocław etc. 1991.
- WRÓBLEWSKA z Borzymowskich Tekla // Bibliografia literatury polskiej: Nowy Korbut: Oświecenie. T. 6. PIW, MCMLXX (1970). S. 465.
- WSPOMNIENIA z przeszłości opowiadane Deotymie przez Antoniego Edwarda Odyńca. Warszawa. Nakład Gebethnera i Wolffa. 1844.
- Z KRONIKI Sarmacy Europskiej, Alexandra Gwagnina z Werony, (Hrabię Pałacu Laterańskiego, Rycerza pasowanego i Rotmistra J.K.Mci.). Opisanie Polski, W.Ks.Litewskiego, Ziemie Ruskiej, Ziemie Pruskiej, Ziemie Intflantskie, Ziemie Żmudzkiej. Wydanie Kaz. Józ. Turowskiego. W Krakowie, 1860.

АПОВЕСЦЬ З МАЙГО ЧАСУ, АБО ЛІТОЎСКІЯ ПРЫГОДЫ

УСТУП

Ужо мінула амаль сорак гадоў з таго часу¹, як адбыліся галоўныя падзеі, апісаныя ў гэтым творы, а іншыя матэрыялы, выкарыстаныя ў ім, яшчэ больш даўнія.

Гэтае тлумачэнне, лічу, неабходнае дзеля таго, каб запэўніць чытачоў, што цяперашняя эпоха не мае нічога агульнага з нашым творам.

Аўтар не пярэчыць, што каб тыя самыя матэрыялы трапілі ў іншыя рукі, маглі б набыць зусім іншы кшталт; яму, аднак жа, здаецца, што жанр раманаў найбольш зразумелы ўсім; а таму факты і асобы, што мелі дачыненні не столькі між сабою, колькі з апісанаю эпохаю, ён падаў у форме раманаў.

Думка аўтара пра людзей, якія колісь адыгрывалі значную ролю, бясспрэчна, адрозніваецца ад іх біяграфій; але яна цалкам адпавядае рэпутацыі, якую яны мелі сярод суседзяў (што добра іх ведалі), і поглядам, якімі яны кіраваліся ў жыцці. Скрупулёзна пададзеныя факты даюць магчымасць кожнаму ацаніць мой прысуд, на які не ўплывалі ні паклёпы, ні ліслінасць.

Тытул кнігі, з якім аўтары маюць столькі клопатаў, магчыма не зусім адпаведны, але “Ліхтар чарнакніжніка” ўжо забраў Крашэўскі², а “Аповесць з майго часу” – першы прыйшоў у галаву і аўтару падавалася, што адкрываў шырокае поле для прадстаўлення публіцы яшчэ некранутых рэчаў, але якія маюць шчыльную сувязь з кнігамі, што добра чытаюцца без увагі на тытул, бо адначасова і вучаць, і бавяць, а сімвалам якіх можа быць: “*Ridendo dicere verum*”.

Назвы раздзелаў паказваюць дух гэтае кнігі, і хто яе раз прачытае, нягледзячы на розныя ўражанні, якія атрымае, пагодзіцца з тытулам.

Аўтар не мае амбіцый распачынаць спрэчку з вядомымі крытыкамі, бо – ці іх ацэнка будзе станоўчая, ці адмоўная – кніга надрукаваная і ўжо не зменіцца. Пэўна толькі тое, што яе можа чытаць пуб-

¹ Аповесць стваралася напачатку 50-х гадоў XIX ст.

² Юзаф Ігнацы Крашэўскі (1812–1887) – вядомы польскамоўны літаратар XIX ст.

ліка любога ўзросту і стану без пагрозы быць сапсаванай якой-небудзь думкаю.

Хто пісаў гэтую кніжку? Гэта неістотна. Тыя, хто ведае мясцовасць і дэталі, апісаныя тут, пазнаюць аўтара, і гарантый за іх праўдзівасць не патрабуюць; для тых жа, хто дэталю не ведае, імя аўтара не было б парукаю. Да іх найлепей было б адазвацца словамі Красіцкага¹:

Winien nagany kto zmyśla zuchwale,
Przeczytaj, osądź, nie pochwalisz? – spałę.

¹ Ігнацы Красіцкі (1735–1801) – польскі паэт эпохі Асветніцтва, майстар сатыры.

АПОВЕСЦЬ З МАЙГО ЧАСУ

Раздзел I

ПАНСТВА ВОЙСКІЯ

У Наваградскім павеце, на Літве, там, дзе я правёў самыя прыемныя гады маёй маладосці, жыло непадалёку панства Войскіх¹, шляхта з антэнатаў², спадкаемцы невялікага, але добра ўпарадкаванага і прыбыткавага маёнтку, галоўным чынам таму, што выдаткі абодва ягамосці ўмелі разумна абмежаваць без прыкрай для слуг ашчаднасці, як, адначасова, і без непатрэбнай празмернасці. Самі былі нікому незавінавачаныя, а калі пасля сумеснае нарады і пазычалі на кароткі тэрмін невялікую суму суседу, які пра гэта прасіў, распісак не бралі з прычыны, як пан Войскі казаў: “Аддасі, суседзе, дык добра, а калі не аддасі, дык досыць мне будзе пакарання, што страчу тваё сяброўства; навошта трымаць яшчэ тую паперу, якая б магла мяне ў нядобрыя хвіліны спакусіць на працэс, што непакоіць розум і спусташае кішэню”. З гэтае прычыны спекулянтны таксама не маглі да яго прыступіцца, бо ні маёнтак, які прапаноўваўся ў заклад, ні абяцаныя вялікія працэнты ні рабілі на Войскага ніякага ўражання, бо ён давяраў сумленнасці, а не маёмасці сваіх даўжнікоў. А калі назапашвалася гатоўка, якую мусіў абавязкова некуды ўкласці, дык як аб вялікай ласцы прасіў больш заможных сваіх прыяцеляў, каб прынялі яе, задавальняючыся паловаю законнага працэнту і адно атрымаўшы даўгавую распіску, што такая і такая сума была прынятая на захаванне.

Часамі пан Войскі меў свае капрызны. Аднаго разу марнатраўны сын Кашталяна³ (аднаго з прыяцеляў Войскага), які, вярнуўшыся з-за мяжы, атрымаўшы па спадчыне значны маёнтак і за кароткі час давёўшы свае справы да такога стану, што яму немагчыма было дзе небудзь атрымаць грошы і крэдыт, вырашыў упершыню скласці візіт Войскаму. Прыгадаўшы свайго бацьку-нябожчыка, які быў нека-

¹ Так у Рэчы Паспалітай называўся земскі ўрадовец, які клапаціўся пра сем’і і маёмасць шляхты ў час паспалітага рушэння, а таксама выконваў абавязкі суддзі ў адсутнасць старосты.

² Продак як з боку бацькі, так і з боку маці (з лац.).

³ Урадовец, які кіраваў замкам ці гродам (каштэлем); з XIV ст. тытулярны земскі ўрадовец, які ўваходзіў у каралеўскую раду, пазней Сенат.

лі ў прыязных стасунках з Войскім, ён нарэшце адкрыў праўдзівую мэту сваіх адведзінаў прызнаннем, што ягоныя інтарэсы патрабуюць крэдыту, і што ён замест таго, каб адправіцца па яго кудысьці ў іншае месца, палічыў за лепшае наўпрост звярнуцца да колішняга прыяцеля свайго бацькі, жадаючы хутчэй яму быць удзячным за дапамогу, чым каму іншаму пакінуць гэты гонар.

– Вельмі ахвотна буду старацца ўчыніць гэта для Ясна Вяльможнага пана, – адказвае Войскі. – Калі толькі мая жонка на гэта згодзіцца, і калі патрэбная сума не перакрочыць нашых мажлівасцяў.

– Колькі тысяч чырвоных злотых¹ было б мне на цяперашні час дастаткова, – адказаў просьбіт-марнатраўца. – Зрэшты столькі, колькі мог бы без шкоды для сябе ахвяраваць мне ў дадзены момант.

– О! Такая драбязя ў нас яшчэ знойдзецца, – пакорна адказаў Войскі. – Складанасць, мне здаецца, толькі ў тым, ці згодзіцца на гэту пазыку мая жонка, з якою, каб схіліць яе да гэтага, дазволь Ясна Вяльможны пан пагаварыць без сведкаў.

– Ах! Не чыні дзеля мяне столькі цырымоніі, каханы Войскі! Я ў тваім доме, дык, прашу, каб трактаваў мяне як роўнага сабе, – сціскаючы за руку выкрыквае паніч Войскаму, які кланяючыся выходзіць. Кашталяніч у думках задаволены, што той, не ведаючы, як яму здавалася, пра ягоныя справы, дасць лёгка злавіць сябе ў спрытна пастаўленае сіло.

Праз хвіліну Войскі вяртаецца з мяшэчкамі, кажучы, што жонка згадзілася на пазыку жаданай колькасці грошай з умоваю, каб была выдадзеная адпаведная распіска на гербавай паперы, але ён баіцца, што можа быць цяжка дастаць яе, бо да павету далёка.

– Гэтую цяжкасць я ўжо прадугледзеў, шаноўны суседзе, – адказвае маладзён, выцягваючы з-за пазухі шаўковы пулярэс², запоўнены гербаваю папераю рознага кошту для вексельяў, з якіх пан Войскі можа выбраць любы аркуш, які спадабаецца, каб будучы даўжнік яго падпісаў.

Але, на няшчасце, Войскі, неспрактыкаваны браць такія распіскі і непрызвычайныя ані па-расійску чытаць, ані пералічваць золата на асігнацыі не ўмеючы, перагледзеў у акулярах на носе ўсе двухгаловыя, як ён іх называў, абразкі і паклаў на сталю, прызнаючыся, што ўсе яны падобныя і што сама іх вялікая колькасць палюхае недасведчанага, каб не памыліцца ў выбары.

¹ Залатая манета, якая хадзіла па ўсёй Еўропе; дукат, вартасцю 18 польскіх злотых.

² Партманэтка з аддзяленнямі на грошы і дакументы.

Засмяўся з такой непрактычнасці кунтушоўца¹ малады марнатраўца і, выцягнуўшы з купы аркуш найбольшае вартасці, паставіў пасярэдзіне яго свой подпіс, акручаны ўтары і ўдоле каліграфічнымі хвастамі.

– Што ты робіш, Ясна Вяльможны пане? – закрычаў уражаны Войскі.

– Гэта мой подпіс, – адказаў маладзён.

– Але навошта ты яго, Ясна Вяльможны пане, закрэмзаў гэтым арабскім пісьмом, якога мы тут, на вёсцы, чытаць не ўмеем?

– Гэтыя драбязы нічога не значаць, – тлумачыў паніч. – Гэта толькі выкрунтасы.

– Драбязы і выкрунтасы! – як закрычыць, хапаючыся за галаву Войскі. – Пан, яшчэ грошай ад мяне не атрымаўшы, ужо хочаш ад мяне адвязацца драбязою і выкрунтасамі? А дай жа мне пан спакой са сваімі кручкамі! І няхай жа пан як найхутчэй выбіраецца з дому, бо як даведаецца мая жонка, што Ясна Вяльможны пан прычапляеш да свайго подпісу нейкія, можа, фармазонскія² іерогліфы, дык будзе баяцца, каб якое няшчасце на нас не абрынулася.

І, забраўшы мяшэчкі, занёс іх назад да жонкі, пакінуўшы здзіўленага і прыніжанага фанфарона³.

* * *

Пані Войская была маладзейшая за мужа на які дзесятак гадоў. На твары і ва ўсёй паставе захаваліся сляды вясновай прыгажосці; буклі, кранутыя трохі шэранню дадавалі гладкаму твару, ажыўленаму блакітнымі вачыма, больш павагі і значэння, чым нагадвалі пра колькасць мінулых гадоў. Яе знешні выгляд і мяккія рухі выклікалі ў лёкаю і сяброў павагу; калі нават непрысутныя, як гэта часам бывае, становіліся прадметам размовы госця, дык яны заўсёды знаходзілі ў яе асобе паблажлівага абаронцу; а калі без абразы для дасціпніка яна не магла бараніць завочнага кліента, дык так зручна ўмела павярнуць размову на іншую тэму, што невядома якім чынам аб'ект крытыкі заставаўся з непашкоджанай рэпутацыяй або неасмеяны ў сваіх звычках.

Муж быў для яе ва ўсіх больш-менш складаных акалічнасцях найвышэйшым трыбуналам; ягонаю воляю вырашаліся пытанні, пра якія пані Войска, баючыся памыліцца, пыталася ў яго рады. Та-

¹ Той, хто насіў кунтуш – даўні шляхецкі мужчынскі строй, які апранаўся на жупан, доўгая апратка з рукавамі-вылётамі (з венг.).

² Недавярак, якабінец ці масон.

³ Саманадзейны (фанабэрысты; пыхлівы) чалавек; зазнайка; ганарлівец (з іспан.)

му механізм кіравання гаспадаркаю быў так зладжаны, што чужое вока не магло зразумець, хто там верхаводзіць. Ягамосць заўсёды спасылаўся, што нічога не можа зрабіць без еймосці, а еймосць – без ягамосці; толькі канклавам гэткага гарманічнага сужэнства выдавалася рашэнне, за якое альбо абаім трэба было быць удзячным, альбо на абаіх, у выпадку адмовы, трэба было гневацца.

Пасля падзелу краю¹ вялікія змены адбыліся па-суседству, бо і бацька пані Войскай, колісь зацяты барскі канфедэрат², падчас наплыву войскаў Суворова быў забіты на ўласным полі, калі, абараняючы свой статак, які рабавалі, паклаў на месцы са штуцара двух казакаў, а ад тых, хто яго атакаваў, мужа адбіваўся карабеляю³. Суседзі альбо дзесьці загінулі без весткі, альбо пасля доўгага зняволення вярнуліся ў знішчаныя маёнткі і былі вымушаныя альбо паадаваць іх на заспакаенне таксама збяднелых крэдытараў, альбо папрадаваць. Дык амаль усе знаёмыя панства Войскіх зніклі такім чынам назаўсёды, а будучыня не заахвочвала іх завесці новых. Найбольш далёкія падарожжы пана Войскага былі раз ў год на Наваградскія кантракты⁴ ў сакавіку, дзе парабіўшы свае інтарэсы і баючыся, каб не трапіць пад следства з-за выплаты падатку асігнацыямі⁵, сярод якіх магла б закрасціся якая б фальшывая, плаціў яго срэбрам за ўвесь год, хоць па курсе значна больш высокім, і вяртаўся назад дадому. А пані Войская заўсёды адзначала гадавіну смерці свайго бацькі, адведваючы каменны крыж, пастаўлены на полі пад Райцай⁶, што сведчыў пра месца трагічнага здарэння надпісам, зробленым самім Войскім: “Boguslawus R... obit anno 1794, aetatis suae 75”⁷.

¹ Маецца на ўвазе другі падзел Рэчы Паспалітае ў 1793 г.

² Удзельнік Барскай канфедэрацыі (1768–1772), збройнага выступлення шляхты супраць караля Станіслава Аўгуста і царскай Расіі.

³ Лёгкая крывая шабля ўсходняга паходжання.

⁴ Штогадовыя з’езды шляхты з мэтай заключэння гаспадарчых і гандлёвых умоў.

⁵ Расійскія папяровыя грошы.

⁶ Сёння вёска ў Карэліцкім раёне, колісь уладанне Раецкіх.

⁷ “Багуслаў Р... загінуў у 1794 годзе, жыў 75 гадоў”.

Раздзел II

БАГУСЯ

Праз некалькі гадоў пасля шлюбу Войскіх іхняе аднастайнае жыццё пацешылася нараджэннем дачкі, якой у гонар дзеда з-за настойлівасці пані Войскай далі імя Багуміла. Сам жа пан Войскі быў прыхільнікам імя Анэля, бо, па-першае, у ягонай фантазіі ўяўляўся яму, што анёл не можа быць прыгажэйшым за яе, па-другое, Багуміла будзе заўсёды нагадваць трагічную смерць дзеда, якая ўжо і так шмат слёз і здароў'я каштавала пані Войскай.

Багуся стала з таго часу адзінаю мэтаю самага чулага клопату абаіх бацькоў, тым больш, што, як паказвалі наступныя гады, яна будзе іх адзіным дзіцём. Кожны дзень яе дарастання адкрываў бацькам новую прыемнасць. Яшчэ ў калысцы яна пазнавала іх абаіх, да абаіх працягвала дробненькія ручкі, а ўсмешка – такая анельская! – што які б смутак не закраўся таемна ў бацькоўскае сэрца, ён павінны быў знікнуць і з сэрца, і з памяці, як снег вясною пад праменямі сонца. Хіба ж пані Войская дазволіла б такі скарб некаму песціць, а тым больш паіць малаком за грошы? Ейнае задавальненне было яшчэ большае, калі яна, сама кормячы дзіця грудзямі, узносілася думкамі да неба, каб дзякаваць за сваё шчасце Творцу. Там складала яе ў ахвяру Маці Божай, а калі мімаволі яе думка апускалася на зямлю, дык як дармаед блукала па вежах Вострай Брамы, Жыровіц, Чанстаховы ды іншых цудоўных месцах, слынных міласэрнасцю Найсвяцейшай Панны для чулых матак і нявінных дзяцей.

Калі бацька, апалены сонцам, вяртаўся з поля, першае ягонае пытанне было пра Багусю, і таксама першыя хатнія навіны, якія маці апавядала бацьку, тычыліся толькі малога дзіцяці. Потым надыходзіла чарга на чулы пацалунак ўзаемнага павітання і пытанне: “А як ты маешся, сэрца?”

Падчас прыкрых дзіцячых хваробаў не раз абое бацькі праседжвалі цэлую ноч над дзіцём; а калі маці не магла закалыхаць немаўля, Войскі браў дачку на рукі, ціхенька гушкаючы яе, доўга насіў па пакою – пакуль не засне і клаў у калыску з такой асцярожнасцю, быццам бы гэта быў крохкі марцыпан, які рассыплецца на дробныя кавалкі ад любога дотыку. А потым мармытаў сабе пад нос: “Бо гэтыя кабеты так з дзецьмі асвоіліся, што дзіцячыя болькі іх не абыходзяць, не ўмеюць дзіцяці закалыхаць. Ідзі, маё сэрца, адпачні, моцна ты стамілася, таму закарчанелі табе рукі, сама ж бачыш, я на няньку больш здатны”.

Пані Войская не распачынала спрэчку пра прыкрыя дакоры і каб не разбудзіць размоваю дзіцяці, і з той прычыны, што такая клапатлівасць бацькі пра Багусю не магла абражаць шчыра адданую маці, дык, прызнаючы ва ўсім ягоную слушнасьць, пацалавала яго на дабранач і на пальцах выйшла з пакою.

Аднак нядоўгім быў яе адпачынак, бо ўся дасведчанасць Пана Войскага, які застаўся пільнаваць дзіця, аказалася бескарыснаю, калі з крыкам абуджаная Багуся пачала ізноў плакаць. Схапіў яе бацька зноў на рукі, на пакаёўку, якая хацела нечым дапамагчы, прыкрыкнуў, і шывкім крокам пусціўся па пакою, гушкаючы свой скарб на руках і прыпяваючы: “Ах! Мая дарагая, мая, мая, мая!” Але ўвесь ранейшы спрыт Войскага і цяперашнія пяшчоты аказаліся гэтым разам непрыдатнымі.

Матка не пазнілася б так доўга на дапамогу, каб не патрабавалася ёй хоць адной хвілінкі паправіць сваё ўбранне і ўвайсці ў пакой, дзе ёсць мужчына. Бо так яе навучыла маці, і гэта, што ўжо сталася яе натураю, з увагі на прыстойнасць яна ніколі не выпускала з вяду; а калі нават у сужэнскіх адносінах яно будзе забыта, дык назаўсёды прынізіць кабету і ператворыць яе ў другасную прыладу, няздольную запэўніць сабе пашаны, абавязкова патрэбную для трывалага шчасця ў шлюбе.

Як толькі пані Войская ўбегла ў дзіцячы пакой, пан Войскі, аддаючы ёй на рукі Багусю, што заходзілася ад плачу, закрычаў:

– Дзіця, відаць, галоднае. Паглядзі, васпані, што з ёю дзеецца. Такогога мы яшчэ не бачылі. Гэта была сама лагоднасць. Яна не можа плакаць без нейкай прычыны. Ці не зрабілі вы ёй чаго ў маю адсутнасць? Што вы ад мяне ўтойваеце?

Але калі пані Войска, не адказваючы на гэтыя і падобныя на іх пытанні мужа, дала грудзі дзіцяці, дык Багуся закрычала яшчэ мацней і, адварочваючы сваю галаву ад маці, так моцна крутнулася ў яе руках, што маці ледзьве здолела яе ўтрымаць.

– Езус, Марыя, Святы Язэп! – закрычаў спалоханы бацька. – Дзіця захварэла! Хутчэй паслаць па доктара!

– А дай жа мне, васпане, спакой з тымі дактарамі! – адказала заплаканая Войская. – Агатка! Бяжы хутчэй па Кукевічову!

Раздзел III

КУКЕВІЧОВА І ЦЦКА

Пані Кукевічова – гэта ахмістрыня фальварку, колісь нянька самой пані Войскай, у патрэбе добрая акушэрка, а цяпер ва ўсіх гаспадарчых пытаннях была яе першым міністрам, асабліва ў пытаннях чыйго-небудзь здароў’я. Бо пра яе талент ведалі як у вёсцы, так і ў ваколіцах. А таму кожны пацыент, які звяртаўся да яе, атрымліваў калі не эфект, дык хоць лякарства, параду і пацяшэнне. Пан Войскі мала давяраў яе розуму, але заклапочаны, адкуль бы лепшага прывезці доктара, бо тады якраз першы раз прыпомніў сабе, што яшчэ аніводзін падобны прафесіянал не бываў у ягоным доме, жвава дадаў да Агаткі, якая выходзіла:

– Разбудзіць Гжэся, і колькі духу хопіць няхай імчыць на Турчынавічовай на вёску па Іцку з загадам, каб на гэтай самай кабыле жыд у момант з’явіўся сюды. А Гжэсь з вёскі вернецца пешкі.

Загад абаіх Агатка выканалала з такой акуратнасцю, што пані Кукевічова і Ццка амаль разам з’явіліся на парозе. Задыханая тоўстая ахмістрыня са звязкаю ключоў пры боку ўвалілася ў пакой з крыкам:

– Езусе, сыне Давідаў, змілуйся над намі! Кожны дух Пана Бога хваліць! Што тут такое? Што тут?

І, выцягваючы свае кароткія рукі да дзіцяці:

– Панюлька мая! Што з табою? Што табе? А як жа расплакалася!

А калі дзіця і ад яе спалохана адварнула, закрычала:

– О, салодкае імя Езус! Ці не спужаў хто дзіцяці? Бо часамі шатан у постаці страшнага звера спалохае дзіця ў сне, часам які выпадак. Дык патрэбна купель у цёплай вадзе, да якой належыць ўсыпаць па жменьцы попелу з сена, кладучы яго ў вадзе пад галаву, ногі і абодва плячукі ў кшталце знаку святога крыжа, і прамаўляючы: “У імя Айца, Сына і Духа Святога. Амін”. Агатка, стаў начоўкі і ваду. Няхай ягамосць на прасцінцы паненку тут пакладзе, а я пабягу на фальварак адшчыкнуць стручок святаянскага хлеба¹ з вянкоў, якія свяцілі ў мінулы год на Божае цела ў Сенежыцах і якія мне пані Зубкоўская падаравала і якія я побач з грамнічнаю свечкаю павесіла над ложкам.

¹ Вечназялёнае дрэва, што расце ў міжземнаморскіх краінах.

Ужо дробным, але хуткім крокам пані Кукевічова выбегла за дзверы, калі нібы ўспомніўшы нешта самае важнае, вярнулася яшчэ раз і загукала з дзвярэй:

– Агатка, не вылівай мне з начовак вады, не выкідай попел, пакуль я не вярнуся. Мы там знойдзем прычыну дзіцячага сполаху, бо ў попеле знойдзецца поўсць звера, які яе спалохаў.

Пасля гэтых словаў дробненька патупала Кукевічова далей, і звон ключоў, які ўсё слабеў, паказваў на яе аддаленне.

Пан Войскі ў той самы час быў заняты іншаю справаю. Саступіўшы поле бою ля калыскі кабетам і не маючы адвагі з фаварыткай еймосці Кукевічовай заводзіць спрэчкі ў пытаннях, у якіх, як выявілася, быў невукам, вёў размову са сваім арандатарам Іцкам.

– Няхай будзе Пан Бог пахвалёны, – з паклонам і вытрасаючы з шапкі ярмолку, прамовіў на парозе Іцка, уваходзячы ў пакой. – Ну, што тут такое? Ай, гвалт! Ці не паненка захварэла? *Ай вей мір!*

– Бачыш, каханы Іцка, – павольна адказаў Войскі, – якое ў нас няшчасце. Адзінае наша дзіцятка захварэла, барані Божа, памрэ! Вось паклікаў цябе па парадку.

Іцка ў прафесіі бацькоўства, пачуваючыся вышэй за пана, бо быў ужо бацькам некалькіх дзяцей, мяркуючы, што сэнс зразумелы і што, па-сутнасці, як больш дасведчаны, можа даць парадку, адразу яго перапыніў.

– Ну, што тут за парада? Няхай ягамосць так як я робіць. Калі ў мяне дзеці пахварэюць і крычаць, а крык такі моцны, бо бахураў¹ шасцёра, дык я крычу жонцы, каб яна дала ім па цыбуліне, а калі і тое не дапамагае, дык запрагаю кабылу і на некалькі дзён выязджаю з карчмы, пакуль дзеці не сціхнуць. Няхай ягамосць гэтаксама зробіць, а дзеці, ну, гэта жаночая справа.

– Дурань ты, каханы Іцка, – адказаў Войскі, – не на такую парадку я цябе сюды пазваў. Бачыш, дзіця ў мяне хворае. Трэба зараз паслаць па доктара. Ты, што паўсюль бываеш, лепш за мяне ведаеш, куды і па каго лепей паслаць.

– Ну, а гэта навошта? Які тут доктар? Дзе тут доктар? Сталавічы, Мыш, Гарадзішча, ну, там няма аніводнага доктара. Слонім, Нясвіж, Наваградак – там ёсць, але далёка. А хоць бы і бліжэй, ну, што з гэтага за карысць? Як мой цесць паміраў ў Наваградку, дык яна сама пабегла да пана доктара Эмы, а пан Эма нічога не рабіў, толькі глядзеў у карты, якія там шулеры раскладалі. Дык мая цешча кажа: “Ай, гвалт! Пане Эма, ратуй пан майго Хаіма!” А ён ёй адказвае: “Пачакай, пачакай, не перашкаджай мне зараз”. Ну, той, што

¹ Пагардліва пра малых дзяцей (з габр.).

раскладаў карты, кажа яму: “Чаго ты сядзіш, у цябе няма грошай, бо ты ўсё прайграў, а выйграць не можаш. Ідзі з гэтай беднай кабетай, яна дасць табе рубля, будзеш ізноў спрабаваць шчасця”. А ён яму кажа: “Ну, я не лячу за рубель, я бяру толькі золата”. Дык мая цешча дае яму дукат і крычыць, і плача: “Гей, гей, пане Эма!” А ён ёй кажа: “Пачакай, пабачу, які гэта дукат”. І паставіў яго на карту, а той дукат не прайграў, а на ліха выйграў, бо як ён выйграў, дык ён выйграваў і выйграваў. А як ён выйграваў, дык не хацеў ісці да хворага. А мая цешча і крычыць, і плача, а яны ёй кажуць: “Ну, чаго ты, дурная кабета плачаш, ты сама дала яму грошы, каб ён адсюль не пайшоў. Ён не пойдзе, пакуль не будзе голы”. А ён ёй кажа: “Ну, ідзі ты дадому і пастаў вадку ў гарнушку, вазьмі ў аптэцы рамонак і мыла, як прыйду, каб усё было гатовае”. Дык яна адразу пабегла дадому, а Хаім ужо толькі рукамі час ад часу махаў, а жыў яшчэ доўга, да пятай гадзіны. А калі пан Эма прыйшоў, дык ужо мая цешча ў жалобе сядзела, а як яна сядзела, дык гаварыць не магла, толькі сказала: “Ай! разбойнік!” А потым гэта мая цешча намовіла бахураў, каб бегалі за гэтым доктарам і крычалі: “Пан Эма, пан Эма, а дзе твая энэма?”¹ Дык яму было вельмі маркотна і ён прысягаў вярнуць ёй дукат, але калі ж карцёжнік мае дукат, каб заплаціць доўг? Ён сам не будзе ні піць, ні есці, ён жонцы і дзецям адмовіць у тым, што ім абавязкова патрэбнае, але не будзе ашчаджаць на картах, а калі б за яго два вухі, якіх ён ніколі не бачыць, даў хто ў патрэбе два дукаты, ай, вэй, дык ён бы даў іх абрэзаць, і яшчэ б думаў, што знайшоў грошы. Гэтаксама як п’яніца, як яму захочацца гарэлкі, а ўсё ўжо прапіў, дык ён украдзе, што можа і прадасць за кватэрку² гарэлкі, а як працверазее, дык плача, а ўсе кажуць, што п’яніца і злодзей.

– Але, мой Іцка каханы, – адказаў заклапочаны Войскі, – пасля твае доўгае прамовы я такі ж самы застаўся мудры, як быў напачатку. Ты не сказаў, па каго маю паслаць, каб мне дзіця вылечыў?

– А нашто пасылаць? – адказаў адразу Іцка. – Ці ж няма пані Кукевіч? Яна такая мудрая кабета! Яна тут усіх лечыць у ваколіцы. А хто памёр, ну, дык так трэба было, бо хто нарадзіўся, той памерці павінны. Няхай ягамосць будзе спакойны, бо калі яна не дапаможа, дык ніхто ні дапаможа.

Тут ключыкі за дзвярамі далі знаць, што набліжаецца Кукевічова, якая, асцярожна адчыніўшы дзверы, уціснулася, як качка, у пакой. На знак пані Войскай яна прыціснула далонню ключыкі да боку, каб не бразгаталі, і, падымаючы сваю азызлую постаць на паль-

¹ Клізма (з грэц.).

² Мера аб’ёму вадкасці, роўная 0,25 літра (кварты); кубак такога аб’ёму.

чыкі, калыхаючыся патупала да калыскі, дзе ўжо ляжала Багуся, якая заснула пасля цёплага купання.

– Няхай імя Божае будзе бласлаўёна, – прашаптала Кукевічова на вуха пані. – Вось прынесла пучок свянцонага маку, які асцярожна трэба падкласці пад галоўку паненкі, абы лепей спала; а гэта фіялкавы карань, а тут стручок святаянскага хлеба. Адно і другое трэба даваць дзіцяці грызці наперамену, бо іх святасць дапамагае, каб у дзіцяці лягчэй прарэзваліся зубкі. А цяпер, Агатка, пастаў булён на агонь, каб пані мела чым падсілкавацца, а еймосць няхай сцэдзіць свой корм, бо тыя некалькі гадзін згрызоты павінныя былі сапсаваць малако, якое ў дзіцячым страўніку справіла б колікі.

А вось міра і кадзіла, якое разам з золатам на тры Каралі складаліся пад келіхам на алтары. Усыпаць шчопаць гэтага на фаерку¹, перажагнаўшы яе крыжам. Гэты пах ачышчае паветра і адганяе злыя духі. А цяпер, пакуль паненка абудзіцца, трэба адчытаць каронку на Перамяненне Панскае.

І пачалося мармытанне напайголаса: “Езус, які перамяніўся, будучы Богам – стаўся чалавекам, гэтак перамяні нашыя пакуты ў радасць і пацеху, а хваробу Багусі – у здароўе і доўгае ў Тваю хвалу жыццё. Ойча наш, які ёсць” і г. д.

Можа малітва, а можа манатоннае мармытанне, як шум каскада, добра паўплывала на сон дзіцяці.

Не адважыўся пан Войскі перапыняць аніякаю заўвагаю гэтак пабожнага занятку жанчын, але, паціху наблізіўшыся да калыскі, паглядзеў на соннае дзіця, перажагнаў яго знакам святога крыжа, пацалаваў жонку і выйшаў на пальчыках да спальнага пакою, загадаўшы жыду вяртацца дадому.

Назаўтра сонца ўжо ўзышло, калі Багуся з усмешкаю на вуснах прачнулася. Як толькі пані Войская дастала яе з калыскі, Кукевічова, памачаўшы палец у цукровы сіроп, засунула ў рот дзіцяці і праз хвіліну прамовіла:

– Няхай імя Панскае будзе бласлаўёна цяпер і наўвекі. Амінь. Хвароба ўжо прайшла, гэта бядачку зубкі мучылі. Хвала Богу ўжо прарэзаліся. Няхай імосць яе пакорміць, а ты, Агатка, бяжы разбудзі ягамосця, каб і ён з намі пацешыўся, бо бедны намучыўся дужа! Як жа ўзрадуецца, калі даведаецца, што Бог пачуў нашыя малітвы.

Што было духу выбегла Агатка і застукала ў дзверы Войскага.

– Што там такое? – на першы стук адазваўся Войскі.

¹ Жалезны кружок або некалькі вузкіх кружкоў на пліце або печы (з ням.).

– Еймосьць просіць ягамосьця, – сказала Агатка і хутка вярнулася, мяркуючы, што яе місія скончаная.

Дарэмна Войскі крычаў:

– Езус, Марыя, Ёзэф! Што там такое? Якое там новае няшчасце? Бо ўстурбаваны чалавек і не спадзяецца на прыемныя навіны. Ах! мая Багуся, Багуся! памірае, напэўна, дзіцятка!

І машынальна, ледзьве перажагнаўшыся, накінуў на сабе халат ды тэпці і ўскочыў у пакой амаль як нежывы.

Але якое ж яго спаткала мілае здзіўленне, калі ўбачыў вясёлыя твары. Багуся пры грудзях расчуленай маці, быццам бы занятая найважнейшаю справаю, не адрываючы вуснаў, звярнула толькі блакітныя вочкі на бацьку і, як бы на павітанне, выцягнула да яго дробную ручку – дала знак выразнага пазнання і ўдзячнасці.

– Езус, Марыя, святы Язэп! – закрычаў бацька. – Які ж цуд! Сэрца мне разарвецца ад радасці.

Ён прыціснуў вусны да дзіцячай ручкі, і, пабыўшы гэтак нейкую хвілінку, калі дзіця ўжо пад’ела, узяў яго з матчыных рук на свае, ды, цалуючы яе ў вусны, што яшчэ не маглі гаварыць, можа б задушыў яе ад радасці, каб няголеная ў спешцы барада не раззлавала сваёю пяшчотаю дзіця, якое, вылузваючыся з ягоных рук, паімкнулася ў абдымкі маткі.

– Трымай яе, трымай, мая каханая жонка, – сказаў Войскі, аддаючы дачку ў рукі маці. – Ах! які ж я бедны, што яна больш любіць цябе, чым мяне. Быў, памятаю, раўнівы да твайго кахання, а цяпер не ведаю, ці не быў бы больш няшчасны, калі б пераканаўся, што Багуся мяне любіць не можа!

І кінуўся да твару расчуленай жонкі, у пацалунках якой патануў.

Раздзел IV

НЕЧАКАНЫЯ КЛОПАТЫ. ВЯСКОВАЯ АПТЭКА

Кукевічова не магла заставацца абьякавым сведкам такое абразлівае для яе размовы, а таму адразу абазвалася:

– Што ягамосць балабоніць, дык таго, Пана Божа, не пішы ў кнігі! Ягамосць павінны быў бы падзякаваць Богу за здароўе Багусі, а ягамосць Яго абражае, прамаўляючы слова рэўнасць, якая ёсць адным са смяротных грахоў; а той, хто мае смяротны грэх, не трапіць у Нябеснае Каралеўства; гэтак, памятаю, вучыў у казанні ксёндз Улятоўскі. Калі ягамосць раўнаваў еймосць, а Пан Бог гэту справу ўлагодзіў, даючы яму пані перад алтаром, каб у будучыні граху не было, дык няхай жа ягамосць асцерагаецца грашыць рэўнасцю да дзіцяці, якое Бог альбо сабе забраць яшчэ можа, альбо аддасць яе каму іншаму.

– І што за тэолаг – гэтая твая Кукевічова, – смеючыся прамовіў да жонкі Войскі. – Не буду ні пра што спрачацца з табою, Кукевічова, хоць ты мяне адчытваеш і страшыш можа і без патрэбы, бо прывязанасцю да маёй жонкі і дзіцяці заслужыла ў мяне ўсялякую паблажлівасць. Мушу прызнаць у доказ пашаны да васпані, што з сённяшняга дня пачну яе бліжэй пазнаваць, бо, ведаеш, жаночай гаспадаркай я ніколі не займаўся. І хоць мне гусі васпані часамі і ўчынялі якую шкоду ў збожжы, дык лічыў за лепшае таго не бачыць, чым сварыцца з асобаю, якая няньчыла маю жонку. У мінулую ноч я і сам бачыў довады, і Іцка мяне запэўніў, што васпані незвычайна абазнаная ў лекаванні, а таму дазволь павысіць табе юргельт¹ на пяцьдзсят злотых.

Гэтыя словы пана Войскага нечакана пані Кукевічову з вяршыні задавальнення (з нагоды выздараўлення Багусі) сапхнулі на самы дол, што не хутка магла зразумець дзе ёсць і што робіць. Хвіліну таму камандавала ўсім нібы ва ўласным доме, а тут словы: “Адчытваеш і страшыш можа без патрэбы; гусі нарабілі шкоды; пяцьдзсят злотых юргельта” – пераканалі яе, што знаходзіцца на чужой тэрыторыі, і што ягамосць толькі з-за павагі да свае жонкі яе цягне, а на яе шматлікія таленты і прыдатнасць у службе не звяртаў ніякай увагі. Пакланілася тады толькі і ціха села ў кутку, а праз хвіліну паліліся з яе вачэй два струмені слёз.

– Што з табою, Кукевічова? Што ты? – закрычала Войская.

¹ Гадавая плата (з ням.).

– Ах, мая імосць, – абазвалася заплаканая, – першы раз перада мною адкрылася страшная будучыня. Там дзе юргельт, там і адправа, а куды я, бедная, пайду, калі іхмосцям захочацца аддаліць мяне ад сябе? Нябожчык Абозны¹, бацька імосці, свяці Пане над яго душою, узяў мяне да сябе дзіцём у памяць за нейкія заслугі майго бацькі, які загінуў у бітве пад Сталовічамі, а імосць, святой памяці маці імосці, была мне як маці, і тое, што ўмею навучылася ад яе. Па яе настойлівых просьбах і абяцанні, што нас ад сябе ніколі аддаліць, змяніла прозвішча Падгайскай на прозвішча дасведчанага і вернага лёкая іхмосцяў Кукевіча. Бог нам не даў доўгага шчасця, я, застаўшыся другі раз сіратою, адзіную пацеху мела ў надзеі, што мяне пані ад сябе не аддаліць! Не раз сабе думала: я яе гадую, яна мяне пахавае.

І таму, калі нябожчыца імосць пасаг пані складала, дык, пазваўшы мяне, паказвала: “Глядзі, Кукевічова, гэта будзе на святы, а гэта на кожны дзень, тое апранаць на госці, а тое, калі няма нікога. Асобную скрыню загадала мне напакаваць зёлкамі, тлумачачы можа тысячны ўжо раз уласцінасць кожнай зёлкі. Карда Бенедыкта², казала імосць, ад удушлівасці, мох ісландскі – для сухотнікаў, лопух – на водную пухліну, рамонак, цэнтурья і кмен на колікі, літвор, вэнжоўнік, дрэвянка і палын на узмацненне страўніка, жгаўка пакрываці брунэлька – на коклюш, бярозавыя і ліпавыя кветкі на пот, а калі пот халодны і хворы пухне, яго трэба авечаю падсцілкаю тоўста ўхутаць, пакідаючы толькі нос і вусны для дыхання, палявая мальва расцёртая, тытунь, намочаны ў гарэлцы, спіртавы бальзам з бярозавых ці таполевых пупышак – на ўсе рэзаныя раны; пражаная жытняя мука і сіняя папера – на рожу; вывесці яе можна таксама, спальваючы на працягу трох дзён па дзве пасмачкі льну, пакладзеных накрыж на чырвонай баваўнянай хустцы, разасланай на апухлым месцы, падпальваючы хваёваю карою накрыж кожны канец льну і тушачы агонь рогам названае хусткі, прамаўляючы за кожным разам “Zdrowaś Maryja”; а калі пухліна ўжо ператварылася ў рану і запаленне не праходзіць, дык вугаль несмалістае кары, патоўчаны і прасеяны праз палатно, пасыпаны на рану, спыніць запаленне; гной пасля выцягне сарацэньская мазь, зробленая з кавалка свянцонае грамніцы, алівы і некалькіх кропель віна, што ў ампулцы са Святой Імшы засталася; шалфей з мёдам і воцатам – на запаленне горла; печаная цыбуля, расцёртая з мылам, – на нарывы і язвы; сіні

¹ Вышэйшы вайсковы ўрадовец, які займаўся закватэраванне і харчаваннем войска.

² Шматнадовая агародная расліна з міжземнаморскіх краін.

камень з Жыровіч нішчыць дзікае мяса; бабоўнік ў гарэлцы – на фебру¹; парэчкавы ці журавінавы сіроп – на гарачку, ліхарадку; рута з маладым маслам альбо – маёўкі патушаныя ў мёдзе – на раз’юшанасць чалавека ці жывёлы; рапс і пітны мёд – на воспу, адзёр і кор (вятранка); косці свянцонага (што засталася з Вялікадня), закапаныя на межах на Сёмуху ахоўваюць збожжа ад граду; акурванне дому свянцонымі вяночкамі і абход вакол яго з ларэтанскім² званочкам, чытаючы чатыры Евангеллі, разганяе буры і перуны; хлеб святое Агаты тушыць пажары. А ўсё гэта трэба на малітве з Богам пачынаць і з Богам заканчваць. Каронка³ на Перамяненне Божае, літанія⁴ і навэнна⁵ да святога Антонія на ўсе хваробы, смуткі і пакуты – выпрабаваныя лекі.

Вось і цяпер, калі паненка была гэткая хворая, дык я ахвяравалася, як яна ачуняе і аднімуць яе ад грудзей, занесці на адпуст у Жыровічы, а тым часам на наступныя дзевяць аўторкаў зрабіла вотум⁶ пасціць і адпраўляць навэнну.

– Добра ўсё гэта, – перапыніў змуджаны Войскі, – але ж, мая каханая Кукевічова, якую сувязь мае канец гэтай гаворкі з яе пачаткам? Раней мне здавалася, што маеш нейкую крыўду на мяне, але Бог мне за сведку – нічым цябе абразіць не думаў, наадварот, хацеў аддзячыць за твой клопат пра нашае дзіця.

– Ах, мой ягамосць, прашу мне дараваць, бо як прыпомніла нябожчыцу імосць і яе святыя словы, дык цалкам забыла пра сябе, бо не кожны з’яўляецца гаспадаром свае думкі. Праўда, праўда, мой ягамосцю, што некалькі слоў ягамосці, якіх успомніць зараз не магу, а асабліва той юргельт, так мяне напалохаў, што ягамосць мяне як старую і нязграбную да Святога Юрыя⁷ мае намер адправіць, а дзе б я падзелася, нябога? Нічога сабе не назапасіла за гады, да Дабрачыннасці⁸ не прымуць, мусіла б пайсці ў шпіталь пад касцёл і жабраваць з выцягнутаю рукою ў людзей. Я дом даўнейшага майго панства, свяці Пане над іх душамі, прызвычалася было ўважаць за свой уласны, спакойнай смерці чакала. А калі з маёю панечкаю пе-

¹ Гарачка ці малярня.

² Звязаны з кultaм Маці Божай з Ларэта ў Італіі.

³ Малітва, трэцяя частва ружанца, а таксама пацеркі, якія перасоўваюць пальцамі падчас прамаўлення гэтае малітвы.

⁴ Малітва-просьба да Бога, Хрыста, Маці Божай і святых.

⁵ Набажэнства, раскладзенае на дзевяць дзён напярэдадні вялікага свята.

⁶ Сімвалічны прадмет, павешаны на алтары, ахвяраваны ў довад удзячнасці. Таксама – урачыста дадзенае слова.

⁷ Відаць, багадзельня пры кляштары.

⁸ Таварыства, якое існавала ў Наваградку.

рабралася ў панскі дом, дык была пры ёй як пры сваёй дачцэ, яна мяне ніколі не лаяла, ані давала зразумець, што я – убогая служка. Палатно ці сукно, якое выкарыстоўвалася на маю вопратку, заўсёды выраблялі пад маім наглядам, і я брала яго столькі, колькі на мяне патрэбна, на бок нікуды не пайшло. Ніякіх іншых выдаткаў я не мела, і грошы мне былі непатрэбныя, хіба, каб заплаціць дзецям за зёлкі ці штогод на святую імшу за душы маіх памерлых дабрадзеяў. У такіх выпадках ішла заўсёды да мае панечкі, якая мне на гэта давала некалькі золотых. Нават калі пасля нараджэння Багусі імосць дала мне больш за дзесятак локцяў картуну ў падарунак, дык я сказала, што гэты выдатак быў непатрэбны, і картун ляжыць нечэпапаны. Таму сённяшняе абыходжанне ягамосці са мною пераняло мяне страхам, паказваючы, што памылялася, калі лічыла дом іхмосцяў за свой уласны.

– Ну, хопіць ужо таго, каханая Кукосю, – перапыніла занятая дзіцём Войска. – Ягамосць нічым цябе пакрыўдзіць не хацеў, і думаць не думаў, каб выгнаць цябе.

– Згода, згода, – усклікнуў Войскі, – даю табе слова, мая каханая Кукосю, што ні абразіць, ні выгнаць цябе і не думаў; не здагадваўся нават, што ты ў нас назаўсёды прагнеш застацца; а калі так, дык, вядома, будзь з намі так доўга, як табе падабаецца. Найлепшым доказам, што не ўмешваюся ў вашы справы, ёсць тое, што да гэтае хвіліны не ведаў пра дамову, якую вы паміж сабою маеце; а імосць, калі мне нейкія грошы са сваёй ашчаднасці ўносіць у касу, дык я ніколі рахунку ў яе не пытаюся, бо як кажуць, дарэмнаму каню ў зубы не глядзяць.

Цяпер, калі б мне можна было цябе пра нешта папрасіць, каханая Кукосю, без якой новай абразы, дык прасіў бы, каб пра маю недалікатнасць цалкам забыла, а ў далейшым сваім гаспадаранні, каб ашчаджаючы для нас, не забывала сваіх выгод. А зараз бывайце здаровыя, бо час і мне высунуць нос за парог, каб разгледзецца, што робіцца на полі.

– Ах, мой Божа! – падхапілася Кукевічова, – і я ж таксама спазнілася, а там мяне з малаком чакаюць. Імосць цэлую ноч не спала, дык няхай прыляжа, а ты, Агатка, папільнай дзіця, пакуль я не вярнуся замяніць цябе.

І даючы ды паўтараючы сабе бясконцыя загады і заўвагі – гэтае крэсла паставіла на месца, тую рэч прыняла з дарогі, той стол выцерла, гэты іначай паправіла – выйшла за дзверы, нязменна мармычучы нешта сабе пад нос.

Раздзел V

БАГУСЯ РАСЦЕ, ЯЕ СВАВОЛЬСТВЫ

З гэтага часу жыццё панства Войскіх ішло звычайным чынам: Багуся расла, яе хваробы лячыла Кукевічова; Войскі, вяртаючыся дадому, выслухоўваў штораз больш доўгія рапарты пра паводзіны дзіцяці; вось ужо Багуся аднаго дня вымавіла “мама”, другога – “тата”, вось ужо сама ходзіць і шчабеча моваю, якую ніхто не разумее, якую Войская з Агаткаю старанна дадумваюцца і якую пані Кукевічова тлумачыць паводле свайго ўяўлення самым дасціпным чынам без аніякае цяжкасці, закідаючы маці і няньцы, што не разумеюць дзіцяці. Паводле яе, Багуся – сама мудрасць і пабожнасць! Калі Багуся падыме руку, каб адагнаць камара, які ёй дакучае, дык Кукевічова крычыць, што Багуся перажагналася, гэта розум не па гадах! Ужо ўрэшце поўна вакол Багусі, нічога ад яе ні схаваць, ні ўкрыць немагчыма.

Пабачыўшы аднаго разу як дзяўчына, што выходзіла замуж, усім кланялася, Багуся, укрупіўшы сабе галаву матчынымі падвязкамі, з апушчанымі вочкамі ўсім па чарзе да зямлі пакланілася, нібы просячы блаславіць.

– Што гэта дзяўчына вырабляе! – закрычала маці, датыкаючыся яе галавы; але, калі яна, абышоўшы ўсіх, пакланілася бацьку, што сядзеў наводдаль, дык той падхапіў яе на рукі і, цалуючы ёй вусны і вочы, усклікнуў:

– Няхай Бог цябе блаславіць, мой найдаражэйшы скарб, але мяне не палохай нават жартамі, што некалі павінны буду аддаць цябе. Не, не, ты мяне не пакінеш.

А яна абхапіла яго ручкамі за шыю.

Часам, абкруціўшыся якім шалем, каб здавацца больш тоўстаю затыкала за пас матчыны ключыкі і, перавальваючыся з нагі на нагу, падрабляла паходку Кукевічовай; а мармычучы нешта пад нос, кранала мэблю і нібы яе выцірала. Усе смяліся з гэтага жарту да ўпаду, а пані Кукевічова ад радасці аж заплакала, падхапіўшы яе на калені, давай сціскаць і цалаваць, а тым часам жартаўніца засунула ручку ў кішэню ахмістрыні і дастала жменьку сліў нафаршыраваных кменам і мёдам з цытварам¹, якія пані Кукевічова даўно ўжо прыгатавала ёй на глісты, але ніяк не магла ўтаварыць спажыць гэта, а зараз, удаючы, што хоча гэты крадзены прысмак адабраць ад

¹ Стэпавая расліна, кветкі якой выкарыстоўваліся як лекі супраць глістоў (з ням.).

яе, прымузіла яе падманам праглынуць нялюбыя дзецям лекі, з чаго быў новы смех на цэлы вечар.

Часам, акрыўшыся хусткаю і сапхнуўшы да тылу свой чапец, удавала квестара¹, і абыходзячы ўсіх па чарзе, атрымлівала ад адной кавалак перніка, ад другой – разынку, ад іншай – мігдал, з Кукевічовай толькі ўжо была асцярожная і кожны яе падарунак добра аглядала перад тым, як узяць у рот. Сама гэтая асцярожнасць ізноў выклікала смех.

¹ Манах, што збіраў ахвяраванні на кляштар.

Раздзел IV

КСЁНДЗ БУЛГАК, КВЕСТАР

Повадам, каб удаваць законніка, быў ксёндз квестар Булгак, бернардын з Нясвіжа, можа найбольш часты госць у доме панства Войскіх, незвычайная колісь асоба. Як чалавек заможны, ён правёў маладосць пры Двары¹ і ў падарожжах. Пан Войскі і пан Падкаморы Сарока былі яго школьнымі таварышамі. Сарока і Булгак, абодва з вялікімі здольнасцямі, маючы намер заняцца дзяржаўнамі справамі, прасілі пана Войскага быць куратарам іхніх інтарэсаў. Сарока быў пасланы ў Стамбул сакратаром польскай амбасады. Адпаведнае месца для Булгака рыхтавалася ў Лондане. Але пан Букаты, аддаючы гэтую пасаду свайму сыну, які потым ажаніўся з Глінскай, адбіў ахвоту ў пана Булгака, які не жадаў працаваць у канцэлярыі пад кіраўніцтвам маладога пана Букатага, – трохі ветрагона. Падаўся тады ў якасці кандыдата на дэпутата да трыбуналу і быў выбраны на пасаду, на якой трымаўся некалькі гадоў разважна і без парцыяльнасці².

У маладзейшым коле Чатырохгадовага³ сойму засядаў як дэпутат. А калі адбыўся падзел краю, пан Булгак падаў маніфест у Наваградскія акты на Кацярыну пра гвалт і напад і дзесьці хаваўся аж да паўстання, узнятага Ясінскім у Вільні.

Ці ведаючы пра тое, ці толькі выпадкова, Булгак адразу ж апынуўся на Наваградчыне і актыўна заняўся арганізацыяй паўстання, але аддзел расейскага войска напаў уночы на яго дом і захапіў яго знянацку. Дарэмна Булгак тлумачыў, што войска царыцы на яго не мае аніякага права, бо ён не прысягаў на вернасць. Жорсткі камендант⁴, абражаны самім гэтым тлумачэннем, загадаў расцягнуць яго на зямлі і кнутаў высечы падданства. Нічога не дало, што жонка Булгака падала да ног казакоў, хацеўшы ўлагодзіць іх сваімі просьбамі, сама толькі, атрымаўшы некалькі ўдараў, была выцягнутая за валасы з пакою, дзе самлела за дзвярамі. Булгак жа падчас катавання, крычучы за кожным разам “*Ad majorem Dei gloriam*”⁵, гнявіў яшчэ больш свайго ката, якому кожны падобны выкрык здаваўся пагрозай, што караны, выбавіўшыся ад кнутоў, хоча ісці са скаргаю

¹ Маецца на ўвазе каралеўскі ці магнацкі двор.

² Г. зн., не прымыкаючы да супрацьлеглых партый.

³ Маецца на ўвазе Сойм, які адбываўся ў 1788–1792 гг.

⁴ Камандзір вайсковага аддзелу.

⁵ “Дзеля большай славы Божай!”

да маёра. “А што ты, сукін сын, будзіш хадіт да маёра, вот я табе пакажу маёра”. І штораз мацней загадваў біць, пакуль пакутнік не страціў прытомнасці і не замоўк. Пасля дом быў абрабаваны, будынкі спаленыя, а самога Булгака адвезлі ў каманду¹, адкуль вярнуўся ажно праз некалькі гадоў, наведаўшы сібірскія руднікі.

Душэўны стан няшчаснага не палепшыўся па вяртанні. Край забраны, маёнтак зруйнаваны, жонка з-за згрызотаў памерла! Якія ж віды на будучыню? І тады Булгак, прадаўшы зямлю за бясцэнак, большую частку сваіх грошай раздаў тым, хто быў у патрэбе і хто цяпеў як ён, а тысячу дукатаў аддаў на фундуш кляштару айцоў бернардынаў у Нясвіжы, у якім стаў спачатку сындыкам², потым пракуратарам і, урэшце, братам квестарам.

Квеста гэтага шанюўнага чалавека была для тых, хто даваў, прыемная, а для тых, хто браў, карысная. Ксёндз Булгак ведаў усе сем’і навокал, і не толькі генеалагічна, а фінансава і сардэчна. Добры рост, румяны твар, белыя валасы, з прычыны адсутнасці зубоў трохі шапялявы. Калі ксёндз Булгак, пакінуўшы як звычайна свой вазок і баранаў за брамаю, ішоў праз дзядзінец, трымаючыся на ўсялякі выпадак за свае “агуркі”, дык сабакі каля яго лашчыліся, але не брахалі, бо ён іх называў кожнага па мянушцы. А калі, адкрываючы дзверы, крычаў басам: “Laudetur Jesus Christus”, дык усё жывое кідалася ў ягоныя абдымкі.

– Ах, ягамосць, каханы! Ксёндз Булгак меў ласку нас наведаць, – крычала пані Войская.

– Прашу прабачэння, мая імосць, я толькі брат. Капланства для шчаслівейшым прызначана. Позна Бог зірнуў на мяне міласэрным вокам, няхай блаславіна будзе імя Яго.

Тым часам Багуся ўжо стаіць на крэселку каля вакна, радая ўбачыць свайго барана, які, трасучы званочкамі, павешанымі на закручаных рагах вядзе атару кастраваных на начны спачынак пад страху. Заўтра пан Войскі загадае яе загнаць у Нясвіж, бо ксёндз Булгак пэўна забавіцца тут некалькі дзён, як гэта было ў ягоным звычаі.

– Як жа маешся, мой Ойча? – загукаў уваходзячы Войскі. – Каханая, ксёндз Булгак, можа, яшчэ не абедаў?

– Охо-хо! Дык вашэць мяне ўжо лічыць не братам, а лаікам³, – адказаў Булгак, – каб маючы столькі бараноў з ласкі дабрадзеяў яшчэ да гэтае пары пасціць, а прытым трэба табе ведаць, што я прые-

¹ Тут: месцазнаходжанне вайсковага аддзела.

² Пасада ў асобных манаскіх ордэнах.

³ Манах, які не склаў прысягі.

хаў з Торчыц, ад панства Рудзінскіх, што без абеду нікога ад сябе не адпускаюць.

– З Торчыц? – усклікнуў Войскі, – заўсёды, успамінаючы іх, не магу не згадаць іх старэйшага брата, маёра, які калі не ганебна, дык, прынамсі, гэтак непатрэбна загінуў, абараняючы гетмана Касакоўскага ў Вільні. І, як мяне запэўніваў пан паручнік Павел Раецкі, што каб ён уласнаручна не забіў яго на сходах з пісталета, дык гетман бы ўратаваўся ўцёкамі. Так адважна Рудзінскі абараняў палашом уваход. Ксёндз Булгак, на якія ж дзіўныя глядзелі мы рэчы? Ці не маеш, ксёндз, якіх больш шчаслівых вестак?

– Што ты ўсё, вашэць, нейкія мадрыгалы¹ правіш? – адазваўся нецярпліва ксёндз Булгак. – Ведаеш жа, васпан, што гэты габіт са слёз пакуты, а падшыты словамі: “Няхай будзе воля твая, як на небі, так і на зямлі, і даруй нам нашыя правіны, як і мы прабачаем вінаватым нашым”. Што мне, вашэць, тут пра тыя рэчы баеш, якіх не зменіш, а не паказваеш мне свае дзяўчынкі, якую, ведаеш жа, люблю як уласнае дзіця.

– Ох, дык яна яшчэ з табою не павіталася? Багусю! Хадзі сюды, Багусю! Гэта ж твой квестар, якога ты так удала ў ягоную адсутнасць удаеш.

Бегла ўжо Багуся ў абдымкі ўлюбёнага госця, але пры апошніх словах так засаромелася, што падалася назад з яшчэ большым паспехам, і Бог ведае, дзе б ад іх схавалася, каб на шчасце Кукевічова, якая ўваходзіла ў пакой іншымі дзвярамі, не схапіла яе і прытуліла ў абдымках, а потым, пакрысе ўлагодзіўшы, выйшла з ёю разам да ксяндза Булгака, і сама, пацалаваўшы ксяндзу ў руку, прасіла блаславіць дзіця. Праз хвіліну, як бы пазбываючыся цяжкага граху, смутна ўсклікнула:

– Ах! Мой ойча і дабрадзеі! Вялікая я перад Богам даўжніца, але Бог мне сведка, што не ўва мне прычына граху. Ужо мінула шэсць гадоў, як падчас цяжкай хваробы Багусі я ахвяравалася занесці яе ў Жыровічы, але наш ягамосць заўсёды знаходзіць нейкія перашкоды ў выкананні слова, дадзенага Богу. Дык я баюся, каб не было вялікага няшчасця для маёй душы, а можа і шкоды гэтаму нявіннаму дзіцяці.

– Што я чую, мой пане Войскі?! – азваўся Булгак – Скарга выразная і вялікая, і каб ты дабраахвотна не быў шчодрым дабрадзеям нашага кляштара, дык я павінны быў бы даць табе аграмадны штраф, асабліва, як садаліс², павінен выяўляць руплівасць рэчаў па-

¹ Від прыдворнай паэзіі.

² Свецкі сябра рэлігійнага таварыства.

добнага кшталту. Няхай будзе васпані спакойная, – працягваў ксёндз Булгак, звяртаючыся да Кукевічовай, – пан Войскі не будзе жартаваць з рэчамі, што тычацца збавення васпані, тым больш, што ў гэты інтарэс уваходзіць неяк і лёс ягонай Багусі, якую, васпані ведае, ён так моцна любіць. Паслухаем толькі, што ён скажа на гэта.

– Пані Кукевічова мае рацыю часткова, – адказаў Войскі, – бо, можа, тут і ейная частка віны ёсць. Амаль перад кожным вялікім святам яна нагадвае мне пра свой вотум. Я да гэтага неабьякавы, наадварот, як бацькі, мы абое хочам быць удзельнікамі гэтае святае пілігрымкі. Але каханая Кукевічова не хоча задаволіцца набажэнствам будзёнага дня, а я, зважаючы на тлум, які бывае падчас адпусту, не магу дазволіць рызыкаваць дзіцём. Таму, шаноўны ксёндз Булгак і мой стары прыцель, развяжы нашу спрэчку, я ахвотна выканаю твой прысуд, бо ведаю, што ён будзе мажлівы.

– Праўду кажуць, – азваўся ксёндз, – што трэба выслухаць абодва бакі, каб склалася якое меркаванне. Бачу цяпер ясна, што не абьякаваць, а дбайнасць пана Войскага была прычынаю гэтае марудлівасці. Васпані, пані Кукевічова, не варта настойваць на сваім, бо каб у тлуме якое няшчасце дзіцяці ці катораму з вас прычынілася, дык не памерла б спакойна; аніякай пабожнасцю не вытлумачыш непрадбачлівасці, бо прадбачлівасць з’яўляецца дарам Святога Духа, якім не варта пагарджаць напраўду пабожнай асобе. Вотум, кепска ці непрадбачліва ўчынены, не лічыцца абавязковым, бо як кажа псалміста: “Удзячная ахвяра Богу – засмучаны дух, пакорлівым сэрцам у скрусе, Божа, не пагрэбуеш”. Дык, калі гэтую справу даручылі мне, а пара сёлета ўжо пазнаватая, то, спадзяюся, што наступным летам у прыгожы і зручны час для сябе выберацеся, каб будзёным днём выканаць той вотум, пра які пані Кукевічова гэтак слушна нагадвае.

Што ў наступным годзе, адсеяўшыся вясною, 3 мая на задавальненне ўсіх бакоў і было выканана.

У наступныя дні ксёндз Булгак, адчытаўшы свой брэвж¹, пасля сняданку зачыняўся з панам Войскім сам насам і там раскладаў паперы, якія даручылі яму спрэчныя бакі без аніякіх інструкцыяў, давяраючы ягонаму суду. Ён у такі спосаб улагодзіў шмат зацятых спраў, паяднаў шмат сужэнстваў, заключыў саюзаў, падзяліў маёнткаў паміж раднёю, пасвараных сяброў памірыў, не дапусціў да паядынкаў, бо як толькі даведваўся пра нейкі канфлікт, дык адразу, прыехаўшы як квестар з баранамі, так мог змусіць грэшніка да пакаяння сваёю сардэчнаю размоваю, што той нічога больш не жадаў,

¹ Кніга, у якой сабраны абавязковыя штодзённыя малітвы.

як толькі згоды са сваім праціўнікам на ўмовах, якія гэтую згоду чынілі шляхетнай. Пасля гэтага, загадаўшы маўчаць, бедны брат накіроўваўся да праціўніка і, як чалавек бывалы, гэтак уплываў на крыўдзіцеля, што альбо ехаў з ім перапрашаць загневанага, альбо зводзіў іх у нейкім нейтральным месцы, дзе тыя падавалі адзін аднаму рукі і стараліся быць яшчэ лепшымі сябрамі, чым былі раней, пакуль не здарылася між імі тая звада, якая абодвух засмучала.

Маральны ўплыў ксяндза Булгака распаўсюджваўся на некалькі павеатаў. Католік, кальвініст, жыд ці татарын – усе без выключэння яго паважалі, і ён у сваіх квестах нікога не абмінаў. Гэтаксама наведваў у Ліпе шчырага католіка Абуховіча (якога ці то з-за прымоўкі, ці то з-за звычайу “Котэчку” звалі), як і кальвініста Аттенхаўза ў Астажыне; гэтаксама заязджаў па дарозе да паноў Уланаў, Давідовічаў, Сабалеўскіх і іншых татараў у Малюшыцах (а трапіўшы на байрам, еў разам з імі калдуны з канінаю), як і да мірскіх жыдоў Чорных (у якіх у шабас быў шчупак з шафранам). Візіты ў Малюшыцы аплачвалі кляштару Маркевічы, Мацкевічы і Равенскія, якія з-за таго, што межавалі з татарамі, як з людям вайсковым, частых спрэчак без пасярэдніцтва ксяндза Булгака не маглі б памысна заканчваць. Знаёмства з мірскімі жыдамі ўратавала, перадусім, сваякоў самога ксяндза Булгака з Астровак, а таксама Войнаў, Вайніловічаў, Пратасевічаў і іншых, калі пасля французскай вайны генерал Тучкоў (той самы што абрабаваў Несвіж), абрабаваўшы іх дамы і забраўшы ўсё, што яны мелі, загадаў вывесці іх на пляц і, паставіўшы каля выкапанае магілы, пагражаў расстраляць, калі не адкупяцца гатоўкаю альбо аграмаднымі даўгавымі распіскамі, якія ён за палову сум ці хоць за што-небудзь прадаў мірскім купцам, таксама пагражаючы куляю.

Адміністрацыя нясвіжскага замку, а таксама пакрыўджаныя грамадзяне паскардзіліся, праўда, цару на Тучкова. Тучкоў, аддадзены пад суд, быў прысланы за кошт тых, хто падаў скаргу, у Нясвіж, але камісія, якая мелася расследаваць справу і судзіць яго невядома чаму ні разу не сабралася, а вестка – праўдзівая ці фальшывая – што забраныя з Нясвіжа дванаццаць срэбраных апосталаў у натуральную велічыню бачылі ў сталіцы ў вельмі недаступным месцы, дадала страху, што справа ніколі не будзе скончаная.

Пры ўсім гэтым, на колькі ўяўныя даўжнікі, унікаючы абавязковае выплаты даўгоў гэтак ганебна выпатрабаваных, даўгавую справу жыдоў Чорных прагнулі палучыць са следствам, якога не было, і дэкрэт, які выключаў гэтую справу з Сумарыйнага рэестру, атрымалі ў земстве, на столькі з другога боку жыды Чорныя непашкадавалі кошту і выстараліся ўказ, які патрабаваў абавязковае выплаты доўгу

пад даволі лагічным прэтэкстам¹, што ўладальнікі даўгавых распісак, не абвінавачаныя ў гвалце, за ўчынак Тучкова каранья быць не павінны. У гэтай альтэрнатыве ксёндз Булгак выкарыстаў свой уплыў і схіліў абодва бакі панесці палову страты, каб сквітаваць сумы, рэальна заплачаныя Тучкову, не беручы пад увагу тыя лічбы, якія ў даўгавых распісках з дапамогай раней апісанага спосабу былі запісаны.

¹ Выдуманая прычына, пададзеная дзеля прыкрыцця пэўных фактаў.

Раздзел VII

ПРАЦЯГ АПАВЯДАННЯ ПРА КСЯНДЗА БУЛГАКА, УЦЁКІ МОЛАДЗІ, СПРАЎНІК І САКРАТАР

Вось якім быў колісь, цяпер, ужо пэўна нябожчык, наш пачцівы ксёндз Булгак, квестар нясвіжскіх бернардынаў. Ягоную дабрачыннасць шмат хто можа нават і не заўважыў, бо ён ніколі не меў звычкі яе паказваць. Ён ніколі не пераконваў іншых пры сведках. У кампаніі нікому не навязваў сваіх думак, але калі размова яму не падалася, дык ці то з дзецьмі пачынаў бавіцца, ці, калі іх не было, сеўшы ў куце, перабіраў пацеркі свайго ружанца і паціху варушыў вуснамі, часам з уздыхам напаяголаса прамаўляючы: “*Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo. Amen*”.

Гэтак ён рабіў асабліва ў той час, калі надзвычай гучна пачыналі гаварыць пра палітыку альбо па прозвішчах пералічвалі шляхецкую моладзь, якая тады па аднаму перабіралася з Літвы за Нёман. Фларыян Кабылінскі, пазнейшы генерал і старшыня Плоцкага ваяводства, пан заможны, скрытны, пра якога заўсёды казалі, што толькі чацвёртая яго частка відаць над зямлёю, нядаўні кандыдат у земскія пісары, на якога напачалі на соймаках і якога збіла ваколічная шляхта, якая была б за яго і за яго б галасавала, калі б праціўнікі непрыкметна не ўкінулі ў кацёл, дзе гатаваўся для іх пачастунак, галаву кабылы і распусцілі чутку, што ён з ашчаднасці частуе іх падаллю, – цяпер ён недзе знік, а праз год даведаліся, што ён правая рука Давуста і сакрэтна Межаеўскіх, Рымшаў, Абуховічаў, Яцкоўскіх ды іншых намаўляў да ўцекаў за Нёман і распаўсюджваў па ўсёй Літве абяцанні вялікіх надзеяў у намерах французскага імператара.

Бацькі і прыяцелі тых маладых людзей былі ў вялікім страху, нават самому Булгаку было прыкра слухаць, калі ў голас называлі імёны ўцекачоў. Аднак жа, ці то не могучы выбраць між патрэбаю распаўсюджвання сакрэту і няпэўнасцю вынікаў, ці то, удаючы поўную нейтральнасць, у размову не ўмешваўся, толькі маліўся, але, вылаяўшы асобна кожнага з балбатуноў за неасцярожнасць, загадаў запрэгчы сваю каламажку і нібыта па кляшторных інтарэсах паехаў у павятовае мястэчка.

Там ён даведаўся ад сакратара ніжэйшага суда, што Пётр Пятровіч, спраўнік, атрымаўшы рапарты ад ключвойтаў пра збеглых маладзёнаў, даручыў яму напісаць да губернатара Ланскага афіцыйнае паведамленне і патрабаваць інструкцыі як паступіць з бацькамі, апекунамі і маёнткамі ўцекачоў; і што з гэтым лістом сам сакратар цягне час, бо хоча спачатку параіцца з зацікаўленымі; што Пётр

Пятровіч (хоць і расеец, але чалавек добры і шляхетны), як заслужаны вайсковец, які не давярае сваім ведам і баіцца, каб не спудлаваць у нейкім невядомым яму законе, загадаўшы маўчаць ключвойтам, кожны дзень пытаецца ў сакратара пра ліст, а, атрымаўшы адказ, што ў тлуме больш пільных спраў ён яшчэ не прыгатаваны, ходзіць некалькі гадзін па пакою і, заламваючы рукі, выгуквае сам сабе: “*Беда! Беда! Беда!*”; што не раз праклінае сваю пасаду за тое, што ён, які падчас доўгай вайсковай службы ўмеў заўсёды берагчы сваіх падначаленых, цяпер мае стаць інструментам няшчасця грамадзянаў і можа быць названы іншымі – “*доношчык*”, словам, якім ён гідзіцца больш, чым смерцю.

Пасля нарады з ксяндзом Булгакам сакратар пайшоў да названнага спраўніка, і, прывітаўшыся ўзаемна, на пытанне пра ненапісаны ліст, давеў, што пераканаўся ў фальшывасці рапартаў, бо абвінавачаная моладзь пакінула дамы ці то выехаўшы на вучобу ў Вільню, дзе на універсітэт пад куратарствам князя Чартарыскага юрысдыкцыя паліцэйскай улады не распаўсюджваецца, ці то накіравалася па сямейных інтарэсах ў суседнія паветы; пра што сам спраўнік можа ўпэўніцца, калі напіша лісты да абвінавачаных, адказы ад якіх, хоць бы і аказаліся пазней фальшывымі, заўсёды будуць бараніць спраўніка, што ён са свайго боку выканаў абавязак, не трываючы непатрэбна Урад і – нават у супрацьлеглым выпадку – не замяняючы на дзяржаўнае злачынства юначае лёгкадумства, што мае ў сабе нешта прыцягальнае для тых, хто праз уласціваю іх узросту жывасць, любіць учыніць якое свавольства, абы іхняе імя, стаўшы вядомым, набыло якое-кольвек значэнне.

Якое задавальненне прынеслі гэтыя словы Пятру Пятровічу, – цяжка апісаць. Ён падскочыў, выгукнуў: “*Неужели?*” А потым, паціраў рукі, абдымаў сакратара і казаў: “*Ах! Ты друг мой! Ты друг мой!* Пісаць зараз жа лісты, пісаць мне лісты!” Праз пару гадзін ягоная воля была выкананая.

Праз некалькі дзён у адказ прыйшлі цяжкія допісы. Кожны ліст не менш, чым параконная цягнула фурманка. А і так яшчэ ў Гніліцы, каля Смольчыц альбо Рудкі, дзе грэблі былі нядобрыя, трэба было яшчэ прасіць у праезджых дапамогі, каб выбрацца на сухое месца. Бо пры лістах (якія паводле парады ксяндза Булгака былі аднолькава адрасаваныя: ва ўласныя рукі ягамосця пана Матовіча, сакратара ніжэйшага суда) былі яшчэ розных гатункаў вяндрліны, фаскі¹ масла, крупы, мука і гарэлка, словам, чым толькі вязковая

¹ Малая дзежачка, звужаная ўнізу, для захоўвання прадуктаў.

гаспадарка слаўныя ліцвінскія спіжарні звычайна напаўняла, усяго было ў дастатку.

Тады пан Матовіч, гэтакія важныя атрымаўшы тлумачэнні ад запытаных асобаў, пайшоў з імі да дому спраўніка, і, скарыстаўшыся яго адсутнасцю, уладкаваў яго спіжарню і густоўна, і карысна; так, што калі Пётр Пятровіч вярнуўся да сябе і заспеў сакратара, што круціўся каля нядаўна яшчэ пустых паліц, дык аж адступіў назад, мяркуючы, што заблукаў, а потым голасна загукаў:

– Кузьма Гаўрылавіч (гэта значыць – Казімеж Габрыэлавіч), што гэта такое? Што гэта за цуды ты ў мяне творыш? Я меў эскадрон, ды і то ў мірны час, а ў мяне стайня не была так густоўна наладаная, як ты наладаваў маю спіжарню. Божа літасцівы, скажы мне, адкуль усё гэта? Сам ты небагаты, ды я і не хацеў бы, каб ты дзеля мяне пазбываўся сваіх выгод.

Матовіч засмяўся, аддаў яму лісты, змест якіх быў складзены паводле ягонай парады, і з якіх найвыразней было відаць, што ніхто з падданных Яго Царскай Мосці край не пакінуў.

– Гэта ўсё добра, – усклікнуў удвая больш узрадаваны спраўнік, – а калі акажацца, што тлумачэнні фальшывыя, што тады з намі будзе?

– Нічога, – абьякава адказаў Матовіч. – Пан выканаў свой абавязак і квіта. Пра што мусіш яшчэ даносіць, калі маеш у руках довады, што робяць той данос зусім непатрэбным. Зрэшты, Урад не любіць чыноўнікаў, якія без важных прычынаў яго непакояць. А ва ўказе Пятра Вялікага напісана: “Даносчыку першы кнут”. От лепей памятаць прымаўку: “Рука руку мые”, дык і абывацелям, і сабе будзе карысць. Я ведаю гэтую шляхту: лагоднасцю з ёю ўсё зробіш, суровасцю ж іх загубіш, а ні дзяржаве, ні сабе не дапаможаш. Цар табе за тое не падзякуе, што зробіш яго аб’ектам нянавісці падданных, якіх улагодзіць і прыхіліць да сябе з’яўляецца найпершаю павіннасцю вернага трону чыноўніка.

Раздзел VIII

МАТОВІЧ, ЛАНСКІ, ПЁТР ПЯТРОВІЧ, КАРНЕЕЎ І ЗАРЭМБА

Трэба ведаць, што Матовіч быў сынам беднага мешчаніна з Наваградка. Закончыўшы школу за польскім часам, ён на працягу некалькіх гадоў зарабляў дарэктарствам для панічоў. Пасля падзелу краю пешкі і вазамі з глыбіні Расеі прыбывалі розныя вісусы, каб заняць пасады, на якіх была патрэбная невядомая яшчэ палякам мова. Адно толькі прачытаць экспедыцыю¹, напісаную па-расейску, ужо добра аплочвалася. Матовіч, хутка навучыўшыся чытаць тыя іерогліфы, пайшоў на дзяржаўную службу, што адварнула ад яго ўсіх ранейшых прыяцеляў; з гэтай прычыны ён, вымушаны весці знаёмства з маскалямі, удасканаліўся ў мове і ва ўсіх расейскіх “кручках” так, што атрымаў пасаду сакратара, на якой мы з ім і пазнаёмліся.

Ці то ў выніку ягонаў палітыкі, нядаўна абвешчанай спраўніку, ці то з-за Тыльзіцкага трактату, паводле якога Беласток, што межаваў з Літваю, трапіў пад уладу Александра, ці то адыход некалькіх польскіх палкоў з Варшаўскага княства недзе ў краіны, якія не мелі з Польшчай аніякіх дачыненняў, ці, нарэшце, надзвычай лагоднае абыходжанне цара Аляксандра з палякамі і распаўсюджанне пагалоскі пра фарміраванне польскага войска пад камандаваннем Князевіча сталі прычынаю, што больш ужо не чуваць было пра дезерцірства. А губернатар Ланскі, які цягам свайго кіравання ў Гродне нікога з абывацеляў не аддаў пад суд, не канфіскаваў ні ў каго маёнтку, прыехаўшы як звычайна на рэвізію павету і праглядзеўшы ўсе юрысдыкцыі і кнігі, ці то ведаючы пра грэх спраўніка ва ўкрыванні ўцекачоў, ці то маючы што іншае ў галаве, звярнуўся да яго і суро́ва сказаў:

– *Гаспадин исправник!* Пан не павінны забываць, што я даўно маю вока на пана і што пісаць пра яго Найвышэйшаму Пану лічыў патрэбным.

Гэтыя словы губернатара, суро́вага толькі да чыноўнікаў, як штылет працялі сэрца спраўніка. “Чаму чаго менавіта на яго звернутая ўвага? Што пра яго пісаць цару? Даўмецца немагчыма. Пэўна, нейкае няшчасце! Пэўна, неакуратнасць! Пытацца ў старэйшага малодшы не можа”. Пётр Пятровіч хутчэй бы босымі нагамі на распаленую бляху стаў, чым зрабіў бы такую нетактоўнасць. Адноўчы

¹ Пастанова вышэйшага кіраўніцтва.

пасля абеду нябожчык Сувораў загадаў яго растрэляць за тое, што заўважыў рассядланага каня. Пётр Пятровіч рыхтаваўся да смерці, не вымавіўшы ні слова, што гэты конь быў не з яго плутону. І толькі нехта іншы звярнуў увагу галоўнакамандуючага на памылку. То Пётр Пятровіч, вызвалены з-пад расстрэлу, зусім неспадзявана стаў камандантам эскадрону.

Такога складу быў гэты Пётр Пятровіч, які не з-за зухаватасці альбо жадання выслужыцца, але з-за паслухмянасці гатовы быў кінуцца ў пекла; цяпер ён як Тантал пакутаваў ад слоў, значэння якіх не разумеў. Праехаўся шляхам, якім губернатар кіраваўся, агледзеў масткі, распытаў паштальёнаў, ці не здарыўся які выпадак (бо ў нас выпадак з'яўляецца крыміналам), і, пачуўшы паўсюль адказ, які давальняў, прыпомніў свой грэх, у які яго ўблытаў Матовіч.

– Ха! Гэта паляк, разумею, – усклікнуў ён, – хацеў мяне загубіць і загубіў. Лёс мой ужо вядомы!

І з таго часу спыніў усялякія дачыненні з Матовічам. Праходзячы, непазнаваў яго. Калі той прыходзіў, як даўней канфідэнцыяльна, пытаўся грозна: “Зачем?” Адночы нават, не знайшоўшы нейкі ліст на стале, які павінен было быць прыгатаваны, прыгразіў, што загадае прывязаць яго за нагу да стала, калі на заўтрашняе пасяджэнне не будзе справа зробленая.

– Што з ім сталася? – мармытаў сабе пад нос Матовіч. – Разлаваўся, бестыя! Выжыве чалавека з пасады! Дурны, што праўда, але асцярожны, як гадзюка, нават лістоў мне распячатваць не дазваляе. Ці ён з шатанам збратаўся, ці якая плётка?

Аднаго разу, калі сакратар, склаўшы на століку спраўніка атрыманую па пошце экспэдыцыю, за некалькі крокаў чакаў на ягоныя загады, Пётр Пятровіч, які распячатваў адзін за другім канверты, над адным з іх пасвятлеў тварам, двойчы яго перавярнуў, перачытаў нанова, адклаў убок. Адкрыў яшчэ некалькі экспэдыцый, вярнуўся зноў да адкладзенага ліста, нарэшце, працягваючы Матовічу паперу, усклікнуў:

– Кузьма Гаўрыліч! Паглядзі, ці гэта не памылка?

– Гэта дыплом на крыж святой Анны, – сказаў паглядзеўшы Матовіч.

– Не магу зразумець, – кажа Пётр Пятровіч, – чым я на гэта заслужыў? А тут між тым напісана: за руплівую, верную і старанную службу на даручанай мне пасадзе. Здагадваюся цяпер, што гэта, відаць, ласка нашага губернатара Ланскага, які такога моцнага нагнаў на мяне страху нядаўняй заяваю, што пільна сочыць за мною і што збіраецца пісаць пра мяне Найяснейшаму Пану. Прызнаюся цяпер, што тыя ягоныя словы працялі мяне жахлівым страхам, бо

адчуваў за сабой больш віны, чым заслугаў. І таму пачаў цябе падазраваць, ці не губіш ты мяне сваімі парадамі. Цяпер бачу, што памыляўся, і нічога мне не застаецца, як толькі прасіць цябе, каб дараваў мне прыкрасці, якіх табе не ашчаджаў, бо быў пад памылковым уражаннем. Няхай з гэтага часу лучыць нас сяброўства, і ў парадах мне сваіх не адмаўляй, бо пераконваюся, што ты намеры ўраду лепей за мяне разумееш.

Дык зноў усталявалася між імі згода, і яна замацавалася яшчэ больш, калі праз некалькі поштаў, сакратар ніжэйшага суда Матовіч, які зусім не стараўся пра павышэнне, атрымаў намінацыю на страпчага з загадам адразу ж выконваць абавязкі занадта актыўнага свайго папярэдніка, на якога падчас губернатарскага візіту паступілі скаргі ад чыноўнікаў і грамадзян.

Пра губернатара Ланскага да гэтага часу засталася мілая памяць у грамадзянаў Гродзенскай губерні, бо ён, маючы сэрца і розум, не вярэдзіў раны; а калі пасля доўгага знаходжання на сваёй пасадзе, быў прызначаны ў якасці сенатара ў Пецярбург, дык і там такую выяўляў прыязнь да ліцвінаў, як да сваіх родных.

Не такою шчасліваю была Мінская губерня. Пасля другога падзелу краю там стаў губернатарам Карнееў. Што тычыцца справядлівасці ягонага кіраўніцтва, дык гісторыя маўчыць, але ў манерах даваў повад для смеху, што зрабіла яго непапулярным, а доказам гэтага будзе наступная гісторыя.

Калі нагоды прыняцця прысягі на вернасць царыцы Кацярыне ён прыехаў з вялікаю помпаю ў Слуцк, дык запрасіў да сябе на абед усіх абывацеляў, якія ўдзельнічалі ў той фармальнасці, а ці хто хацеў, ці не хацеў, але абавязаныя былі з'явіцца на запрашэнне. Паводле каманды, каб госці паселі за застаўлены стол паводле пасадаў, дробнай шляхце дастаўся шэры канец, дзе між іх сеў і Зарэмба – уладальнік невялікай вёсачкі, слаўны гуляка і сатырык, які ў той час быў тым больш нязносны для абывацеляў, што, здавалася, не падзяляў агульнага засмучэння, а правіў свае жарцікі. Пасля лаяльнага тосту за здароўе Найяснейшай, Наймагутнейшай імператрыцы, прапанаванага губернатарам, шляхта, устаўшы, выпіла і зноў села, а Зарэмба дадаў, што з таго часу, як ён на вернасць Найяснейшай пані прысягнуў, дык усё выразней чуе ў сабе рост жадання красці. Губернатар загаворваў то пра тое, то пра гэта, спадзеючыся, што нехта з абывацеляў прапануе другі тост за такога высокага чыноўніка, якім ён сам сябе лічыў. Але калі ніхто на падобнае не наважыўся, раздражнёны губернатар пачаў кожнага па чарзе пытацца:

– *Кто ты таков?*

Кожны адказваў як патрабавалася, называючы сябе паводле пасады, якую раней выконваў, ці толькі наданы яму ганаровы тытул, а губернатар, жадаючы прынізіць шляхту, крычаў за кожным разам:

– *Да я большой!*

Калі надышла чарга Зарэмбы, дык ён, падняўшыся, пісклівым голасам пакорна прасіў зволіць яго ад абавязку адказаць. Як было гэта перакладзена губернатару, той, разваліўшыся на крэсле, паўтарыў загад:

– *Гавары!*

Зарэмба, зноў пакорна пакланіўшыся, пісклівым голасам вымавіў:

– Я – дурань, Яснавяльможны пане.

А губернатар, не задумваючыся над значэннем гэтага выказвання, паўтарыў сваё звычайнае:

– *Да я большой!*

Збег гэтых выразаў выклікаў нечаканы смех усіх прысутных, а губернатар, здагадваючыся, што, відаць, здарылася нейкая непрыстойнасць, загадаў свайму сакратару, які разумеў па-польску, растлумачыць значэнне сказанага. Здзіўлены гэткаю зухаватасцю шляхціца, загадаў зараз жа пасадзіць яго на гаўптвахту.

Пасядзеўшы там колькі гадзін, Зарэмба, калі ўжо ўсё супакоілася, дастаў з кішэні рубля і, трымаючы яго абаруч з павернутым уперад партрэтам царыцы, з урачыстым тварам памаршыраваў з кардыгарды¹, крычучы вартаўніку:

– *Не тронь, бо Гасударыня ідёт.*

Вартаўнік ад неспадзяванасці адсалютаваў зброяю і выпусціў вязня. Зарэмба з тым самым урачыстым выразам на твары прайшоў паўз вартаўніка каля дома губернатара і з'явіўся ў ягоных пакоях з рублём у руцэ, як быў перад гэтым. Спалохаўся адразу і здзіўся губернатар з такога відовішча, але праз нейкую хвіліну, трохі супакоіўшыся, здагадаўся, што дурань па-польску азначае “шут” па-расейску. І як такога вызваліў яго ад далейшых непрыемнасцей.

¹ Будынак, які ўваходзіў у склад палацавага ансамблю, блізу галоўнай брамы, прызначаны дзеля аховы.

Раздзел IX

АДУКАЦЫЯ БАГУСІ

Час, які вышэйпададзенае апісанага займала і нашай гераіні Багусі не было на сцэне, быў прысвечаны яе выхаванню ці адукацыі. Гэтая працэдура настолькі звычайная, што апісанне яе дэталюў ма-ла б цікавіць магло чытачоў; перадусім, дзяўчаты звычайна больш паслухмяныя і менш свавольныя, чым хлопцы, яны не выяўляюць столькі разнастайнасці ў дзіцячых паводзінах, не дэманструюць пэўнах рысаў свае геніяльнасці, якія дазваляюць меркаваць аб ха-рактары мужчыны ў будучым.

Справа адукацыі Багусі не раз разглядалася яе бацькамі, не раз, здавалася, што ўжо дакладна вызначаны спосаб і парадак, паводле якога Багуся павінная пачаць навуку; але выкананне тае пастановы аказвалася больш складанаю рэччу, чым нам гэта здаецца, і Багуся расла вольна, не дапускаючы нават, што ўсё ж трэба будзе засесці за кніжкі. Для ейнага сапраўднага прызвычаення да вучобы прыносі-лі не раз ёй кніжкі з малюнкамі, якія яна, бяспрэчна, любіла; але калі для ўладкавання сваіх лялек вырвала малюнку з кніжак, дык і альфабэтам нават яе Кукевічова забавіць не магла, бо пан Войскі крычаў, каб далі ёй спакой, а пані Войска жаданню мужа ніколі не супраціўлялася.

Толькі ксёндз Булгак, заехаўшы, як звычайна, чарговым разам да Войскіх, так моцна паўплываў на перакананні абодвух, а Войс-кую згрызотамі сумлення так застрашыў, што яны шчыра пачалі думаць пра навучанне дзіцяці. А з тае прычыны, што сама пані Войс-кая была выхаваная ў кляштары паненак бенедыктынак у Нясві-жы, дык гэтае месца, паводле яе пераканання, здавалася быць най-больш адпаведным для дачкі; тым больш, што пасаду ксені¹ займа-ла там панна Касцюшкава, сястра Тадэуша, звязаная з ёю моцным сяброўствам і абодвум Войскім знаёмая яшчэ да таго, як стала за-конніцай.

Слухаў пан Войскі пра гэтыя планы і са свайго боку не рабіў ані-якіх перашкодаў, аднак жа сэрцам жадаў, каб усё гэта не ўдалося, бо разлучыцца з Багусяю было вышэй ягоных сілаў. З гэтае прычыны, нават калі пані Войская з Багусяю селі ўжо ў каляку, выбіраючыся да манашак, дык і тады яшчэ пан Войскі не мог паверыць, што пані Войская пакіне адзінае дзіця ў кляштары.

¹ Кіраўнічка жаночага кляштару; ігумення.

Калі ж пасля двух дзён адсутнасці пані Войская вярнулася з Нясвіжа без дачкі, пан Войскі міжвольна засмуціўся. Ён распытваў пра падрабязнасці раставання да апошняй дробязі, аднак, хоць ніякай заганы не знайшоў, дадаў:

– Ах, маё сэрца, не варта было пакідаць яе там адразу, трэба было гэтым разам адно толькі паказаць ёй толькі месца і манашак, а пазней дзіцяці больш лёгка было б з намі разлучыцца. А так насмерць замаркоціцца дзяўчынка.

Пані Войская ў сваю чаргу даводзіла, што Багуся без ваганняў і мужа вытрымала гэтае раставанне і што, калі забіралі яе манашкі, здавалася задаволенай сваім становішчам, абы толькі бацькі хутка яе наведалі. Але гэтае запэўніванне, нягледзячы на яго слушнасць, не магло супакоіць Войскага, бо без Багусі дом зрабіўся нудны, не было чуваць яе крыкаў і беганіны, якія глухую цяпер вёску рабілі такою люднаю. Каб супакоіцца, пан Войскі пайшоў на поле і, больш доўгі, чым звычайна, час там бавячыся, знайшоў шмат недахопаў, за якія ўсіх вылаяў, бо амаль усё яго нудзіла; але і па вяртанні ягоны настрой не палепшыўся, бо не было Багусі, якая б шчабятала яму і адцягнула ягоныя думкі ад гаспадарчых згрызотаў.

Адзіная надзея абаіх бацькоў палягала на тым, што хутка надыходзіў фэст у Нясвіжы, паехаўшы на які яны і дачку пабачаць, і самі супакояцца, а спадзяванне на Бога натхняла іх яшчэ больш мілым пачуццём, бо паўтараныя словы: “Будзь воля твая, як на небе, так і на зямлі” давалі ім надзею, што адрачэнне ад прыемнасці дзеля абавязку можа быць прызнана за заслугу, гэтак жаданую для душы сапраўднага хрысціяніна.

Раздзел X

ПАРЦЫНКУЛОМ У НЯСВІЖЫ. АЛЬБА

У нядзелю панства Войскія паехалі ў Нясвіж; гэта было 2 жніўня, свята Найсвяцейшай Панны Анёльскай, а таксама Парсынкулум, вялікі фэст у айцоў бернардынаў. Абое Войскія мелі намер не толькі адведаць дачку, але і выканаць рэлігійны абавязак дзеля адпушчэння грахоў і забеспячэння шчасця на будучыню сваёй Багусі, пайшоўшы на споведзь і прычасціўшыся святымі дарамі.

Маючы набожную мэту, панства Войскія нашча выехала ў той дзень з дому, і, седзячы ў адной калясцы, не перапынялі размоваю сваіх развагаў; і толькі гурты сялян і сялянак, якія размясціліся каля дарогі, каб пераапрунуцца ў чыстае, падказалі ім, што надыходзіць канец пабожнай вандроўкі. Мужчыны, надзеўшы боты ды вытрасшы пыл са сваіх шапак і капотаў, былі ўжо гатовыя; але прыбрацца кабетам, і асабліва дзяўчатам не было такой лёгкаю справаю. Бо апрача абування панчохаў і чаравікаў (дарогу яны ішлі босанож), уладкаванне дзявочага ўбору на галаве займала нямала часу, асабліва ў тую пару году, калі ўжо цяжка было знайсці кветкі. Рута, шалфей, мята і божае дрэўца¹ надаюць вянку зялёны колер, прыцяняючы сіняву рэдкага ўжо *васілька*, яскравую барву гваздзік і наготак. Белую кветку дзікага павою яшчэ можна знайсці, але рэшта зёлак, ужо адцвіўшых, у стане даспявання альбо з насеннем, звязаныя ў пукі, стваралі нібы нейкую алею, калі пабожны люд пачне рухацца наперад. У гэтых пуках можна досыць часта заўважыць **чэрвец**², вялікае багацце нашага краю; толькі недасведчанасцю і нядбайнасцю жыхароў гэты тавар быў выкраслены з гандлю. Гэтая расліна, асыпаная як шышка цёмна-малінавымі чарвячкамі, набывае кшталт кветкі; яе ўжываюць вясковыя кабеты (пасля выварвання яго ў вадзе з дадаткам галуну) у якасці фарбавальніка ў малінавы колер палотнаў, кавалкаў сукна на выпусці³ і вылогі⁴, а таксама ваўнянага прадзіва, з якога дзяўчаты робяць сваім нарачоным пасы ў падарунак, а ў некаторых месцах – нават дыванкі. Гэта тая самая кветка, чарвячкі якога, або **чэрвь**, называюцца у гандлі кашыніль, альбо кармін, і за які плацяць, як кажучь, на вагу золата.

О! Найцудоўнейшая Панна Анёльская, май ласку справіць, каб я, сёння ў аддаленасці і маркоце, разважаючы пра свята, якое скла-

¹ Кустоўе з міжземнаморскіх краёў.

² Расліна, на якой жыве чэрвец; выкарыстоўвалася ў якасці чырвонага фарбавальніка.

³ Вузкі пасак тканіны іншага колеру, ушыты адным краем дзеля аздобы.

⁴ Клапан, борт адзення, абшыты дзеля аздобы іншым матэрыялам.

дае Табе верны польскі люд, змог аказаць дастатковы ўплыў, каб той чэрвец, вядомы дасюль як расліна, звярнуў на сябе ўвагу мудрых людзей; каб з дапамогай мікраскопаў змаглі даследаваць жыццё і прыроду тых драбнючкіх жывых арганізмаў, якія ўтвараюць кветку, слухна названую чэрвец; каб старанна заняліся даследаваннем прыроды, развіццём і размнажэннем такіх карысных, цудоўных і каштоўных чарвячкоў; каб прыклад настойлівасці нашага земляка ў Францыі Антонія Броньскага, які, доўга даследуючы прыроду шаўкапрада, дабыў з іх шоўк такое дасканаласці, пра якую найлепшыя спецыялісты нават і не здагадваліся, – заахвоціў іншых, што жывуць у краі, заняцца лёсам чэрвца і павялічэння нацыянальнага багацця.

Цяжка даць паняцце пра свята Парцынкулюм у Нясвіжы чытачу, унутрана непрызвычаенаму да ўражанняў, якія звыкла нараджаюцца ў душы і сэрцы, калі сабраныя здалёк з пабожнаю мэтай у месцы адпусту падобным на стогн голасам званоў сціснута ў касцёле, дзе гараць тысячы васковых свечак; пах палявых зёлак, унесёных пукамі ў касцёл, абвострыць органы нюху, спякота жніўня, павялічаная таўкатнёю, стварае ў дэвота¹ нейкі дзіўны настрой; а тут на знак сігнатуркі² ля закрыстыі пахіляцца ўсе галовы, і ў цішыні пачнуць да алтара ўваходзіць парамі, са свечкамі ў руках асістэнты цэрыманіялу; ажно нарэшце святар, які правіць урачыстую імшу, праходзіць вольным крокам сярод натоўпу, што расступаецца, да градусаў і, упаўшы на калені, са складзенымі рукамі ды схіленай галавой, заспявае паважным тонам:

Усхвалім жа Імя Тваё святое.

І тут адчыняюцца фіранкі алтару і ўвесь люд, схілены да зямлі, заканчвае гімн хорам:

Усім зямным істотам дарагое,
Каб мы Неба атрымалі,
На векі з Ім панавалі,
З Ім панавалі.

Калі хто сярод вас не з'яўляецца пабожным, пашліце яго на той фэст у Нясвіж. Працяты страхам, ён не наважыцца ўжо больш жартаваць з абраду, а гэта змякчыць ягонае зацвярдзелае сэрца і кране да глыбіні душы моваю не гэтага свету. Але што тут спрачацца, ці ж мала ў нас у Польшчы слынных адпустамі месцаў?! Паўсюль збіраецца грамада людзей, шмат, відавочна, прыходзіць нават без пабожных схільнасцяў; а між тым, нягледзячы на адсутнасць паліцыі, нягледзячы на шматлікія – не пярэчу – непарадкі, нягледзячы на

¹ Набожны чалавек.

² Малы касцельны звон.

цісканіну пры выхадзе з касцёлу (што аж душацца альбо ломяць рэбры), не здараецца аднак жа, каб у некага нешта прапала ў касцёле; каб гадзіннік, сакеўку¹ альбо табакерку скралі; а такія выпадкі вельмі частыя ў іншых краінах. Толькі падымі свае вочы і паглядзі, як усе каля алтара адной справай занятыя – аддаць хвалу Творцы; гэтая спеўная размова святара з хорам, гэтыя перарывістыя ўздыханні пабожнага людзю, гэтыя бесперапынныя, што ўюцца па касцёле, клубы ад кадзідлаў – усё, здаецца, разам узносіцца да столі нябеснай.

З касцельнага багацця, якое здзіўляе вока, на ўвагу заслугоўваюць арнат² і альба³, у якіх ксёндз правінцыял адпраўляе святую імшу; амаль увесь той арнат зроблены з літага золата і срэбра, упрыгожаны дарагімі камянямі (гэта шчодры дар князя Караля Радзівіла Пана Каханку⁴), а два ксяндзы ў далматыках⁵ яму таварышаць. З аднаго і другога боку алтара, пасеўшы ў два хоры, канвент і ксяндзы з ваколіц запоўнілі пустку паміж алтаром і краткамі. Паголеныя

¹ Мяшэчак са скуры ці тканіны на грошы.

² Верхняя шата святара з дарагіх тканін, якую апранаюць праз галаву.

³ Доўгая белая шата святара, якую носяць пад арнатам.

⁴ З-за нейкага непаразумеання між князем і ксяндзамі дамініканамі ў Нясвіжы, князь Пана Каханку, чалавек ад прыроды добры, але нястрыманы, загадаў пану Гратузу, афіцэру свае артылерыі, збурыць гарматамі дамініканскі кляштар. У выніку (бачачы пушкі, пастаўленыя перад кляштарам, законнікі пакінулі яго) звалілі комін і выбілі некалькі вокнаў. Назаўтра, калі князь супакоіўся, ксёндз прэор, стаўшы з законнікамі перад ім, паскардзіўся на Гратуза (ад якога мы пачулі гэтую гісторыю), але князь прыняў усю віну на сябе і заявіў пра гатоўнасць узнагародзіць учыненую шкоду і перапалох. А таму прасіў прэора, каб прабачыўшы яму крыўду, дазволіў адбудаваць кляштар паводле плану, які ксёндз прэор, параіўшыся з архітэктарамі, палічыць за адпаведны для сябе. Ксёндз прэор гэтыя ўмовы прыняў і, карыстаючыся хвілінамі расчуленасці князя, калі ён ніколі не мог адмовіць, прасіў пра невялікі дадатак – каб князь адрокся на карысць кляштару ад Альбы, гэта значыць, вёскі і парку, якія мелі такую назву. Князь і на гэта згадзіўся. Але калі прыйшлося пісаць дакумент, пленіпатэнт пераканаў яго, што гэты намер немагчыма выканаць, бо адракаючыся ад Альбы, утрыманне і абслуга якое прывязана да замку, трэба адмовіцца і ад Нясвіжскага палацу, а таму і ад тытулу ардыната ў Нясвіжы, што ўжо было не яго, а Дому ягонага ўласнасцю. А з тае прычыны, што князь моцна ўпіраўся, каб не браць назад слова, дык вырашылі замест вёскі і парку, называных Альба, даць дамініканам іх вартасць, вылічаную да ёты, у альбе – уборы святарскім. І гэтая альба з золата, перлаў і дьяментаў, калі была на працягу года зробленая слуцкімі залатарамі, была ахвяраваная ксяндзам дамініканам нясвіжскім, але тыя, не прыняўшы яе, пагразілі князю працэсам, што не меў аніякае праўнае базы. Князь на тую пагрозу адказаў: “Аддаць яе, Пана каханку, айцам бернардынам, няхай яны просяць Пана Бога за мяне” (Заўвага I. Яцкоўскага).

⁵ Кароткая літургічная шата, што нагадвае арнат, якую носяць д’яканы падчас пантыфікацыйных урачыстасцяў.

галовы і шэрыя габіты адрозніваюць законнікаў ад свецкіх ксяндзоў, убраных у комжы¹.

Заціх на момант арган, і першае “Gloria in Excelsis Deo”² запэўніла пабожных слухачоў, што ксёндз правінцыял, хоць і стары чалавек, але мае яшчэ голас моцны і прыгожы, які гаворыць пра добрае здароўе і чысціню звычайў. Параўнаньня з гэтым голасам галасы ксяндзоў, што спяваюць святую імшу за мяжою, здаюцца каціным мяўканнем або непрыстойным перадражніваннем пісклівага дзіцяці. А калі цэлы хор з арганам заспяваў адпаведны гімн, страсянуліся сцены касцёла і ўвесь люд, нібы працяты электрычнасцю, яшчэ больш шчыра пачаў маліцца.

Дарэмная справа захапляцца апісаннем асобных уражанняў рэлігійнага абраду ў нашых старадаўніх польскіх касцёлах, бо гэтае ўражанне адно па ўсёй польскай краіне. І хоць лацінская мова чужая для значнай большасці народу, аднак ёсць пэўныя фрагменты, ператлумачаныя на польскую мову (у нас, прынамсі, на Літве), у якіх увесь люд можа браць удзел і гэтым даказвае, як бы гэта было яму міла і карысна, каб усе часткі гэтае святае службы былі яму даступныя. Бо калі пасля Санктусу³ увесь люд можа заспяваць “Святы! Святы! Святы! Пан Бог заступнік, поўныя Нябёсы і Зямля хвалы яго” – дык шчырасць і пабожнасць людю, які спявае разам, дазваляе думаць, што анёлы ля Богага трона мусяць цешыцца з такое малітвы.

Другі ўдзел народу адбываецца пры ўзняцці ўгору найвышэйшага сакраманту. Але харальная мелодыя “Agnus Dei”⁴, такая прыгожая ў лацінскай мове з арганам, што аніводзін добры арганіст не дазволіць спяваць гэты фрагмент па польску. І таму, калі схілены над хостыяй⁵ святар б’е сябе ў грудзі, а званок тройчы нагадвае тым, хто яго бачыць і хто не бачыць, што ён прыступае да спаўнення памяткі Таемнай Вячэры, дык увесь люд у пакорнай паставе, як бы па камандзе б’ючы ў грудзі, урачыстым, але павольным голасам паўтарае: “Вось Баранак Божы, які нішчыць грахі свету, Пане, я не ёсць варты” і т. д.

Але гэтае мармытанне і ўдары ў грудзі адначасова некалькіх тысяч аў людзей, робяць уражанне, якое немагчыма ні з чым параўнаць. Нарэшце суплікацыя⁶, працэсія і блаславенне людю манстран-

¹ Белая кароткая шата, якуюносяць святары падчас літургіі.

² “Слава Усявышняму Богу!”

³ Spiritus Sanctus – Святы Дух!

⁴ “Баранак Божы”.

⁵ Круглая аплатка, якую выкарыстоўваюць у якасці ахвяры падчас імшы.

⁶ Каталіцкія песні-просьбы, якія спяваюць, перадусім, падчас бедстваў.

цыяй¹ на верніка і добрага паляка аказваюць такі ўплыў, што ён яго нават за мяжою забыць не можа. А той, што бываў на падобных урачыстасцях у Нясвіжы, не знойдзе такіх уражанняў на цэлым свеце. Наадварот, бачачы ў іншых краінах пры алтары басэтлі і трамбоны, бачачы швейцарцаў, якія швэндаюцца з алебардамі па касцёле, нібы забойцы Ірада, бачачы ксяндзоў, якія сюды-туды маршыруюць, як фіглярны, калі адбываецца вялікая ахвяра, – адразу заўважаеш розніцу між прыстойнасцю нашага і замежнага духавенства. Толькі сярод нават самага шчырага (каб і было) душэўнага ўзрушэння падтыканья на доўгай тычцы пад нос таго, хто моліцца, мяшчкі, якія бразгаюць, і не адводзяцца да таго часу, пакуль штосьці ў іх не пакладзецца, такую ўяўляюць супрацьлегласць набажэнствам, якія адбываюцца ў Нясвіжы, што для таго, хто там бываў, аніякае тлумачэнне замежнага звычаю не з’яўляецца дапушчальным, бо айцы бернардынцы не маюць і правіламі закону абавязанья не мець сталай маёмасці. А тое, што збяруць не на імшы, а па дварах, раздаюць убогім людзям; мноства не запытаных аб прозвішчы, аб стане альбо веры жывілася ў іх а пэўнай гадзіне ў рэфектары²; падарожны меў начлег і добры прыём; лекі, падсілкаванне і суцяшэнне атрымліваў хворы; і таму, ніхто з разумных людзей не рабіў ім закідаў, што жывуць з міласціны, а кожны бернардын – вясёлы, гаваркі, не ўдаючы святошы, ні ад каго не хаваўся.

Часам знаходзіліся ў гэтым таварыстве людзі высокага паходжанья, што, будучы зламаныя ў свеце няўдачамі, апрадалі на сябе тоўсты габіт, абы ў спакоі і пры малітве завяршыць там клапатлівае жыццё. Такім, напрыклад, сярод іншых быў квестар Булгак, які, як брат, не на хорах, дзе былі святары, але ля хораў на цвёрдай падлозе кленчыў.

Ужо праспявана “*Salvum fac Populum tuum Domine*”³ і ксёндз айцец правінцыял, што правіў урачыстасць, за тымі самымі парамі, якія вялі яго да алтара, вярнуўся ў закрыстыю; толькі цяпер людзі пачалі выходзіць з касцёла. Дзверы, хоць і вялікія, тлуму не маглі прапусціць, тым больш, што на бабінцы і перад касцёлам, сабраныя з усіх вакол іц жабракі, сунуліся да тых, хто выходзіў па міласціну, і, атрымлівалі яе з дадаткам: “Маліся да душу Яна, за душу Агнешкі, за палеглых на вайне, за душы, што у чыстцы” і за цэлы рэгістр імёнаў, пералічаны ў календары, што насілі пры жыцці памерлыя ўжо цяпер бацькі, крэўныя альбо прыяцелі. А калі ў смерці кагосці не былі пэўныя, дадавалі: “Маліся за непрысутных, за людзей прыгне-

¹ Літургічныя прадметы са шляхетных металаў, што служыць дзеля нашэння хостыі падчас працэсіі.

² Сталовая.

³ “Выратуй люд твой, Госпадзі!”

чаных і бядзе; за тых, якія прытулку нідзе не маюць, за тых, якія ў дарозе, на моры альбо ў вязніцы”. Словам, столькі патрэбаў, столькі розных намераў, што, каб анёл не запісваў раздадзеных ахвяраў у сваёй кнізе і не падаў Богу як ахвяры чыстага сэрца, дык мала было б спадзеву на памяць тых, хто іх атрымліваў.

Паволі гэтыя фалангі разыходзяцца, свежае паветра абдымае ўсіх, прыемна ім дыхаць. Тут пачынаюцца прывітанні і ўзаемныя пошукі асобаў, якія ралучыліся ў тлуме, або якіх бачылі ў касцёле, але не было там магчымасці распытаць пра здароўе, поспехі ды іншыя акалічнасці, што так моцна кранаюць чулыя сэрцы. Дык перад касцёлам фарміруюцца групы, але стрэл біча і звон кракаўскіх хамутоў загадвае ім саступіць дарогу; а звернутыя тварам да дзвярэй касцёла і да калясак становяцца сведкамі як пані і паны паводле ўсіх правілаў этыкета вітаюцца і развітваюцца з асобамі, што належаць да іх кола, садзяцца ў каляскі і адзін за другім паволі знікаюць.

Не міла было Войскаму чакаць у касцёле, пакуль знікнуць цяжкасці, ён бы хацеў як хутчэй убачыць сваю Багусю. І хоць пані Войская таксама была нецярплівая, але, баязлівая ад прыроды, лічыла за лепшае сядзець у лаўках, пакуль ёй не далі знаць, што тлум людзей і экіпажаў ужо мінуўся; тады толькі рушыла панства Войскія ў кляштар Бенедыктынак.

Лёгка сабе ўявіць, што там была за радасць, калі ў кляштары з’явіліся госці, бо Багуся ўжо ад самага ранку, даведаўшыся ад брамніцы, што лёкай Войскіх прынес ёй прысмакі, што яны самі знаходзяцца ўжо ў касцёле і што будуць у кляштары паненак на абедзе, дачакацца не магла ані канца таго набажэнства, ані з’яўлення бацькоў, а што самае прыкрае (хоць была б радая цэлы час прастаяць пры акне і ўбачыць іх здалёк), кляшторныя будынкі былі такога кшталту, што праз вокны, якія выходзілі на дзядзінец, нікога, апроч сваіх, убачыць было не магчыма. Аж толькі ўжо добра пасля апоўдню слаба пачуўся грукат каляскі, а потым званок пры браме абвясціў, што прыехалі гэтак нецярпліва чаканыя госці.

Дарэмна паважная і расчуленая ксені хацела з Войскімі павітацца, бо Багуся, як муха, лятаючы наперамену ад вуснаў матчыных да вуснаў бацькавых, падступіцца гэтай шаноўнай пані не давала. Толькі пасля таго, як іх ужо нацалавала і, смеючыся, скачучы і плачучы, стала рухацца больш павольна ад стомленасці, паважная ксені змагла яе крыху супакоіць і запрасіць панства Войскіх ў парляторыум¹, дзе чакаў іх накрыты на чатыры асобы столік з абедам.

Пасля абеду на знак ксені прыйшлі іншыя манахі, што пазнаёміліся ўжо раней з панствам Войскіх, прывітаць такіх мілых гас-

¹ Пакой у кляштары, прызначаны дзеля размоваў са свецкімі асобамі.

цей. Багуся хацела прыняць іх усіх ва ўласнай цэлі і, з замілаваннем цалуючы рукі ксені, прасіла, каб каву ды іншыя пасляабедзенныя слодычы занеслі туды. Але якое ж яе было здзіўленне, калі даведалася ад яе, што выкананне гэтага жадання было немагчымым, маючы на ўвазе Войскага, які, як мужчына, уваходзіць за краткі, нават, каб агледзець пакой свае дачкі, не меў прывілею.

Раззлавала яе гэтая, нічым, у дзіцячым разуменні, невытлумацальная праблема, а таму яшчэ мацней прывязалася да бацькі, і хоць дамы пайшлі за краткі і ў яе пакой, яна не пажадала адступіцца ад бацькі, нават на хвілінку, ні за якія прынады і заахвочванні. І больш за тое, як бы ва ўзнагароду яму за знявагу, якую атрымаў з-за немагчымасці скласці візіт за краткі (за што Войскі – паводле пасады апякун кабет – увогуле не пакрыўдзіўся), канчаткова пастанавіла вярнуцца з бацькам дадому і заўсёды быць разам ім.

Не была нямілай бацьку гэтая не падказаная ні кім заява Багусі, дык ён не толькі не зганіў яго, але яшчэ, не падумаўшы, пахваліў, хоць хутка і пашкадаваў, бо Багуся, калі маці вярнулася ў парляторыум, у прысутнасці ксені сваё безапеляцыйнае свае рашэнне недвухзначна паўтарыла. А калі бацькі, не надаючы той заяве вялікае ўвагі, хацелі пад вечар выязджаць, яна таксама была гатовая да выезду з імі, а просьбамі і плачам канчаткова пахіснула настойлівасць слабых у адносінах да яе бацькоў. Хацелі ашукаць яе тым, што Войскія нібыта едуць толькі на няшпору¹ да айцоў бернардынаў і што адтуль вернуцца ў кляштар паненак, але Багуся, не здагадваючыся нават пра гэтую хітрасць, так моцна пастанавіла не разлучацца з імі, што справа зацягнулася да няшпораў, на якія – хочаш не хочаш – трэба было ехаць з ёю ў надзеі, што час і натхненне святога Духа дапамогуць пераламаць яе ўпартасць. Але калі дзяўчынка і пасля няшпораў засталася нязменнаю ў сваім рашэнні, заклапочаны пан Войскі вырашыў звярнуцца па раду да ксяндза Булгака, і калі ў закрыстыці абмаляваў яму стан рэчаў, пачцівы бернардын неміласэрна вылаяў яго за такую бязмежную слабасць да свайго дзіцяці, нагадваючы яму папулярны верш “Розгаю Дух Святы дзетак біць радзіць”.

Не пераканалі ані Войскага, ані Багусю гэтакія аргументы, наадварот, сама суровасць навукі так моцна занепакоіла абоіх, што Войскі, пацалаваўшы дзіця, якое дрыжала са стрху і тулілася да яго, усклікнуў голасна:

– Не плач, мой анёлак, не плач, я цябе не пакіну тут, бо бачу, што тут цябе спаткае.

Убачыў Булгак, што ягоная рада мела супрацьлеглы эфект, і што далей або давядзецца назаўсёды разарваць дачыненні з Войс-

¹ Вячэрняе набажэнства ў нядзелі і святочныя дні.

кім, або падаткнуць яму іншы план, каб, прынамсі, дзіця атрымала прыстойнае выхаванне. Падумаўшы, ён прамовіў:

– Дык сёння не едзьце, можа заўтра ўдасца нешта іншае прыдумаць.

– Але ж, ксёндз Булгак, – адказаў заклапочаны Войскі, – мы ехалі сёння толькі на імшу, не бралі з сабою клункі, у жыда ў карчме чыстай пасцелі не знойдзецца, а дома паншчына не размеркаваная на заўтра, а ў гаспадарцы час пільны, пасяўная азімых набліжаецца.

– Вось жа замест аднаго, – адказаў Булгак, – два клопаты знайшліся! На тую тваю паншчыну, адпусці Пане цяжкія грахі, не маю парады; адпраў жонку з дачкою да паненак бенедыктынак, а сам у нас пераначуеш, – ёсць жа ў нас цэлі для гасцей, на якія маеш права, як шчодры ахвярадаўца на наш кляштар.

На гэтыя словы Багуся прытуліла вусны да бацькавай рукі, ціха кажучы:

– Тата, не пагаджайся на такую прапанову, я без цябе да манахак не вярнуся, а яны цябе туды не прымуць. Паехалі дадому.

Пачуў тое Булгак і праз хвіліну адказаў:

– Ну, ну, што ж рабіць, ты, малая свавольніца, размесцішся з бацькам у кляштары, з гэтым не будзе цяжкасьцяў; але маці мусіць вярнуцца да законніц, бо ў нас няма месца для дарослых кабет.

На гэтыя словы падскочыла Багуся ад радасці і закрычала:

– Ах! Як добра, мой татка, што я з табою застануся. Няхай мама едзе да законніц, яны такія добрыя, заўтра ўбачымся з імі.

І сталася так, як гэты малы дыктатар вырашыў.

Здзівілася ксені, убачыўшы, што Войская вяртаецца адна, і пакрыўдзіла яе крыху, калі даведалася, што для Багусі, якая, як малы коцік, была ўлюбёным дзіцём усіх законніц, такім агідным было вярнуцца ў кляштар. Але што рабіць? Дарэмна разважаць пра прычыны і вынікі такога бунту, калі яны – наступства бацькоўскае слабасці і пяшчоты да адзінага дзіцяці, а выгаворваць гэта маці было б няветліва. Дык далікатная ксені абярнула ў смех гэтую дзіцячую забаўку, удаючы задавальненне, што пані Войская атрымала дазвол дачкі аказаць гонар законніцам, скарыстаўшыся іх гасціннасцю. Таму конікі пайшлі ў кляшторную стайню, а лёкай – у фальварак, бо ў нашай старадаўняй Польшчы не было яшчэ такога звычайу, каб – ці то ў прыватным, ці то ў кляшторным доме – коней і лёкаю адсылаць у карчму.

Назаўтра ў кляштары паненак бенедыктынак раней за ўсіх з'явіўся ксёндз Булгак, які, як колішні праўнік, а цяпер кусташ¹ гэтага кляштару меў вольны доступ. Пасля ўсеагульнай нарады пастанавілі, што вялебная ксені, выбраўшы са шляхецкіх дзяўчат, якія выхоў-

¹ Асоба, якая кіруе маёмасцю кляштара.

валіся ў кляштары, здольную да навук і не звязаную шлюбным законам паненку, вышле яе гувернанткаю да панства Войскіх і, стасуючыся да поспехаў і патрэбаў Багусі, будзе пасылаць ёй іншых, лепш падрыхтаваных.

Дык вось панства Войскія з дачкою і гувернанткаю вярнуліся дадому, дзе цягам некалькіх гадоў Багуся атрымлівала адукацыю ў настаўніц, якіх прысылала панна Касцюшкава, і якія змяняліся ў адпаведнасці з навучальнымі прадметамі, якім манашкі з вялікаю ахвотаю вучылі радавітых свецкіх паненак. А з тае прычыны, што закон бенедыктынак звычайна складаўся з паненак, што належалі да першых фамілій у краі, навучанне адбывалася лёгка, асабліва таму, што Багуся была лагодным, разумным і ветлівым дзіцем.

Раздзел XI

ГОД 1811. КАМЕТА. ПАЖАРЫ

1811 год Багуся сустрэла ўжо як панна, у якой апроч разумовых здольнасцяў развіваліся знешнія формы. Не хацеў пан Войскі сваю адзіную дачку рыхтаваць у манашкі і думка пра такую ейную адукацыю яго не раз палохала, асабліва з тае прычыны, што маёнтка пас-тупова павялічваўся і быў у стане запэўніць ёй прыстойную партыю. Але звязаны далікатнасцю і незацікаўленасцю манашак, ён не мог пазбыцца іхняга ўплыву. На шчасце, дзіўныя з'явы 1811 году, хто яго памятае, самі сабою далі такую магчымасць.

Напачатку лета з'явілася на небе камета, і незвычайная на зямлі засуха. Камета, велічынёю блізу паловы месяца, з'яўлялася што-вечар з боку заходу, нахіляючы свой хвост, які паўсюдна называлі мятлюю, у паўночны бок. Вайна і пошасць меліся быць наступствамі гэтай з'явы. Кожны з вечара выходзіў паглядзець на неба, на якім адбіваліся водбліскі палаючых непадалёку лясоў, балот, стадолаў і досыць часта вёсак. У лясах дзікія звяры, асочаныя ў кола пажарам, неміласэрна раўлі, але голас штораз слабеў і клубы дыму з узмоцненым полымем сведчылі, што звярыныя, тлустыя, гарэлі тушы. Не раз прыходзіла вестка, што статкі быдла і табуны коней, часта з пастухамі, правальваліся на выпаленых знутры тарфяніках. Ніхто не быў пэўны, дзе бяспечна паставіць нагу. Усе камунікацыі і ўзаемныя адведзіны спыніліся, жахлівы страх запановаў кругом. Пэўнага дня ў самы поўдзень ўскочылі на дзядзінец Войскага з боку палаючага лесу асмаленыя коні без грываў і хвастоў, з рэшткамі шораў¹ на сабе, якія сведчылі, што нейкі зухаваты яздок мусіў з каляскаю згарэць, але так ніколі і не даведаліся, хто гэта такі быў, хоць пан Войскі прыкладаў усе старанні, каб дазнацца аб няшчасным і вярнуць хоць бы коней памерлага спадкаемцам.

Аднае нядзелі, калі панства Войскія паехалі ў бліжэйшы ўніяцкі касцёл, менавіта, як святар прамаўляў гэтыя ўрачыстыя словы: “*Со страхом Божым поклонімся*”, распачаўся там невялікі шум, што ён аж перапыніў службу, пакуль не даведаўся праўдзівае прычыны таго хвалявання. Але ў хуткім часе, выклікаўшы здзіўленне ўстрыжанай грамады, звярнуўшыся да люду, прамовіў: “Дзеткі, не падайце духам, няшчасце блізка ад нас, мне казалі, што агонь наблізіўся да лугу Войскага. Калі гэтаму няшчасцю сілаю не перашкодзіць, дык можа ўкінуцца агонь у збожжа, а адтуль распаўсюдзіцца на

¹ Шырокі скураны пас разам з дапаможнымі рамямі.

двор і вёску. Наш Збаўца не толькі не забараніў нам, але загадаў чыніць дабро кожны дзень, нават і ў шабас, ці ў нядзелю. Дык няхай мужчыны ў імя Божае ідуць ў тое небяспечнае месца і ратуюць суседа, як Бог іх натхняе, а кабеты і дзеці няхай застануцца ў касцёле да заканчэння набажэнства, бо іх дапамога не вельмі там патрэбная, а малітву, калі будзе ад сэрца, Бог міласэрны можа выслухае”.

І, пачакаўшы з заканчэннем святой імшы, пакуль не ўсталюецца ізноў парадак, працягваў спяваныя і чытаныя малітвы з Мшала мяккім і выразным голасам, які мог прымусіць кожнага паверыць у Божую ласку; перажагнаўшы схілены люд і адчытаўшы апошнюю эвангелію, уклечыў ля градусаў і зацягнуў: “Святы Божа, Святы моцны” і г. д. Страфу “Ад пошасці, голаду, агню і вайны” ён паўтарыў тры разы. Потым – “Завітай, Ранняя зорка” з даўняга “Залатога Алтарыка”, кожны фрагмент якога так стасуецца да нашага краю, – прачула выводзячы: “Вазьмі нас пад Сваю святую апеку, Божы гнеў аддалі”. Затым адчытаў малітву да святога Фларыяна, дасведчанага патрона супраць пажараў. Потым “Пад тваю абарону аддаёмся, Святая Божая Маці”. І закончыў усё гэта прыгожым гімам на рускай¹ мове: “*Под Твою Милость поддаемся Божэ, Божэ, Божэ наш*” і г. д.

Цягнуў пачцівы святар як мага даўжэй тое набажэнства, нягледзячы на тое, што была ўжо першая гадзіна, а ён сам яшчэ быў нашча. Але дзве мэты меў ён на ўвазе: па-першае, малітваю выпрасіць ратунак, па-другое, затрымаць кабет і дзяцей у касцёле, каб не перашкаджалі тым, хто змагаўся з пажарам.

Але калі ў касцёле ўжо ўсё скончылася, дык на месцы пагрозы ад небяспечнага агню было далёка ад заканчэння справы. Сенажаць, дзе агонь з’явіўся, скошаная раней, была густа пакрытая копамі сена. Зямля, раскаленая ўпалам, хапала кожную іскрынку і ператварала ў полымя, а паветра, распаленае з абодвух бакоў – і з неба, і з зямлі – так разрэдзілася, што зрабілася ў ім цяга, накшталт сірока². Сам рух людзей дадаваў сілы полымю, а тут яшчэ нідзе немагчыма было знайсці хоць кроплю вады. Усе ручаіны, балоты, нават і рэкі высахлі, толькі ў студнях, і то ў вельмі глыбокіх, заставалася крыху вады, якой не хапала, нават пры ашчаднасці, на дамашнія патрэбы і каб напіць да сыта быдла.

Дык для тушэння агню на палаючым лузе ўжываліся галіны бярозы альбо любога пакрытага зялёным лісцем дрэва, якімі адны прыбівалі на зямлі полымя, а іншыя спешна адсоўвалі копы сена, коцячы іх у бок не заняты агнём. Дарэмна ратавалі! Нябачнае по-

¹ Так І. Яцкоўскі называе беларускую мову.

² Цёплы вецер, які дзьме з Афрыкі.

лымя, какое можна было адчуць толькі з-за ягонай гарачыні, з пад рук займала ратаванае сена, дык трэба было яго кідаць і ратаваць яшчэ не ахопленыя агнём копы.

Вось так у той час разгараўся пажар, пасланы проста з неба; зямля на некалькі стай¹ палыхала агнём і ратаўнікі паўсюль маглі аказацца ў небяспецы. На некалькіх людзях невядома якім чынам загарэлася вопратка, і толькі разарваўшы і спешна скінуўшы яе, уратавалі ім жыццё, але з пакутамі, якія звычайна пакідаюць апёкі.

Шырыцца агонь бліжэй і бліжэй да палеткаў са збожжам, з пшаніцаю і жытам ужо залацістым, бо ў той год усё даспела хутчэй. Шляхетны люд крычыць, каб пакінуць луг, а ратаваць збожжа. Хутчэй, чым атрымалася б пры звычайных акалічнасцях, з'яўляюцца косы, граблі і вілы. Дык адны косяць, як хутчэй, збожжа, іншыя яго адгрэбаюць, каб уратаваць, што можна, і адсунуць ад агню матэрыял, што добра гарыць. Але і гэты спосаб дарэмны. Агонь апярэджвае працу і пагражае самому двару новаю небяспекаю, бо хваёвыя платы, якімі з боку двара было агароджана ад быдла збожжа, пачынаюць гарэць, як каганцы. “Раскідайце платы”, – чуюцца вакол воклічы.

Касцельны звон, па тры разы ў адзін бок б'ючы, абвяшчае суседзям пра небяспеку, і ў паветры сухім, а таму пругкім, той гук далёка можна пачуць. А тут пачцівы святар з Манстранцыяй у руках і са свянцонаю вадою, поўны Духа Божага, прыходзіць на месца небяспекі, а за ім – працэсія мужчын, скліканых звонам з суседства, з косамі, віламі, граблямі, а таксама з плугамі і баронамі, колькі ўдалося на хуткую руку запрэгчы. Раскідалі неахопленыя яшчэ агнём платы блізу двара, каб пробашч змог абысці з Сакрамантам вакол будынкаў.

Крыху далей люд з той самай шчырасцю, як і раней, змагаўся з агнём. Тут, на святой дарозе, ксёндз пробашч, уніят, паставіўшы за сабою шэраг людзей, якія прыйшлі з ім (адны – з косамі, другія – з віламі, трэція – з плугамі, чацвёртыя – з баронамі) заспяваў: “Хто аддасца ў апеку Пану свайму” і пусціўся ўпоперак па збожжы, а за ім – цэлая працэсія, спяваючы і ў такт косячы ды адграбаючы з дарогі збожжа. А плугі і бароны заворвалі і раўнялі пожную. А калі тры разы прайшлі туды і назад па няскошаным, але зжаўцелым збожжы, зрабілася чыстая прастора, завораная і забаранаваная, здольная з Божаю дапамогаю засланіць двор ад пажару. Пасля, пакінуўшы частку яшчэ не скошанага збожжа з левага, больш далёкага ад

¹ Мера даўжыні. У XIX ст. раўнялася 1067 м.; таксама мера плошчы (прыкладна 1,2–1,5 га).

двара боку, ён паклікаў усіх людзей, што там працавалі, каб тую частку, што была бліжэй да двара, скасіць і ачысціць. І, перажагнаўшы пакінутую частку Святой Манстранцыяй, заспяваў: “Твая слава і хвала, наш вечны Пане, на вечныя часы няхай не загіне”.

І хоць у гэтай працэсі і працы кабеты зусім не ўдзельнічалі, пані Кукевічова, бачачы пачцівага пробашча і Святую Манстранцыю не дазволіла сабе быць выключанай з агульнай справы, а прыгадаўшы пра хлеб Святое Агаты, які між рэліквіямі знайшла, укінула, калі пакінутая частка збожжа ўжо дагарала, у агонь некалькі кавалачкаў, і надзвычай усцешылася, што дзейсна прычынілася да захавання ад поўнага знішчэння рэшты ўласнасці Войскага.

Вось якое яно, не скажам – нязначнае, але кепска апісанае адно з няшчасцяў 1811 года; страшнейшае за тое, што прыйшло пасля яго пад імем французскае вайны, бо тут, здавалася, што людзі з-за ўласнае крывадушнасці і свавольства знішчалі і забівалі адзін аднаго, а мароз прыйшоў стрымаць іхнюю злосць, а там рука Божая была відаць. А між тым, калі пра няшчасці 1812 года столькі тамоў прац напісана, столькі зроблена малюнкаў, што падаюць жахлівыя сцэны ўзаемнага знішчэння, дык няшчасці 1811 года, як перасцярога Божая, былі забытыя і засталіся занатаваныя толькі астраномам, які меў спрыт заўважыць камету, і вінаробам, які запісаў у кнізе, што віно 1811 года было найлепшым і што некалі яго можна будзе добра прадаць.

У той час як апісанае здарэнне ўстрывожыла ўсю ваколіцу, якая надзвычай ахвотна, не чакаючы аніякае платы, кінулася на ратунак уласнасці Войскага, выхаванка кляштару і тагачасная гувернантка Багусі панна Корбутава шукала ў малітвах дапамогі і суцяшэння. Але калі малітвы былі вычарпаныя, а небяспека павялічылася, слабая чалавечая натура ўзяла над ёю верх. Баязлівая, далікатнага складу ад нараджэння, яна, не маючы сілы супраціўляцца страху, самлела. Пані Войская, больш заклапочаная адсутнасцю мужа, які знаходзіўся ў небяспечным месцы, чым стратаю цэлага маёнтку, не была ў стане аказаць ёй хоць якую дапамогу. Кукевічова, якая ў падобных сітуацыях была б найбольш прыдатнаю асобаю, далучыўшыся да працэсі, адсутнічала ў пакоях. Дык увесь цяжар прывядзення да прытомнасці сваёй настаўніцы і пацяшэння маці прыйшоўся на Багусю, якая, паводле слоў, што часта паўтарала сама Войская, дала неаспрэчныя довады незвычайнае мужнасці і цвярозасці розуму.

І хоць небяспека, падобна на тое, ужо мінулася, дом панства Войскіх у наступныя дні пачаў вяртаўся да ладу, пачцівая Корбутава, якая адчувала, што вызваліцца ад гвалтоўных уражанняў толькі

пад апекаю вялебнае ксені і ў коле законніц, дзе была выхаваная, прызналася са слязьмі на вачах пані Войскай, што ў час вышэй згаданага перапалоху склала вотум апрануць габіт і з гэтае прычыны хацела б як мага хутчэй вярнуцца ў кляштар. Дарэмна гэтая шляхетная дама, не жадаючы турбаваць мужа новым клопатам (шукаць калі не настаўніцу, дык таварышку для Багусі), хавала ад яго гэты сакрэт, дарэмна сама хвалявалася ад думкі, што ім не на руку гэтае рашэнне пакінуць іх дом у той час, калі не было настрою заводзіць новыя знаёмствы. Здароўе панны Корбутавай так моцна змянілася, што гэта выразна заўважыў пан Войскі, і калі яму сказалі прычыну, загадаў, тысячу разоў перапрошваючы і развітваючыся, адвезці яе ў Нясвіж, а ў асобым лісце, напісаным да шаноўнай ксені, паведамаў, што Багуся, дзякуючы паненцы Карбутовай, адукацыю завяршыла і што застаецца толькі набыць ёй якой-кольвек свецкай адукацыі, па якую ён выправіць дзяўчыну на нейкі час у Наваградак.

Не магла шаноўная ксені зганіць гэтае рашэнне бацькоў, прынамсі, таму, што сама ў маладосці прызвычалася да вышэйшага таварыства ў магнацкіх дамах, знаходзіла там досыць прыязнасці і прыемнасці, пакуль пачуццё магнацкага гонару, абражанага тым, што яе каханы брат Тадэуш папрасіў рукі магнаткі, не выклікалі ў яе агіды да вялікага свету і не паказала ёй шлях ў кляштар, а яе брата не асудзіла на пажыццёвую бясшлюбнасць. Таму ў адпісаным у адказ лісце выказала задавальненне, што дачка панства Войскіх, маючы ўкаранёную ў сваім сэрцы веру і добры прыклад бацькоў перад вачыма, здолее супраціўляцца спакусам свету; а ў асобным лісце да Багусі, даслаўшы ёй сваё блаславенне, дадала: “Зараз, мая дарагая, агледзься добра ў свеце, а калі ён цябе збудзіць, і атрымаеш дазвол бацькоў, прысвяці сябе Богу, які адзін толькі ёсць праўдзівым шчасцем і жыццём”.

Раздзел XII

ПАНІ ПРЭЗЫДЭНТОВА ПАЦЫНІНА

У той час у Наваградку не было аніводнага дамскага пансіёну, але была пані прэзыдэнтава Пацыніна, якая па просьбах і з-за павагі да бацькоў, прымала да сябе на выхаванне шляхецкіх дачок. Збіраліся ў яе на забавы і вечарыны чыноўнікі і палестра¹, але яна вокам аргуса² здольная была прадбачыць усе намеры, а заўважаная найдрабнейшая бесцырымоннасць альбо неабачліва прамоўленае двузначнае слова назаўсёды закрывалі перад такім зухам ейныя дзверы; і гэты вырак на выгнанне яна без вагання і без паведамлення каму-небудзь абвяшчала грэшніку пры развітанні.

Да яе прязджалі маткі з дочкамі, якія меліся паказацца ў казіно альбо на нейкай публічнай забаве; у яе завязваліся знаёмствы, што часам завяршаліся шлюбам; яна мела ўплыў і магла дапамагчы маладому чалавеку заняць больш высокую пасаду ў любой дзейнасці; і хоць яна ніколі не займалася судовымі інтрыгамі, аднак рэкамендавала адвакатаў тым, хто прыехаў па справах, даючы гэтым самым маральную гарантыю, каму можна давяраць; а для моладзі яе рэкамендацыі спрыялі развіццю талентаў, якія не былі заўважаныя іншымі. Яна ведала павет, як свае пяць пальцаў, заслужыць яе прыхільнасць як для мужчыны, гэтак і для паненкі было шчасцем, і, наадварот, няшчасцем было яе абразіць. Ніякіх жартаў з яе не магло быць, бо ўсім патрэбная была яе рэкамендацыя, а каго яна не хваліла, або хто ў яе не бываў, на таго без магчымасці апраўдацца падала, як саван на нябожчыка, нейкае падазрэнне.

Яе муж яшчэ перад падзелам краю быў гараднічым³ у Наваградку, шанаваным усімі за непараўнальную сумленнасць. Калі змянілася палітычная сітуацыя, ён застаўся без сродкаў існавання і без пасады. Жонка ягоная, у той час яшчэ маладая і прыстойная, не прынізіла яго аніякімі патрабаваннямі, латала дзіркі як магла. На шчасце, лепшая зорка ім засвяціла, калі бласлаўлены пакутнік Павел⁴, узышоўшы на трон, вярнуў Літве даўні Статут. Паводле яго, хоць і выключна для шляхты, былі ўсеагульныя выбары на павятовых і губернскіх чыноўнікаў. Дык частка тае шляхты, што колісь выбрала на трон Міхала Карыбута Вішнявецкага, які не спадзяваўся

¹ Супольнасць адвакатаў, рэгентаў і г. д.

² Тут: чуйны ахоўнік.

³ Земскі ўрадовец у Вялікім Княстве Літоўскім, які апекаваўся горадам.

⁴ Маецца на ўвазе імператар Павел I (1754–1801).

такога гонару, на першых новых соймаках выбрала экс-гараднічага Пацыну прэзідэнтам гродскім¹ Наваградскага павету. Спалохаўся гэтага выбару Пацына, не ўяўляючы сабе, за якія сродкі можна годна адпавядаць гэтай пасадзе. Але жонка супакоіла яго абяцаннем, што не трэба будзе аніякіх выдаткаў і што ягоных расходаў яна не павялічыць, але здолее ўтрымаць дом з легальных коп, гэта значыць, з платы, вызначанай правам, якая належыць за судовыя справы. Галоўнае, – вычарпаліся ўсе запасы, што пагражае, калі ён не пагодзіцца прыняць прапанаванай пасады, галоднай смерцю, бо абое не здатныя да прыватнай службы.

Дык вось пачцівы Пацына, з трывогаю прыняўшы прапанаваную яму пасаду, на першай сесіі патлумачыў калегам і палестры сваё крытычнае становішча, якое не дазваляе яму аніводнага з іх прыняць, ані даць абеду. Такое прызнанне ўзрушыла прысутных і, звольнены агульным меркаваннем з абавязку даваць абеды, ён не мог бы адмовіцца ад таго, каб прымаць запрашэнні, калі б рашуча не запырэчыў, што пры такіх умовах не прыме пасады і што зараз жа падасць у адстаўку. Аднак жа з часам пераадолелася – хоць часткова – гэтая ўпартасць, і пані прэзідэнтава здолела запрашаць на гарбату спачатку невялікую колькасць асобаў, а потым усё большую і большую, пераконваючы мужа рахункам, што ўдалося нешта ашчадзіць з коп, чаго немагчыма было паспяхова зрабіць без дапамогі палестры, якая ведала іх становішча і якая, хутка вырашаючы справы, мела наплыў інтарэсаў, дык збірала тысячы.

* * *

Але праз некалькі гадоў прэзідэнт Пацына памёр (што выклікала ўсеагульны смутак), пакінуўшы жонку без аніякіх сродкаў да існавання. Тады паны адвакаты Францішак Пілецкі і Тадэвуш Гаціскі, а таксама рэгент² Тадэвуш Чачот, пазнейшыя прэзідэнты розных юрысдыкцый, не складаючы аніякіх гучных, падобных на тагачасныя самахвальствы, актаў, утварылі камітэт і за ўласныя складкі, а таксама за ахвяраванні сваіх сяброў, што ведалі Пацыну, купілі двор у Наваградку з афіцынамі і стайнямі на Базыльянскай вуліцы на імя ўдавы, каб тая, здаючы частку ў арэнду, магла забяспечыць сабе незалежнае жыццё.

Прэзідэнтава згадзілася прыняць гэты дар, упэўніўшыся, што з ім не звязаны аніякія ўмовы, але на арэнду пакояў не магла пагадзіцца, не жадаючы ўваходзіць у рахункі з наймальнікамі, бо ёй

¹ Старшынёю гродскага суда. Гродскі суд – першая судовая інстанцыя.

² Урадовец, які апекуецца канцэлярыяй і архівам суду.

здавалася, што гэта абражае яе годнасць. Таму абстаўленыя афіцыны ды стайні заўсёды былі адкрытыя для сяброў мужа-нябожчыка. І кепска не атрымалася, бо кожны, хто туды прыязджаў, пакідаў фуру харчоў, якія быццам бы ў ягоным доме нічога не каштавалі, і грошай, больш, чым бы тое ад яго патрабавалася, а пераначаваць у двары ў прэзідэнтавай, а не ў карчме, лічылася добрым тонам.

* * *

У прэзідэнтавай бывалі таксама (на яе запрашэнне) і найлепшыя таленты, гэта значыць, такія, якія ў Наваградку лічыліся за такія, бо лепшых не было. Бяляўскі, музыка з колісь слаўнага аркестра Агінскага ў Слоніме. Пра яго, пра нашага майстра, не скажам больш, як ён сам пра сябе казаў, што перапісваў і папраўляў паланезы Агінскага, вядомыя ўсяму свету. Часамі прапускаў ноты і граў не тое, што было напісана, але з галавы, каб толькі ўтрымаць такт; а папярэджаны вучнем пра памылку, звальваў віну на акулёры. Дык, можа, і меў рацыю, бо ў Наваградку не было опытка, гэта значыць, тага, хто робіць акулёры. А калі які прыязджаў, напрыклад, з Вільні з такім таварам на кантракты, дык акулёры былі занадта дарагімі для чалавека, што меў сям'ю.

Мы цяпер самі, змушаныя ўжываць акулёры, каб напісаць гэтую рамоту¹, пераконваемся, што шмат цікавых дэталёў можа быць прапушчана з-за кепскага зроку і памяці.

* * *

Мэтрам танцаў быў Ян Пілецкі, таксама са Слонімскага балета. Невысокага росту і зграбны, ён меў у жыцці розныя прыгоды. Пад Дубенкаю быў узнагароджаны крыжам, а ў хуткім часе атрымаў званне паручніка. Вярнуўшыся пазней да прафесіі настаўніка танцаў, не карыстаўся аніякімі тытуламі і толькі пасля смерці былі знойдзены пры ім довады аб тым, пра што мы казалі. Увесь курс танца, які пачынаўся ад пастаноўкі ног і паставы аж да кадрылі, чарга якой надыходзіла пасля англёзу, вальса, мазуркі і кракавяка, для хлопцаў-студэнтаў каштаваў два рублі, але з гэтае платы ён павінны быў наймаць залу і музыку, бо ксяндзы дамінікане, якія ўтрымлівалі школу, не маглі дазволіць бясплатна выкарыстоўваць класы на такую непрыстойнасць ні ў які час. Аднак і гэта не кожны з жадаючых быў у стане заплаціць. Панны плацілі на адзін рубель больш, па-першае, таму што танец быў для іх больш, як лічылася, патрэбны чым для хлопцаў, па-другое, што і праграма была шырэйшая, бо ў яе ўваходзілі менуэт і гавот. З-за такога меркавання здара-

¹ Кепскі, без мастацкіх вартасцяў літаратурны твор.

лася так, што на забавах цяжэй было знайсці танцора, чым танцорку, а калі, напрыклад, у мазурцы надыходзіла фігура выбару, і скрытныя ды вясёлыя паненкі пачыналі выцягваць панічоў з куткоў на сярэдзіну залы, каб утварыць кола, дык шмат хто, баючыся гэтага гонару, як пацукі па норах, хаваўся ў бакавых пакоях, дзе гулялі ў карты альбо палілі фэйкі, размаўляючы пра коней і паляванне. А Пілецкі ў той час рабіў не без слухнасці вымову бацькам:

– Лепей было даць пару рублёў танцору, чым усю фартуну – шулеру.

І заўсёды завяршаў:

– Бо пан бачыць, танец не работа, але хто не ўмее – ганьба.

Прафесіяй настаўніка танцаў і музыкі Пілецкі і Бяляўскі былі так палучаныя, што амаль складалі адну, як кентаўр, постаць. А калі музыка, знуджаны частымі перапынкамі, патрэбнымі, каб паправіць рухі няздольнай моладзі, пачынаў драмаць, Пілецкі будзіў яго са сну, воклічамі: “Музыка, такт! Пара першая, такт!” і г. д. аж да часу, пакуль вучні не сыходзілі, кланяючыся некалькі разоў з трэцяй пазіцыі, як ім загадаў мэтр танцаў. Завяршалі яны сваю надзвычайнай цяжкасці працу шкляначкаю добра салоджанага пуншу і размоваю пра мінулыя часы, якіх ані забыць, ані перастаць шкадаваць ніколі не маглі.

Пілецкі быў на вёсцы жаданым, бо карысным госцем. Куды толькі ні прыедзе – бацькі загадвалі дзецям танцаваць, а ён, не маючы цярпення глядзець на іхнія памылкі, заўсёды папраўляў. І хоць гэта ўважалася як бясплатнае, аднак візіты тыя былі яму больш карыснымі, чым лекцыі ў мястэчку. Бо гэта ў польскай натуре – мы любім хутчэй пачувацца вельмі добрымі, а не быць імі, выконваючы наш абавязак.

* * *

Трэцяй па чаргоvasці асобаю быў фартэп’яніст Бенедыкт Паўловіч. Ягоны брат Ян быў, што называецца, добрым гадзіннікавым майстрам і прадаваў з карысцю гадзіннікі Брэгета, робленыя ў сябе дома з большаю дасканаласцю, чым арыгінальныя. Старэйшы Бенедыкт, спачатку таксама гадзіннікавы майстар, каб не перашкаджаць у гандлі малодшаму брату Яну, якога шчыра любіў, абраў прафесію фартэп’яніста і, пасля розных высілкаў у гэтай новай для сябе спецыяльнасці дома, пасля Аменьскага трактату выправіўся як вандроўнік на Захад і, урэшце, дабраўся да Лондана, дзе працаваў нейкі час на найлепшых фабрыках фартэп’яна. Але калі ізноў разгарэлася вайна паміж Англіяй і Францыяй, і ўсіх без выключэння работнікаў у Англіі забіралі на марскую службу, яму ўдалося шчасліва ўцячы

на караблі, што плыў у Гданьск, і вярнуцца назад у Наваградак, дзе вырабляў фартэп'яны лепшыя, як казалі, за венскія. Ён пазычаў найлепшыя, як сам запэўніваў, фартэп'яны пані прэзідэнтавай Пацынінай, а тая ўмела іх парэкамендаваць і прадаць, ніколі не беручы звычайных за мяжою камісійных, ці працэнтаў, задавальняючыся толькі тым, што магла бясплатна мець у сябе інструмент для ўжытку паненак, якія бавіліся ў яе.

Сталага мэтра малявання не было, хіба выпадкам які-небудзь майстар мініяцюры з'яўляўся ў мястэчку, але і той доўга затрымацца не мог, бо прыгожае мастацтва належала да прафесіі, а кожная прафесія прыніжала.

Раздзел XIII

НАВАГРАДАК, ХАРУНЖЫ МІХАЛ МАЦКЕВІЧ, ВАЯВОДА НЕСЯЛОЎСКІ, КАНЦЛЕР ХРАПТОВІЧ

Калі ўжо столькі сказана пра паню прэзідэнтаву Пацыніну і ейны Штаб, варта дзеля таго, каб завяршыць апісанне, расказаць сёе-тое пра Наваградак і пра агульны характар тагачаснай эпохі, каб яе выразна разумеў чытач.

Наваградскі павет на Літве – гэта маленькі астравок у акіяне. Яго здалёк ледзь бачна, але ён так прываблівае сваёй паверхняй, што калі карабель праплывае блізу яго, раздаюцца міжвольныя воклічы падарожных, каб затрымацца каля яго. Капітан карабля напачатку нячулы на гэтыя просьбы, хутка таксама падахвочваецца; а цвяроза разважыўшы, што тут нічога за прыстань не трэба плаціць, нібы падпарадкоўваючыся агульнаму жаданню, скіроўвае карабель у затоку і выдумляе ўяўную прычыну: нібы дзеля напаўнення свежаю вадою пустых дзежак ці дзеля збірання сухога галля на апал, бо ў сваёй Кнізе мусіць запісаць, што затрымаўся з патрэбы. Тым часам падарожныя бласлаўляюць хвіліну, калі могуць падыхаць больш прыемным паветрам, а тыя, хто ведаюць гэтую мясцовасць, правяць пра чары, якія зазналі тут у маладосці. Для гэтых, апошніх, спатканае тут роўнае ці крывое дрэва з'яўляецца братам; гаваркая ручайка – сястрою; павалены дуб – нябожчык-сваяк ці колішні сусед, прыяцель; бяроза з апушчанымі да зямлі галінамі – настаўніца іх маладосці; кусцікі, што падымаюцца ўгару, – яшчэ невядомае, але дарагое ім маладое пакаленне; шчабятлівыя птушкі – уражанні і думкі маладосці, якія тою самаю, як і даўней, моваю прамаўляюць да спакутаванага сёння сэрца. І не дзіўна, што ў іхнім захопленым апавяданні раўнадушны чалавек не знойдзе прывабнасці, бо ў ім трэба разбудзіць цікавасць, але тыя, наэлектрызаваныя самой думкай, што ветразі лёсу хутка расправяцца і панясуць іх ізноў ад любых ім мараў у бурлівае мора бяды і клопатаў.

Паветы Лідскі, Ашмянскі, Слуцкі і Слонімскі, што мяжуюць з Наваградскім, больш раўнінныя, не маюць, для мяне перадусім, такога прывабнасці. Гасціннасць, праўда, там большая, чым у Наваградскім. Бо калі, асабліва ў Лідскім, блізу якога двара зломіцца ў цябе кола, дык і кола табе дадуць, і самога так прымуць, што некалькі дзён будзеш трымацца за галаву, а кожны штуршок каляскі аб камень, нагадае, што мозг твой набрыняў і чэрап ледзь не трэсне. У Наваградскім павеце загадаюць тваё кола направіць, дадуць табе

абед, але больш за кілішак старой гарэлкі і пары кілішкаў мёду пад час абеду не спадзявайся, бо віно не было ва ўсеагульным ужытку.

Але калі дзе збярэцца, бывала, агульная нарада, дык наваградчаніна, што нясмела бярэ голас, больш крыклівыя абывацелі іншых паведаў, ахвотна слухалі і надавалі яму пэўную вагу. Нават самому французскаму каралевічу, *comte de Provence*, пазнейшаму Людвіку XVIII, які накіроўваўся з Варшавы ў Адэсу, ператвораную з татарскай вёскі Хадзі-бей у еўрапейскі партовы горад французскім князем-эмігрантам *Richelieu*, на першай у Наваградскім ваяводстве паштовай станцыі, у Навінах, прынятаму харунжым Міхалам Мацкевічам, на якога з-за сваіх кепскіх звычак, набытых з паходжання, не хацеў і глянуць, мяркуючы, што чыноўнік справіў яму той гонар, бо выконвае абавязак; але харунжы Мацкевіч так спадабаўся сваім абыходжаннем, што Бурбон запытаў:

– А ты хто, Ваша Мосць Пан?

– Я роўны Вашай Каралеўскай Мосці паходжаннем і няшчасцем, – адказаў Мацкевіч.

Пачуўшы гэта, Людвік з цікавасцю зірнуў на яго, жадаючы пазнаёміцца з калегам.

– Так, – казаў далей Мацкевіч, – як шляхціц, народжаны колісь на вольнай польскай зямлі, я меў бяспрэчнае права на польскі трон, як і Ваша Каралеўская Мосць на французскі, калі б братам маім шляхце захацелася ўганараваць мяне тою пасадаю, але сённяшня палітычныя падзеі пазбавілі мяне гэтай надзеі, а таму няшчасцю Вашай Каралеўскай Мосці болей спачуваю, чым які-небудзь немец.

Князь вымушаны быў прыняць такі адказ і ўдаваць, што задаволены ім, і з таго месца аж да заканчэння дарогі быць надзвычай ветлівым да мноства падобнага роду прэтэндэнтаў, бо на кожнай станцыі яго прымалі дэлегаваныя абывацелямі шляхціцы.

* * *

Не можна, аднак, утаіць, што шулерства і залётнасць былі для абодвух палоў у гэтую эпоху найбольш выразнымі адзнакамі, чым калі-небудзь пазней. Можна было бачыць панічоў і паважных матронаў, якія сыпалі золата на шулерскі столік, альбо радзіліся ў які спосаб адыграцца, альбо складалі яшчэ больш сакрэтныя планы. Залётнікі канца XVIII стагоддзя, заахвачаныя прыкладам тагачасных уладароў тронаў або толькі выхаваныя ў сапсаванай школе, ужо дажывалі свой век; маладыя людзі мелі думаць пра нешта іншае, аднак цяжка было супраціўляцца нахабству, калі, уласна, расстаўляліся пасткі лавіць тых, хто быў найбольш падатлівы. Колькі муж-

чын, што ўдавана спаборнічаюць між сабою, дабіваючыся прыхільнасці, не надта ім патрэбнай, бо лёгкай. Колькі дам вышэйшага свету, якія выдзіраюць адна ў адной мужчын рознымі інтрыгамі і акружаюць сябе маладзейшымі і прыгажэйшымі паненкамі, толькі для таго, каб заманіць некага ў сваю кампанію. Гэткім быў тагачасны парадак – вельмі забаўны і вясёлы, які парушыла камета 1811 года.

А тыя, што не маглі больш захаваць свае пажоўклэй прывабнасці і пачалі нудзіцца ад перанасычанасці, ператвараліся ў святошаў: не маглі гаварыць ні пра што іншае, як пра сапсаванасць свету, або пра навэнны, пра адпусты, набажэнствы, казанні, пілігрымкі і г. д. Але немагчыма запырэчыць таму, што гэта яны, уласна, найбольш прычыніліся да стварэння Таварыства дабрачыннасці ў Наваградку, якое мы яшчэ там пакінулі¹.

Пані прэзідэнтава, пэўна, не з гэтых прычынаў будучы адной з найбольш чынных квестарак, хоць і не была ў згодзе са свецкімі дамамі, не лічыла добраю палітыкаю рваць з імі адносіны, а таму і з аднымі, і з другімі жыла ў ветлівых, але асцярожных дачыненнях.

* * *

Наваградак – нядаўні ваяводскі горад, а цяпер толькі павятовае мястэчка. Некалі палестра, чыноўнікі і шмат абывацеляў з павету ці то дзеля патрэбы, ці дзеля забавы нейкую частку году праводзілі ў горадзе і мелі тут свае дамы. Цяпер тыя дамы, апусцелыя альбо занятыя вайскоўцамі на пастоі, які не прыносяць уладальніку аніякае карысці, а, наадварот, адны клопаты, рамонты і розныя няшчасці, выглядаюць, як пакінутыя гнёзды, калі з іх вылецяць птушаняты.

Уязджаць у Наваградак з любога боку трэба было пад гару, а на самым версе была ўвагнутасць, якая называлася Рынкам. На ім стаялі наўскасяк два рады жыдоўскіх крамаў, якія нагадвалі тую эпоху, калі прыхільнікі Майсея, перайшоўшы Чырвонае мора, паставілі на яго беразе шалашы, і марская вада падыходзіла часам пад самыя ногі. Праўду кажучы, даўно было рэкамендавана пакласці брук у мястэчку і паставіць мураванья крамы, і дзеля гэтае мэты быў прызначаны ў якасці матэрыялу паезуіцкі касцёл, аграмадны і колісь надзвычай прыгожае формы. Апроч таго, кожная фурманка, якая ехала з таварам на рынак, павінная была прывезці камень дзеля брукавання. Але тое каменне ці то раставала, ці то правальвалася скрозь зямлю, цяжка даведацца, бо тыя крушні ніклі адпаведна таму, як будаваліся дамы, у якіх былі зацікаўленыя гараднічы, бурміс-

¹ Гаворка пра 1831 г., калі І. Яцкоўскі пакінуў Наваградчыну, адыходзячы з паўстанцамі ў Варшаву.

тар ці які лаўнік, а жыды, ведаючы пра тое, што гэтыя ўрадоўцы стаяць на стражы грамадскага дабра і ім самім не дазваляць узяць ані дробнага каменьчыка, без таго, каб не распачаць цэлае следства, заключалі з імі кантракты на будаўніцтва заездных корчмаў і стайняў, зусім не клапацячыся пра матэрыял. Між іншых на рынку стаялі дзве карчмы – Рай і Пекла, у сценах якіх прытаілася свянцоная цэгла, як бы для таго, каб зменшыць кару за злоўжыванне прозвішчамі і матэрыяламі.

Нягледзячы на непразназную гразь вясною, восенню і пасля кожнага ліўня, вады не хапала; даставалі яе на патрэбу жыхароў адно толькі са студняў, а таму ў Наваградку аніводная фабрыка працаваць не магла. Аднак размяшчэнне гэтага мястэчка было такое, што ў лагчынах, якія яго атачалі, на канцы кожнай вуліцы можна было невялікім коштам зрабіць ставы, насыпаючы адпаведныя грэблі і кіруючы да іх ручайкі і крыніцы, якія ніколі не высыхалі і сачыліся вадою, быццам бы Міндоўг, прывалены пад гэтым мястэчкам гарою, не пераставаў плакаць.

На гэтак званым Замку за валам стаялі яшчэ дзве вежы, якія маюць сувязь з аповесцю пра Гражыну і паказваюць даўні спосаб будаўніцтва фартэцыі, а каля іх – касцёл, каб завершыць які і пачаць у ім набажэнствы, больш за паўтара стагоддзя таму нейкі Яновіч запісаў базыльянам вёску, што складалася з паўтара дзесятка хат. Але хоць гэты дар быў прыняты і ў кляштар ішоў даход, аднак мury таго касцёла зусім не ўзнімаліся, і калі спадкаемцы ахвяравальніка, Яновічы з Гневашаўшчызны, пачалі працэс з базыльянамі пра вяртанне ўласнасці, ксёндз суперыёр¹ гэтага кляштару загадаў патынкаваць іншы базыльянскі касцёл, што быў у гэтым мястэчку, каб разлічыцца ў рахунках з праціўным у судзе бокам. Не ўваходзячы далей у наступствы гэтага фартэлю, мы павінны дадаць, што той базыльянскі касцёл гатычнай формы, калі быў патынкаваны, выглядаў, як егіпецкая мумія, пераапанутая ў жыдоўскую смяротную кашулю. Ці быў працэс закончаны, нам невядома, бо яго перапынілі іншыя больш важныя здарэнні ў краі, датычныя лёсу абодвух спрэчных бакоў. Можа быць сёння тыя самыя бакі ў спрэчцы пра тое самае лягчэй бы дабіліся праўды, але ўжо позна.

Перад валамі на замку стаялі два судовыя будынкі, адзін быў заняты гродскім судом, а другі – земскім, а на невялікай ад іх адлегласці – падмурак таго дому, у якім, як кажуць, ваявода Несялоўскі

¹ Кіраўнік кляштару, ігумен.

адбываў вежу¹ за гвалт над шляхтаю, якая жыла па суседству з ягоным маёнткам Варонча.

* * *

Ваявода Несялоўскі паходзіў з Брэсцкага ваяводства з беднай шляхецкай сям'і. Пашчасціла яму трапіць на вока каралю Станіславу² і, прыняты ў каралеўскую канцылярыю, ён стаў яго фаварытам дзякуючы сваёй стараннасці і здольнасцям. Знаходзячыся пры двары, ён выклікаў да сябе прыхільнасць немаладой ужо, але багатай панны, князеўны Масальскай і адкрыў свае думкі каралю. Кароль Станіслаў міла прыняў гэтае прызнанне і заявіў пра гатоўнасць быць сватам. І хоць князеўна, запытаная каралём, не таіла сваёй прыхільнасці да Несялоўскага, але рашэнне пакінула свайму брату біскупу, які хоць і слуга Божы, але і чуць не хацеў пра такі саюз, катэгарычна заявіўшы, што лепш бы жадаў бачыць сваю сястру на марэх³, чым на каберцу з шляхціцам. Дарэмна кароль стараўся пераламаць гэтую ўпартасць, дарэмна абсыпаў Несялоўскага авансамі⁴ і ардэнамі, біскуп, як раней быў зацяты, так і да канца не даў сябе пераканаць.

Калі ўжо ўсе сродкі, здавалася, былі вычарпаныя, а біскуп, каб разарваць гэтак нямілы яму саюз, складаў планы выправы сястры за мяжу, кароль, разгневаны гэтым, заявіў князеўне: з прычыны, што яна не мае бацькоў, а яе брат-апаякун незычлівы, дык ён сам мае права заступіць ёй бацьку і ў якасці такога дазваляе саюз, што так доўга адкладаўся. І ў вызначаную хвіліну князеўна Масальская ўзяла шлюб з панам Несялоўскім у прыдворнай капліцы і паехала ў ягоны дом.

Ксёндз біскуп, разгневаны гэтым, падаў на Несялоўскага скаргу каралю; самому каралю прыкра выгаворваў падступнасць, але кароль збываў гэта смехам. Потым перадаў справу ў кансісторыю ў Варшаве, каб шлюб скасаваць, а ксяндза, які шлюб даваў, суспендаваць⁵. Але паводле канонаў, аніякай зачэпкі не маглі знайсці, бо панна даўно была поўнагадоваю. У сваю чаргу Несялоўскі нагадаў пра пасаг, а калі ў гэтым было адмоўлена, пачаў працэс, які выйграў, з адлічэннем ад даходаў ксяндза біскупа, якія той меў з маёнтку

¹ Вязніца.

² Маецца на ўвазе Станіслаў Аўгуст (1732–1798), апошні кароль Рэчы Паспалітай.

³ Узвышэнне, не якім стаўлялася труна.

⁴ Спрыяў, прызначаў на пасады.

⁵ Вызваліць ад абавязкаў.

сястры і карыстаўся імі. З таго часу ксёндз біскуп стаў заклётым во-рагам і караля і краю.

Пасля смерці незабыўнага Ябланоўскага вызвалілася пасада ваяводы ў Наваградку, і кароль, жадаючы збіць пыху Масальскіх тым, што пасады на сенатарскім крэсле іх непрашанага сваяка, гэтую пасаду ахвяраваў пану Несялоўскаму ў 1773 годзе. Для наваградцаў гэты выбар быў толькі таму зносны, што прыніжаў шатанскі гонар Масальскіх, бо Несялоўскі апроч каралеўскіх фавораў не меў ні асабістых заслуг, ні заслуг продкаў, а каралеўскія фаворы ў тыя часы не забяспечвалі вялікай папулярнасці новаму прыхадню, што быў прынесены, як казалі, у фартушку Масальскай. Але яе вялікі маёнтак пры набожных і сціпрых звычаях гэтай пані, а таксама руплівасць і пэўнаю годнасцю пазначаныя ўчынкі яе мужа на такой высокай пасадзе ваяводы пачалі схіляць шляхту да таго, каб забыць яго мінулае. Асабліва таму, што Адам Вяжэйскі, які ад нянавісці да Масальскіх прыняў было вядзенне працэсу пана Несялоўскага супраць ксяндза біскупа пра пасаг і выйграў яго, будучы душою моладзі і міла бачаны пры Нясвіжскім двары, стаўшы цяпер сябрам і хатнім дарадцам колішняга свайго кліента, а цяперашняга ваяводы, згладжваў сваім уплывам супярэчнасці паміж радзівілаўскай і каралеўскай партыямі і адзінадушна абодвума гэтымі бакамі быў абраны на пасаду пісара гродскага ў Наваградку. І хоць князь Пане Каханку ніколі не пагаджаўся аддаць візіт у адказ Яснавяльможнаму ваяводзе і на соймаках заўсёды падтрымліваў асобу з супрацьлеглага ваяводзе боку, аднак ваявода дыпламатычна хаваў сваю крыўду і ніколі гучна не наракаў на перавагу князя Караля Радзівіла, які меў неабмежаваны давер у шляхты.

Аднак з цягам часу адкрылася ў ваяводы большая жарсць да павелічэння свайго маёнтку, чым да абывацельскага выканання функцый найпершай у ваяводстве пасады, а ваколічная шляхта, якая жыла па-суседству з Варончаю, маёнткам цяпер ужо ваяводы, першая зазнала вынікі гэтай хцівасці. Спачатку ім прапанавалі прадаць іх уласнасць ваяводу, але шляхта і слухаць гэтага не хацела, не ўяўляючы сабе, як гэта яна можа пазбыцца зямлі, якая была атрыманая продкамі ад караля за рыцарскія чыны.

Дык пачаліся спрэчкі за шкоду, нібыта ўчыненую быдлам на выпасе. Потым коней і быдла ўбогай шляхты, як толькі жывёла набліжаліся да панскай мяжы, забіралі альбо стралялі. Пасля паўстала пытанне пра самі межы, доступ да выганаў і лясоў, на які шляхта мела адвечнае права і без чаго не магла абысціся. Нарэшце тыя выганы былі гвалтоўна заараныя і далучаныя да Варончы.

Шляхта падала маніфест¹ у гродскі суд і пасля агляду возным, які засведчыў гвалт, пачала звычайным чынам працэс супраць ваяводы. Ваявода падаў позы на шляхту ў земскі суд, жадаючы зрабіць з гэтага кагніцыйную² справу, якая магла цягнуцца, прынамсі, паўстагоддзя, і лічыў, што, перадусім, Вяжэйскі, які быў колісь ягоным пленіпатэнтам³, а цяпер *de facto* найважнейшаю асобаю ў гродскім судзе, будзе такой жа думкі. Але справа (сярод юрыстаў тэхнічна званая *de foro*, гэта значыць: ці павінная разглядацца ў гродскім ці земскім судзе) была трактавана юрысдыкцыяй гродскага суду як учынкавая, бо пачатая шляхтаю, і прызнана адпаведнаю. І возны аб'явіў гучным голасам:

– Пачынайце працэс, Мосьці Панове!

Пасля выслухоўвання выступленняў за і супраць, рекамендавана *reinductio*, гэта значыць, вярнуць уладальніку уласнасць, якая з'яўляецца спрэчнаю, а каб вызначыць, ці быў гвалт, прызначылі ўрадоўцаў.

На першым, ці акцэсарыйным⁴, этапе працэса ваявода не прысутнічаў, але на другім, які называўся непасрэдным, асабіста прыбыў на суд і, як высокі ўрадовец, на вялікі страх шляхце сеў побач з прэзідэнтам. З абодвух бакоў гучалі зацятые выступы. Было толькі заўважана, што хоць Ваявода і сядзеў на выгодным крэсле, бляднеў і пацеў, калі пан Міцкевіч, адвакат шляхты, малады, але зв'язаны і сціплы, пачаў пералічаць злоўжыванні, гвалты і ўціскі, якія дапускаў Яснавяльможны Ваявода ў адносінах да яго кліентаў, а на заканчэнне прачулым голасам усклікнуў:

– Бяда нам, беднай шляхце, бяда! Бяда краю, калі прызначаныя Найяснейшым Каралём высокія ўрадоўцы будуць кіраваць намі як паганскія праконсулы Рыму! Бяда вам, суддзі, калі Яснавяльможны Ваявода, выйшаўшы з-пад вашай юрысдыкцыі, вынесе тое перакананне, што дастаткова выпадкам стаць багатым, каб дзейнічаць бяскарна; дастаткова забыць сваё ўласнае ўбоства, каб прыгнятаць бяднейшых; дастаткова заняць высокую пасаду, каб загадаць вашай справядлівасці маўчаць.

Увесь гэты час у судзе панавала поўная цішыня. Пісар Вяжэйскі з заплюшчанымі вачыма, каб мімаволі не выдаць свае пачуцці, як нежывы, слухаў усю гэтую прамову. Урэшце званок у руках Прэзідэнта даў голас Вознаму, які загукаў працяжным голасам:

¹ Пратэст, скарга.

² Кагніцыя – следства, разгляд справы.

³ Даверанаю асобаю.

⁴ Які мае дадатковы характар.

– На перапынак, мосці панове!

Але Міцкевіч не рушыў з месца, толькі ўтаропіў вочы ў Ваяводу. Той падняўся з крэсла, як падсудны пакланіўся суддзям, не адважваючыся ім і слова сказаць, ды выйшаў з судовага памяшкання. У часе перапынку, заўважыўшы, што ён тут усім чужы, пагаварыў крыху сакрэтна з панам Марцінкевічам, сваім адвакатам, сеў у каляску і знік. Толькі цяпер палестра, якую бянтэжыла прысутнасць ваяводы, атачыла Міцкевіча і віншавала з поўнай перамогай. Раней, чым спадзяваліся, пачуўся званок у судовай палаце, і Возны ізноў загукаў:

– На дэкрэт, мосці панове!

І пан Вяжэйскі свой, як звычайна, лаканічны вырак прачытаў:

– Пасля таго, як былі выслуханы паводовы¹ і адвадовы бакі, а таксама прагледжаны паперы інквізіцыі², Яго Каралеўскай Мосці Гродскі Суд Наваградскага павету карае Яснавяльможнага Ваяводу Несялоўскага грашовым штрафам і юрыдычнымі экспэнсамі³, а таксама шасцю тыднямі вежы на Замку наваградскім, пачынаючы ад сённяшняй даты на працягу чатырох тыдняў і аж да заканчэння вызначанага тэрміну без перапынку, *sub poena contraventionis*.

Гэта быў першы вырак, запісаны ў Літоўскай Хроніцы⁴, якога дамаглася шляхта ў судзе з такім высокім урадоўцам. Але што здзівіла яшчэ больш, адвакат Яснавяльможнага ваяводы, не трацячы, як звычайна, часу на тое, каб абдумаць і скласці апеляцыю ў трыбунал, заявіў, што мае інструкцыі ад свайго прынцыпала⁵ спыніцца на гэтым выраку (не зважаючы, ці будзе ён слушны, ці няслушны) і прыняць усе ягонья варункі.

Усцешылася шляхта гэтаю высакароднаю заяваю, бо баялася, што ваявода, не зважаючы на тое, што выкліча абурэнне ўсяго ваяводства, будзе іх нішчыць, цягаючы па трыбуналах. Але ваявода, прагнучы як мага менш даць розгаласу гэтай справе, лічыў за лепшае падпарадкавацца закону, чым трываць здзек, падобны таму, які зазнаў з уласным прыніжэннем падчас прамовы Міцкевіча. Гэта яшчэ быў шчаслівы край, у якім першы ўрадовец ў ваяводстве і бедны шляхціц мелі над сабою права, да якога па справядлівасць маглі бяспечна звяртацца.

¹ Які датычыць поваду.

² Следства.

³ Выдаткі, кошты.

⁴ Відаць, Метрыцы.

⁵ Кіраўнік, шэф.

Шляхта, жадаючы толькі абараніць сваю ўласнасць, не хацела прыніжэння ваяводы і прагла замяніць вежу грашовым штрафам, што было дазволена правам. Але ваявода заявіў, што лічыць за лепшае адседзець вежу, прызначаную выракам, чым, выкупаючыся ад яе грашыма, даць шляхце магчымасць, як ён скардзіўся, катаваць яго працэсамі. І ў выніку гэтага прапанова была адхіленая, а ваявода Несеялоўскі ў адпаведным тэрміне запісаў у гродскіх актах, што пачынае вежу на замку, а праз шэсць тыдняў – другі запіс, што судовую пастанову выканаў.

З таго часу ваявода змяніў тактыку сваіх паводзінаў са шляхтаю. Не было гвалтаў, не было сварак. Шляхта старалася хоць бы самым дробным повадам не абразіць багатага суседа, а ваявода, едучы на паляванне ці вяртаючыся з яго, калі сустракаў каго-небудзь з іх, першы да яго звяртаўся, распытваў пра здароўе, тыя ці іншыя пра справы. Напачатку гэтая ласкавасць ваяводы дзівіла шляхту, потым кранула іх душы настолькі, што віну за даўнейшыя сваркі ўжо не ваяводзе, а адзін аднаму паміж сабой пачалі прыпісваць, тым больш, калі для шляхты ва ўсіх ваяводскіх шынках і нават у самім скарбе¹ быў адкрыты крэдыт, без праблем і напаміну аб пазыках, дастаткова было раз на год паставіць уласны подпіс у рэестры належнасці. Нават калі катораму трэба былі грошы, кожны мог звярнуцца да пісара правэнтавага², узяць у яго бочку ці куфу³ гарэлкі па шынковым кошце і прадаць альбо перапрадаць яе за колькі захоча з прызнаннем толькі крэдыту. А як налічаныя рахункі павялічыліся, дык было запатрабавана, каб адны паручыліся за другіх; у такой паслуге, лічылася, адмовіць братам-шляхце, што жылі па-суседску, было немагчыма.

Толькі тады, калі ўсе імёны трапілі ўжо ў спіс даўжнікоў, варанчанская адміністрацыя падала на іх ў суд, і пачалося затрадаванне⁴ іхняе ўласнасці. Шляхта, выгнаная такім спосабам са сваіх дамоў, мусіла згадзіцца на прапанаваны ёй праект, і, прымаючы па некалькі сотняў золтых даплаты, падпісала звычайную сярод акалічнае шляхты на Літве *арыngu* (????) права продажы, якая пачыналася са словаў: “Я, NN, па прывілею нябожчыка святой памяці Найяснейшага Караля Ягомосця NN у ... годзе продку майму святой памяці NN нададзеным, дзедзіч маёнтку N, аддзяліўшы ад яго частку моргаў... (што звычайнага складала ўвесь маёнтак) пад будовамі, сада-

¹ Тут: адміністрацыя, што кіруе дзяржаўным маёнткам.

² Прыватны ўрадовец, які лічыць прыбытак (правэнт) маёнтка.

³ Вялікая драўляная дзежка, якую выкарыстоўвалі для захавання піва.

⁴ Захоп у адпаведнасці з законам маёмасці даўжніка.

мі, ворнаю зямлёю, сенажацямі, выганамі, рэчкамі, ставамі, лясамі, хмызамі (хоць там ставаў і лясоў часцей за ўсё не было) за дабраахвотна ўмоўленую суму і ў мае рукі ў звонкай манеце дадзеную і прынятую на вечныя часы і незваротна Яснавяльможнаму NN і яго нашчадкам і сукцэсорам прадаю і адступаю. Мае права Яснавяльможны пакупнік, а цяперашні дзедзіч, а таксама ягоныя нашчадкі і сукцэсоры гэтай уласнасцю, дасюль маёй (зноў пералічэнне апісаных падрабязнасцяў), карыстацца, аддаваць, дараваць, прадаваць, запісваць і да найлепшае выгода паводле свае волі ўжываць без аніякай мае і маіх сукцэсораў перашкоды. Пад чым, паставішы маю гербавую пячатку, і ў прысутнасці сведкаў, падпісваюся трыма крыжыкамі”.

Шляхта, якая была роўная па паходжанню Яснавяльможнаму ваяводзе, падпісаўшы такія дакументы, мусіла пайсці альбо па прыдворную службу, альбо арандаваць *пусткі*, гэта значыць, спустошаныя землі іншых абывацеляў, пакінутыя пасля таго як памерлі альбо збеглі падданыя. А там, пасля ўведзення ў 1795 годзе незнай да гэтае пары на Літве *сказкі* (гэта значыць, спісу падданных), сэнс якое добра не разумелі, і іх упісалі ў яе.

У хуткім часе да абывацеляў такога роду, як таксама і да сялянаў ды мяшчанаў, быў дастасаваны абавязак плаціць падаткі і даваць рэкрута. А калі шляхта, так нешчасліва ўпісаная ў *сказкі*, хацела пакінуць арандаваную зямлю і вызваліцца ад дзедзіча, аказалася, што зрабіць гэта было ўжо немагчыма, бо некаторыя зямляўласнікі, нібы афрыканскія рабаўладальнікі, лавілі трыбутаў¹ з дапамогаю паліцыі як беглых, вярталі назад і фізічна сурова каралі, а іхніх дарослых сыноў, калі яны ў іх былі, аддавалі ў рэкруты на *зачот*, гэта значыць, у лік будучага рахунку. Дык *сказка* губіла збяднелага шляхціца, які прагнуў жыць з уласнае працы і ва ўласным краі. Але ў грамадстве не сфармавалася думка аб падтрымцы няшчаснага, ніхто ні са свецкіх, ні з духоўных асобаў не ўзняў голас супраць такой несправядлівасці. Наадварот, калі які-небудзь адвакат браўся гераічна абараняць пакрыўджанага, яго прадстаўлялі ўраду, як бунтаўніка, і абывацелі пазбягалі яго, як небяспечнага чалавека. Вось якая збяднелай польскай шляхце ва ўласнай айчыне была няволя, цяжэйшая за няволю жыдоўскую ў Егіпце, без згрызотаў сумлення і абурэння грамадства. А калі аўтар, які, вядома, неразумеў у той час гэтае праблемы так выразна, як яе цяпер разумее, аднак толькі паводле інстынкту на адным з соймаў адважыўся публічна азвацца, каб імя пэўнага кандыдата на пасаду прэзідэнта памежнага суда бы-

¹ Даніна, якую плаціў пераможаны.

ло выкраслена са спісу з-за падобнага роду працэсаў, дзе яго абвінавчвалі ў крмінале тыя, хто хацеў стаць незалежным, дык ён зазнаў такога клопату, як той Махнацкі¹, які слухным, але несвоечасовым абазваўся словам.

Гэты прыклад лютасці, якую цяжка было зразумець, але якая з канібальскай зацятасцю прымянялася да людзей, што шукалі сваёй вольнасці, а на яе клас шляхецкі, перадусім, меў права, вельмі прывязваў сялянаў да зямлі, бо адымаў у іх усялякую надзею на незалежнасць, і таму яны нават не мелі спакусы. Сяўрукі, шляхта падобна нешчаслівая, судзілася вечна з дзедзічам зямлі Багдановічам, але не дабілася справядлівасці; шляхта ў Пружанскім павеце па прозвішчы Сялецкія – з радзівілаўскай пракураторыяй; а Мацей Тараевіч за тое, што ўзяўся за падобную справу супраць Друцкоўскіх і Мацкевічаў, абараняючы сваіх крэўных Булгакаў, яўна пераробленых пазней у інвентарах і сказках на Булгатаў, пасля праведзенага следства быў асуджаны на дастаткова доўгі час турэмнага зняволення як дзяржаўны злачынца, а ягоная ўласнасць была прададзеная на задавальненне праўных выдаткаў. Пазней ён абрыдзеў сукцэсорам Мацкевічаў, просячы іх на словах, бо не смеў ужо пісаць, каб заплацілі яму хоць бы за зрабаваны маёнтак, але апроч звычайнай міласціны заўсёды атрымліваў той самы адказ, што яны не мелі да гэтага дачынення і што ўсё гэта забраў ніжэйшы суд, што таксама было праўдаю.

* * *

Праўду кажучы, ваявода Несялоўскі гэткаю жорсткасцю ніколі сябе не запляміў, аніводнае падобнае скаргі ні на яго, ні на ягоных сукцэсораў не было. Сяляне і лёкаі ваяводы не былі прыгнечаныя і паволі станавіліся заможнымі, лічачы яго за аднаго з найлепшых у ваколіцы паноў. Даходы з маёнткаў моцна выраслі з-за таго, што гаспадаркі вялася лепей і побыт сялянаў быў палепшаны. Але з кім ён ні межаваў сваім маёнткам, асабліва з больш слабым, суседства ягонае было небяспечным, бо страшна любіў акругляць межы. А з кім жа ён не межаваў, маючы ў розных паветах шмат маёнткаў і ўсё купляючы ды купляючы новыя?

Асабліва маёнткі, якія межавалі са староствамі, былі для яго найбольш прывабнымі, бо як высокі каралеўскі ўрадовец не меў аніякай перашкоды, каб увасобіць у жыццё план, накрэслены раней на паперы, а хто ж бы ў яго адважыўся запытацца, паводле якога права валодае зямлёй? Асабліва, што Ёахім Храптовіч, спачатку

¹ Маўрыцы Махнацкі (1804–1834), літаратурны крытык, публіцыст.

сакратар Княства Літоўскага, пасля падканцлер і канцлер, чалавек дзейсны і асабісты прыяцель ваяводы, маючы маёнткі дзяржаўныя, ці каралеўскія, якія знаходзіліся ў тых краях пад яго кантролем, падобнага пытання ніколі не закрануў. А пры тым, здавалася б, і сам не быў акуратны ў прыўлашчванні грамадскай уласнасці.

Так здарылася, што паезуіцкі маёнтак Лучыцы каля Шчорсаў, рэзыдэнцыі Храптовічаў, апынуўся ў іхнім уладанні без аніякіх абавязкаў у той час, калі маёнткі такога роду ўхвалаю 1776 года прызначаныя былі на фондуш нацыянальнай адукацыі і павінны былі праз аукцыён пайсці пад вечны працэнт, каб адпавядалі сваёй мэце. Праўда, самі Храптовічы, а хутчэй іх прыяцелі даводзілі, што гэты маёнтак перайшоў да Храптовічў разам з Нягнявіцкім ключом ад Радзівілаў па значна больш старому праву. Але таксама і тое праўда, што канцлер Храптовіч яшчэ перад скасаваннем езуітаў ужо закладаў Нягневічы, якія межавалі з Лычыцамі, пра якія гаворка. *De facto* ён тады ўжо імі валодаў, а Радзівілы толькі намінальна лічыліся дзедзічамі. Дык Храптовіч, а не Радзівілы быў у стане знесці ранейшыя межы паміж Нягневічамі і Лычыцамі. А гэтую магчымасць рабіў яму больш лёгкаю тытул канцлера і сябра камісіі, якая мела назву: Размежавальная камісія маёнткаў скасаванага ордэна айцоў езуітаў, якую у той яшчэ час грамадская думка назвала Раскрадальная камісія, як сведчыць ваявода Астроўскі. Дык канцлер, які быў абавязаны пільнаваць дзяржаўную ўласнасць, не заўважыў Лычыц, што знаходзіліся пад ягоным бокам, і калегам сваім не нагадаў запісаць у інвентары, які быў складзены ў ягонай канцылярыі. Занядбанне гэтае ўжо само па сабе заганае мусіць лічыцца смяротным грахам, калі такім чынам не заўважанае знайшлося ў ягонай уласнасці. Дык няма нічога дзіўнага (мы дадамо яшчэ), што такі чалавек намовіў свайго слабага Пана, каб той далучыўся да Таргавіцкай канфедэрацыі¹.

* * *

Ці былі падобныя незаўважаныя рэчаў болей, ці не? Гэтага мы не ведаем. Толькі тое пэўна, што езуіты не былі пераборлівымі ў тым, каб прыбраць да рук якую-небудзь уласнасць. Працэсаў не баяліся, і шмат іх да скасавання засталася не закончанымі.

З паезуіцкай ўласнасцю ў Лышчыцах, пра якую мы толькі што згадалі, звязаная вельмі забаўная гісторыя, задакументаваная ў Лаўрышаўскай справе. Яна заслугоўвае на тое, каб яе далучыць.

¹ Таргавіцкая канфедэрацыя (1792–1793) – выступленне кансерватыўнае шляхты і магнатаў супраць рэформ Чатырохгадовага сойму.

Нейкі Бужынскі, рыцар свайго часу, быў дзедзічам гэтага маёнтку, і межаваў з аднаго боку з езуітамі, а з другога – з айцамі базыльянамі лаўрышаўскімі. З тае прычыны, што быў ён бяздзетным і ніводнага са сваіх вялебных суседзяў не хацеў настроіць супраць сябе, дык у тэстаменце запісаў сваю маёмасць таму з двух канвентаў, які ягонае грэшнае цела пахавае.

Абодва канвенты ведалі пра гэты запіс і абодва пільнавалі, каб не змарнаваць свайго інтарэсу. Але, што рэдка здаралася, базыльяне апярэдзілі езуітаў, і астанкі нябожчыка з вялікім задавальненнем і спехам прыватна ў сябе на могільках пахавалі. І толькі тады даведаліся езуіты, што ўдача выслізнула ў іх з рук. Не трацячы тады часу і прысутнасці духу, езуіты запрашаюць суседзяў і ксяндзоў базыльянаў на жалобнае набажэнства ў свой касцёл за душу дабрадзея пры жыцці, а цяпер нябожчыка, незабыўнага пачцівага Бужынскага.

Зусім не абурыла базыльянаў такое, здавалася б крыху нахабнае, запрашэнне; але пра пахаванне не было там ані згадкі, а памінальную службу кожны і паўсюль справіць можа. Каля труны, выстаўленай для праформы на катафалку, цэлае набажэнства адбылося ўзорным чынам. І вось у канцы езуіт з амбону, пералічыўшы заслугі нябожчыка і прыгадаўшы пра запіс у тэстаменце, заклікаў прысутных занесці астанкі святой памяці Бужынскага да катакомбы пад касцёлам, якая даўно ўжо была на тое прыгатаваная.

Тады айцы базыльяне, якія толькі што ў гонар езуітаў (што падобна на здзек) адспявалі *vilie*, пераглянуўшыся, абвінавацілі езуітаў у фальшы і падступстве, сцвярджаючы, што яны самі цэла нябожчыка пахавалі і што запіс у тэстаменце толькі іх датычыць. Але якое ж было ўсеагульнае і асабліва айцоў базыльянаў здзіўленне, калі ў прылюдна адчыненай труне ўбачылі цэла добра вядомага Бужынскага. Абывацелям, якія пабожна прыйшлі на набажэнства і сталі сведкамі гэтага дзіва, езуіты падалі на подпіс акт, што сведчыў пра пахаванне, на падставе якога пачаўся вечны працэс, завершаны скасаваннем езуітаў і пераходам паезуіцкіх Лычыц з уласнасці нябожчыка Бужынскага ва ўласнасць дому Храптовічаў. Толькі ў дакументах, якія лаўрышаўскія базыльяне падалі ў межавы суд, засталіся скаргі на езуітаў, што яны цэла нябожчыка нібыта выкапалі з базыльянскіх могільак.

* * *

Завяршаючы нашы развагі пра ваяводу і канцлера, пра якіх ішла гаворка, прыходзім да пераканання, што хцівасць у павелічэнні маёнтка без увагі на сродкі, не ідзе на карысць. Бо канцлер у патомстве сваім не пакінуў палякаў, а яго сын Адам, колішні сябра адука-

цыйнай камісіі ў Вільні, ахарактарызаваны вельмі ўхвальна вучонымі, што наведвалі яго ў Шчорсах, але ў якіх не было магчымасці пазнаць яго бліжэй, не меў аніякіх пасадаў у павеце, на якія патрэбная была згода абывацеляў. Адзінаю памяткаю, якую ён пасля сябе пакінуў, была наступная: Ажахоўскаму, які паходзіў з ягонай вёскі, маладому чалавеку разнастайных талентаў, выдатніку ў школе і ва ўніверсітэце, пасля таго, як той здаў экзамен на доктара медыцыны, перашкодзіў атрымаць патэнт, абвінавачваючы яго самога ў нешляхецтве, а ягоную сям'ю надзвычай пачаў прыгнятаць, прагнучы ўзмацніць маральныя пакуты. Нават ягонаі сястры не дазволіў выйсці замуж за свайго афіцыяліста¹, шляхціца, пакуль не ўзяў адкупнога дзвесце рублёў срэбрам ад яе бацькі.

Пры ўсім гэтым, ані тыя, хто з лепшага боку ведалі магната, ані мы нават самі, не назавём прычынаю тых ганебных учынкаў звычайную хцівасць, бо маёнткі Храптовіча, можа, адзіныя на Літве, у якіх паншчына не практыкавалася і быт сялян, пакуль, перадусім, фантазія вялікіх гаспадарчых пераменаў да яго не прыйшла, быў кепскі. Нёман, які плыў праз тыя маёнткі, даваў сялянам магчымасць зарабіць на віцінах грошы, каб аплаціць чыншы і падаткі, а робленыя імі колы і каляскі, слаўныя на некалькі дзесяткаў міль навокал, гадоўля і продаж быдла і коней, а таксама найманне на цяслярства, – чыніла іх заможнымі. Пакуль пан канцлер быў малады, а ў маёнтках не шмат было сялян, пераведзеных на чынш, ён з усіх сіл стараўся, каб палепшыць і зрабіць больш прыемным побыт падданных. І дзе толькі дазваляла становішча, ён будаваў асобныя фальваркі, аточаныя садамі, каб пераводзіць у іх сялян, якія раней, сабраныя ў вялікія вёскі, былі вымушаныя далёка дабірацца, каб араць сваю зямлю. Для ўсіх засноўваў і ўласным коштам утрымліваў ланкастэрскія школы, каб моладзь магла вучыцца чытаць і пісаць.

З часам жа гэтая добрая сістэма пачала псавацца і ліквідоўвацца. Аграмадны абшар балота – фундацыя сына літоўскага караля Міндоўга князя Войшалка, што першы ўвёў хрысціянства ў гэтай ваколіцы, у часы апацтва бласлаўленага Элізеюша, сына князя Трайнаты, прыкладна ў 1260 годзе быў перададзены Лаўрышаўскаму кляштару і з тых часоў ляжаў пусткаю; ён звярнуў на сябе ўвагу Адама Храптовіча, які, пагаварыўшы з вучонымі людзьмі, што пераконвалі ў магчымасці ягонага асушэння, не пытаючыся, хто быў уладальнікам, пачаў асушаць яго і выкарыстоўваць дзеля ўласных патрэбаў. Такім чынам хутка павялічыўся абшар, павялічылася пат-

¹ Асоба, што кіруе прыватным маёнткам.

рэба ў працаўніках. Павялічылася, без сумнення, крэсцэнцыя¹ на новых землях, але таксама павялічыўся і прыгон для вяскоўцаў, якім давалі квітку за адпрацаваныя дні, разлік па якіх, пэўна, з-за кепскай адміністрацыі заўсёды адкладвалі на пазней, а чыншы спаганялі ўвосень, нічога з іх не здымаючы *a conto* («na poczet należności»:) тых квітаў. Дык нішчыўся давер, а тым самым жаданне працаваць, і памяншалася насельніцтва. Бо калі з аднаго боку спрэчкі пра разлік выклікалі несубардынацыю і пагрозы, звычайна каранья фізічна, то з другога боку хлопцы, навучаныя ў ланкастэрскай школе чытаць і пісаць, пачалі задумвацца аб уласнай бяспецы, ці вольнасці, і, з дапамогай заможных бацькоў, перабіраліся далей ад дому, дзе, іх ніхто не ведаў, а з маёнтку іх яшчэ не патрабавалі, дык маглі свабодна вучыцца і развіваць свае здольнасці, што магло выратаваць іх ад прыніжэння фізічным пакараннем і лёсу рэкрута, найстрашнейшага для чалавека катавання.

Змена прозвішча – хоць бы дадаўшы да свайго *-скі* ці *-віч* – давала не аднаму мажлівасць стаць шляхціцам з дапамогаю падробкі дакументаў. Але ўжо такі шляхціц дзеля ўласнае бяспекі не прызнаваўся да свае сям’і і мусіў далёка ад яе трымацца, што было прычынаю незадаволенасці тых, хто яшчэ не вызваліўся, і цяжарам для дзедзіча, бо падатак і рэкрута за такую асобу ён быў вымушаны даваць Скарбу.

І гэта было асноўнай прычынай, чаму Храптовіч скасаваў у сябе ланкастэрскія школы, а з Арахоўскім так непачціва абышоўся. Аднак ён мог бы больш прыстойна вырашыць праблему і люд свой прывязаць да зямлі (бо каму ж гэта міла туляцца па свеце?), каб забараніў сваёй адміністрацыі караць фізічна і аддаваць у рэкруты тых, хто пісаць ды чытаць умелі і не раней не былі заўважаныя ў немаральных учынках. Праўда, гадоў праз якіх дзесяць не было б каго здаць са Шчорсаў у рэкруты, але гэтаму вёска дала б рады: альбо наняла б ахвотніка, альбо заплаціла б тысячу рублёў асігнацыямі Скарбу, як у той час гэта было магчыма. Той падатак, раскідаючы на ўсіх, складаў бы палову рубля на душу, і такая заплата была б тым больш ахвотна складзеная, што акупала бяспеку юнака значна меншым коштам, чым вырабленне дакументаў, што на ўсё жыццё пакідала трывогу, што сакрэт раскрыецца.

Сумленне не дазваляе сказаць, што пан Адам быў абыякавы да патрыятычных спраў, бо ў час важнай краёвай патрэбы, у 1831 годзе, прыгожы свой табун ахвяраваў арміі², што ішла на Польшчу;

¹ Ураджай аднаго году.

² Не зразумела, якой – польскай ці расійскай – арміі.

а калі паўстанне напала на Шчорсы, дык уцякаў больш спрытна за свайго камісара Дэмбскага, які закончыў жыццё неспадзяванаю смерцю.

Дарэмна нешта казаць пра другога сына канцлера, бо ён не толькі сваім паходжаннем, але і польскаю моваю грэбаваў.

* * *

Ваявода Несялоўскі пакінуў маёнтак, што прыносіў каля двух дзесяткаў мільёнаў золотых, пакінуў сына Ксаверыя, генерала польскага войска, які сваімі цнотамі мог бы выпрасціць прабачэнне Садому і Гаморы, бо ён нават уласнаму бацьку не дазволіў выкарыстаць сябе на крыўду людзям. Як адзіны спадкаемца багатага пана, ён меў паўсюль неабмежаваны крэдыт, па які тым часцей мусіў звяртацца, што бацька вельмі мала даваў яму на прыстойнае ўтрыманне.

Як даводцу палка яшчэ з часоў Касцюшкі справы 1812 года паклікалі яго з дому. А ў наступным годзе ваявода, паміраючы, увесь свой маёнтак запісаў сваім унучкам, дочкам генерала, народжаным князёўнай Вікторыяй Радзівіл, дачкою клецкага ардыната.

Вярнуўшыся на радзіму ў 1815 годзе, генерал Несялоўскі паехаў у Пецербург і аспрэчыў той тэстамэнт, які без юрыдычных прычын абмінаў ступень сваяцтва, і ўвесь маёнтак аддаў, каб заплаціць даўгі. Тым, хто, можа і няслушна, на выдзеленыя ім сходы¹ скардзіліся, ён з панскаю шчодрасцю даплачваў з астаткаў маёнтку. А дочкам не пакінуў нічога апрача свае добрае славы і пасагу іхняе маткі, што пры блаславенні Божым можа зрабіць іх больш шчаслівымі, чым вялікая фартуна, сабраная коштам крыўды бліжняга, чаго кожны наваградчанін усім сэрцам ім зычыць з-за павагі да цнотаў іх бацькі.

¹ Тое, што перададзена ў спадчыну (звычайна, маёнтак).

Раздзел XIV

ЗАКАНЧЭННЕ

Тое, што вышэй было сказана, а менавіта пра ваяводу Несялоўскага і канцлера Храптовіча, не варта лічыць за адмаўленне ім у патрыятызме і ва ўсялякіх грамадскіх заслугах, якія ўзнялі іх на першыя ў краі пасады. Іхнія ўчынкі, якія мы апісалі, адпавядалі духу часу і ідэям, сфармаваным ў асяроддзі людзей з актыўнай грамадскай пазіцыяй, што дапамагала каралю Станіславу ў выбаўленні краю ад прыніжэння, у якім (усе з гэтым пагаджаліся) зямельная ўласнасць у руках неасвечанай шляхты – гэта руйнаванне дзяржаўнага багацця і крыніца несупынных разладаў з прычыны іхняга ўмешвання ў соймакавыя справы, якіх яны не разумелі, і з-за ўслужлівасці магнатам, што стварала цяжкасці ў правядзенні патрэбнай рэформы. Дык ад безнадзейнасці выправіць цёмных, ім здавалася, што справядлівым было сістэматычна даводзіць іх да галечы і нішчыць.

Кіруючыся гэтым самым духам, асвечаны, ліберальны і першы, можа, на той час у Еўропе фінансіст падскарбій літоўскі Тызенгаўз, чыніў самаўпраўства ў адносінах да шляхты; а між тым гэта быў адзіны чалавек, які, не ашчаджаючы ні ўласных, ні грамадскіх сродкаў, імкнуўся пашыраць асвету на Літве. Ён заснаваў мануфактуры, школы мастацтваў, інжынераў, рахункаводаў, каморнікаў, будаўнікоў і г. д. Не надаючы значэння выключна шляхецкаму класу, кожнага маладзёна, ці ён быў сынам селяніна, мешчаніна ці які прышэлец, браўся вучыць за ўласны кошт, выдатніка заўважаў і прасоўваў; а калі на лекараў і акушэрак з прычынаў незразумелай сённа агіды аніводзін кандыдат больш свабоднага класа не знаходзіўся, ён загадваў выбіраць з уласных вёсак і пасылаць у Віленскі універсітэт найбольш кемлівых хлопцаў і дзяўчат, каб, навучаючыся гэтым прафесіям, сталі карыснымі айчыне, ратуючы здароўе і жыццё палякаў, якое было да гэтае пары ў руках чужаземскіх шарлатанаў.

І хоць край заплаціў яму пазней няўдзячнасцю, прынамсі, не так, як ён сябе цаніў, было ўсё ж для яго найбольшай радасцю, калі яго нехта з тых выхаванцаў адведваў. Ён садзіў яго за свой стол, распытваў усе падрабязнасці, даваў парады, вазіў па прыяцелях і рэкамендаваў сына свайго вяскоўца, як уласнае сваё дзіця. У мястэчках, дзе яны працавалі, ён іх адведваў, аддаваў у іх рукі сваё і родзічаў сваіх здароўе, выклікаў з далёкіх мясцін на кансіліумы, шчодро плоцячы ім за клопаты. Словам, быў ім Мецэнатам і Бацькам.

І калі ўвесь свет, у тым ліку і аўтар, на цяперашні розум, сёння пасля няўдалага плану можа сказаць нешта і кепскае, дык сведчаць Варонча, Шчорсы і руіны, якія толькі і засталіся на Гарадніцы пад Гроднам, што гэта для свайго часу былі незвычайныя людзі, якіх сяляне і служба дасюль бласлаўляюць.

А былі гэта часы не лёгкія! Бо пасля смерці Баторыя Вялікага, Польшча, якую пастаянна трэслі ўнутраныя канвульсіі, а па віне Са-саў распітая і абязброеная (саскія войскі з прычыны распешчанасці народу звальнялі шляхту ад даўняе рыцарскае паслугі краю), слабе-ла штодня, не бачачы небяспекі ва ўзмацненні суседніх імперый, з якімі Аўгуст Сас II дамаўляўся ўжо пра яе падзел і першы падаў тую думку.

Калі Станіслаў Аўгуст, чалавек слабае волі, быў пасаджаны гвалтам на трон, дык недарэмна, як бы сёння казалі, эміграцыя, якая пад пратэкцыяй Станіслава Ляшчынскага, прызвычаіўшыся калі не да грамадскіх учынкаў, дык, перадусім, да больш разважлі-вай ацэнкі стану спраў, пасля свайго вяртання ў край, узяўшыся за рэформы, пачала зацятую барацьбу супраць скажонага езуітамі спо-сабу выхавання моладзі і супраць укаранелых загануў шляхты, што не дазваляла палепшыць канстытуцыю дзяржавы, у якой поруч з іншымі недахопамі выбары караля і *liberom veto* ўсялякае праўлен-не ў Польшчы рабілі немагчымым.

У ліку гэтых шчырых рэфарматараў – ваявода Несялоўскі, кан-цлер Храптовіч і падскарбій Тызенгаўз былі найбольш актыўныя. А што карабель агульнай бяспекі мусілі весці супраць ветру, узбуджа-ным невуцтвам, адмоўным стаўленнем і беспакаранасцю шляхты, дык і не дзіва, што не любілі гэтай стыхіі, але замест яе аніякай да-паможнай сілы стварыць і выкарыстаць не былі ў стане, бо яе ў на-родзе не было. Аднак зважаючы, што Польшча ў другой палове па-навання Станіслава Аўгуста, паспытаўшы крыху мірнага жыцця, значна і хутка развілася, а ў кіраванні ёю гэтыя мужы публічна і прыватна бралі чынны ўдзел, дык таму іх асабістыя недахопы, ці чалавечыя заганы, павінныя застацца незаўважанымі.

**Пераклад з польскае і каментар
Міколы Хаўстовіча**

ДВА ВЫДАННІ “АПОВЕСЦІ З МАЙГО ЧАСУ” ІГНАЦЫЯ ЯЦКОЎСКАГА

Наша ўвага да нападзабытай кнігі Ігнацыя Яцкоўскага тлумачыцца не толькі тым, што ў ёй быў надрукаваны верш “Заграй, заграй, хлопчэ малы”, але і значнымі мастацкімі вартасцямі твора, а таксама адлюстраванымі ў ім надзвычай цікавымі малюнкамі грамадска-палітычнага жыцця на Наваградчыне напачатку XIX ст.

Не выклікае сумненняў, што “Аповесць з майго часу” стваралася на працягу некалькіх гадоў. Аднак толькі напрыканцы 1853 г., ужо распачаўшы друкаванне “Палітычных лістоў” і, відаць, часткова выкарыстаўшы атрыманы ад Чартарыскіх сродкі, І. Яцкоўскі ўзяўся за выданне свае прозы. Па невядомых сэння прычынах аўтар апублікаваў “Аповесць”, захоўваючы максімальную сакрэтнасць. Кніга выходзіла ў свет не толькі ананімна, але і без указання друкарні і горада выдання. Раней лічылася, што наклад быў невялікі. Так, У. Мацкевіч сцвярджаў, “што выдалі тады за мяжою толькі тры асобнікі, з якіх адзін ён [аўтар. – М. Х.] паслаў у Парыж яшчэ жывому тады нашаму вяшчуну Адаму Міцкевічу. Вяртаючыся ж на Літву ў 1857 г., даў адзін асобнік дзеля перадруку ў Познані яшчэ жывому тады Канстанціну Жупаньскаму, які паказваў мне ў 1858 г., у часе майго падарожжа, познанскае выданне гэтае аповесці, ведаючы пра тое, што аўтарам з’яўляецца Ігнацы Яцкоўскі”¹. І апошні, нібыта, асобнік “Powieści” з аўтарскімі праўкамі і тлумачэннямі належаў самому І. Яцкоўскаму, пасля смерці якога трапіў да У. Мацкевіч.

Аднак факты сведчаць, што наклад быў большы. Так, яшчэ ў студзені 1854 г. Ё. Лялевель пісаў з Бруселя І. Петрашэўскаму ў Берлін: “Ад Яцкоўскага атрымаў твой каталог. Быў ён тут і сам, незвычайны гаварун, друкуе ўласным коштам свой двухтомны раман”². А праз тры месяцы ў лісце В. Звяркоўскаму ў Парыж сцвярджаў: “Яцкоўскі ў Лондане выдаў „Powieść z czasu mojego, czyli przygody litewskie”, што гораха рэкамендую чытачам”³ (Jackowski w Londynie wydał „Powieść z czasu mojego, czyli przygody litewskie”, cale wiele zalecające się czytelnikom). Дадзены ліст пярэчыць сцверджанню

¹ Mackiewicz Wł. O Ig. Jackowskim // Kraj. T. XXV. Petersburg. 1895. N 22.

² Listy emigracyjne Joachima Lelewela. Wrocław – Kraków, 1954. T. IV. S. 182.

³ Ibidem. S. 198.

У. Мацкевіча пра тры асобнікі “*Powieści*”: Ё. Лялевель і сам прачытаў твор, і рэкамендуе яго чытачам. Ведалі кнігу І. Яцкоўскага не толькі ў Лондане, але і ў Парыжы¹.

Асобнікі, якія сёння захоўваюцца ў польскіх бібліятэках, таксама даводзяць, што наклад быў большы. Так, паводле даведніка “*Estreicher. Bibliografia polska XIX stulecia*” ў Шлёнскай бібліятэцы маецца асобнік 1854 г. выдання, на апошняй старонцы якога рукою пазначана: “*Ignacy Jackowski: Na pożegnanie Państwa Czosnowskich*”. Далей ідзе верш, а таксама пададзена месца выдання кнігі: “*Londyn, druk. A. Rurzyńskiego i Spółki*”². Пэўна, вяртаючыся на бацькаўшчыну, І. Яцкоўскі сустракаўся (у Варшаве?) з калегам-паўстанцам і падарыў яму асобнік свае аповесці. Зусім верагодна, што гэта быў Януш Часноўскі, ад’ютант генерала Дзеконьскага, а пасля генерала Скаржынскага, які адмовіўся эміграваць і паўторна прысягнуў цару³.

Лічыцца, што Шлёнская бібліятэка мае “аўтарскі” асобнік гэтае кніжкі: праўкі тэксту, а таксама змена тытулу на „*Przygody Litewskie*” сведчаць, што гэта падрыхтоўчы экзэмпляр для другога выдання. Пазней нехта дапісаў на ім: “Напісана маёрам Ігнацым Яцкоўскім” („*przez majora Ignacego Jackowskiego*”).

У бібліятэцы Чартарыскіх у Кракаве захоўваецца яшчэ адзін асобнік 1854 г. выдання, але на ім літаграфічным спосабам надрукавана прозвішча аўтара і месца выдання, а таксама ад рукі напісана прысвячэнне князю А. Чартарыскаму. А гэта значыць, што не толькі А. Міцкевічу дасылаў пісьменнік у Парыж асобнік свайго твора.

Апрача двух зафіксаваных у “*Estreicher’u*” асобнікаў “Аповесці” 1854 г. яшчэ адзін маецца ў Гістарычным музеі сталічнага горада Варшавы (у зборах Людвіка Гоцля)⁴. Кніга захавалася надзвычай добра. На цвёрдай вокладцы зеленаватага колеру назва адсутнічае, але на карэньчыку выціснута – “*PRZYGODY LITEWSKIE*”. На шмуцтытуле назва кнігі пададзена поўнасьцю – „*POWEŚĆ Z CZASU MOJEGO, CZYLI PRZYGODY LITEWSKIE*”, унізе пастаўлены год – 1854, а таксама малюнак, які ўпрыгожваў абодва асобныя выданні “Нячысціка” А. Рыпінскага. Тут жа чорным атраментам нехта пазначыў прозвішча аўтара („*przez Ignacego Jackowskiego*”) і месца выдання (Londyn). Прамакутная пячатка (“*Z Archiwum X WDU Ad.J. Czartoryskiego*”) паказвае, што дадзены асобнік таксама (як і

¹ Гл.: Michałowski A. Trzyletni pobyt na Wschodzie. Londyn 1857. S. 252.

² Estreicher. Bibliografia polska XIX stulecia. Kraków, 1979. T. XII. S. 43.

³ Bielecki R. Słownik biograficzny oficerów powstania Listopadowego. Warszawa, 1994. T. I. S. 336.

⁴ Katalog zbiorów Ludwika Gocla. Warszawa, 1975. T. 1. S. 88.

асобнік бібліятэкі Чартарыскіх у Кракаве) належаў колісь аднаму з лідэраў Вялікай Эміграцыі.

Цікава, што адрозненні між выданнямі 1854 і 1858 гг. зусім нязначныя. Апрача фактычна аднаго выпраўленага слова на старонцы 123 (замест “wyrłasić” – “wyręlnić”) і некалькі дапісаных чорным атрамантам літар у Змесце (які ў выданні 1854 г. змяшчаўся не напрыканцы кнігі, а напачатку), можна назваць толькі шэраг правак графічнага характару, напрыклад, замест 24 зорачак, які падзялялі фрагменты тэксту ў выданні 1854 г. на 195 старонцы, – 10 зорачак ў выданні 1858 г.

Мы не ведаем пра лёс асобніка “Powieści z czasu mojego”, які аўтар прывёз з сабою і даваў чытаць Станіславу Равінскаму (будучаму супрацоўніку “Encyklopedji rolniczej”) ды Эдварду Паўловічу і які па спадчыне дастаўся ягонаму сваяку У. Мацкевічу. Але, відавочна, ён не ідэнтычны асобніку Шлёнскай бібліятэкі.

Вяртаючыся на Бацькаўшчыну, І. Яцкоўскі пакінуў познанскаму ўладальніку кнігарні Я.К. Жупаньскаму, відаць, не кнігу, а г. зв. папраўленыя “stereotypy” лонданскага выдання “Powieści z czasu mojego”. У 1858 г. кніга была надрукавана ў познанскай друкарні М. Зоэрна і прадавалася ў кнігарні Я.К. Жупаньскага. Адзначым, што ў якасці выдавецтва пазначана “w komisie księgarń Jana Konst. Żupańskiego”, г. зн. Я.К. Жупаньскі выступае як гандлёвы пасрэднік, які меў права на “камісійныя” ад продажу кнігі. Мажліва, якраз у гэтай справе і ездзіў у Познань і сустракаўся з Я.К. Жупаньскім у 1858 г. малады яшчэ тады У. Мацкевіч.

Выданне 1858 г. захавалася не лепш за лонданскае. Мы ведаем толькі тры асобнікі “Powieści z czasu mojego”, што маюцца ў бібліятэках Вільнюса, Варшавы (Нацыянальная бібліятэка), а таксама Вроцлава (бібліятэка Асалінскіх). Цікава, што ў свой час (канец XIX ст.) захавальнікам бібліятэкі Асалінскіх (тады ў Львове) працаваў Э. Паўловіч.

Доўгі час існавала праблема з вызначэннем аўтарства твора. У 1874 г. у другім томе “Bibliografii polskiej XIX stolecia” К. Эстрайхер выданне „Powieści z czasu mojego” (1854 г.) падае пад прозвішчам Ігната Яцкоўскага (нават занатаваны кошт кнігі – “2 franki 50 centim.”). Але ўжо ў 1876 г. у трэцім томе даведніка чытаем: “Potocki Leon, syn Stanisława (1799–1864). Powieść z czasu mojego, czyli Przygody Litewskie. Poznań, w Komisie Żupańskiego, 1858, w 8ce, str. 314 i spisu 1 karta nieliczb. 2 franki 50 centim”¹. Відавочна, К. Эстрайхера ўвялі ў зман розныя гады і месцы выдання ды новая інфарма-

¹ Karol Estreicher. Bibliografia polska XIX stolecia. T. III. Kraków 1876. S. 506.

цыя, бо ў тым жа самым томе ён падае лонданскае як ананімнае¹, праўда, са спасылкаю: “Глядзі: Potocki Leon”. Яшчэ больш забытанай праблема аўтарства стала пасля выхаду ў свет (1882) сёмага, дадатковага тома даведніка: на 49 старонцы “*Powieść z czasu mojego*” зноў падаецца пад прозвішчам Л. Патоцкага, але толькі, відаць, дзеля таго, каб “адаслаць” на старонку 83, дзе яна ўжо занатавана як твор Станіслава Рэйтана. Цікава, што К. Эстрайхер памятае ўсе свае ранейшыя запісы адносна аўтарства гэтае кніжкі, а таму ў дужках пазначае: “W Bibliografii stoi pod Potocki Leon. Uchodzi za autora Jaskowski Ignacy” (У “Bibliografii” змешчана пад прозвішчам Патоцкі Леон. Лічыцца аўтарам Яцкоўскі Ігнацы)².

Невыпадкова Уладзіслаў Каратынскі, пазнаёміўшыся з гэтым творам пра Наваградчыну, малую айчыну бацькі, выказаў незадавальненне, што даведнік К. Эстрайхера “прыпісвае аўтарства “*Powieści*” адначасна тром асобам: Ігнацы Яцкоўскаму, Леону Патоцкаму і Станіславу Рэйтану”. Ён апытаў “кінутых на варшаўскі брук ліцвінаў”, аднак ніхто не ведаў аўтара кнігі, дык сам спрабуе вырашыць гэтае пытанне. І. Яцкоўскага ён адразу адкідае з кола прэтэндэнтаў: “Яцкоўскага, пра якога не згадваюць іншыя крыніцы, “*Encyklopedia wiedzy ludzkiej*” (Warszawa, 1874) называе сучасным вершаскладальнікам, што пасяліўся ў Лондане, і сярод іншага следам за Эстрайхерам называе “*Powieść*”, выдадзеную нібыта ў Лондане ў 1854 г.; але дарэмна шукалі мы ў бібліятэках таго выдання і цалкам дапускаем, што яно не існуе, бо калі б існавала, Яцкоўскі не меў б увогуле падстаў перадрукоўваць яго ў Познані ананімна, без спасылкі на першае выданне”³. Гэтак жа катэгарычна адмовіўшы і Л. Патоцкаму ў праве называцца аўтарам “*Powieści*”, Ул. Каратынскі абгрунтоўвае аўтарства С. Рэйтана. Зрэшты, даследаванне варшаўскага публіцыста мела на мэце не столькі высветліць атрыбуцыю твора сярэдзіны XIX ст., колькі дадаць новыя фарбы да культуры Літвы і А. Міцкевіча. Ён якраз першы звярнуў увагу, што “*Powieść*” шчыльна звязана з “Панам Тадэвушам”. Але артыкул Ул. Каратынскага не змог прыцягнуць увагу гісторыкаў літаратуры да кнігі І. Яцкоўскага. Яна па-ранейшаму застаецца па-за літаратурна-аўтарчым кантэкстам. А таму, думаецца, беларускі пераклад “Аповесці з майго часу” будзе спрыяць і пазнанню нашае спадчыны, і разгадванню загадак беларускае літаратуры XIX ст.

¹ Ibidem. S. 512.

² Ibidem. T. VII. Kraków 1882. Dopielienia. S. 83.

³ Korotyński Wł. „*Powieść z czasu mojego*”: Studium literackie // Kraj. T. XXV. Petersburg, 1895. N 17. S. 15.

ЗМЕСТ

АЛЕСЬ БРАЗГУНОЎ

“АЛЕКСАНДРЫЯ” І ЯЕ БЕЛАРУСКІЯ СПІСЫ XVI—XVII СТАГОДДЗЯЎ4

СЕРЖ МІНСКЕВІЧ

ІДЭЙНАЕ ПЕРАЎВАСАБЛЕННЕ МІЦКЕВІЧАВАЙ РАМАНТЫЧНАЙ ТРАДЫЦЫІ Ў
БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ 80–90 ГГ. XX СТ.....23

ЖАНА НЕКРАШЭВІЧ-КАРОТКАЯ

ПАЭТЫКА АНТЫЧНАСЦІ І МАСТАЦКАЯ ПРАКТЫКА БЕЛАРУСКІХ
ЛАЦІНАМОЎНЫХ ПАЭТАЎ ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ33

КІРЫЛА ТУРАЎСКІ

СВЯТОГА КІРЫЛА МАНАХА СЛОВА АБ ЗНЯЦЦІ ЦЕЛА ХРЫСТОВА З КРЫЖА І АБ
МІРАНОСІЦАХ, ПАВОДЛЕ ТЛУМАЧЭННЯ ЕВАНГЕЛЬСКАГА, І ПАХВАЛА ІОСІФУ, У
НЯДЗЕЛЮ 3-ЮЮ ПА ВЯЛІКАДНІ.....42

КІРЫЛА ГРЭШНАГА МАНАХА СЛОВА НА САБОР СВЯТЫХ АЙЦОЎ 318, ПАВОДЛЕ
СВЯШЧЭННАГА ПІСАННЯ СВЕДЧАННЕ АБ ХРЫСЦЕ СЫНЕ БОЖЫМ, І ПАХВАЛА
АЙЦАМ СВЯТОГА НІКЕЙСКАГА САБОРА, У НЯДЗЕЛЮ РАНЕЙ ПЯЦІДЗЕСЯТНІЦЫ.
ГОСПАДЗЕ, БЛАСЛАВІ, ОЙЧА!.....46

НАТАЛЛЯ ГАЛЬГО

“ЗАЛАТАЯ ЛЕГЕНДА” ЯКАВА ВАРАГІНСКАГА Ў АПОВЕСЦІ “ПАКУТЫ ХРЫСТА” 50

ЗОСЯ ТЫЧЫНА

МЕНІПАВА І МІСТЭРЫЯЛЬНАЯ АСНОВА ВЕРША Ф. БАГУШЭВІЧА
“БЫЎ У ЧЫСЦЫ!”59

ВІКТАР ШУКЕЛОВІЧ

НЕКАЛЬКІ СЛОЎ ПРА “ГУТАРКУ ДВУХ ДЗЯДОЎ”67

ГУТАРКА ДВУХ ДЗЯДОЎ70

ГАННА КАРПОВІЧ

АНТЫЧНЫЯ ТРАДЫЦЫІ Ў ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ: СТАН І
ПЕРСПЕКТЫВЫ ДАСЛЕДАВАННЯЎ” 77

НАДЗЕЯ МАЗУРАВА

“СКАРБНІЦА ПАМЯЦІ” МАЦЕЯ ФОРБЭК-ЛЕТАВА: ПАДАРОЖЖА З ВІЛЬНІ Ў
ВЕНЕЦЫЮ 90

ТАЦЦЯНА ГАЛІСАЕВА

СПЕЦЫФІКА ФАНТАСТЫЧНАЙ ВОБРАЗНАСЦІ ТВОРАЎ Я. БАРШЧЭЎСКАГА І
Я. ПАТОЦКАГА 98

АЛЯКСАНДАР ГРОЗА

МАРЫНА..... 107

GRZEGORZ GÓRSKI

“KRONIKA POLESIA” IWANA MIELEŻA JAKO WIELOWYMIAROWE SPOJRZENIE NA
PROBLEMY DOBY KOLEKTYWIZACJI.....115

ТАЦЦЯНА НЕТБАЕВА

ВІЦЕБСКІ ЛЕТАПІС ЯК БЕЛАРУСКАЯ МЯСЦОВАЯ ХРОНІКА
КАНЦА XVII–XVIII СТСТ. 126

ГАННА СЕРЭХАН

АФАРЫСТЫЧНЫЯ ДОСЦІПЫ “СМАРГОНСКАГА ПІНДАРА” 133

МАРГАРЫТА ГРУДЗІНАВА

МІЦКЕВІЧАЎСКАЯ ЗЯМЛЯ ВА ЎСПАМІНАХ ЯНА БУЛГАКА
“КРАЙ ДЗІЦЯЧЫХ ГАДОЎ” 138

МІКОЛА ХАЎСТОВІЧ

ПАЭТКА ЭПОХІ АСВЕТНІЦТВА..... 145

ІГНАЦЫ ЯЦКОЎСКІ

АПОВЕСЦЬ З МАЙГО ЧАСУ, АБО ЛІТОЎСКІЯ ПРЫГОДЫ 167

МІКОЛА ХАЎСТОВІЧ

ДВА ВЫДАННІ “АПОВЕСЦІ З МАЙГО ЧАСУ” ІГНАЦЫЯ ЯЦКОЎСКАГА..... 238

Выдадзена
коштам асабістых складак
сяброў кафедры гісторыі беларускае літаратуры
і
пры падтрымцы Польскага Інстытута ў Мінску
(дырэктар *Пётр Казакевіч*)

Навуковае выданне

**Працы кафедры
гісторыі беларускае літаратуры
Белдзяржуніверсітэта.**

Выпуск восьмы. 2007.

Адказны за выданне
М. Хаўстовіч

Падпісана да друку 05.09.2007. Фармат 60x84/16. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 13,3. Ул. выд. арк. 15,2. Наклад 100.

ВТАА “Права і эканоміка”. Ліцэнзія ЛВ 02330/0056831 ад 01.04.2004 г.
220072 Мінск, вул. Сурганава 1, корп. 2.
УП “КНІГА” Мінск, В. Харужай, 31а